

DOSZTOJEVSZKIJ

**A NAGYVÁROS HOMÁLYÁBÓL
A KIS HŐS ÉS EGYÉB ELBESZÉLÉSEK**

**FORDITOTTÁK
MUNKÁCSY MIHÁLY
ÉS
SZABÓ ENDRE**

TARTALOM

A NAGYVÁROS HOMÁLYÁBÓL

I. A homályban.

II. A nedves hó.

BECSÜLETES TOLVAJ

POLZUNKOV

A KIS HŐS ÉS EGYÉB ELBESZÉLÉSEK

A KIS HŐS

KARÁCSONYFA ÉS LAKODALOM

NEVETSÉGES EMBER ÁLMA

BOBOK

A KOLDUSFIÚCSKA

A SZENDE

A NAGYVÁROS HOMÁLYÁBÓL

**FORDITOTTA
SZABÓ ENDRE**

I. A homályban.¹

I.

Beteg ember vagyok... Mérges ember vagyok. Nem vagyok rokonszenves ember, különben semmit sem értek a betegségemhez és nem tudom bizonyosan, hogy mely részem fáj. Nem gyógyíttatom és soha nem gyógyíttattam magamat, noha becsülöm az orvosi tudományt és az orvosokat. Emellett még nagyon babonás is vagyok, legalább annyira, hogy tisztetem az orvostudományt. (Eléggé tanult vagyok arra, hogy babonás ne legyek, de babonás vagyok.) Nem, gyógyíttatni én nem akarom magamat csupa bosszúságból, önök ezt bizonyára nem tudják megérteni. Nos, én pedig értem. Persze: nem tudom megmondani, hogy ez esetben kit bántsak meg az én mérgelődésemmel; azt nagyon jól tudom, hogy a doktorokat semmi esetre sem „teremthetem le” azzal, hogy nem veszem igénybe az ő segítségüket; mindenkinél jobban tudom, hogy ezzel csak magamnak ártok és senki másnak. Hanem azért ha nem gyógyíttatom magamat, ezt én méregből teszem. Fáj a májam - hát fájjon még jobban!

Már régen - vagy húsz év óta élek így. Most negyven éves vagyok, régebben hivatalnokoskodtam, most nem szolgállok. Rossz kedvű csinovnyik voltam. Goromba voltam s ebben gyönyörűségemet találtam. Hiszen kenegetéseket nem fogadtam el, hát legalább ezzel kárpótoltam magamat. (Rossz elmesség; de nem húzom ki. Azért írtam le, mert azt hittem, hogy igen elmésen fog sikerülni; most pedig, amint elolvastam s látom, hogy csak aljasan hencegni akartam - de csak azért sem húzom ki!) Mikor ahhoz az asztalhoz, melynél ültem, ügyes-bajos emberek jöttek tudakozódni, én a fogamat csikorgattam rájuk és kimondhatatlan élvezetet éreztem, ha valamelyiket sikerült elkészerítenem. Ez pedig csaknem mindig sikerült. Azok az emberek nagyobbrészt bátortalanok voltak; érthető: kérelmezők voltak. De leginkább ki nem állhattam egy katonatisztet. Semmiképpen sem akarta magát megadni, elviselhetetlenül csörgette a kardját. Ezért a kardcsörtetésért másfél évvel ezelőtt összekapásom is volt vele. De végre is fölébe kerekedtem. Elhagyta a kardcsörtetést. Különben ez még fiatal koromban történt. De tudják-e, uraim, hogy mi volt az én mérgelődésem fő oka? Az volt az egész, az volt a legnagyobb aljasság, hogy minden pillanatban, még legnagyobb epéskedésemben is szégyenkezve vallottam be magamnak, hogy nemcsak mérges, de felmérgecsített sem vagyok, hogy csak verebeket ijesztgetek haszontalanul s ezzel csak mulatságot szerzek magamnak. Habzik a szám, de hozzanak nekem valami kis babát, adjanak egy kis cukros teát s meglehet, hogy lecsillapulok, sőt ellágyulok, bár később magam fogom magamra csikorgatni a fogamat és szégyenletemben több hónapig álmatlanságban fogok szenvedni. Ilyen természetem van nekem.

¹ Ezeknek a „nagyváros homályából” származó feljegyzéseknek úgy a szerzője, mint maguk a feljegyzések is, - természetesen - kitalált dolgok. Mindazonáltal olyan személyek, mint a feljegyzések szerzője, nemcsak létezhetnek, de kell is, hogy létezzenek társadalmunkban, ha elgondoljuk azokat a körülményeket, amelyek mellett társadalmunk általában kifejlődött. A közönség előtt egy, a szokottnál feltűnőbb személyt, a közelmúltból való karaktert akartam megrajzolni, egyik képviselője ez a még életben levő nemzedéknek. „A homályban” felírású töredékben ez a személyiség maga mutatja be magát, felfogását, s mintha feltárni akarná az okokat, amelyeknél fogva ő megjelent, - mert meg kellett jelennie - köztünk. Az itt következő töredékben jelennek meg személyi feljegyzései, életének némely eseményei. *(A szerző megjegyzése.)*

Az imént megrágalmaztam magamat, azt mondván, hogy rossz csinovnyik voltam. Mérgemben mondtam magamra ezt a rágalmat. Egyszerűen csak bolondériából foglalkoztam a kényezőkkel is, a katonatiszttel is és valójában sohasem tudtam rosszkodni. Ezzel ellentétes sok, nagyon sok tulajdonságot fedeztettem fel koronkint magamban. Éreztem, hogy ezek az ellentétes tulajdonságok csak úgy forrnak bennem. Tudtam, hogy ezek egész életemben rajzottak bennem és kifelé törekedtek belőlem, de nem bocsátottam ki őket, nem bocsátottam, csak azért sem bocsátottam ki őket. Gyötörtek ezek engem a szégyenkezésig, konvulzióig jutottam velük és végre meguntam őket, de mennyire meguntam! Talán csak nem képzelik, uraim, hogy én most valami megbánást érzek s önöktől valami bocsánatot kérek? Biztos vagyok benne, hogy önök ezt képzelik... Különben biztosítom önöket, hogy nekem egészen mindegy, ha azt képzelik is...

Nemcsak haragossá, rosszá, hanem egyébbé sem tudtam magamat tenni: se' rosszá, se' jóvá, se' hitvánnyá, se' becsületessé, se' hőssé, se' féreggé. Most pedig itt élek a zugomban, azzal a semmi célra nem vezető megnyugtató ingerelvé magamat, hogy okos emberből nem is lehet semmi sem és hogy csak az ostoba viheti valamire. Igen, a tizenkilencedik század embere köteles, erkölcsileg köteles főképpen karakteretlennek lenni; a karakteres ember, az üzérkedő - főképpen korlátoltnak. Ez az én negyvenéves tapasztalatom. Most negyvenéves vagyok, negyven év pedig - egész élet; ez a legnagyobb vénség. Negyven évnél tovább élni - nem illő, aljas, erkölcstelenség. Ki él tovább negyven évnél? - feleljenek önök őszintén, becsületesen. Megmondom, hogy kik élnek tovább: az ostobák és a semmirekellők. Megmondom én ezt minden vén embernek a szemébe, megmondom tisztas agastyánoknak, az ezüstoshajú, jóillatú öregeknek! szemébe mondom az egész világnak! Van jogom így beszélni, mert magam is hatvan évig fogok élni. Hetven évig is! Sőt nyolcvanig is!... Várjunk csak... hadd vegyek lélegzetet...

Önök bizonyára azt gondolják, uraim, hogy én önöket meg akarom nevetetni. Ebben is tévednek. Én éppen nem vagyok olyan vigasság-kedvelő ember, mint önök gondolják, vagy talán gondolják; különben, ha önöket ingerli már a fecsegésem (s én érzem, hogy ingerli) s azt kérdik tőlem: ki s mi vagyok én voltaképpen? hát erre azt felelem: kollégiumi asszessor vagyok. Szolgáltam, hogy legyen mit ennem (de egyedül csak azért) s mikor a múlt évben egy távoli rokonom végrendeletében hatezer rubelt hagyott rám, rögtön lemondtam a hivatalomról és meghúztam magamat a zugomban. Azelőtt is abban a zugban éltem, de most egészen berendezkedtem benne. A szobám hitvány, rossz s a város végén van. A szolgálóm falusi vén-asszony, ostobaságában zsörtölődő, ezenkívül mindig rossz bűze van. Azt mondják, hogy nekem a pétervári klíma káromra van, s hogy az én csekély vagyoni állapotom mellett nagyon sokba kerül Pétervárott laknom. Mindezt én jól tudom, jobban, mint azok a tapasztalt bölcs tanácsadók. De Pétervárott maradok; nem hagyom el Pétervárt! Azért nem hagyom el, mert... Eh! Hiszen az egészen mindegy, hogy elhagyom-e Pétervárt vagy sem.

Különben miről beszélhet a rendes ember a legszívesebben.

Felelet: maga-magáról.

No hát beszélek én is magamról.

II.

Most azt akarom elmondani önöknek, uraim, - akár kíváncsiak rá, akár nem, - hogy miért nem sikerült nekem még féreggé sem lennem. Ünnepiesen kijelentem, hogy többször akartam féreggé tenni magamat. De még ez sem sikerült. Esküszöm, önöknek uraim, hogy a túlságos önmegismerés - betegség, igazi, tökéletes betegség. Az ember mindennapi életéhez elég volna a közönséges emberi önismeret is, vagy fél, sőt negyedrésznyi adag abból, ami a más szerencsétlen tizenkilencedik századunk kifejlődött emberének osztályrészül jut, kivált ha az embernek az a végzetes szerencsétlensége, hogy Pétervárott lakik, mely a világ legelvontabb, legkigondoltabb városa. (Vannak kigondolt és ki nem gondolt városok). Teljesen elég volna például olyan önismeret, amilyennel élnek mind az úgynevezett közvetlen, tevékeny emberek. Fogadni mernék rá, hogy önök azt hiszik, hogy mindezt én csak fortélyosságból írom, hogy elméskedjem a tevékeny emberek rovására s hozzá még illetlen hangú is az elméskedésem, kardomat csörtetem, mint az az én katonatisztem. De, uraim, ki dicsekedhetik a betegségével s hozzá még fortélyoskodva?

De mit beszélek? Hiszen ilyet megtesznek; dicsekednek a betegségükkel s én talán még jobban, mint mások valamennyien. Ne vitázzunk; az én feleletem helytelen. Hanem azért erősen meg vagyok győződve, hogy nemcsak túlságosan nagy, hanem bármilyen öntudatosság is betegség. Ettől nem tágitok. Hagyjuk egy percre ezt is. Feleljenek erre: mért volt az, hogy éppenséggel azokban a percekben, melyekben leginkább képes voltam „minden szépnek és magasztosnak” (mint ahogy nálunk valamikor mondani szokták) a finomságait megérteni, hát az történt, hogy már nem értettem meg azokat, hanem olyan helytelen dolgokat cselekedtem, amiket... nos, igen, egy szóval amiket talán mindenki megtesz, de amelyek mintegy készakarva olyankor jöttek rám, mikor legjobban tudatában voltam annak, hogy azokat egyáltalában nem kellett volna megcselekednem? Mentől jobban megismertem a jót és mindazt a „szépet és magasztost”, annál mélyebbre süppedtem az én iszapomba és annál jobban belekeveredtem abba. De az volt a fő, hogy mindez mintha nem véletlenül történt volna velem, hanem mintha mindennek úgy kellett volna történnie. Mintha az a legnormálisabb állapot lett volna s éppen nem, betegség vagy rontás annyira, hogy végül már nem is volt szándékom e rontás ellen küzdeni. Az lett a vége, hogy én már kezdtem neki hinni (s valójában talán hittem), hogy ez nekem tán nem is normális állapotom. Eleinte pedig mennyit gyöttröttem magamat e viaskodásban. Nem hittem, hogy mások is ilyenek volnának, s azután egész életemet magamban rejtegettem, mint valami titkot. Szégyenlettem (sőt tán most is szégyenleném) magamat; annyira jutottam, hogy valami titkot, abnormális, hitvány élvezetet találtam abban, hogy valamely csúf, pétervári éjjel hazatérhetek az én zugomba s hatványozottan érezhetem, hogy ma is megint cudarságot követtem el, hogy amit elkövettem, azt már meg nem változtathatom s hogy ezért titkosan bensőleg mardosom, rágom, fűrészelem és emészttem magamat annyira, hogy elkeseredésem végre valami gyalázatos, átkozott, végül pedig határozott, komoly élvezetté vált! Igen: élvezetté, élvezetté! Ettől nem tágitok. Azért beszélek erről, mert biztosan tudni akarom: vannak-e másoknak is ilyen élvezeteik? Megmagyarázom; ez az élvezet lealacsonyodásom világos felismerésétől volt; attól, hogy már magam is éreztem, hogy eljutottam az utolsó falig; hogy ez rosszul van, de hogy ezen segíteni nem lehet; hogy nincs már menekvésre való út, hogy már soha sem lesz belőlem más ember; hogy ha volna is még rá időm és arra való hitem, hogy átformálhatom magamat valami mássá, hát bizonyos, hogy magam nem akarnám magamat átformálni; s ha akarnám is, akkor sem tennék semmit, mert jól felfogva talán nincs is mivé átformálódnom. S ami fő és a végek vége: mindez a hatványozott megismerés normális alaptörvényei szerint s az e törvényekből egyenesen folyó inercia szerint történik, következésképpen itt nemcsak átformálódásról nem lehet szó, hanem semmit sem lehet tenni. A hatványozott megismerésből például ez jön ki: jól teszi valaki, ha

gazember; mintha megnyugtató a gazembert az, hogy ő maga is érzi, hogy ő valóban gazember. De elég!... Eh, sokat beszélek, de megmagyaráztam-e valamit?... Mivel lehet itt az élvezetet megmagyarázni? De én folytatom a magyarázást. Azért is végire járok! Ezért fogtam tollat...

Én például nagyon hiú vagyok, képzelődő és sérülékeny vagyok, mint a púpos ember vagy a törpe, de voltak olyan pillanataim, hogy ha véletlenül valaki pofonvág, hát annak én tán meg is örültem volna. Komolyan mondom: bizonyára ebben is meg tudtam volna találni az élvezetet, persze a kétségbeesés élvezetét, de hiszen a kétségbeesésben vannak a legégetőbb élvezetek, kivált mikor már nagyon is belátja az ember, hogy a helyzetből menekülő út nincs. Itt pedig, a pofonütésnél szinte nyomasztja az embert annak a tudata, hogy mennyire szétgázolták. S bár hogy csűrjük-csavarjuk, végre is az jön ki belőle, hogy mindenben, mindig magam vagyok a hibás s ami legbántóbb: hibás anélkül, hogy hibáztam volna, hibás vagyok - hogy úgy mondjam - a természet törvényeinél fogva. Először is abban vagyok hibás, hogy okosabb vagyok, mint mindazok, akik körülöttem vannak. (Mindig okosabbnak tartottam magamat azoknál, akik körülöttem vannak s higgyék el: ezt néha restelltem is. Legalább mindig valahogy félre nézegettem és sohasem mertem egyenesen az emberek szemébe nézni.) Végül hibás vagyok azért, mert ha volna is bennem nagylelkűség, hát csak magamnak szereznék vele több gyötrelmet, tudva azt, hogy a nagylelkűségemmel bizonyára nem tudnék mit csinálni; nem tudtam volna megbocsátani sem, mert a sértő talán a természet törvényei szerint ütött meg, a természet törvényeit nem lehet megbocsátani; de elfeledni sem, mert ha a természet törvényei is, de megvan sértve az ember. Végül még ha nem szeretnék is nagyon nagylelkű lenni, ellenkezőleg: bosszút akarnék állni a sértőn, hát semmivel sem tudnék bosszút állni, mert bizonyosan nem tökélném el, hogy valamit tegyek, még ha tehetnék is. Mért nem tökélném el magamat? Erről akarok pár szót elmondani.

III.

Hogy történik ez például olyan embereknél, akik bosszút tudnak állni magukért, általában helyt állnak magukért? Hiszen ha megkapja őket - tegyük fel - a bosszúállás érzete, hát ez idő alatt egész lényükben nincs egyéb, mint ez az érzés. Olyan ember egyenesen tör a cél felé, mint a feldühödött bika, szarvát előre szegezve - s legfeljebb a fal tartóztatja fel. (Megjegyzem: a falnál az ilyen urak, vagyis a közvetlen emberek, tevékeny urak őszintén megállnak! Nekik a fal nem elhárító akadály, mint nekünk, akik gondolkozunk, következképpen semmit sem csinálunk; nem ürügy arra, hogy útjukon visszaforduljanak, nem olyan ürügy, amelyben a magamféle nem is hisz, de melynek mindig megörül. Nem, azok teljes őszinteséggel megállnak. A fal nekik valami megnyugtató, erkölcsileg elhatározó, végleges, sőt némiképpen misztikus is... No, de a falról majd később!) Nos, én az ilyen közvetlen embert tartom igazinak, normálisnak, amilyennek akarta őt látni maga a szerető anyatermészet is, mikor őt szeretettel a világra szülte. Az ilyen embert én végtelenül irigylem. Ostoba ökelme, efelett én önökkel nem vitázok, de ki tudja: hát ha az a normális ember, aki ostoba? Sőt meglehet, hogy ez nagyon szép is. S én ebben a - hogy úgy mondjam: gyanúban annál jobban hiszek, mert ha vesszük például a normális ember antitézisét, a hatványozottan öntudatos, aki persze nem a természet kebeléből származott, hanem valami retortából (ez már csaknem miszticizmus, uraim, de én ebben is gyanakodom) - hát ez a retortás ember néha annyira megtorpan az antitézise előtt, hogy magát minden hatványozott öntudatával, nyugodt lélekkel nem embernek, hanem egernek tartja. Ha erősen öntudatos is az az eger, azért csak eger az, már pedig az ember, következképpen stb... Az a fő pedig, hogy ő maga is egernek tartja magát; erre őt senki sem

kéri; ez pedig fontos momentum. Lássuk most ezt az egeret az ő működésében. Tegyük fel, hogy ő is megvan bántódva (s ő csaknem mindig megvan bántódva) és ő is bosszút akar állni. Ő benne talán még több harag és bosszúság gyülemlik össze, mint abban, akit úgy hívunk, hogy *l'homme de la nature et de la vérité*. Az a hitvány, aljas törekvés, hogy hasonlóért hasonlóval fizessen vissza, még csúnyábban vakarózik öbenné, mint a *l'homme de la nature et de la vérité*-ben, mert a *l'homme de la nature et de la vérité* a veleszületett ostobaságánál fogva a bosszúállását egyszerűen jogosnak tarja, az eger pedig az erős öntudatosságával nem találja ezt jogosnak. Rákerül végre a sor a tette, a bosszúállás cselekedetére. A szerencsétlen eger az első hitványság után körülrakta már magát sok más hitványsággal is kérdések és kétkedések formájában; egy kérdés annyi megfeythetetlen kérdésre vezetett, hogy akaratlanul is valami végzetes szemétkavarék, valami bűzös piszok gyűlik közéje, amely kétségekből, izgalmaiból, végül pedig azokból a köpésekből gyülemlik össze, amiket a közvetlen tevékeny emberek zuhogtatnak reá, ünnepiesen körülállva őt mint bírák, diktátorok, tele torokból kikacagván őt. Magától értetődik, hogy ő végre is egyet hadarint a lábcskájával, mesterkélten lenézéssel mosolyog, de amely mosolyában maga sem bíz és bebúvik az ő kis lyukába. Ott, az ő undok, bűdös, földalatti zugában a mi megbántott, megvert és kinevetett egerünk rögtön hideg, mérges és ami fő: örökös haragnak adja magát. Egyfolytában negyven évig nem felejt egyetlenegy szégyenletes részletet sem, sem megbántatását s ezenkívül mindig magától is hozzátesz még sokkal szégyenletesebb részleteket, mérgelődve ingerli magát a saját fantáziájával. Maga fogja a fantáziáját megszegyenleni, hanem azért visszaemlékezik mindenre, átgondol mindent, kitalál soha meg nem történt eseteket azzal az ürüggyel, hogy azok is megtörténhettek volna - és nem bocsát meg semmit. Még a bosszúállásba is belefog, de valahogy rejtetten, jelentéktelenül, a sut megül, incognito, nem bízván sem bosszúállásra való jogában, sem bosszúállása sikerében s előre tudva, hogy bosszúállása kísérleteiben százszor többet szenved ő maga, mint az, akin bosszút akar állni, az pedig még csak meg sem vakarja magát. Halálos ágyán újra átgondol mindent, az időközben felgyűlt kamatokkal együtt és... De éppen ebben a hideg, utálatos, félig való kétségbeesésben, félhitben, ebben a keserűségében való öntudatos, magaeltemetésében, a negyven évig tartott sötétbenélésben, ebben az erőszakkal összeállított s részben mégis kétséges, kimenetel nélkül való helyzetében, kielégítetlen vágyai folytán keletkezett mérgelődésében, mely e tévovázások lázában bevette magát a bensejébe, az örök időkre megállapított elhatározásokban - de amelyek egy perc múlva megbánásba mennek át - rejlik a különös élvezetnek az az éltető nedve, amelyről beszéltem. Annyira finom dolog ez, annyira kívül esik az öntudaton, hogy a csak kissé korlátolt emberek, vagy csak egyszerűen kemény idegzetűek egy vonalnyit sem értenek meg belőle. „Talán olyanok sem értik meg - teszik önök hozzá elmosolyodva - akik soha pofonütést nem kaptak” és ezzel önök gyöngéden céloznak arra, hogy talán nekem is volt részem pofonütetésben s ezért mint szakértő beszélek. Fogadni mernék rá, hogy önök azt gondolják. De legyenek nyugodtak, uraim, én nem kaptam pofonokat, bár nekem egészen mindegy, bármit gondoljanak is önök ezért. Meglehet, hogy magam is sajnálom, hogy életemben kevés pofont osztottam ki. De elég legyen ennyi, szót se többet erről az önöknek annyira érdekes témáról!

Folytatom nyugodtan a mondanivalómat a keményidegzetű emberekről, akik az élvezetek bizonyos finomságát megérteni nem tudják. Ezek az urak például némely kázusokban úgy bögnék, tele torokból, mint a borjak s ez talán rendkívül becsületükre is válik, de - mint már említettem - a lehetetlenség előtt rögtön megjuházódnak. A lehetetlenség - erős kőfal! Micsoda erős kőfal? No, persze: a természet törvényei, a természettudományok megállapításai, a matematika. Ha rámutatnak arra, például, hogy a majomtól származunk, hát kár elkomorodni, el kell fogadni a tételt. Ha bebizonyítják, hogy a saját zsírunknak egy cseppjét százszorta többre kell becsülnünk a hozzád hasonlókéval, és hogy végre ilyen megállapítással határozgatnak meg az úgynevezett erények és kötelességek, meg egyéb lárifárik és babonák, hát ezt

is csak el kell fogadnunk, nem tehetünk egyebet, mert a kétszer kettő - matematika! Tessék ennek ellentmondani.

„De kérem! - kiáltják erre - ellenkezni azzal nem lehet; ez kétszer kettő = négy. A természet nem kérdezi önt, semmi köze az ön kívánságához és ahhoz, hogy tetszenek-e önnek az ő törvényei vagy sem. El kell a törvényeket úgy fogadni, amint vannak, következésképpen el kell fogadni a törvények eredményeit is. A fal tehát fal stb. stb.” Uramistenem, hát mi közöm nekem a természet és a matematika törvényeihez, mikor nekem ezek a törvények és kétszer-kettők valamiért nem tetszenek! Természetes, hogy én olyan falat át nem török a homlokommal, kivált ha rávaló erőm nem is lesz, de nem is békülök ki vele csak azért, mert előttem áll a kőfal s nekem nincs annyi erőm, hogy azt áttörjem.

Az ilyen kőfalban csakugyan volna valami megnyugtató s csakugyan volna benne megbékéltető szó már csak azért is, mert ez a fal kétszer kettő = négy. Oh, képtelenségek képtelensége! Ezé' annak az útja, hogy mindent megértsünk, megismerjünk, megértsünk minden kőfalat és lehetetlenséget? hogy ki ne béküljön a lehetetlenségek, e kőfalak egyikével sem, ha irtózunk a megbékéléstől; eljussunk a kikerülhetetlen logikai kombinációk útján a legutálatosabb következtetésekre arról az örökös témáról, hogy még a kőfalnak is valamiképpen magunk vagyunk az okai, bár hiszen szemmel láthatóan világos, hogy okai nem vagyunk s emiatt szórtalanul és tehetetlenül csikorgatjuk a fogunkat, kéjelegve zsibbadozunk az inerciában, arról ábrándozva, hogy még haragudni sincs kire; hogy nem haragra való tárgy nem adódik s talán soha nem is fog adódni, hogy itt becsempészéssel, csalással van dolgunk, hogy itt egyszerűen kavarodás-habarodás van, nem tudjuk: kiről és miről van szó, de mindezen tájékozatlanság és becsempészés ellenére fájdalmat érzünk, s mentől nagyobb a tájékozatlanság, annál élesebb a fájdalom.

IV.

- Hahaha! Hiszen akkor ön a fogfájásban is élvezetet talál! - kiáltanak fel önök nevetve.

- Nos? A fogfájásban is van élvezet, - felelek én. - Nekem egész hónapig fáj a fogam; tudom, hogy mi az. Ennél nem szórtalanul szenvednek az emberek, hanem nyögnek: de ezek a nyögések nem őszinték; ezekben a nyögésekben alattomoság van s éppen ez a bökkenő. Éppen ezekben a nyögésekben fejeződik ki a szenvedő élvezete; ha nem érezne élvezetet, akkor nem is nyögne. Ez igen alkalmas példa, uraim és ezt ki is fogom fejteni. Ezekben a nyögésekben először is a fájás lealázó céltalansága fejeződik ki tudatunkban; ez a természet örvényessége, amelyre persze önök köpnek egy nagyot, de amelytől önök mégis szenvednek, ő azonban nem. Kifejeződik az a tudat, hogy ellenségük önöknek nincs, de fájás van; az a tudat, hogy minden képzelhető Wagenheimok dacára önök a fogfájás rabjai; hogy ha valaki úgy akarja, hát megszűnik az önök fogfájása s ha nem akarja, hát még három hónapig is fájhatnak a fogaik; s végül ha önök még mindig nem látják ezt be s még mindig ellenkeznek, akkor nem marad hátra egyéb, minthogy megnyugtatóskul saját kezükkel verjék meg magukat, vagy a fájásig öklözzék meg a kőfalat - egyebet határozottan nem tehetnek. Nos, ezekkel a nem tudni: kik részéről jövő vérigmetsző sértésekkel, ezekkel a gúnyokkal kezdődik végre az élvezet; amely néha a legnagyobb gyönyörűségig fokozódhatik. Kérem, uraim, hallgassák csak meg vagy egyszer a tizenkilencedik század művelt emberének a jajgatását, aki fogfájásban szenved, - hallgassák meg szenvedésének második vagy harmadik napján, mikor már nem nyög és jajgat annyira, mint nyögött az első napon, t. i. mikor nemcsak azért jajgat, mert a foga fáj; nem úgy nyög, mint valamely közönséges paraszt, hanem mint olyan ember, aki fejlettebb és

európai civilizáltsággal nyög, aki - mint ma szokták mondani - „elszakadt a népi, nemzeti talajtól és életalaptól”. Ilyennek a nyögései valami csúfak, mérgelődők s néha több napon és éjen át tartanak. Pedig maga is jól tudja, hogy semmit sem használnak a nyögések; jól tudja, hiába tépi, ingerli magát és másokat, tudja, hogy a környezet, amely előtt szenved és családjá már eléggé megundorodtak a jajgatása hallgatásában, hogy egy hajszálnyit sem használ neki s azt gondolják magukban, hogy másképpen, egyszerűbben is jajgathatna anélkül, hogy hánykolódják s hogy ő csak mérgében, tettetésből kényeskedik. No hát ezekben a tudatokban és csúf helyzetekben van a kéjelgés. „Nyugtalanítlak benneteket, tépem a szíveteket, az egész házban senkit sem hagyok aludni. Hát ne is aludjatok, éreztétek minden percben, hogy nekem a fogam fáj. Most már én nem vagyok előttetek hős, aminek eddig akartam magamat feltüntetni, hanem egyszerű, csúf emberke, hitványka. Hát bánom is én! Nagyon örülök, hogy engem felismertetek. Unjátok hallgatni az én hitvány nyögéseimet? Hát unjátok; megálljatok csak, még furcsább hánykolódást is csinállok én nektek...” Most sem értik még uraim? Úgy látszik: mélyebb ingerültség és megismerés kell ahhoz, hogy megértsék e kéjelgés minden fűfűjét. Önök nevetnek? Nagyon örülök. Persze az én tréfáim ízléstelenek, nyugtalanok, félrefaragók, megbízhatatlanok. De ez onnan van, hogy én magam sem becsülöm magamat. Avagy becsülheti-e magát bármennyire is az öntudatos ember?

V.

No hát becsülheti-e magát bármennyire az olyan ember, aki még a maga-megbecsülésének érzésében is élvezetet akar találni? Nem valami undorító megbánásból beszélek most így. Különben sem szenvedhettem soha a sok beszédet: „Bocsásson meg, papa, nem fogok többet...” - nem azért, mintha nem volnék képes ezt megcselekedni, ellenkezőleg: talán éppen azért, mert erre nagyon is képes volt s még mennyire? Éppen olyankor lapultam meg néha, mikor éppen nem voltam semmiben hibás. Ez volt a legcsúnyább. Emellett lelkemben ellágyultam, bűnbánatot éreztem, sírtam, pedig nem is alakoskodással. Annyira elszorult a szívem. Itt már a természet törvényeit sem lehetett okolni, bár azok a természeti törvények mindig és a legjobban bántottak engem egész életemben. Utálat ezekre visszagondolni, utálat volt az akkor is. Mert néhány perc múlva már mérgelődve gondoltam el, hogy mindez - hazugság, utálatos, csinált hazugság, t. i. hazugság a megbánás, az ellágyulás és a megjavulás fogadalma. Azt kérdezhetik: miért forgattam így ki, miért kínoztam magamat? Felelet: azért, mert unalmas volt dologtalanul ülni, hát ráadtam magamat a forgolódásra. Igazán úgy volt. Nézzék jól körül magukat uraim s megértik, hogy ez így van. Kalandokat gondoltam ki és életet költöttem magamnak, hogy legalább valamelyest élhessek. Hányszor megesett velem - no például az, hogy sértve éreztem magamat csak úgy, semmiért; pedig magam is tudtam, hogy nincs miért megsértődnöm; magam gondoltam ki a sértést, de ezzel végre annyira jut az ember, hogy csakugyan, valójában sértve érzi magát. Mindig nagy hajlamom volt ilyen tréfára, annyira, hogy végül már nem bírtam magammal. Egyszer csak mindenáron szerelmes akartam lenni, de két ízben is. Szenvedtem ám, uraim, mondhatom önöknek. Az ember a lelke mélyén nem hiszi, hogy szenved; gúnyolódás kezd benne neszelní, de azért mégis csak szenved, de egész igazán, komolyan; féltékenykedem, magamon kívül vagyok... És mindez csak unalomból történik, uraim, csak unalomból; elnyom az inercia. Hiszen az öntudat egyenes, törvényszerű, közvetlen terméke az inercia, vagyis az összetett kézzel, tétlenül való ülés. Említettem már ezt fentebb. Ismétlem, nyomatékosan ismétlem: minden közvetlen és tevékeny ember azért tevékeny, mert tompa elméjű és korlátolt. Hogy lehessen ezt megmagyarázni?

Hát így: az olyan emberek az ő korlátozottságuknál fogva a hozzájuk közel eső és másodrangú okokat őseredetieknek veszik, azért hamarabb és könnyebben jutnak arra a meggyőződésre, hogy mindennek megtalálták a hamisítatlan alapját, no - és ebben megnyugszanak; már pedig ez a fő. Mert ahhoz, hogy tevékenykedjünk, előbb teljes megnyugvás kell, meg az, hogy semmi kétségünk se legyen. No és hogy nyugtatom meg én például magamat? Hol vannak nálam az őseredeti okok, amelyekre támaszkodhatom, hol az alapok? Hol veszem én azokat? Gondolatokba mélyedek, ennek következtében minden őseredeti ok másik, még őseredetibbet vonz maga után s így tovább a végtelenségig. Ez a lényege minden öntudatnak és gondolkodásnak. Ez megint a természet törvénye. S mi lesz végre az eredmény? Hát ugyanaz. Emlékezzenek csak rá, hogy imént a bosszúállásról beszéltem, (önök bizonyára nem mélyedtek ebbe.) Azt mondom: az ember bosszút áll, mert azt igazságosnak tartja. Ez azt jelenti, hogy megtalálta az őseredeti okot, az alapot, nevezetesen az igazságot. E szerint mindenfelől meg van nyugodva, következésképpen nyugodtan és sikeresen áll bosszút, mert megvan győződve, hogy tisztességes és igazságos dolgot cselekszik. Csakhogy én itt igazságosságot nem látok, semmiféle erényt sem látok, következésképpen, ha bosszúállásra adom magamat, hát ezt legfeljebb haragból cselekszem. A harag persze minden felül kerekedhetett, minden kétségemet legyőzhette, következésképpen teljesen pótolhatta volna az őseredeti okot éppen azért, mert ő nem ok. De mit tehetek, mikor nekem haragom sincs (hiszen az imént is ezzel kezdtem). Az én haragom az öntudat, amaz átkozott törvényei következtében kémiai bomlás alá esnek. Egyszer csak azon veszi észre az ember, hogy a tárgy elröpül, az észszerű okok elpárolognak, a vétke nem található meg, a sértés nem sértéssé lesz, hanem fátummá, mint aféle fogfájás, amelynek senki sem oka, következésképpen megint csak az az út marad, hogy a falat még fájdalmasabban kell megdöngöztetnünk. No, és legyint rá a kezével az ember, mert nem találja meg az őseredeti okot. De próbálja csak meg az ember, hogy vakon, okoskodás és őseredeti ok nélkül elragadtassa magát érzelmei által, félretegye az öntudatot, ha csak egy időre is, szeressen vagy gyűlöljön csak azért, hogy ne üljön összetett kézzel tétlenül. Harmadnapra - ez a legkésőbbi határidő - elkezdi maga-magát lenézni azért, mert maga-magát tudva rászedte. Az eredmény: szappanbuborék és inercia. Oh, uraim, hiszen én talán csak azért tartom magamat okos embernek, hogy soha életemben semmit sem tudtam megkezdeni, sem bevégezni. Legyek én ártatlan, bosszantóan fecsegő, mint vagyunk valamennyien. De mit tehetek róla, ha egyszer minden okos ember egyenes és egyetlen rendeltetése a fecsegés, vagyis tudatosan hiábavaló tevés-vevés.

VI.

Oh, ha én csak lustaságból nem csinálnék semmit! Istenem, mennyire becsülném én akkor magamat! Becsülném pedig azért, mert legalább arra képes volnék, hogy lustaság legyen bennem; volna legalább egy, szinte tevőleges tulajdonságom, amelyben magam is bíznám. Kérdés: ki ilyen? Felelet: a naplopó. De ilyet nem szívesen hall az ember magáról. De ez határozott megállapítás s azt jelenti, hogy van mit mondani rólam. „Naplopó” - hiszen ez rang és rendeltetés, karrier. Ne tessék tréfálni, ez így van! Akkor én a legelőkelőbb klub tagja vagyok, még pedig joggal és egyesegyedül csak azzal foglalkozom, hogy magamat tisztelem-becsülöm. Ismertem egy urat, aki egész életében büszke volt arra, hogy szakértő volt a lafitpezsgő megítélésében. Ezt ő nagy érdemének tartotta és sohasem kételkedett önmagában. És meghalt - nem az, hogy nyugodt, hanem diadalmas halállal - és tökéletesen igaza volt. Akkor én magamnak ilyen karriert választottam volna; legyek naplopó és falánk, de nem egyszerű, hanem olyan, aki például minden széppel és magasztossal rokonszenvezik. Mit szólnak önök

ehhez? Ezen én már régen tűnődtem. Az a „szép és magasztos” nagyon a tarkómra nehezedett az én negyvenéves koromban; de ez negyvenéves koromban volt, de akkor - oh, akkor egészen más volt! Azonnal szerettem volna megfelelő foglalkozást, még pedig azt, hogy poharamat ürítsem minden szépért és magasztosért. Megragadtam volna minden alkalmat, hogy előbb könnyeimet potyogtassam poharamba, aztán minden szép és magasztos eltetésére ürítsem azt ki. Akkor én a világon mindent széppé és magasztossá alakítottam volna át; a legutálatosabb, kétségtelenül legnagyobb hitványságban is szépet és magasztost kerestem volna. Pityergő lettem volna, mint a vizes szivacs. Például valamely festő megfesti Ge-t. Azonnal felköszöntöm a Ge festőjét, mert szeretek minden szépet és magasztost. Valamely író megír egy művet: „Kinek hogy’ tetszik” - rögtön áldomást mondok a „kinek hogy tetszik”-re, mert szeretem a szépet és magasztosat. Mindezért tiszteletet igényelek magam iránt és üldözöm azt, aki nem tisztel. Élek nyugodtan, meghalok diadalmasan - hiszen ez gyönyörűség, kész gyönyörűség. Olyan gömbölyű hasat eresztettem volna, olyan hármastokát szereltem volna, olyan piros orrot berzsenyeztem volna, hogy mindenki azt mondta volna rám: „Ez aztán a plus! Ez aztán az igazi pozitívum!” S bármit mondjanak is, uraim, kellemes dolog ilyen véleményeket hallani a mi mindent tagadó korunkban.

VII.

De mindez csak aranyos ábránd. Oh, mondják meg, ki mondta először, ki hirdette elsőül, hogy az emberek csak azért cselekesznek hitványságokat, mert nem ismerik saját értékeiket. Hátha egyszer felvilágosítanák őket, felnyitnák a szemüket, hogy meglássák igazi, normális érdekeiket: az emberek rögtön megszűnnének hitványságokat cselekedni, rögtön jókká és nemesekké lennének, mert felvilágosítván és megértvén a saját érdeküket, csak a jóban látnák a maguk előnyét; az pedig köztudomású, hogy egy ember sem cselekedhetik tudatosan a saját érdekei ellen, következésképpen - hogy úgy mondjuk - szükségszerűen jót művelnének? Oh, csecsszopó! Oh, ártatlan, buta gyermek! Hát mikor történt ezer és ezer évek alatt, hogy az ember éppen csak a maga előnyére cselekedett volna? Mit tegyünk a tények millióival, melyek arról tanúskodnak, hogy az emberek *tudva*, vagyis teljesen megértve saját, igazi előnyeiket, ezeket oldalt felejtik és más útra, kockázatra, talánra térve, s erre senkitől és semmitől nem kényszerítette, mintha nem akarnák a megmutatott utat, makacsul, személyesen más, nehéz, képtelen, csaknem verejtékezve keresett utat választanak... Előny! Mi az előny? Hát vállalkoznak önök annak a teljesen pontos meghatározására, hogy voltaképpen mi szolgál az ember előnyére, hasznára? S mi történik akkor, ha előáll az az eset, hogy az emberi előny *néha* nemcsak lehetőképpen, hanem szükségképpen is abban áll, hogy ne előnyt kívánjon magának, hanem hátrányt? S ha ez így van, vagy ha lehet ilyen eset, akkor minden szabály pozdorjává törlik. Mit gondolnak önök: lehetséges ilyen eset? Önök nevetnek; nevéssenek uraim, de feleljenek: vajjon teljes pontossággal megvannak-e állapítva az emberi előnyök? Nincsenek-e olyasmik, melyek nemcsak be nem vétettek, de be sem vehetők semmiféle osztályozásba? Hiszen önök, uraim - amennyire tudom - az emberi előnyök egész összeállítását a statisztikai számokból és a tudományos közgazdasági formulákból vették. Hiszen az önök előnyei: a jólét, gazdagság, szabadság, nyugalom stb. stb., úgyhogy valamely ember, például, aki világosan és tudatosan ez előnyök összeállítása ellen indulna, az önök - no és persze az én felfogásom szerint is obskurus vagy teljesen tébolyodott volna - igaz-e? De ebben az a csodálatra való, hogy miért történik az, hogy mindezek a statisztikák, az emberi nemet szerető bölcsek az emberi előnyök felsorolásánál egy előnyt mindig kihagynak? Még csak számba sem veszik oly értelemben, amilyenben venni kellene, pedig az egész számítás ettől függ. A baj nem volna

nagy, csak fogni kellene ezt az előnyt és beiktatni a jegyzékbe. De ez a bökkenő, hogy ez a fortélyos előny semmiféle osztályozásba be nem tehető, semmiféle jegyzékbe be nem állítható. Van például nekem egy barátom... Eh, uraim, hiszen önöknek is barátja az; s kinek, ugyan kinek nem barátja az? Valami ügyletre készülve, ez az úr rögtön, nagy ékesszólással és világosan megmagyarázza, hogy mi módon kell neki a józan ész és az igazság szerint cselekednie. Sőt izgatottan és szenvedelmesen fog önöknek beszélni az igazi, normális emberi érzékekről, gúnyosan korholja a rövidlátó ostobákat, akik nem ismerik fel sem saját érdeküket, sem az erény igazi jelentőségét, és - egy negyedóra múlva, minden váratlan, idegen ok nélkül, csak valami benső indítékból - ami rosszabb minden ő saját érdekeinél - egészen más nótát fű, vagyis egészen ellenkezően az ellen indul, amiről maga beszélt: a józan ész törvényei ellen is, a saját előnyei ellen is, egy szóval minden ellen... Megjegyzem, hogy az én barátom csak gyűjtőnév, ugyanazért egyedül csak őt kárhóztatni nehéz volna. Mert az a kérdés, uraim, hogy nincs-e valóban olyasmi, ami csaknem minden embernek előbbrevaló az ő legnagyobb előnyeinel is vagy (hogy a logikát meg ne sértsük), ami jelentékenyebb és előnyösebb minden más előnynél és amiért az ember, ha a szükség úgy hozza magával, kész minden törvény ellen indulni, t. i. az előítéletek, a becsület, a nyugalom, a jólét, egyszóval minden szép és hasznos dolog ellen cselekedni, csak azért, hogy megkapja azt az őseredeti legelőnyösebb előnyt, ami neki mindennél drágább.

- No, utoljára is csak az előnyökre lyukadunk ki - szólnak önök közbe. - Bocsánat! Majd kimagyarázzuk magunkat; nem kalamburokról van szó, hanem arról, hogy ez az előny éppen azért figyelemreméltó, mert minden klasszifikálásunkat és szisztémánkat halomra dönti és az emberbarátok által az emberiség boldogítására felállított rendszereket állandóan összetördeli. Egy szóval megzavar mindent. De mielőtt megnevezném az előnyt, elébb személyesen kompromittálni akarom magamat; azért vakmerően kijelentem, hogy mindezek a szép szisztémák, mindezek az elméletek, melyek az emberiség elé állítják az ő valódi, normális érdekeit, még pedig azzal a céllal, hogy az emberiség szükségképen törekedvén az érdekek elérésére, ezektől rögtön jóvá és nemessé lenne - az én felfogásom szerint egyelőre csak logisztika. Igenis, logisztika! Mert azt állítani, hogy az emberiség megújítható a saját előnyeinek rendszerbe foglalásával, szerintem nem egyéb, mint... no, mintha azt állítanák, például Bokl-t követve, hogy az ember a civilizációtól megszeli. Következésképpen kevésbé lesz vérszomjas, kevésbé lesz alkalmas háborút viselni. Logika szerint önála, úgy látszik, ez jön ki. De az ember oly szenvedelmesen hajlik a szisztémára és az elvont következtetésre, hogy kész tudva elcsavarni az igazságot, kész se látni, se hallani, csak hogy logikáját igazolhassa. Azért választom ezt a példát, mert nagyon világos példa. Tessék csak körülnézni: patakokban folyik a vér, még kedvre is derít bennünket, akár csak a pezsgőbor. Íme: ez az egész tizenkilencedik század, amelyben Bokl is élt. Vegyük Napóleont: nagy ember és kortársunk. Ott van Észak-Amerika - örökös szövetség! Ott van végre a karikatúra Slezvig-Holstein... Hát mi az, amit bennünk a civilizáció megszelídít? A civilizáció csak az érzések sokféleségét fejleszti ki bennünk... egyebet határozottan semmit. És e sokoldalúság kifejtésével az ember végre még odajuthat, hogy élvezetet fog találni a vérben. Hiszen meg is esett már az vele. Nem figyelték-e meg önök, hogy a legfinomabb vérontók csaknem mind a legcivilizáltabb emberek voltak, akiknek Attilák és Sztyenka Razinok a bokájukig sem értek s ha ezek nem tűnnek oly élesen szembe, hát csak azért, mert nagyon is sokan vannak, nagyon is közönségesek, gyakoriak. Ha a civilizációtól nem lettek is az emberek vérszomjasabbak, de biztosítom önöket, hogy csúnyábban vérszomjasak, mint voltak a régiek. Régebben a vérontásban igazságot láttak és nyugodtan öldösték le azokat, akiket kellett; most pedig - noha a vérontást csúfságnak tartjuk - mégis foglalkozunk ezzel a csúfsággal, sőt jobban, mint régen. Melyik a rosszabb? Ítélik meg önök. Azt mondják, hogy Kleopátra (engedjék meg, hogy a római históriából veszem a példát) szerette aranytűkkel szurkálni rabnői mellét és élvezetet talált azok

jajveszékelésében és fetregésében. Önök azt mondják erre, hogy ez viszonylagosan szólva barbár korban történt, hogy most is barbár idők vannak, mert (megint viszonylagosan szólva) most is szurkálnak tüvel; hogy az ember, ha megtanult is már koronkint világosabban látni, mint a barbár időkben, még távolról sem *tanult meg* úgy cselekedni, mint ahogy az ész és a tudományok mutatják neki. Hanem azért önök teljesen megvannak győződve, hogy okvetlenül meg fogja ezt tanulni, mielőtt eltűnnek némely régi, rossz szokásai és mielőtt a józan ész és a tudományok átformálják és normális útra térítik az emberi természetet, önök biztosra veszik, hogy akkor az ember is megszűnik *önkéntesen* tévedni és úgyszólván önkéntelenül összhangba akarja hozni akarátát a maga normális érdekeivel. Sőt, ami több: - akkor - mondják önök - maga a tudomány tanítja meg az embert (bár szerintem ez már fényűzés), hogy neki sem akarata, szeszélye voltaképpen nincs, soha nem is volt s hogy ő maga semmi egyéb, mint afele billentyűzet a zongorán vagy orgonasíp; s hogy ezenfelül a világon még természeti törvények is vannak. Ezeket a természeti törvényeket csak fel kell fedezni s akkor az ember nem is lesz felelős a cselekedeteiért és nagyon könnyű lesz az élete. Magától értetődik, hogy az ember összes cselekedetei e törvények szerint, matematikusan, logaritmus táblázatokban 108.000-ig lesznek beosztva és bevezetnek a kalendáriumba; vagy még jobb esetben hasznos kiadványok jelennek meg, mint például a mostani enciklopédikus lexikonok, melyekben minden oly pontosan lesz kiszámítva és feljegyezve, hogy nem lesznek a világon többé sem eljárások, sem kalandok.

- Akkor - ezt még mindig önök mondják - új gazdasági viszonylatok kezdődnek, már egészen készek és szintén matematikai pontossággal kiszámították, úgyhogy egy pillanat alatt eltűnnek minden lehető kérdések, még pedig azért, mert azokra minden lehető feleletek kaphatók. Akkor megépül a kristály-palota. Akkor... No, egy szóval, akkor iderepül hozzánk a Kagán szerencse-madár. Persze nem lehet biztosítani (ezt már én mondom), hogy például nem lesz az egész roppant unalmas, (mert hát mit csinálhasson az ember, ha már minden ki van számítva, táblázatokba osztva) hanem azért minden rendkívül észszerű lesz. Persze: mostanában mit ki nem talál az ember! Hiszen az arany tűkkel is unalomból szurkálnak, - de ez még nem volna baj. Az a baj (s ezt megint én mondom), hogy elvégre az arany tűknek is megörülnek. Mert ostoba az ember, fenomenálisan ostoba. Vagyis, ha éppen nem ostoba is, de annyira hálátlan, hogy keresve sem lehet párját találni. Mert én, például, egy cseppet sem fogok csodálkozni, ha egyszerre csak egész váratlanul, a leendő általános észszerűség közepette feltűnik valamely nem-nemes, jobban mondva retrográd és gúnyos fiziognomiával bíró gentleman, csipőjére támasztja a kezét és azt mondja nekünk: uraim, nem volna-e jó mindezt az észszerűséget egyszerre a lábunkkal felrúgnunk, pozdorjává törnünk, egyszerűen abból a célból, hogy ezek a logaritmuskok pusztuljanak a pokolba s élhessünk újra a mi ostoba szabadságunk szerint? - Ez még semmi, de bántó az a gondolat, hogy okvetlenül találkoznának követői: így van már az ember megalkotva. Ennek pedig annyira semmi oka van, azt hiszem, beszélni is felesleges róla: attól van az, hogy az ember mindenütt, bárki legyen is, mindig úgy szeretett cselekedni, mint neki tetszik, nem pedig úgy, ahogy azt a józan ész és az előnyösség mutatják neki; cselekedni pedig a magunk érdeke ellen is szerethetünk, sőt néha *határozottan úgy is kell cselekednünk* (ez már az én ideám). A saját szabad, korlátlan akaratum, a saját, még oly vad szeszélyünk is, a saját, néha csaknem az örütségig ingerelt fantáziánk: ez az az oldalt felejtett, legelőnyösebb előny, amely semmiféle klasszifikálásba be nem illeszthető s amelytől minden szisztémát és teóriát elvisz az ördög. Hol is vették a bölcsek azt, hogy az embernek valami normális, valami érényes akarátának kell lenni? Miből gondolták, hogy az embernek okvetlenül józan-észszerűen, előnyre irányzott akarátának, kell lenni? Az embernek csak - *önálló* akarát kell, bármibe kerüljön és bármire vezessen is ez az önállóság. No, de az ördög tudja jobban az akarátot is...

VIII.

- Hahaha! Hiszen akarás, ha jól vesszük, voltaképpen nincs is! - kacagnak önök közbe. - A tudomány szétanatomizálta mostanig az embert, hogy már ma is tisztában vagyunk vele, hogy az akarás, az úgynevezett szabad-akarat nem egyéb, mint...

- Várjunk csak uraim, én is ezen akartam kezdeni. Beismerem, hogy még meg is ijedtem. Éppen most akartam felkiáltani, hogy hiszen az akarás az ördög tudja: mitől függ s ez talán még jó is, aztán megemlékeztem a tudományról, de... félbeszakítottam. S ekkor önök közbeszóltak. Valóban, ha valamikor találnak is formulát a mi összes akarásaink és szeszélyeink számára, t. i. hogy mitől függnek ezek, milyen törvényekből származnak, hogyan terjednek, hova igyekeznek ilyen vagy olyan esetben stb., vagyis ha igazi matematikai formulát találnak rájuk, hát akkor az ember talán meg is szűnik akarni, sőt esetleg bizonyosan meg is szűnik. Mert micsoda öröm van abban, hogy táblázat szerint akarjon? Többet mondok: az ember rögtön átváltozik orgonasíppá, vagy valami efélévé; mert mi az ember vágyak nélkül, ha nem orgonasíp az orgona hengerszerkezetében? Vegyük számba a valószínűségeket, - megeshetik ez vagy sem?

- Hm... - mondják önök, - a mi akarásaink legnagyobbbrészt tévesek, mert tévesen fogjuk fel előnyeinket. Azért akarunk néha tiszta bolondságot, mert ostobaságunkkal ebben a bolondságban látjuk a legrövidebb utat valamely előre megállapított előny elérésére. Nos, ha majd mindez le lesz tárgyalva, papiroson kiszámítva, (ami nagyon lehetséges, mert aljasság és meggondolatlanság lenne előre azt hinni, hogy az ember a természet némely törvényeit soha sem fogja megismerni), - akkor persze nem lesznek úgynevezett vágyak. Hiszen ha az akarás valamikor teljesen egyetértésre jut az okoskodással, akkor már okoskodni fogunk és nem akarni s ezt azért, mert az csak nem lehet, hogy például megtartva az okoskodást, esztelenségeket *akarjunk* és ilyen módon tudva támadjunk az okoskodás ellen és rosszat kívánjunk magunknak... Így az összes akarásokat és okoskodásokat tényleg ki lehet lesz számítani, mert valamikor csak felfedezik a mi úgynevezett szabad akaratunk törvényeit, következésképpen és tréfán kívül előállhatnak valami táblázatok, annyira, hogy csakugyan e táblázatok szerint fogjuk akarásunkat igazítani. Hiszen ha nekem valamikor kiszámítják és megmagyarázzák például azt, hogy ha én valakinek fület mutattam, hát ezt azért tettem, hogy fület nem mutatnom nem lehetett s hogy okvetlenül ezzel és nem más ujjammal kellett azt mutatnom, hát akkor micsoda *szabad* maradhat bennem, különösen, ha tanult ember vagyok s valamelyik tudományos tanfolyamot végig hallgattam? Hiszen én akkor az én életemet harminc esztendőre előre kiszámíthatom; ha az létrejön, akkor már nekünk semmi tennivalónk nem lesz, anélkül is meg kell értenünk mindent. Általában szüntelenül ismételnünk kell majd magunkban, hogy okvetlenül ezen vagy azon percben, ilyen meg olyan körülmények közt a természet nem kérdez meg minket; hogy úgy kell vennünk a természetet, amint van, nem pedig úgy, ahogy mi képzelődünk és ha tényleg a táblázat és kalendárium, vagy... jól van: még valami retorta felé igyekszünk, hát mit tehetünk: el kell fogadni a retortát is! Mert ha nem: nélkülünk is megteszi a magáét...

- Jól van, de éppen itt van részemre a pontosvessző! Bocsássanak meg uraim, hogy úgy belemásztam a filozofálásba: negyvenéves sötétről van itt szó! Tessék csak egy kissé fantáziálni! Az okoskodás, meggondolás kétségtelenül szép dolog, uraim, de a gondolkodás csak gondolkodás és az embernek csak az okoskodási képességét elégíti ki, az akarás pedig az egész élet jelensége, már mint az emberi életé, együtt az okoskodással és minden egyéb vakarózással. S habár életünk e jelenségben néha hitványka, de mégis élet s nem pusztán a négyzetgyök kivonása. Hiszen például én egész természetesen akarok élni azért, hogy kielégítsem minden életrevaló képességemet s nemcsak azért, hogy éppen csak gondolkodó

képességemet elégítem ki, vagyis hogy életképességemnek csak valami huszadrészét használjam fel. Mit tud az okoskodás? Az okoskodás csak azt tudja, amit sikerült neki megtudnia (egynémely dolgokat soha meg sem tud; ez ugyan nem megnyugtató, de miért ne mondjuk ki ezt is?), az emberi természet pedig mindig teljes egészében minden benne levő erővel működik, öntudatosan és öntudatlanul, s ha hazudik is, de él. Gyanakszom, uraim, hogy önök szánakoznak rajtam; azt mondják nekem, hogy felvilágosult és fejlett ember, vagyis olyan, amilyen lesz a jövő embere, nem akarhat tudatosan olyasmit, ami neki hátrányos, hogy ez matematika. Teljesen egyetértek önökkel, hogy ez matematika. De századszor ismétlem, hogy van egy eset, éppen csak egy, melyben az ember készakarva, öntudatosan hátrányos, ostoba, sőt igen ostoba dolgot kívánhat magának, nevezetesen pedig azt: hogy *joga legyen* kívánni magának még ostobaságot is s ne legyen megköve arra nézve, hogy csak okosat kívánhasson. Hiszen ez az ostobaság, hiszen ez a szeszély igazán a legelőnyösebb, sőt mindennél előnyösebb lehet nekünk embereknek, minden közt, ami csak van a világon, különösen némely esetekben. Részben pedig a legelőnyösebbnél is előnyösebb lehet még abban az esetben is, ha világos hátrányunkra van és ellentmond az előnyökről való gondolkodásunk legjózanabb következtetéseinek is, - mert minden esetre megőrzi számunkra a legfőbbet és legdrágábbat, t. i. a személyiségünket és egyéniségünket. Vannak, akik azt állítják, hogy az embernek valóban éppen ez a legértékesebb; az akarás, persze, ha úgy akarja, meg is egyezhetik az okoskodással, különösen ha nem él ezzel vissza, hanem mérsékelten használja fel; ez hasznos is, sőt néha kivételes is. Csakhogy az akarás gyakran, sőt a legtöbb esetben teljesen és konokul ellenkezik az okoskodással és... és... tudják-e önök, hogy ez hasznos dolog, sőt néha nagyon dicséretre is méltó? Tegyük fel, uraim, hogy az ember nem ostoba. (Valóban nem is lehet rá mondani, hogy ostoba, már csak azért sem, mert ha az ember ostoba, ki legyen hát akkor okos?) De ha nem ostoba is, azért rémségesen hálátlan. Fenomenálisan hálátlan! Sőt én azt képzelem, hogy az ember legjobb meghatározása ez: kétlábú és hálátlan lény. De ez még nem minden; ez még nem a legnagyobb fogyatéka nekik; a legnagyobb fogyatéka - az ő állandó, megrögzött erkölcstelensége, az emberiségnek a nagy vízözöntől a slezvigholsteini korszakig terjedő egész sorsában. Erkölcstelenség és következésképpen esztelenség is: mert régen tudva van, hogy a hálátlanság az esztelenségből származik. Vessenek csak egy tekintetet az emberiség történetére s mit látnak? Nagyszerű a látvány? No jó, legyen nagyszerű; például maga a rhodoszi kolosszus mily nagyszerű! Nem hiába bizonyítja Anejevskij úr, hogy vannak, akik azt állítják, hogy az emberi kezek alkotása, mások ellenben, hogy maga a természet alkotta. - Tarkaság? Hát jól van: tarkaság. Csak nézzük végig minden korban, minden nemzetnél a katonák és polgáriak parádés mundérjait - mily sokféleség, a különféle rendi-ruháknál pedig kezünk-lábunk kitörhetjük; nincs az a hisztérius, aki velük megbirkózzék. Egyhangúság? No, hát legyen egyhangúság: civakodnak, verekednek, most is verekednek, régen is verekedtek - úgy-e bizony: ez már túlságos egyhangúság. Egyszóval mindent lehet a világtörténelemről mondani, mindent, ami csak eszébe juthat a lehangolt képzelődésnek. Csak azt nem lehet róla mondani, hogy - észszerű. Megbotlunk az első szónál. Sőt milyen bökkenővel találkozunk minden pillanatban: az életben minduntalan jelentkeznek olyan erkölcsös és józanészű emberek, olyan bölcsek és az emberiséget annyira szerető egyének, akiknek feltett célja, hogy egész életükben lehető legerkölcsebben és legjózanabban viselkedjenek, hogy úgy mondjuk: világosítsanak embertársaiknak, voltaképpen annak a bizonyítására, hogy erkölcsösen és józanul is meg lehet élni a világon. No és? Tudvalevő, hogy e műkedvelőkből sokan, előbb vagy utóbb, életük vége felé megváltoznak, elkövetvén valami anekdotát, néha a legilletlenebbet. Most azt kérdem: mit várhatunk az embertől, mint ilyen különös sajátságokkal megáldott lénytől? Ha az embert minden földi javakkal elárasztják is, ha fejénél fogva belemerítik is a jólétbe úgy, hogy csak buborékok mutatkoznak a boldogsága felső színén, mint a víz felületén; ha olyan gazdasági meglegedettségbe helyezik is, hogy már egyéb tennivalója nem marad, mint

aludnia, kalácsot ennie és arra törekednie, hogy a világtörténelem meg ne szakadjon - hát az ember csupa hálátlanságból, a paszkvillus kedvéért aljasságot követ el. Kockáztatja még a kalácsát is és készakarva a legvégzetesebb ostobaságot, a leggazdaságtalanabb esztelenséget kívánja meg egyedül csak azért, hogy a tevőleges észszerűségbe károsan fantasztikus elemeket vegyítsen. Ragaszkodik fantasztikus ábrándjaihoz, hitvány ostobaságaihoz egyedül csak azért, hogy magában azt igazolhassa (mintha nagy szükség volna erre), hogy az emberek még mindig emberek s nem zongorabillentyűk, melyeken sajátkezüleg játszanak ugyan a természet törvényei, de félő, hogy addig játszanak, hogy kalendáriumon kívül egyebet kívánni már nem is lehet lesz. Sőt mi több: még abban az esetben is, ha ő tényleg zongorabillentyűzésnek bizonyulna, ha azt még természettudományokkal és matematikával is bebizonyítanák neki, ő még akkor sem kap észbe, hanem ellenkezőleg követ el valamit, egyedül csak hálátlanságból, voltaképpen azért, hogy ne hagyja a magát. Az esetben, ha eszközei nincsenek, kitalálja a rombolást, a khaoszt, kitalál különféle szenvedéseket, de a magát nem hagyja. Átkokat szór a világba s minthogy átkozni csak az ember tud (ez neki privilégiuma, amely leginkább megkülönbözteti őt a többi állatoktól); megesik, hogy átkaival eléri azt, amire törekszik, t. i. tényleg meggyőződik afelől, hogy ő ember és nem zongorabillentyűzet. Ha önök azt mondják, hogy ezt is ki lehet a táblázatokban számítani, a khaoszt is, a sötétséget és az átkozódást is, úgy, hogy az előzetes kiszámításnak már a lehetősége is megállapít mindent és a józan ész megteszi a magát, - hát az ember készakarva megőrjíti magát, hogy ne legyen józan ítélőképessége és megmaradhasson a maga felfogása mellett. Én hiszem ezt, ezért én felelősséget vállalok, mert az emberiségnek minden dolga - amint látszik - csak abban áll, hogy az ember minden percben bebizonyíthassa magának, hogy ő ember és nem orgonasíp. Ha a derekába kerül is, de ezt bebizonyítja; ha trogloditassággal is, de bebizonyítja. Hát hogy ne vétkezzünk és ne dicsérjük, hogy ez egyelőre még nincs meg s hogy az akarás még az ördög tudja: mitől függ.

Önök azt kiáltják nekem, (ha ugyan kiáltásukra engem még méltónak tartanak) hogy hiszen senki sem akarja tőlem a szabad akaratot elvenni; hogy itt csak azt akarják valahogyan megcsinálni, hogy az én akarásom a magam akaratából összetalálkozzék az én normális érdekeimmel, a természet törvényeivel és az aritmetikával.

- Eh, uraim, milyen lehet az a saját szabadakaratom, ha egyszer eljutunk a táblázatokig, az aritmetikáig, mikor majd csak a kétszerkettő = négy lesz az irányadó? kétszerkettő az én akaratom nélkül is négy lesz. Hát ez-e az én saját akaratom.

IX.

Uraim, én - természetesen - tréfálok és magam is tudom, hogy tréfálásom nem sikerült, de nem is lehet azért mindent tréfára venni. Meglehet, hogy én fogcsikorgatva tréfálok. Uraim, engem kérdések kínoznak; fejtsék meg nekem önök azokat, önök például le akarják szoktatni az embert az ő régi szokásairól és a saját akaratával akarják őt megjavítani, hogy összhangba kerüljön a tudományok és a józan megítélés követelményeivel. De honnan tudják önök azt, hogy az embert nem csak kell, hanem át is *lehet* így formálni? Miből következtetik, hogy az emberi akarást feltétlenül meg *kell* javítani? Más szóval: honnan tudják önök azt, hogy ez a megjavítás csakugyan hasznot hajt az embernek? S hogy mindent megmondjunk: hol veszik önök azt a *biztos* meggyőződést, hogy a józan ész az aritmetika által garantált valódi, normális előnyök ellen indulni valóban mindig javára van az embernek? s hogy az egész emberiségnek van ilyen törvénye? Önök tán azt gondolják, uraim, hogy én örült vagyok? Engedjék meg, hogy ehhez hozzászóljak. Beismerem, hogy az ember főképpen teremtmény, mely arra van

rendelve, hogy öntudatosan haladjon célja felé, mérnöki mesterséggel foglalkozzék, vagyis: örökösen, szünet nélkül egyengesse maga előtt az utat, *bárhová vezessen is az*. De talán éppen azért szeret néha félrefordulni, mert neki azt az utat meg *kell* törnie, meg talán azért is, hogy bármily ostoba is általában a közvetlen tevékenykedő, azért néha mégis csak támad olyan gondolata, hogy - amint látszik - az út csaknem mindig *bárhová vezet* is, nem az a fő, hogy hová vezet, hanem az, hogy csak vezessen s hogy a jó erkölcsű fiú, elhanyagolván a mérnöki mesterséget, ne adhassa magát káros tévlenségre, ami, mint tudjuk, az összes bűnök anyja. Az ember szeret alkotni és utat törni - ez kétségtelen. De miért szereti szinte szenvedélyesen a rombolást és a khaoszt is? Erre feleljenek! De erről magam is akarok pár szót mondani. Nem attól van-e az, hogy az ember oly nagyon szereti a rombolást és khaoszt (mert kétségtelen, hogy ezt néha nagyon szereti, csak úgy), hogy ösztönszerűen fél a cél elérésétől, az alkotás befejezésétől? Ki tudja: meglehet, hogy az alkotást ő csak messziről szereti s világért sem közlőrl; meglehet, hogy az épületet csak megépíteni szereti, de benne lakni nem, átengedve azt aztán *aux animaux domestiques*, úgymint: a hangyáknak, bárányoknak stb., stb. A hangyáknak pedig egészen más az ízlésük. Nekik megvan a maguk bámulatraméltó efelé épületük, mely örökké elpusztíthatatlan - a hangyaboly.

A tiszteletreméltó hangyák a hangyabollyal kezdték és minden bizonnyal azzal is fogják végezni, ami becsületére válik az ő állhatatosságuknak és gyakorlatiasságuknak. De az ember könnyelmű, előre nem néző teremtmény s meglehet, hogy mint a sakkjátékot, csak a cél elérésének folyamatát szereti, nem magát a célt. És ki tudja? (erről senki jót nem állhat) meglehet, hogy a világon minden cél, amelyre az emberiség törekszik, egyedül csak az elérés szakadatlan folyamatában áll, más szóval: magában az életben és nem a voltaképpeni célban, ami persze nem lehet más, mint kétszerkettő = négy, vagyis formula, de a kétszerkettő = négy már nem élet, uraim, hanem a halál kezdete. Legalább az ember mindig félt attól a kétszerkettő = négytől s én még most is félek. Tegyük fel, hogy az ember egyebet sem tesz, mint hogy keresgéli ezt a kétszerkettő = négyet, óceánokat úszik át, életét áldozza fel a keresésben. De a rátalálás pillanatában bizonyísten fél attól, hogy valójában megtalálja. Mert érzi, hogy ha megtalálta, akkor már nem lesz mit keresnie. A munkások, ha munkájukat elvégezték, legalább pénzt kapnak, beülnek egy kis kocsmába, azután a rendőrségre kerülnek - no és megvan az egyheti foglalkozás. De az ember haza megy? Legalább minden alkalommal észrevehető benne valami ügyetlenség a hasonló célok elérésénél. Szereti a cél elérését, de nem a teljes elérést s ez persze nagyon nevetséges. Egy szóval az ember komikus szerkezetű; s szemmel látható, hogy mindebben kalambur rejlik. Hanem a kétszerkettő = négy mégis csak elviselhetetlen dolog. A kétszerkettő = négy az én véleményem szerint csupa szemtelen vakmerőség. A kétszerkettő = négy úgy áll, mint a fert: Ø betű, kezét a csípőjére téve állja útunkat és köpköd. Beismerem, hogy a kétszerkettő = négy nagyszerű dolog; de ha már mindent meg kell dicsérni, hát a kétszerkettő = öt is igen kedves kis dolog néha.

De miért vannak önök oly szilárdan, oly diadalmasan meggyőződve, hogy csak a normális és tevételes - egy szóval: csak a boldog élet van hasznára az embernek? Nem téved-e az ész a hasznosat illetőleg? Hátha az ember nem éppen csak a boldog életet szereti? Hátha éppen annyira szereti a szenvedéseket is? Hátha a szenvedések éppen annyira hasznára vannak, mint a boldog élet? Pedig az ember néha a szenvedélyig szereti a szenvedést - ez tény! Itt már a világtörténelemmel is felesleges bajlódni; kérdezzék meg önök önmagukat, ha ugyan önök emberek és csak valamit is éltek. Ami már az én személyes véleményemet illeti, hát szerintem éppen csak a boldog életet szeretni valahogy szinte nem is illik. Helyes-e, nem helyes-e, de valamit néha összetörni nagyon kellemes. Hiszen én ezzel voltaképpen nem a szenvedés mellé állok, de nem is a jólét mellé. Én az én szeszélyem és amellé állok, hogy az nekem biztosítva legyen, mikor szükségem van rá. A szenvedésnek a vaudevillekben nincs helye - ezt én jól

tudom. A kristály-palotákban el sem képzelhető: a szenvedés - kétkedés, tagadás, és micsoda kristálypalota az, amelyben kételkedni lehet? Már pedig én meg vagyok győződve, hogy az ember az igazi szenvedésről, vagyis a rombolásról és khaoszról soha le nem fog mondani. Hiszen a szenvedés egyetlen oka az öntudatnak. Ha kijelentettem is kezdetben, hogy az öntudat - szerintem - legnagyobb szerencsétlensége az embernek, de tudom azt, hogy az ember szereti és semmi elégtételért el nem cserélné. Az öntudat például végtelenül magasabban áll, mint a kétszerkettő. A kétszerkettő után - természetesen - nem marad már tennivaló, de megismerni való sem. Minden, ami azután lehetséges -: bezárkózni öt érzékünkbe és szemlélődésbe merülni. S ha az öntudatnál is ugyanazon eredményre jutunk, t. i. hogy nincs mit csinálni, de legalább néha-néha megkorbácsolhatja magát az ember, ez pedig mégis csak elevenséget szerez. Ha retrográd is a dolog, mégis csak jobb, mint semmi.

X.

Önök hisznek a kristályépületben, mely örökkétartó, vagyis olyan, melyre loppal nem ölthetjük ki a nyelvünket, sem a zsebünkben fűgét nem mutathatunk neki. Én meg talán éppen azért félek ettől az épülettől, hogy kristályból van, örökkétartó és hogy lopva sem lehet rá nyelvet kiöltetni.

Tetszik látni: ha palota helyett tyúkketrec lesz és eső fog esni, akkor tán bebúvok a tyúkketrecbe, hogy meg ne ázzam, hanem azért a tyúkketrecet nem fogom palotának tartani, hálából azért, hogy megóvott engem a megázástól. Önök nevetnek, sőt azt mondják, hogy ebben az esetben tyúkketrec és kényelmes szoba - egyre megy. Igen ám - felelek én - ha csak azért kellene élnünk, hogy meg ne ázzunk.

De mit tegyek, ha már egyszer a fejembe vettem, hogy nemcsak ezért élnek az emberek s ha már élni kell, hát éljünk kényelmes lakásban. Ez az én akarásom, az én kívánságom. Nos, változtassák meg ezt a kívánságomat, adjanak nekem más ideált. Egyelőre azonban én a tyúkketrecet nem fogom palotának tartani. Tegyük fel, hogy a kristály-palota csak bolondéria, hogy a természet törvényei szerint olyan el sem képzelhető s hogy én azt csak az én ostobaságomban találtam ki, a mi nemzedékünk némely furcsa, nem racionális szokása szerint. De mi közöm nekem ahhoz, hogy kristálypalota nincs. Nem mindegy-e, ha egyszer megvan az én vágyaimban, vagy jobban mondva: van addig, míg nekem megvannak az én vágyaim? Önök talán megint nevetnek? Tessék, csak nevéssenek; én minden gúnyt eltűrök, de azért még sem fogom azt mondani, hogy jól vagyok lakva, mikor enni szeretnék; mégis tudom azt, hogy kompromisszum, szakadatlan, periodikus nulla engem meg nem nyugtat csak azért, mert az a természet törvényei szerint létezik és létezik *tényleg*. Nem fogadok el vágyaim koronájául valami kapitális házat, melyben szegény emberek számára való ezer évre szóló szerződéssel biztosított lakások vannak, minden esetre Wagenheim fogorvosnak a cégtáblájával. Semmisítsék meg vágyaimat, töröljék el ideáljaimat, mutassanak valami különbet és követni fogom önöket, önök talán azt mondják, hogy nem érdemes velem szóba sem állni; ebben az esetben én is így felelhetek önöknek. Komolyan okoskodunk; s ha önök nem tartják érdemesnek, hogy rám figyeljenek, hát én sem fogom önöket háborgatni. Megvan nekem a magam homályos búvóhelyem.

Egyelőre azonban élek és kívánságaim vannak - és száradjon el az én kezem, ha csak egy tégladarabot is viszek olyan kapitális ház építéséhez! Ne nézzék azt, hogy az imént magam löktem félre a kristálypalotát, egyedül azon okból, mert nem lehet rá a nyelvemet kiöltetni. Ezt én éppen nem azért mondtam, mintha nagyon szeretném a nyelvemet kiöltögetni. Talán csak

azért haragudtam, hogy olyan épület, melyre az ember kinyújthatná a nyelvét, idáig összes épületeink közt nem található. Ellenkezőleg, ki hagynám vágni a nyelvemet, egyedül azért való hálából, ha úgy alakulnának a dolgok, hogy soha magam sem kívánnám kiölteni a nyelvemet. Mi közöm ahhoz, hogy így a dolgok nem alakulhatnak s hogy meg kell elégedni a lakásokkal! Miért vannak nekem ilyen kívánságaim? Vagy csak arra való vagyok én, hogy rájöjjek arra a következtetésre, hogy az én egész alkatom csak csalás? Ez volna az egész cél? Nem hiszem.

Különben tudják mit? az én meggyőződése, hogy az olyan homályban lappangót, mint én vagyok, féken kell tartani. Ha kész is ő negyven évig is a homályban meghúzódni, de ha egyszer kijut a világosságra és áttöri magát az akadályokon, ha egyszer rákezd a beszédet, soha abban nem hagyja.

XI.

Végtükön végre is legjobb, uraim, semmit sem csinálni. Legjobb a tudatos inercia. Eszerint éljen a homály. Azt mondtam ugyan, hogy a normális embert az epésségig irigylem; de olyan feltételek mellett, amilyenek mellett őt látom, nem akarok normális ember lenni (ámbar nem szűnöm meg őt irigyelni. Nem, a homályos elbukás mégis csak jobb.) Ott legalább... Eh! Hiszen megint hazudozom. Hazudozom, mert magam is tudom, mint a kétszerkettőt, hogy éppen nem a homályban való bujkálás a legjobb, hanem valami más, egészen más, amire én szomjazom, de amit sehogy sem tudok megtalálni. Vigye az ördög a homályban való lappangást!

Sőt, íme: mi volna még a legjobb: az, ha legalább magam hinnék mindabban, amit most leírtam. Esküszöm, uraim, hogy egyetlen, de egyetlen szót sem hiszek abból, amit most lefirkáltam. Vagyis valamit tán hiszek, egyúttal azonban, nem tudom miért, de érzem, gyanakodom, hogy úgy hazudozom, mint valamely csizmadia.

- Akkor hát minek írta le ezeket! - mondják önök.

- Hát ha beültetném önöket vagy negyven esztendőre, minden foglalkozás nélkül, aztán negyven év múlva eljőnnék önökhöz, homályos megbúvóhelyükre, megtudni, hogy mennyire jutottak? Hát lehet-e valakit negyven esztendeig minden foglalkozás nélkül magára hagyni?

- „Hát az nem szégyenletes, nem lealacsonyító! - mondják talán önök, fejeiket ingatva. - Ön szomjazza az életet és logikai kapkodással oldja meg az élet kérdéseit. És mily tolakodók, mily vakmerők az ön kijelentései - egyidejűleg pedig mintha félne ön. Bolondságokat beszél s megvan velük elégedve; vakmerőségeket mond s önmaga folytonosan fél miattok és mentegeti magát. Azt erősítgeti ön, hogy semmitől sem fél, egyúttal pedig kutatja a mi véleményünket. Fogadkozik, hogy a fogait csikorgatja, egyidejűleg pedig szellemeskedik, hogy minket megnevetessen. Tudja, hogy az ön ötletei nem elmések, de - amint látszik - nagyon megvan elégedve azoknak irodalmi értékével, ön talán csakugyan szenvedéseken ment át, de ön egy cseppet sem értékeli szenvedéseit. Igazság is van az ön szavában, de nincs ártatlanság; ön kicsinyes hiúságból fitogtatja igazát és hitványságát piacra viszi... Ön tényleg akar valamit mondani, de félelmében rejtve hagyja utolsó szavát, mert nem meri azt kimondani, csak gyáván szemtelenkedik. Dicsekszik öntudatával, de ingadozik, mert bár ész dolgozik önben, de a szívét vétkek árnyékozzák be, tiszta szív nélkül pedig teljes, helyes öntudat lehetetlen. S mennyi önben a tolakodás, mennyire ráköti magát másokra, mennyire alakoskodik! Csupa hazugság és hazugság!”

Természetes, hogy önöknek ezeket a szavait most én magam találtam ki. Ez is a homályos megbúvásból való. Negyven esztendeig lestem én a hasadékokon át önöknek a szavait. Magam találtam ki őket, mert éppen csak ezeket gondolhattam. Nem csoda, ha bemagoltam őket és irodalmi formát vettem fel...

De igazán annyira könnyen hívők önök, hogy elhiszik mintha én ezeket ki akarnám nyomtatni, sőt önökkel elolvastatni is? S még egy talány: ugyan miért nevezem én önöket „uraimnak”, miért szólok önökhöz úgy, mintha csakugyan olvasóim volnának. Olyan vallomásokat, amilyeneket én elő akarok adni, nem szokás kinyomtatni és másokkal elolvastatni. Legalább én bennem akkora elszántság nincs, de nem is tartom szükségesnek, hogy legyen. De tetszik látni: fejembe vettem egy fantáziát s azt én - bármibe kerüljön is - meg akarom valósítani. Erről van szó:

Minden ember emlékeiben vannak olyan dolgok, miket nem mindenki előtt fedez fel, legfeljebb csak jóbarátai előtt. Vannak olyan dolgok is, miket a jóbarátai előtt sem fedez fel, legfeljebb önmaga előtt, úgy is csak mint titkot; de végre olyanok is vannak, miket maga előtt sem mer az ember felfedezni; ilyesmi pedig minden rendes embernél nagy mennyiségben szokott összegyűlni. Sőt úgy áll a dolog, hogy mentől rendesebb ember az illető, annál több ilyen rejtegetnivalója van. Legalább én csak nem régen határoztam el, hogy visszaemlékezem régebbi élményeimre; idáig mindig és bizonyos nyugtalankodással kikerülgettem őket. Most azonban nemcsak visszaemlékezem rájuk, hanem elhatároztam, hogy leírom őket; ki akarom tapasztalni: vajjon lehet-e az ember legalább önmagával szemben teljesen őszinte, úgyhogy ne féljen az igazságtól? Megjegyzem itt: *Heine* azt állítja, hogy igaz autobiográfiákat írni csaknem lehetetlen s az ember minden bizonnyal hazudik magáról. Szerinte p. o. Rousseau hazudott magáról a vallomásaiban, még pedig tudva, csupa hiúságból hazudott. Biztos vagyok benne, hogy Heinenak igaza van; nagyon is megértem, hogy néha pusztá hiúságból mennyi vétet hazudik magáról az ember, sőt azt is megértem, hogy milyen természetű lehet ez a hiúság, hírrevaló vágyás. De *Heine* olyan emberről ítélkezett, aki a nagyközönség előtt teszi meg vallomásait. Én azonban csak a magam számára írok s egyszersmindenkorra kijelentem, hogy ha úgy írok is, mintha a közönséghez intézném szavaimat, hát azt csak a forma kedvéért teszem, mert így könnyebb írnom. Itt csak pusztá formáról van szó s nekem olvasóim soha nem lesznek. Jeleztem is már ezt fentebb...

Nem akarok semmi korlátozást írásaim szerkesztésénél. Rendszerességet, szisztémát nem tartok szem előtt. Ami eszembe jut, azt leírom.

Beleakadhatnak a szavakba - például - és azt kérdezhetik tőlem: ha ön valóban nem számít olvasókra, hát miért mentegeti magát maga előtt, még pedig írásban, vagyis hogy rendszerességet, szisztémát nem tart szem előtt s hogy ami eszébe jut, azt leírja stb., stb.? Minek magyarázat? Miért mentegetődzik?

- Majd meglátják, - felelem én.

Különben itt pszichológiáról van szó. Az is lehet, hogy én egyszerűen gyáva vagyok. Az is lehet, hogy azért képzlek magam előtt közönséget, hogy illedelmesebben viselkedjem az alatt, míg ezeket papírra vetem. Ezer ilyen ok lehet.

S még valamit: voltaképpen minek és miért akarok írni? Ha közönségre nem számítok, hát akkor elég volna a visszaemlékezés, az elgondolás magamban is, anélkül, hogy valamit is leírjak?

Igaz; de papíron valahogy ünnepesebb a dolog. Van ebben valami komolyság, a magam megítélése szigorúbb lesz, a mondatkötés szaporodik. Ezenkívül az írás által valóban megkönnyebbülök. Például most különösen nyomaszt engem egy nem régi visszaemlékezésem.

Világosan eszembe jutott ez nekem már a múlt napokban s azóta nem tudok tőle szabadulni, mint valamely bosszantó zenei motívumtól, amelyet pedig szeretnék kiverni a fejemből. Mert ki is kell verni azt a fejemből. Ilyen emlékem százával van nekem; időnkint a százakból kiötlök egy és rám nehezedik. Valahogy azt hiszem, hogy ha leírom, hát megszabadulok tőle. Miért ne próbáljam meg?

Végül: unatkozom és soha semmit sem csinálok. Az írás pedig mintha munka volna. Azt mondják, hogy a munkától az ember jó és becsületes lesz. No, legalább van valamire kilátásom.

Ma havazik, a hó szinte nedves, sárgás, zavaros. Tegnap is havazott, a megelőző napokban is. Azt hiszem: a nedves hó alkalmából ötlött eszembe az az anekdoton, amelytől most nem tudok szabadulni. Hát legyen egy elbeszélés a nedves hó ötletéből.

II. A nedves hó.

Mikor a tévedések sötétjéből
A meggyőződés forró szavával
Bukott lelked kiszabadítám,
S te mély fájdalommal eltelve,
Kezed tördelve, megátkoztad
A téged elgáncsoló vétkeket,
Mikor a feledékeny lelkiismeretet
A ráeszméléssel büntetve
Mindent elmondottál nekem,
Ami csak eddig veled történt,
És arcod kezeddel elfedve
Nagy szégyennel és rettegéssel
Zokogásban törtél te ki,
Megzavarodva, megrendültél,
Stb., stb.

Nyekraszov A. Miklós költeményeiből.

I.

Akkor én még csak huszonnégyéves voltam. Életem már akkor is szomorú, rendetlen és a vadságig zárkózott volt. Senkivel nem barátkoztam, még kerültem is a másokkal való beszélgetést és egyre jobban behúzódtam a zugomba. A hivatalban, az irodában nem néztem senkire sem és nagyon jól láttam, hogy hivatalnoktársaim nemcsak különösnek tartottak, de - amint észrevettem - mintha bizonyos utálattal néztek volna engem. Eszembe jutott: miért nem néznek rajtam kívül senkit sem utálattal? Egyik hivatalnoknak ocsmány, ragyás, sőt mintha zsványos arca lett volna. Én talán senkire sem mertem volna olyan arccal tekinteni. Másiknak oly viseltes volt a rendi-ruhája, hogy már büzt is terjesztett maga körül. S azért ezek az urak nem konfundálódtak, sem ruhájuk, sem arcuk miatt, sem erkölcsi tekintetben. Sem egyik, sem másik nem gondolta, hogy utálattal néznek rájuk; de ha gondolták volna is, mindegy lett volna nekik, csak a felsőbbség ne méltóztassék úgy nézni rájuk. Most már világos előttem, hogy én az én határtalan hiúságom s ennek következtében a magammal való féktelen, utálatig menő megalégedetlenségem folytán gondoltam, hogy mások is, úgy néznek rám. Én például gyűlöltem az arcomat, azt tartottam róla, hogy aljas, sőt azt is gyanítottam, hogy van benne valami rossz kifejezés, ezért valahányszor a hivatalban megjelentem, kínos erőlködéssel igyekeztem mentől függetlenebbül viselkedni, nehogy rossznak tartsanak s hogy arcommal mentől nagyobb nemességet mutathassak. „Ha nem szép is az arcom, - gondoltam magamban - de legyen nemes, kifejező és főképpen: *rendkívül* értelmes.” De biztosan és kínosan tudtam azt is, hogy én ezeket a tökéletességeket sohasem fogom arcommal kifejezni. De ami a legborzasztóbb: arcomat én határozottan ostobának tartottam. Pedig az értelmességgel teljesen beértem volna. Annyira, hogy nem bántam volna már a rossz arckifejezést sem, csak amellet roppant okosnak tartották volna arcomat.

Persze, én irodai tisztársaimat egytől-egyig gyűlöltem, lenéztem, de egyúttal mintha féltem volna is tőlük. Megesett, hogy néha még magam fölé is helyeztem őket. Valahogy hirtelen

történt az: hol lenézem, hol magam fölé helyezem őket. Valamire való meglett ember nem lehet hírre vágyakozó, hiú, anélkül, hogy határtalanul sokat követelő legyen magával szemben; anélkül, hogy némely pillanatokban a gyűlölésig meg ne vesse magát. De akár lenéztem, akár magam fölé helyeztem őket, azért csaknem minden, velem találkozó előtt lesütöttem a szememet. Még próbákat is tettem: elbírom-e viselni magamon bárkinek is a tekintetét? s mindig én sütöttem le először a szememet. Ez a dühösségig gyötört engem. A szenvedésig féltem attól is, hogy nevetségesnek látsszam, ezért szolgálai módon istenítettem a közszokást mindenben, ami a külsőt illeti; szívesen illeszkedtem a közös kerékvágásba és óvatosan kerültem minden excentricitást. De hol vettem volna a kitartást? Betegesen fejlett voltam, mint ahogy kell is fejlettnnek lennie a korunkbeli embernek. Ők pedig tompaeszüek voltak, egyforma mind, mint a birkák a nyájban. Lehet, hogy az egész irodában egyedül csak én gondoltam, hogy fejlődött ember vagyok. De ez nem csak látszólag volt úgy, hanem valósággal is: gyáva és szolgálalkú voltam. Ezt minden zavar nélkül mondom. Ez a természet törvénye a föld minden valamirevaló emberére nézve. Ha megesik is valakivel, hogy valamiben vitézkedhetik, ezzel ne nyugtassa meg és ne ragadtassa el magát: más esetben majd pórul jár. Ősidőktől óta ez az egyedüli eredmény. Csak a szamarak és fattyúszülöttek vitézkednek, ezek is csak bizonyos határig. Ezek figyelmet sem érdemelnek, mert éppen semmit sem jelentenek.

Gyötört akkor engem még egy körülmény: az, hogy senki sem hasonlít hozzám s én sem hasonlítok senkihez. „Én magamban vagyok, azok pedig *mind együtt*” - gondoltam magamban és eltűnődtem.

Ebből látható, hogy még egészen kamasz voltam.

Megtörtént az ellenkező is. Mennyire utáltam néha a hivatalba való járást; annyira jutottam ezzel, hogy nem egyszer betegen tértem haza a hivatalból. Egyszerre csak minden igaz ok nélkül elkövetkezik a szkepticizmus és a közömbösség pasztája (nálam minden pásztánként jelentkezett) és ime már magam nevetem türelmetlenségemet és kényeskedésemet, magam vádoló magamat *romanticizmussal*. Egyszer senkivel sem akarok szóbaállni, másszor nemcsak bőbeszédű leszek, hanem még pajtáskodni is szeretnék, kényeskedésem minden igaz ok nélkül egyszeribe egészen eltűnt. Ki tudja? talán soha nem is volt kényeskedésem, csak csinált, könyvekből volt? Ezt a kérdést még máig sem döntöttem el. Egyszer még meg is barátkoztam hivatalnoktársaimmal, meglátogattam őket lakásaikon, preferanszot játszottam, pálinkáztam, a gazdaságról beszélgettem velük... de engedjék meg, hogy kissé félre térjek.

Nálunk, oroszoknál - általában szólva - sohasem voltak felhőkbenjáró, ostoba német és főképpen francia romantikusok, akikre semmi sem hat, ha a föld megnyílik is alattuk, ha egész Franciaország elpusztul is a barrikádokon - ők mindig ugyanazok maradnak, még csak a látszat kedvéért sem változnak meg s egyre tovább énekelik felhők felett járó, énekeiket - úgyszólván koporsóik zártáig, mert ostobák. Nálunk, orosz földön pedig nincsenek ostobák; ez köztudomású: ebben különbözünk a többi német földektől. Következésképpen felhőkben járók sincsenek nálunk - tiszta állapotban. Ezt mind csak a mi akkori kemény meggyőződésű publicistáink és kritikusaink fogták rá a mi romantikusainkra. Kosztanzovglák és Ivánovics Péter bácsiékat hajszolva és ezeket elég ostobán ideáljainkká téve, ezeket is olyan felhők felett járóknak ítélvén, mint a németek és a franciák. Pedig ellenkezőleg: a mi romantikusaink teljes és éles ellentétben vannak a felhők felett járó európaiakkal és itt semmiféle európai mértékecskét alkalmazni nem lehet. (Engedjék meg, hogy a „romantikus” szót használjam: mindenkítől ismert régi, tiszteletreméltó, érdemes szó ez). A mi romantikusunk sajátága: - mindent megérteni, *mindent meglátni* és gyakran *hasonlíthatatlanul többet látni, mint amennyit látnak, mint a mi kemény meggyőződésű embereink*; senkivel és semmivel ki nem békülnek, egyúttal azonban semmit le nem néznek, mindent kikerülnek, mindenkinek politikusan engednek; soha

szem elöl nem tévesztik a hasznos, gyakorlatias célt (mint aminők a kincstári lakáskák, nyugdíjcskák, rendjelecskék) - szem előtt tartani ezt a célt minden entuziazmuson és lyrai versek kötetkéin át is, emellett életük végéig, sírukig érintetlenül megőrizni magukban a „szép és magasztos” eszméjét vattába csavarva, mint valami ötvösi ékszerceskét, ha másért nem, hát például ugyanazon „szép és magasztos” kedvéért. A mi romantikusunk széles természetű ember és ravaszdiaink közt a legravaszabb - ezt biztosan állíthatom... még tapasztalatból is. Persze mindez csak úgy, ha a romantikus eszes ember. De mit is beszélek! A romantikus mindig eszes; én csak azt akartam megjegyezni, hogy ha voltak is nálunk ostoba romantikusok, de ez számba sem jöhet s csak azért, mert még erejük virágjában végképpen átformálódtak németekké, s hogy mentől jobban megőrizhessék ötvösi ékszerkéjüket, hát letelepedtek ott valahol Weimarban vagy a Schwarzwaldban. - Én például őszintén lenéztem az én hivatalnoki működésemet s csak azért nem rúgtam el magamtól, mert szükségem volt rá, mert ott ültem és ezért pénzt kaptam. De - és ezt tessék még megjegyezni - végre sem rúgtam el magamtól. A mi romantikusunk inkább megőrül (ami különben igen ritka eset), de hivatalát el nem dobja magától, ha más kilátásai nincsenek, ki pedig nem lökik, legfeljebb az örültekházába viszik, mint „spanyol király”-t, de ezt is csak akkor teszik meg vele, ha már nagyon megőrül. De nálunk csak a ritkavérű és szőke emberkéék örülnek meg. Se’ szeri, se’ száma pedig nálunk az olyan romantikusoknak, akik idők multával jelentékeny állásba jutnak. A sokoldalúság rendkívüli! S mekkora képesség a legellentétebb érzésekre! Ez engem akkor is megnyugtató és most is úgy gondolkodom. Ezért van nálunk annyi „széles természet”, melyek soha, még a legutolsó bukásnál sem vesztik el ideáljukat; s ámbár egy ujjukat sem mozdítják meg az ideálért, ámbár kész zsványok és rablók, azért első ideáljukhoz a könnyezésig ragaszkodnak és lelkükben szokatlanul becsületesek. Igenis, csak miköztünk lehet a legnotóriusabb gazember lelkében teljesen, sőt magasztosan becsületes, anélkül, hogy megszűnnék gazembernek lenni. Ismétlem, hogy romantikusaink közül rendre jelennek meg néha olyan üzerkedő selmák (a *selma* szót én szeretettel használom), a gyakorlatiasság, a realitás iránt annyi érzéket és tudást nyilvánítva, hogy a meglepett felsőbbség és közönség bámulatukban csak a nyelvükkel csettintenek reájok.

A sokoldalúság valóban bámulatraméltó és Isten tudja: mivé lesznek és dolgozódnak ki az elkövetkezendő körülmények közt és mire késztet bennünket a jövőben? De a matéria nem rossz! Nem valami nevetséges vagy megsavanyodott hazafiságból beszélek így. Különbön önök bizonyára megint azt gondolják, hogy én csak tréfálok. Ki tudja: meglehet, hogy éppen az ellenkező történik, vagyis azt képzelik önök, hogy én csakugyan így gondolkodom. Mindenesetre én az önök mindkét véleményét megtiszteltetésnek és különösen kellemesnek fogom tartani. Ezt a kitérésemet pedig bocsássák meg.

Kartársaimmal a barátságot persze nem tartottam sokáig és igen hamar faképnél hagytam őket és akkori fiatalos tapasztalatlanságomnál fogva még a köszönést is abban hagytam, szinte kettévágtam. Különbön ez mindössze egyszer történt meg velem. Általában mindig magamban voltam.

Otthon leginkább olvasgattam. Igyekeztem kívülről jövő érzésekkel elnyomni a bennem szakadatlanul összegyűlteket. A kívülről jövő érzések közt pedig egyedül az olvasás volt lehetséges. Az olvasás természetesen sokat segített, - izgatott, gyönyörködtetett és gyötrött. De időnkint roppantúl untatott. Mégis csak szerettem volna mozogni és egyszerre csak elsülyesztettem magamat valami setét földalatti, csúf - nem az hogy erkölctelenségbe, hanem erkölctelenségecskébe. A szenvedélykéek igen élesek, égetők voltak bennem mindenkor, beteges ingerültségem következtében. A rohamok hisztérikusak voltak, könnyekkel és konvulziókkal. Olvasáson kívül nem tudtam mit csinálni, - vagyis nem volt semmi, amit akkor megbecsülhettem volna környezetemben s amihez vonzódtam volna. Ezenkívül elővett a mélabú; hisztéri-

kus vágyat éreztem az ellenkezésre, kontrasztokra és elkezdtem erkölcstelenkedni. Hiszen távolról sem a magam igazolására beszéltem oly sokat idáig... De különben mégsem! Füllentettem! Éppen is, hogy igazolni akartam magamat. Ezt a megjegyzést csak magamnak teszem, uraim! Nem akarok hazudni! Megfogadtam.

Magamban erkölcstelenkedtem, éjjelenként, titokban, félénken, piszkosan, szégyenkezve, a szégyen nem hagyott el a legútálatosabb pillanatokban sem, sőt ilyen pillanatokban megnőtt az átkozódásig. Már akkor ott hordtam lelkemben a setét bujkálást. Roppantúl féltem, hogy valamiképpen meg ne lássanak, velem ne találkozzanak, meg ne ismerjenek. Különféle, nagyon gyanús helyekre jártam.

Egyszer egy éjjel elhaladva egy kurtakocsmá előtt, a kivilágított ablakon át láttam, hogy a biliárdasztalnál az urak a dákóval verekedtek s egyiküket az ablakon kilökték. Máskor ez engem nagyon bántott volna, de ezúttal olyan pillanat jött rám, hogy én azt a kilökött urat megirigyeltem, de annyira megirigyeltem, hogy még be is mentem a kocsmába, ott a biliárd-szobába: „talán - gondoltam magamban - én is verekedésbe keveredem s engem is kilöknék.”

Nem voltam én részeg, de mit tehettem? Ilyen hisztériáig viheti az embert a mélabú! De nem történt semmi. Kisült, hogy én még az ablakba felugrani sem tudnék s eljöttem anélkül, hogy verekedtem volna.

Mindjárt első lépésemnél belémakadt egy katonatiszt.

A biliárdasztal mellett álltam s járatlanságomnál fogva elálltam az utat, a tisztnek pedig arra el kellett mennie; megfogta két vállamat és szóltanul - figyelmeztetés nélkül eltolt arról a helyről, ahol álltam, ő maga pedig tovább ment, mintha engem észre sem vett volna. Én tán az ütlegelést is megbocsátottam volna, de azt sehogysem bírtam megbocsátani, hogy engem tovább tolt és végképpen észre sem vett.

Az ördög tudja, mit adtam volna akkor egy igazi, parázs, sokkal inkább helyénvaló, hogy úgy mondjam: sokkal *irodalmibb* verekedésért! Úgy bántak velem, mint valami léggyel. A tiszt valami tíz verszk² magasságú volt, én meg alacsony vézna emberke. Különben az összeveszés én tőlem függött: csak protestálnom kellett volna s azonnal kilöknék az ablakon. De meg-gondoltam a dolgot s előnyösebbnek tartottam... haragosan meghúzni magamat.

A kocsmából zavartan, izgatottan jöttem ki, egyenesen hazamentem s másnap még félénkebben, levertebben és búsabban folytattam züllésemet, mint eddig; mintha szemeim könnyeztek volna - de azért folytattam. Ne gondolják azonban, hogy gyávaságból hátráltam meg a katonatiszt előtt: lelkemben én sohasem voltam gyáva, bár valójában mindig gyáváskodtam, de - még ne nevéssenek a kijelentésemen, uraim; legyenek nyugodtak: mindenre van nekem magyarázatom.

Oh, ha az a katonatiszt olyanok közül való lett volna, akik a párbajra való kihívást elfogadják! De nem! - ez éppen azon fájdalom! már régen eltűnt urak közül való volt, akik jobbnak tartják az ügyeket dákóval, vagy - mint Gogolynál Pirogov hadnagy - a feljebbvalók útján elintézni. Ezek párbajra ki nem mentek s a mifélénkkel, pugrisokkal a párbajt éppen illetlenségnek tartották volna, - meg egyáltalában valami képtelenségnek, szabadgondolkodásúnak, franciásnak tartották a párbajt, amellet elég gyakran sértegettek másokat, kivált, ha tíz verszknyi termetűek voltak.

² Hosszúsági mérték = 0.044 méter.

Nem gyávaságból gyáváskodtam én, hanem határtalan hiúságból. Nem a tíz verszknyi termettől, nem a megveretéstől, nem az ablakon való kilöketéstől félttem én; fizikai bátorságom lett volna nekem, de nem volt erkölcsi bátorságom. Attól ijedtem én meg, hogy a jelenlevők, kezdve a szemtelen markőrön, a legkopottabb, leghitványabb, a legpiszkosabb gallérú hivatalnokocskáig meg nem értenek engem s kinevetnek, ha sarkamra állok és irodalmi nyelven kezdek velük beszélni. Mert a becsület pontjáról, vagyis nem a becsületről, de a becsület pontjáról (point d'honneur) nálunk a mai napig sem lehet más, mint irodalmi nyelven beszélni. A közönséges beszédben „a becsület pontjáról” meg sem emlékeznek. Teljesen meg voltam győződve (ez a valóság megérzése minden romanticizmus ellenére is), hogy azok mind megrepednek a kacagástól s a katonatiszt nemcsak egyszerűen, t. i. nemcsak sértés nélkül végigver rajtam, hanem még hátulról meg is rugdal, körülkerget a biliárdasztal körül, azután talán csupa megsajnálásból kilök az ablakon. Természetes, hogy ez a szármalmas história nem végződhetett így csak én velem. Később gyakran találkoztam ezzel a katonatiszttel az utcán és nagyon jól megjegyeztem őt magamnak. Csak azt nem tudom, hogy megismert-e ő engem? Úgy kell lenni, hogy nem; ezt bizonyos jelekből következtetem. Én azonban, óh, én haragosan és gyűlöletesen néztem rá s ez így tartott... néhány esztendeig. Haragom évről-évre nagyobb és nagyobb lett, megnövekedett. Eleinte titokban puhatolódzni kezdtem a katonatiszt felől. Nehezen ment ez, mert senkit sem ismertem. De egyszer valaki a vezetékek nevére szólította meg őt az utcán, mikor én távolról követtem őt, mintha csak hozzá lettem volna kötve - s így megtudtam a nevét. Máskor nyomon kísértem őt egészen a lakásáig s egy grivernyikért³ megtudtam a házmestertől, melyik szálláson, melyik emeleten lakik, magában-e vagy másvalakivel stb. stb.; - egyszóval, amit csak a házmestertől meg lehetett tudni. Egy reggel - bár sohasem foglalkoztam irodalommal - hirtelen az a gondolatom támadt, hogy leírjam ezt a tisztet leleplező formában, karikatúrázva, elbeszélés alakjában. Élvezettel írtam ezt az elbeszélést. Lelepleztem, még rágalmaztam is: vezetéknévét úgy csináltam meg, hogy rögtön rá lehetett ismerni, de azután érettebb megfontolással megváltoztattam és beküldtem az *Otcsesztvennija Zapiszki*-nak.⁴ De akkor még nem voltak divatban a leleplezések s az én elbeszélésemet nem adták ki. Ez nagyon bosszantott. - Néha szinte fojtogatott a mérgeződés. Végre elhatároztam, hogy ezt az ellenfeletem párbajra hívom, írtam neki egy igen szép, rábeszélő levelet, könyörögvén neki, hogy kérjen tőlem bocsánatot, ellenkező esetre elég világosan céloztam a párbajra.

A levél úgy volt fogalmazva, hogy ha a tiszt csak valamennyire is értette a „szép és magasztos” gondolatát, hát okvetlenül hozzám szaladt volna, hogy nyakamba borulva ajánlja fel nekem a barátságát. Milyen szép lett volna az! Úgy megbarátkoztunk volna, de úgy! „Ő megvédett volna engem az ő tekintélyes fellépésével; én hasznára lettem volna neki a fejlettségemmel, no... meg az ideáimmal - és sok minden egyéb is történhetett volna!” Tessék elképzelni, hogy már két éve mult annak, hogy ő engem megsértett s az én kihívásom a legképtelenebb anakronizmus volt, ellenére az én levelem ügyességének, melyben az anakronizmust leplezni és megmagyarázni próbáltam. De hál’ Istennek (mai napig is hálás könnyeket hullatok a legfőbb lénynek) leveletem nem küldtem el. Hideg futkos a hátamon, ha rágondolok, hogy mi történhetett volna, ha leveletem elküldöm neki. S egyszerre csak... a legegyszerűbb, legzseniálisabb módon vettem magamnak elégtételt! Pompás ötletem támadt. Néha, ünnepnapokon délutáni négy órakor a Nyevszkij-Proszpekten, a napos oldalon szoktam sétálni. Vagyis éppen nem sétáltam én ott, hanem számtalan gyötrelmet, megaláztatást és

³ Tíz kopejkás pénzdarab.

⁴ Folyóirat címe.

epéskedést álltam ki; de éppen ez kellett nekem. A legügyesebben úgy siklottam tova a járókelők közt, mint valami siklókígyó, hol tábornokoknak, hol lovasgárdistáknak és huszártiszteknek, hol úri dámáknak térve ki az útjokból; e percekben szívemben görcsös fájdalmat, hátamban forróságot éreztem, ha csak rá is gondoltam hitvány ruhámra, előre tülekedő alakom szánalmas voltára. Gyötrelmek gyötrelme volt ez, folytonos, elviselhetetlen megaláztatás annak a szünet nélkül való és közvetlen érzésétől, hogy én csak féreg vagyok ebben a világban, ocsmány, szükségtelen féreg, - magától értetődően valamennyiök közt legeszesebb, legfejlődöttebb, legnemesebb, de azért mindnyájok előtt félreálló, mindnyájoktól lealázott és megsértett féreg. Miért vettem magamra ezt a gyötrelmet, minek jártam a Nyevszkij-Proszpektre - nem tudom. De egyszerűen visszahúzott oda valami minden lehető alkalommal.

Már akkor kezdtem érezni azokat az élvezeteket, mikről már az első fejezetben szólottam. A tiszttel való esetem után még jobban húzott oda valami: hiszen leggyakrabban a Nyevszkijen láttam őt, ott gyönyörködtem benne. Ő is leginkább ünnepnapokon járt oda. Ő is kitergetett ugyan a tábornokok és más tekintélyes személyek előtt s ő is úgy sikladozott köztük, mint a sikló, hanem a magamfélét vagy a nálamnál még különbeket is egyszerűen félrelökte; egyenesen rájuk ment, mintha üres tér lett volna előtte, és soha semmiesetre sem tért ki. Mámoros haragot éreztem, amint őt láttam és... haragosan fordultam meg mindig előtte. Gyötrelmet éreztem attól, hogy még az utcán sem lehettem vele egyenlő. „Miért fordulsz te meg előtte okvetlenül mindig elsőül? - kérdeztem magamtól dühös hisztériával, mikor néha harmadnap éjszakáján felébredtem, - miért éppen te és nem ő. Hiszen nincsen erre törvény, sehol ez nincs elrendelve. Nos, nézzük, hogy egyenlően viselkedjünk, mint rendszerint a delikát emberek, ha találkoznak, félig ő tér ki, félig te s elmentek egymás mellett, egymást kölcsönösen megtisztelve.” De nem így volt, én mindig kitértem s ő még csak észre sem vett, hogy kitértem előle. S egyszer csodálatraméltó gondolat lepett meg. „Mi lesz akkor - gondoltam - ha találkozom vele és... nem térek ki? Készakarva nem térek ki? Nem térek ki készakarva, még ha beleütődöm is; mi lesz akkor?” Ez a vakmerő gondolat lassankint annyira belém vette magát, hogy nem tudtam tőle nyugodni. Folytonosan, rettenetesen sokat ábrándoztam erről s készakarva egyre gyakrabban jártam a Nyevszkijre, hogy világosabban képzelhessem el; hogy is fogom én azt megtenni, ha majd megteszem? El voltam kábulva. Egyre valószínűbbnek és lehetségesebbnek látszott a szándékom. „Természetes, hogy nem fogom nagyon meglökni - gondoltam, már előre örülve -, hanem csak úgy, nem térek ki, összeütődöm vele, nem úgy, hogy nagyon fájjon, hanem csak úgy vállal a vállat, csak annyira, amennyit az illendőség megenged; úgyszólván amennyire ő meglök engem, annyira lököm meg őt én is.” Végre egészen határoztam. Hanem a készülődés sok időbe került. Az első feladat az volt, hogy a végrehajtáskor különb külsővel jelentkezsem és különb ruháról gondoskodjam. „Minden eshetőségre számítva, ha például nyilvános botrány kerekednék (a közönség pedig ott szuperflű: jár ott grófné, jár D. herceg, járkál az egész irodalom), hát jól öltözöttnek kell lennem; ez hatással van és bizonyos tekintetben előkelőbbé tesz bennünket a felsőbb társaság szemében.” E célból előre kikértem a fizetésemet és Csarkinnál fekete kesztyűt és tisztességes kalapot vásároltam. A fekete kesztyűt szolidabbnak, bontonszerűbbnek találtam, mint a sárgát, amelyet először venni akartam. „Nagyon éles a sárga szín, mintha nagyon is fel akarna vele tűnni az ember” és nem sárgát vásároltam. Csinos inget fehér csontgombokkal már korábban beszereztem; de bajom volt a köpenyeggel. A köpenyegem elég jóra való és meleg volt; de vattázott volt, a gallérja pedig medveprém, ami már igazán igen lakájnak való. Ki kellett cserélni a gallért mindenáron s hódprémet tenni helyére, mint a katonatisztek szokták. Emiatt sokat jártam a

Gosztinnij Dvorba,⁵ ahol sok próbálgatás után sikerült egy olcsó, német hódprémet felfedeznem. Ezek a német hódprémek hamar megkopnak ugyan és igen nyomorult külsőt vesznek fel, de eleinte, új korokban igen csinosak; hiszen nekem úgyis csak egy alkalomra kellett. Megkérdeztem az árát: elég drága volt. Alapos meghányás-vetés után elhatároztam, hogy a medveprémet eladom. A még hiányzó és nekem nagyon jelentékeny összeget pedig elhatároztam Szjetnokin Antoniics Antaltól kölcsön kérni; Antoniics Antal hivatalfőnököm volt, igen szelíd, de komoly és gyakorlatias ember, aki senkinek sem adott kölcsön pénzt, de akinek valamikor, hivatalbalépésem alkalmával nagyon beajánlott az a jelentékeny személy, aki felfogadott. Nagy kínokat álltam ki. Antoniics Antaltól pénzt kérni - szörnyűségnek, szégyenletesnek tartottam. Két-három éjjel nem is aludtam; általában akkoriban keveset aludtam, lázban voltam, szívem valahogy zavartan elzsibbadt, vagy egyszeribe ugrálni kezdett!... Antoniics Antal kezdetben elámult, aztán elkomorult, azután gondolkodott s utoljára is megadta a kölcsönt, írást véve tőlem arra, hogy feljogosítom őt, hogy a kölcsönadott összeget két hét múlva a fizetéséből levonhassa. Így végre minden rendben volt: a hitvány medveprém helyén szép hódprém hivalgott s én lassankint hozzá kezdtem látni tervem kiviteléhez. Mindjárt, egy kapásra nem lehetett azt végrehajtani, az ügyet ésszel és lassan kellett kezelni. Bevallom azonban, hogy néminemű próbálkozások után eleinte visszahőköltem, nem ütődünk össze, azzal vége. Pedig eleget készültem rá, eléggé eltökéltem magamat, úgy látszott, hogy no most egymásba ütődünk s nézem - hát megint én tértem ki, ő pedig engem észre sem véve, ment tovább. Már imádkoztam is, mikor feléje közeledtem, hogy adjon az Isten nekem elszántságot. Egyszer már végképpen el is tökéltem magamat, de ekkor is csak annyi történt, hogy eléje kerültem, mert a legutolsó pillanatban - mintegy két verszknyi távolságban - elhagyott az elszántságom. Ő nagy nyugodtsággal ment el mellettem, én meg mint valami labda, félregurultam. Ezt követő éjjel megint lázas beteg voltam és félrebeszéltem. Akkor egyszerre csak minden a legjobban végződött. Megelőző éjjel végleg elhatároztam, hogy nem hajtom végre veszedelmes szándékomat, az egészet abbahagyom s ezzel az eltökéléssel utoljára mentem ki a Nyevszkijre, hogy lássam: miképpen hagyom én ezt abba? Egyszerre csak ellenségemtől két lépésnyi távolságban váratlanul elhatároztam magamat, behúnytam a szememet és - vállainkkal jó erősen összeütődünk! Én egy verszkre sem tértem oldalra és egészen úgy mentem el mellette, mint övele egyforma ember. Ő körül sem nézett s úgy tett, mintha észre sem vett volna; de biztos vagyok benne, hogy csak tetette magát. Ezt még ma is hiszem! Természetes, hogy én erősebb lökést kaptam, mert ő erősebb volt, de nem ez itt a fő. A fő az, hogy én elértem célomat, megóvtam méltóságomat, nem engedtem egy lépésnyit sem és társadalmilag nyilvánosan egyenlővé tettem övele magamat. Teljes elégtétellel tértem haza. El voltam ragadtatva. Diadalmaskodtam és olasz dalokat énekeltem. Természetesen nem írom le önöknek azt, ami velem e három nap alatt történt; ha elolvassák önök a „Homály” első fejezetét, hát maguk is eltalálhatják.

A katonatisztet azután valahova áthelyezték; most már vagy tizennégy éve, hogy nem láttam őt. Ugyan mit csinálhat ő most, a galambocskám? Kit lökdös?

⁵ Nagy bazár, temérdek bolttal.

II.

De bevégződött hitványkodásomnak első pásztája és rettenetesen rosszul éreztem magamat. Bekövetkezett a bűnbánat; igyekeztem ezt magamtól eltávolítani, mert már nagyon nyomasztólag hatott rám. Lassankint azonban ezt is megszoktam. Megszoktam én mindent, vagyis nem az, hogy megszoktam, de valahogy önként beleegyeztem elviselésébe. De volt mindennel kibékítő mentségem: „a széphez és magasztos”-hoz való menekülésem, persze: csak ábrándokban. Roppantul ábrándoztam, ábrándoztam néha egyfolytában három hónapig is, bevettem magamat a zugomba s higgyék el, hogy e pillanatokban nem hasonlítottam ahhoz az úrhoz, aki nagy szíve hányattatásában köpenyege gallérjára német hódprémet varratott. Egyszeribe hőssé lettem. Az én tíz verszknyi hadnagyomat én még be sem bocsátottam volna magamhoz, ha látogatóba jött volna. Akkoriban el sem tudtam őt képzelni. Hogy mik voltak ábrándjaim és miképpen elégedtem meg azokkal - erről most nehéz volna beszélni, de akkor meg voltam velük elégedve. Különben részben még most is meg vagyok ezzel elégedve. Az ábrándok egyre gyakrabban és édesebben kerestek fel, még a hitványkodás után is, felkerestek megbánásokkal és könnyekkel, átkozódásokkal és örömmel. Voltak e mámoros állapotomban, e boldogságomban olyan pillanatok, hogy bensőmben a legkisebb gúnyt sem éreztem, bizony: isten nem! Volt bennem hit, remény és szeretet. Hiszen éppen az, hogy akkor vakon hittem, hogy valami csodamódon, valami külső körülménytől mindez szétindul, kiszélesedik; hirtelen megfelelő, jótékony, szép és ami fő: *egészen kész* tevékenység horizontja nyílik meg előttem (hogy milyen: azt nem tudtam, elég volt az, hogy *kész*) s akkor kilépek az Isten világába csaknem fehér lovon és borostyánkószorúval. Másodrangú szerepet meg sem értettem s éppen ezért a valóságban egész nyugodtan fogadtam el ilyet. Vagy hős, vagy piszok: középszer nem volt. És ez vitt engem vesztembe, mert a piszokban azzal vigasztaltam magamat, hogy más időben hős szoktam lenni, a hősség pedig eltakarja magával a piszkot: közönséges embernek - gondoltam - szégyen magát bepiszkítani, következésképpen a bepiszkítás lehetséges. Megjegyzésre méltó, hogy a „szépnek és magasztosnak” ez áramlatai a hitványkodás idejében is felkerestek, még pedig olyankor, mikor én már egészen a fenéken voltam, felkerestek külön egyes fellobbanásokban, mintha emlékeztettek volna magukra, de megjelenésükkel nem irtották ki a hitványkodó erkölcstelenséget; ellenkezőleg: mintha kontrasztjukkal még élénkebbé tették volna s éppen csak olyan mennyiségben jelentkeztek amennyi elég volt a szószhoz. A szósz pedig ellenmondásból és szenvedésből, kínos benső analisisből állt, s mindezek a gyötrelmek és gyötrelmecskék bizonyos pikantériával jártak - egy szóval egészen jól teljesítették a jó szósz kötelességét. Mindez nem volt bizonyos mélység nélkül. De elfogadhattam-e én az egyszerű, hitvány, közvetlenül írni hitványkodást és elviselni magamon ezt az egész piszkot! Mi hizelelgetett ebben akkor nekem annyira, hogy kicsalt éjjelenként az utcára? Nem; nekem mindenre van nemes kibúvóm...

S Uram-Istenem! mennyi szeretetet éltem át ezekben az én ábrándozásaimban, a „széphez és magasztoshoz” való menekülésemben. Ha fantasztikus volt is a szeretet és tényleg soha semmiféle emberi dologhoz nem alkalmazkodott is, de talán olyan sok volt már a szeretet, hogy a valóságban nem is éreztem szükségét annak, hogy alkalmazzam: ez már felesleges fényűzés lett volna. Különben mindenkor minden a legjobban végződött, hanyag és mámoros átmenettel a művészetre; vagyis a lét szép formáira, melyek egészen készen, egészen a poétáktól és regényíróktól lopottak és minden lehető követelményeknek megfelelők voltak. Én például minden diadalmaskodtam: persze minden mások a porban vannak és kénytelenek maguktól elismerni az én összes tökélyeimet s én mindnyájuknak megbocsátok. Édelgek, mint nevezetes költő és kamarás úr; megszámlálhatatlan milliókat kapok, rögtön sokat áldozok az emberiségért, egyúttal vallomást teszek a nép előtt az én haszontalanságaimról, melyek persze nem éppen csak haszontalanságok, hanem sok van bennök a „szépből és magasztosból”, van

valami manfredi. Mindenki sír és csókolgat (máskülönben micsoda bunfordiak volnának), én pedig elindulok mezítláb és éhesen új eszméket hirdetni és Auszterlicnél szétverem a retrográdokat. Aztán marsot trombitálnak, amnesztiát adnak, a pápa beleegyezik, hogy Rómából elköltözzék Braziliába; erre bál következik egész Olaszország számára a Borghese-villában, a Como-tó partján, mert a Como-tavat ez alkalomra átviszik Rómába, azután jelenetek a bokrok közt stb. stb. - hiszen tudják ezt önök! Azt mondják önök, hogy nem szép és helytelen mindezt piacra vinni annyi mámorosság és könnyek után, amiket magam is bevallottam. Miért volna helytelen? Vagy azt képzelik önök, hogy én mindezt resteltem és hogy mindez nagyobb ostobaság, mint bármi is az önök életében. Pedig higgyék el, hogy egyet-mást nem valami rosszul állítottam össze... Hiszen nem minden a Como-partján történt ám. Különben igazuk van; valóban nem szép és helytelen. A leghelytelenebb pedig az, hogy elkezdtem most önök előtt mentegetődni. S még helytelenebb, hogy ezt a megjegyzést teszem. Különben elég erről ennyi, máskülönben soha a végére nem érünk s egyik helytelenség nagyobb lesz, mint a másik.

Több mint három hónapig egyáltalában nem voltam képes folytatólagosan ábrándozni s eltávolíthatatlan vágyat kezdtem érezni, hogy társaságba vessem magamat. A társaságba való vetésem alatt azt értettem, hogy látogatni kezdtem irodafőnökömet, Szjetocskin Antoniics Antalt. Ő volt az én egyetlen állandó ismerősöm egész életemben s ezen a körülményen most magam is csodálkozom. Csak olyankor mentem el hozzá, mikor elkövetkezett az a bizonyos pászta s ábrándjaim oly boldogságig szaporodtak, hogy okvetlenül és azonnal össze kellett ölelkeznem az emberekkel, az egész emberiséggel; ehhez pedig legalább egy valóságos, élő ember kellett. Antoniics Antalhoz keddenként kellett járnom (ez volt az ő napja), következésképpen az összes emberiséggel való összeölelkezésem vágyát mindig keddre kellett előkészítenem. Ez az Antoniics Antal a Hét-Szöglet-utcában, a negyedik emeleten lakott, négy alacsony szobában, melyek egyike kisebb volt, mint a másika, igen gazdaságos és sárgás berendezéssel. Két leánykája volt, meg ezeknek egy nénjük, aki a teát szokta kiosztogatni. A lányok egyike tizenhárom, másika tizennégy éves volt, mindketten pisze orrocskával; tőlem mindig roppantul restelkedtek, mert egymásközt mindig suttoztak, nevetgéltek. A házigazda rendesen a szobájában, bőrdiványán, egy asztalnál ült valami őszhajú vendégével, aki csinovnyik volt nálunk, de tán más hivatalban. Két-három, mindig egy és ugyanazon vendégen kívül én többet sohasem láttam ott. Beszélgettek az accsíról, a szenátus előtt levő kereskedelmi dolgokról, fizetésekről, a gazdasági termelésről, öméltóságáról, a kedvben való járásról stb., stb. Volt rá türelmem, hogy fajankómódon végig kiüljem az egész időt az emberek mellett s négy óra hosszat is hallgattam őket anélkül, hogy bátorságom lett volna közbeszólni s hogy tudtam volna miről szót kezdeni. Eltompultam, több ízben kiütött rajtam az izzadság, közel voltam a gutaütéshez; de ez jó és hasznos volt. Hazatérve egy időre elhalasztottam azt a kívánságomat, hogy az összes emberiséggel összeölelkezsem.

Különben mintha lett volna még egy másik ismerősöm is: Szimonov, egy volt tanuló társam. Több tanuló társam is volt nekem Pétervárott, de azokkal nem barátkoztam, sőt már az utcán sem köszöntöttem őket. Talán a hivatalomban is azért tettem át magamat más helyre, hogy ne lehessen velük és végképpen szakítsak gyűlölt gyermekkorommal. Átkozott legyen az az iskola, átkozottak azok a szörnyű kaszárnyai évek! Egyszóval: tanuló társaimmal azonnal szakítottam, amint bejutottam a szabad életbe. Csak két-három emberem maradt, akikkel még találkozásaink alkalmával egymást köszöntöttük. Ezek közt volt Szimonov is, aki az iskolában semmivel sem tűnt ki közülünk; csendes, békés fiú volt, de akiben bizonyos független karaktert, sőt becsületességet vettem észre. Azt sem hiszem, hogy valami nagyon korlátolt lett volna. Elég gyakran víg perceim voltak vele valamikor régen, de ezek a percek nem sokáig tartottak és valahogy hirtelen ködbe vesztek. Őt láthatóan feszélyezték ezek a vissza-

emlékezések s úgy látszott: mindig félt, hogy én vissza találok térni a régi pajtáskodó tónusra. Gyanakodtam, hogy soha ki nem állhatott engem, de azért mégis jártam hozzá, mert e gyanakvásomban nem voltam bizonyos.

Egyszer egy csütörtöki napon nem bírva elviselni egyedüliséget s tudva, hogy az Antoniics Antal ajtai csütörtökön zárva vannak, eszembe jutott Szimonov. Míg felmáshztam hozzá a negyedik emeletre, éppen arról gondolkodtam, hogy ennek az úrnak én terhére vagyok és hogy kár nekem őt felkeresni. De mert mindig az lett a vége, hogy ilyen gondolkodásom mellett szinte nagyobb késztetést éreztem arra, hogy a kétértelmű helyzetbe csak azért is belemáshzok, hát bementem hozzá. Csaknem egy éve volt annak, hogy Szimonovval utoljára találkoztam.

III.

Még két tanulóársamat találtam nála. Úgy látszott: valami fontos dologról beszélgettek. Megjelenésemet úgyszólván, egyikük sem vette észre, ami szinte furcsa volt, mert már évek óta nem találkoztam velük. Úgy látszott, hogy a legközönségesebb lénynek tartottak. Így még az iskolában sem bántak velem, bár ott mindenki gyűlölt. Persze megértettem, hogy nekik most le kell engem nézniük az én hivataloskodási karrierem sikertelensége folytán, meg azért, hogy nagyon lekoptam, rossz ruhám volt stb., ami az ő felfogásuk szerint az én jelentéktelenségem és valamirevalóságom hiánya mellett tanúskodott. De ilyen lenézést még sem vártam. Szimonov még csudálkozott is megjelenésemen. Régebben is mintha mindig csudálkozott volna azon, hogy meglátogattam. Mindez meglepett engem: leültem bizonyos szomorúsággal és hallgatni kezdtem, hogy miről beszélnek.

Komoly, sőt heves szóváltás folyt arról a búcsúebédről, melyet ezek az urak holnap akartak rendezni hivatalársuknak, Zvjerkovnak, aki tisztí szolgálatra egy távoli kormányzóságba készült elutazni. Annak idején monsieur Zvjerkov is tanulóársam volt. A felsőbb osztályokban kezdtem őt ki nem állhatni. Az alsóbb osztályokban ő csak csinos, eleven fiú volt, akit mindnyájan szerettünk. Különben én őt az alsóbb osztályokban sem állhattam ki, még pedig éppen azért, mert csinos és eleven volt. Mindig rossz tanuló volt s az idők folyamán egyre rosszabb; hanem azért sikerrel került ki az iskolából, mert pártfogói voltak. Iskolánk utolsó évében kétszáz jobbágyléleknyi örökséget kapott s minthogy mi többiek csaknem mindnyájan szegények voltunk, hát ő még hencegni is kezdett előttünk. A legnagyobb mértékben ízléstelen volt, hanem azért jó fiú volt még akkor is, ha hencegett. Társaink pedig, ellenére a Zvjerkov tisztességének és tekintélyességének, külső, fantasztikus és frázisos formájának, néhány kivételével mindnyájan annál inkább rajzottak Zvjerkov körül, mennél jobban hencegett az. S nem valami haszonlesésből, hanem annak a feltevéséből, hogy Zvjerkov a természetől tehetségekkel megáldott ember. Ezen kívül valahogy specialistának tartották Zvjerkovot, ügyes magaviselet és jó modor dolgában. Ez különösen bosszantott engem. Ki nem állhattam az ő éles, magával eltelt szavainak hangját, a saját maga elmésségeinek nagyartartását, melyek pedig igen ostobák voltak, bár ő nagyon merésznyelvű volt; ki nem állhattam az ő piros, de ostoba arcát (amelyért azonban szívesen cserébe adtam volna az én okos arcomat) és a negyvenes évek divatja szerinti feszélytelenül katonatiszties modorát. Ki nem állhattam azt, amit az ő jövőbeli szerelmi sikereiről beszélt (nem mert nőekkel kezdeni addig, míg nem volt katonatiszti vállrojtja, amit türelmetlenül várt), meg arról: mint fog minden pillanatban párbajt vívni. Emlékszem, hogy egyszer én, aki mindig hallgattam, egyszerre csak beléakaszkodtam Zvjerkovba, amikor ő a szabad időt felhasználva arról beszélt társainknak, hogy mint fog ő majd a fiatal leánykákkal elbánni s játszadozva, mint fiatal kutyakölyök a napon, egyszerre csak kijelentette, hogy a falujában egyetlen falusi szüzet sem fog figyelmen

kívül hagyni, mert ez - *droit de seigneur*, a muzsikokat pedig, ha azok ellenkezni mernek, megbotoztatja és kétszeres úr-dolgát sóz rájuk, a boglyas szemétnépre. Hitvány pajtásaink tapsoltak, én azonban beleakaszkodtam, de éppen nem a falusi szüzek és apjaik iránti szájalom, hanem amiatt, hogy ilyen hitvány férget megtapsolnak. Akkor én kerekedtem felül, de Zvjerkov, ha ostoba volt is, de vidáman, szemtelenül viselte magát, hát nevetésre vette a dolgot, még pedig annyira, hogy az igazat megvallva, nem magam kerekedtem felül: ő nevetett utoljára. Ezután még többször legyőzött engem, de nem haraggal, hanem mintegy tréfálva, mellékesen, nevetve. Én bosszús voltam, nem felelgettem neki. Az iskolák elvégzése után ő közeledni próbált hozzám; én nem nagyon ellenkeztem, mert ez nekem hízelgett; de aztán hamarosan és természetesen elváltunk egymástól. Később hallottam kaszárnys, hadnagyos sikereiről, meg arról: hogyan *dorbézol*. Aztán már hírek jöttek, arról: hogyan *halad* a pályáján. Az utcán már nem köszönt nekem s én arra gyanakodtam, hogy fél magát kompromittálni olyan jelentéktelen emberrel tartva ismeretséget, mint én. Láttam őt egyszer színházban is, a harmadik emeleti sorban, már vállrojtval. Egy régi tábornok leányai előtt hajlongott, udvarolt. Három év alatt nagyon megvált, bár most is eléggé csinos és ügyes volt; valahogy szétment, meghájasodott; látni lehetett, hogy harminc éves korára teljesen el fog renyhülni. Hát ennek az elutazó Zvjerkovnak akartak társai búcsúebédet adni. Ezek a hivatalnoktársak az egész három év alatt együtt éltek vele, bár bensejükben maguk sem számították magukat vele egyenlőknek - ezt biztosra vettem.

A Szimonov két vendégének egyike Fenficskin, egy orosz német volt, - kistermetű, majomképű ember, mindenkinek nevetésére szolgáló bunfordi, nekem még kis diákkorunk óta esküdt ellenségem, - hitvány, vakmerő, hencegő, a legkényesebb ambíciókkal, bár - természetesen - gyávaalelkű. Zvjerkovnak azon tisztelői közül való volt, akik számításból barátkoztak vele és pénzt kölcsönöztek tőle. Szimonov másik vendége, Trudolyubov, nem volt valami figyelemreméltó; magas termetű, hideg arckifejezésű, eléggé becsületes, de minden legkisebb siker előtt meghajló ember, aki éppen csak az előmenetelről volt képes beszélni. Valami távoli rokona volt Zvjerkovnak s ez - bármilyen bolond is bevallani - köztünk bizonyos tekintélyt adott neki. Engem állandóan semmibe se vett; magaviselete se volt valami pallérozott, de tűrhető.

- Hát aztán ha hét rubel is, - szólalt meg Trudolyubov, - hármunktól ez huszonegy *rup*⁶ - azért jól meg lehet ebédelni. Persze: Zverkov nem fizet.

- Magától értetődik, ha mi hívjuk meg, - határozott Szimonov.

- Hát csakugyan azt hiszik önök, - szólt kevélyen és hevesen Fenficskin, mint valamely szemtelen lakáj, aki a tábornok-gazdájának a rendjeleivel fitogtatja magát, - azt hiszik önök, hogy Zvjerkov megengedi azt, hogy csak mi fizessünk? Udvariasságból elfogadja ezt, de azért legalább *féltucatnyi* ő maga is közre ad.

- No, minek nekünk négyünknek féltucatnyi? - jegyezte meg Trudolyubov, csak a féltucatra ügyelve.

- E szerint hármunknak, Zvjerkovval együtt négyünknek huszonegy rubel a Hotel de Parisban, holnap öt órakor mondta ki a végzést Szimonov, akit a rendelkezéssel megbíztak.

- Hogy-hogy huszonegy? - mondtam én némi izgatottsággal, mintha sértve is éreztem volna magamat, - engem is számítva nem huszonegy, hanem huszonnyolc rubel jön ki.

Azt hittem, hogy oly váratlanul ajánlkoznom nagyon kedves lesz s ők valamennyien egyszerre megadják magukat és méltányolni fogják fellépésemet.

⁶ A rubel parasztos kiejtése.

- Hát ön is részt akar venni? - kérdezte kelletlenül Szimonov, elkerülve a tekintetemet. Nagyon jól ismert engem.

Bosszantott, hogy ő engem jól ismer.

- Miért ne? hiszen azt hiszem, hogy én is hivatalnoktárs vagyok s megvallom: bánt engem, hogy kifeledtek, - tettem hozzá végezetül.

- Ugyan hol kereshettük volna meg önt? - szólt nyersen Ferficskin.

- Ön mindig rossz viszonyban volt Zvjerkovval, - jegyezte meg Trudolyubov komoran. De én már benne voltam, nem akartam tágitani.

- Azt tartom: ehhez senkinek semmi köze, - feleltem remegő hangon, mintha Isten tudja: mi történt volna. - Hátha én éppen azért akarok most a búcsúebéden résztvenni, mert Zvjerkovval rossz viszonyban voltam.

- No, ki érti ezt meg? az ön magasztosságait... - nevetett Trudolyubov.

- Bevesszük önt is, - határozott felém fordulva Szimonov, - holnap öt órákor a Hotel de Paris-ban, el ne feledje!

- A pénzt! - kezdte Ferficskin halkán, fejével Szimonovnak rám intve, de aztán félbeszakította magát, mert még Szimonov is megzavarodott.

- Elég! - szólt Trudolyubov felállva. - Ha olyan nagyon akarja, hát jöjjön el.

- De nekünk saját, baráti körünk van, - dühöngött Ferficskin, szintén a sapkája után nyúlva. - Ez nem hivatalos gyülekezés.

- Nekünk önre talán semmi szükségünk sincs...

Elmentek; Ferficskin elmenet nekem nem is köszönt, Trudolyubov alig bólintott felém, de rám se' nézett. Szimonovon, akivel négyszemközt maradtam, valami bosszús zavar látszott és furcsán nézett rám. Nem ült le s engem sem kínált meg leüléssel.

- Hm... igen... tehát holnap... kifizeti ön a részvételi díjat most? Csak azért kérdezem, hogy biztosat tudjak, dűnnyögött zavartan.

Megharagudtam, de eszembe jutott, hogy Szimonovnak már régóta tartozom tizenöt rubellel, amit én különben sohasem felejtettem el, de soha meg sem adtam.

- Jól tudhatja, Szimonov, hogy mikor idejöttem, nem tudtam... s nagyon bánt, hogy elfeledtem...

- Jól van, jól, nem baj. Majd holnap, az ebédnél fizessen. Én csak azért, hogy tudjam... kérem...

Félbeszakította magát s még bosszúsabban járkált fel s alá. Járkálás közben meg-megállt a sarkán s eközben erősebben topogott.

- Nem vagyok önnek alkalmatlan? - kérdeztem vagy két percnyi hallgatás után.

- Óh, nem! - rezzent meg, - vagyis az igazat megvallva, igen! Tudja kérem, be kellene még nézнем... Itt nem messzire... - tette hozzá valami mentegetődző hangon s némi restelkedéssel.

- Ah Istenem! Hát miért nem szól! kiáltottam fel, a sapkámat kezembe véve. Csodálatraméltó feszélytelenséggel mondtam ezt, melyet Isten tudja, hol vettem.

- Nincs messzire... Pár lépés csak idáig... - ismételte Szimonov, olyan tevés-vevést eláruló mozgással, mely éppen nem illett hozzá. - Tehát holnap pont öt órákor! - kiáltott utánam a lépcsőn; nagyon meg volt elégedve azzal, hogy elmentem. Én pedig dühöngtem.

„Az ördög vitt rá, hogy ajánlkoztam! - csikorgattam a fogamat az utcán haladtomban, - még pedig olyan malac kedvéért, mint az a Zvjerkov! Természetes, hogy nem fogok megjelenni; természetes, hogy köpök az egészre: hát köteles vagyok én arra, vagy mi? Holnapra értesíteni fogom a városi postával Szimonovot...”

De azért dühöngtem én, mert biztos voltam benne, hogy meg fogok az ebéden jelenni; hogy csak azért is megjelenek; s mentől tapintatlanabb és illetlenebb lesz a megjelenésem, annál inkább megjelenek.

Pedig alapos akadályom is volt arra, hogy megjelenjek: nem volt pénzem. Mindössze csak kilenc rubelem volt. Ebből pedig hetet oda kellett adnom holnap havi fizetésül Apollonnak, a szolgámnak, aki hét rubel fizetéssel a maga kosztjában lakott nálam.

Hogy ezt a fizetést ki ne adjam neki, az lehetetlen volt, - ismerve Apollon karakterét. De erről a gazemberről, erről az én csapásomról valamikor később fogok szólni.

Különben jól tudtam, hogy nem adom ki ezt a fizetést és okvetlenül ott leszek az ebéden.

A következő éjszakán a legképtelenebb álmaim voltak. Ez nagyon is érthető: egész este gyötörtek iskolai életem kínos napjainak emlékei s nem bírtam azokat elzavarni magamtól. Abba az iskolába engem távoli rokonaim dugtak be, akiktől függtem s akikről egész mostanig fogalmam sem volt, bedugtak mint árva gyereket, akit már levertek azok szemrehányásai, aki már gondolkodni tudtam, aki némán hallgattam és elkeseredetten szemléltem a körülményeket. Tanulótársaim ellenséges és kíméletlen gúnnyal bántak velem azért, mert egyikükhöz sem hasonlítottam. De én nem tudtam elviselni a gúnyjukat; nem tudtam olyan könnyen megbarátkozni velük, mint megbarátkoztak ők egymással. Én azonnal meggyűlöltem őket mindnyájukat és begubózkodtam előlük félő, dühöngő és mérhetetlenül nagy büszkeségembe. Nyersségük felháborított, ők cinikusan nevettek arcomat, ügyetlen alakomat; pedig hát milyen ostoba arcaik voltak nekik maguknak! A mi iskolánkban az arckifejezések valahogy különösen elostobásultak és átalakultak. Pedig mennyi jó arcú gyerek lépett be közénk! S néhány év múltán rájuk nézni is kész utálat volt. Még tizenhat éves koromban is komoran bámultam őket: már akkor bántottak az ő kicsiny gondolkodásuk, foglalkozásaik, játékaik, beszélgetéseik ostobaságai. Nem értettek meg oly világos dolgokat, nem érdeklődtek érdekes, meglepő dolgok iránt, hogy önkéntelenül is magam alatt állóknak kellett őket tartanom. Nem a megbántott hiúság vitt erre engem és az Istenre kérem önöket: ne álljanak elő az utálatig elnyúzott kincstári válaszokkal: hogy „én csak ábrándoztam, azok pedig már akkor megértették a való életet.” Nem értettek azok semmit, semmi való életet és esküszöm: hogy éppen ez háborított fel engem a legjobban. Ellenkezőleg: a legszembeszökőbb tényt ők fantasztikusan ostobán fogták fel s már akkor megszokták, hogy azok a siker előtt hajoljanak meg. Ami igazságos volt, de letiportatott és elfelejtetett, azon ők nyersen és szégyenletesen nevettek. A rangfokozatot észnek tartották; már tizenhat éves korukban kényelmes helyecskékről ábrándoztak. Természetesen: sok volt ebben az ostobaság, a rossz példa, amik gyermekségükben és növendékkorukban őket környezték. Romlottak voltak a szörnyetegségig. Persze ebben is több volt a külsőség, a csinált cinizmus s persze: még a romlottságból is feltűnedezett a fiatalság és bizonyos frissesség; de nem volt vonzó még a frissességük sem és inkább valami rakoncátlanságban mutatkozott. Roppantúl gyűlöltem őket, bár talán rosszabb voltam, mint ők, ők is úgy voltak velem és nem rejtegették irántam való utálatukat. De én már nem kívántam az ő szeretetüket; sőt egyre szomjaztam lenézésüket. Hogy szabaduljak gúnyajaiktól, elkezdtem lehetőleg

jól tanulni és feljutottam a legjobb tanulók közé. Ez imponált nekik. Emellett lassankint kezdtek észrevenni, hogy én már olvastam olyan könyveket, amelyeket ők nem olvashattak s értek olyan dolgokat, melyek a mi speciális tanfolyamunkban helyet nem foglaltak s amelyekről ők nem is hallottak. Vadul és gúnyosan fogadták ők ezt, de erkölcsileg megadták magukat annyival inkább, mert e tekintetben tanítóink is érdeklődtek irántam. A gúnyolódások megszűntek, de megmaradt utána bizonyos kellemetlen érzés és elhidegülés. Végre magam sokalltam meg a dolgot, az évek folyamán kialakult a társaság és barátkozás iránt való vágy. Megpróbáltam hozzájuk közeledni, de ez a közeledés mindig természetellenesnek bizonyult és utoljára is abban maradt. Volt egyszer valahogy egy barátom is. De én már lelkemben zsarnoki hajlamú voltam. Korlátlanul uralkodni akartam barátomon, azt akartam, hogy vesse meg egész környezetét; hogy kevélyen és végképpen szakítson a környezetével. Megijesztettem őt szenvedélyes barátságommal; sokszor görcsös könnyekre fakasztottam őt, aki báva, simuló lelkületű volt; de mihelyt teljesen aláam rendelte magát, én azonnal meggyűlöltem és ellöktem őt magamtól, - mintha csak azért lett volna rá szükségem, hogy diadalmaskodjam felette, hogy őt alárendeltségre kényszerítsem. De valamennyi felett nem diadalmaskodhattam; barátom sem hasonlított egyikükhöz sem és ritka kivételt képezett. Az iskolából való kikerülésemkor első dolgom volt, hogy megszabaduljak attól a speciális szolgálattól, amelyre szántak, hogy összetépjek minden összeköttetést, megátkozzam és porral hintsem be a multat... Az ördög tudja, hogy ezek után minek másztam én ahhoz a Szimonovhoz...

Reggel korán, izgatottan ugrottam ki az ágyamból, mintha azt vártam volna, hogy most egyszeribe megtörténik minden. De azt hittem, hogy a mai napon okvetlenül valami gyökeres változás történik életemben. Talán szokatlanságból volt, de egész életemben minden legkisebb eseménynél is úgy rémlett nekem, hogy no most valami radikális fordulat lesz életemben. Különben elmentem - a hivatalomba úgy, mint szoktam volt, de két órával hamarabb hazasurrantam, hogy előkészületeket tegyek. Az a fő, - gondoltam magamban, - hogy ne én legyek az első a megjelenésben, máskülönben még azt hiszik, hogy nagyon örülök az esetnek. De ilyen fődolog ezrivel volt s ezek mind a tehetetlenségig izgattak. Még egyszer sajátkezűleg kitisztítottam a csizmámat; Apollón világért sem tisztította volna ki napjában kétszer, mert azt mondta volna, hogy ez nincs rendén. Én meg úgy végeztem a tisztítást, hogy elloptam az előszobából a keféket, hogy ő valahogy észre ne vegye és aztán le ne nézzon engem. Azután alaposan megvizsgáltam a ruhámat s úgy láttam, hogy minden darab régi, viseltes, kopott. Nagy volt a rendetlenség. A hivatalnoki rendi-ruhám meglehetősen jó állapotban volt, de a rendi-ruhában csak nem mehettem ebédre. S ami fő: a nadrágomnak éppen a térdén nagy sárga folt volt. Éreztem, hogy maga ez a folt elveszi méltóságomnak kilencztedrészét. Tudtam azt is, hogy nagy hitványság így gondolkodnom. „De most nem a tudásról van szó: most tények következnek” - gondoltam és megfélélnkültem. Azt is jól tudtam akkor, hogy ezeket a tényeket én szertelenül nagyítom; de mit tehettem? nem tudtam már magamon uralkodni és hidegrázást éreztem. Kétségbeesetten képzeltem el; mily gögösen és hűvösen fog engem fogadni az a „gazember” Zvjerkov; mily lenézéssel fog rám nézni a tompaeszü Trudolyubov; mily csúfondárosan és szemtelenül fog a rovásomra heherészni az a fereg Ferficskin csak azért, hogy kedvére tegyen Zvjerkovnak; mily nagyon jól megérti magában mindezt Szimonov és mennyire meg fog vetni engem az én hiúságomért és kislelkűségemért és ami fő: mily nyomorúságos, nem *irodalmi*, közönséges lesz mindez összevéve. Persze: legjobb lenne el nem menni. De ez volt a leglehetősebb: már mikor húzni kezdett valami oda, hát fejfel mentem neki az egésznek. Egész életemen át bosszantottam volna magamat: „hát megijedtél, csakugyan megijedtél a *tényektől*, megijedtél!” Ellenkezőleg: nagyon szerettem volna megmutatni azoknak a „toprongyosoknak”, hogy éppen nem vagyok olyan gyáva, mint magam képzelem. Mi több: a gyávaság lázának legnagyobb paroxizmusában arról ábrándoztam, hogy felül fogok kerekedni, győzedelmeskedni fogok, elragadom az embereket, kényszerítem őket,

hogy megszeressenek, ha egyébbel nem, hát „gondolataim magasztosságával és kétségtelen elmésségemmel.” Oldalt felejtik Zvjerkovot, aki egy szögletben fog ülni, hallgat és restelkedik s én Zvjerkovot megsemmisítem. Azután talán meg is békélek vele és pertu poharat ürítek vele, - de az volt a legrosszabb, legbántóbb, hogy már akkor tudtam jól és bizonyosan tudtam, hogy minderre nekem voltaképpen semmi szükségem, hogy én őket megsemmisíteni, megalázni, elragadni éppen nem akarom s hogy ha ez nekem sikerülne is, hát én az egész sikerért egy fagarast sem adnék. Óh, hogy imádkoztam az Istenhez, hogy mentől hamarabb vége legyen ennek a napnak! Kimondhatatlan nyomott hangulatomban az ablakhoz mentem, kinyitottam egy szárnyát s kinéztem a sűrűn esett nedves hó homályába...

Végre hitvány faliórám ötöt köhögött. Fogtam a kalapomat s kikerülve az Apollon tekintetét, aki már reggel óta várta tőlem a fizetését, de ostobaságában nem merte azt szóvátenni, - kisurrantam mellette az ajtón s egy lihácson,⁷ utolsó félrubelem árán, urasan elhajtattam a Hôtel de Paris-ba.

IV.

Már tegnap tudtam, hogy én leszek az első a megjelenésben. De most már nem az elsőség volt a fontos.

Ő közülük nemcsak senki sem volt még ott, hanem a lefoglalt szobánkat is alig bírtam megtalálni. Az asztal még nem volt teljesen felterítve. Mit jelentsen ez? A szolgálattevők hosszas kikérdezése után megtudtam végre, hogy az ebéd hat órára van rendelve és nem ötre. Ezt a buffetben is megerősítették. Szinte szégyeneltem a kérdezősködést. Még csak húsz perccel mult el öt óra. Ha ők az órát megváltoztatták, hát minden esetre értesíteniök kellett volna engem, arra való a városi posta s nem kellett volna engem ilyen felsülésnek kitenni, sőt még a szolgazemélyzet előtt is. Leültem; a pincér teríteni kezdett; annak a jelenléte még jobban bántott. Hat óra felé a már égő lámpákon kívül gyertyákat is hoztak be. Hanem a pincérnek nem jutott eszébe, hogy akkor hozza be azokat, mikor én megérkeztem. A szomszéd teremben különféle asztalokon már ebédelt valami marcona két vendég, akik látszólag haragudtak és némán ültek. Egy távolabbi teremben nagy volt a zaj; még kiabáltak is; hallható volt egész csoport hahotázása; hallatszottak valami hitvány franciasággal mondott szavak; az ebédelők közt nők is voltak. Egy szóval nagyon rosszul éreztem magamat. Ritkán volt ilyen csúf hangulatom, annyira, hogy mikor társaim hat órakor együttesen megjelentek, első percben úgy megörültem nekik, mint valami felszabadítóknak s majd elfelejtettem, hogy a megsértettet kell adnom.

Legelől Zvjerkov jött be, láthatóan úgy viselve magát, mint aki főszemély. Ő is nevetett, a többi is; de engem megpillantva, Zvjerkov összeszedte magát, lassan hozzám jött, kissé meghajlott derékban, mintha kacérkodott volna és kezét nyújtotta, szíves volt, de nem nagyon, valami óvatos, csaknem tábornoki udvariassággal, mintha kezét nyujtva valamitől meg akarta volna magát őrizni. Én azt hittem, hogy ő, amint belép, hát az ő szokott vékony, sipító hangján felkacag s rögtön rákezd az ő lapos tréfáit és elmésségeit. Erre készültem én már este óta, de azt éppen nem vártam tőle, ilyen fensőbbiséges előkelő szívességet. E szerint hát ő most már minden tekintetben mérhetetlenül feljebbvalónak tartotta magát nálamnál? Ha ő csak meg akart volna engem sérteni ezzel az ő tábornokiaskodásával, hát - gondoltam magamban - azt

⁷ Csinos fogat, gyorsjárású lóval.

fel sem venném; valahogy csak letudtam volna ezt magamról. De hátha csakugyan, minden sértési szándék nélkül az a gondolat férközött az ő birka fejéhez, hogy ő mérhetetlenül felettem áll s hogy ő csak pártfogói módon nézhet le én rám? Ennek már a feltevésétől is lihegni kezdtem.

- Csodálkoztam, mikor megtudtam, hogy ön is részt akar venni a mi ebédünkben, - kezdte szívege és selypítve, a szavakat elnyújtva, amit ezelőtt sohasem tapasztaltam nála. - Mi önnel valahogy nem igen találkoztunk. Ön minket kerül. Kár. Nem vagyunk mi olyan félelmesek, mint ön képzei. No, mindenesetre örülök, hogy fel-ú-jít-juk...

És fesztelenül elfordult, hogy kalapját az ablakpárkányra letegye.

- Régen várakozik? - kérdezte Trudolyubov.

- Pont öt órakor jelentem meg, mint ahogy tegnap az időt kijelölték, - feleltem hangosan és ingerülten, közeli vihart sejtve.

- Hát nem tudattad vele, hogy az órát megváltoztattuk? - fordult Trudolyubov Szimonovhoz.

- Nem. Elfelejtettem, - felelt az, de minden sajnálkozás nélkül, s még csak nem is igazolta magát előttem, aztán bement a zákuszk⁸ iránt intézkedni.

- Ah, tehát ön már egy óra óta itt van, szegénykénk! - kiáltott fel nevetve Zvjerkov, mert az ő felfogása szerint ez nagyon nevetséges lehetett. Utána a gazember Ferficskin nevetett az ő hitvány, hangos kutyahangocskáján. Nagyon mulatságosnak és megszorultnak találta helyzetemet.

- Ez nem nevetni való! - Ferficskinre egyre jobban felingerülve; - mások ennek az okai, nem én! Nem tartottak érdemesnek arra, hogy értesítsenek. Ez... ez... egyszerűen nem szép!

- Nemcsak nem szép, hanem még valami egyéb is, - dünnyögött Trudolyubov, bátran a pártomra állva. - Ön nagyon is enyhén szólt. Egyszerűen udvariatlanság volt. Persze: nem készakarva tették. De ez a Szimonov... hm!

- Ha én velem így bánnának, - jegyezte meg Ferficskin, - hát én...

- Hát ön valamit rendelt volna - vágott közbe Zvjerkov, - vagy egyszerűen megebédelt volna, nem várva a többire.

- Ezt meg is tehettem volna, minden engedelem nélkül, - szóltam én. - Ha várakoztam, hát...

- Ülünk le, uraim, - kiáltott a bejött Szimonov, - minden kész, a pezsgőért felelek, pompásan be van hűtve... Hiszen nem tudom az ön lakását, hol tudtam volna önt keresni? - fordult hozzám. De megint úgy, hogy nem nézett rám. Látnivaló volt, hogy valamiért neheztelt rám. Úgy kell lenni, hogy a tegnapiak után mást gondolt.

Leültünk, én is. Az asztal kerekformájú volt. Tőlem balra Trudolyubov foglalt helyet, jobbra Szimonov. Zvjerkov átellenben ült, Ferficskin mellette, közte és Trudolyubov közt.

- Mond-ja-a csak: melyik ügyosztályban szolgál ön? - foglalkozott tovább is velem Zvjerkov. Látva, hogy zavarban vagyok, komolyan azt képzelte, hogy engem meg kell egy kicsit dédelgetni, vagyis fel kell bátorítani. „Mit akar ez? talán azt, hogy fejéhez vágjak egy palackot?” - gondoltam dühösen. Nagyon hamar felingerültem, mert nem voltam ilyesmihez szokva.

- Az x-i irodában? - feleltem röviden, a tányéromba nézve.

⁸ Az ebédet megelőző harapnivalók (halak, gombák, hideg sülték, stb.).

- Ah! jó ott önnek? Mond-ja-a: miért hagyta ott az előb-ben-i állását?

- Azért, mert előbbeni helyemtől meg akartam szabadulni, - feleltem még jobban meghúzva a szavakat, alig bírva magamon uralkodni, Ferficskin nevetett. Szimonov ironikusan nézett rám; Trudolyubov tovább evett és kíváncsian nézett engem.

Zvjerkov elkedvetlenedett, de nem akarta észrevenni.

- No-o-o - és mennyi az ellátása?

- Micsoda ellátásom?

- Hát a f-fizetése?

- De miért examinál engem?

Különben megmondtam, hogy mennyi a fizetésem. Roppantúl elpirultam.

- Nem valami sok, - jegyezte meg Zvjerkov fontoskodva.

- Abból bizony nem lehet a káfé-resztoránokban étkezni, - tette hozzá Ferficskin.

- Szerintem egyszerűen szegényes fizetés, - jegyezte meg komolyan Trudolyubov.

- S mennyire lesoványodott ön, mennyire megváltozott... azóta... - tette hozzá Zvjerkov, már nem minden méreg nélkül, valami szemtelen részvétellel, végignézte engem is, a ruhám is.

- No ne zavarja már, - heherészett Ferficskin.

- Uram, tudja meg, hogy én nem hagyom magam megzavartatni, - fortyantam fel végre, - érti? Én itt, a „káfé-resztorán”-ban a magam pénzéért ebédelek és nem a másokén, jegyezze meg ezt magának m-r Ferficskin.

- Mi-i? hát ki nem ebédel itt a maga pénzén? Ön mintha... - akadt belém Ferficskin, úgy elveresedve, mint a rák és dühösen nézett rám.

- Ú-úgy! - feleltem, érezve, hogy túlzásba mentem, - azt hiszem: jobb volna valami okosabb dologról beszélni.

- Úgy látszik: szeretné ön is az okosságát bemutatni?

- Legyen nyugodt, az itt teljesen felesleges volna.

- De uram, mit kotkodácsol? Csak nem bolondult meg tán ön a hivatalában?

- Elég, uraim, elég, - kiáltott fel parancsoló hangon Zvjerkov.

- Micsoda ostobaság! - dünnyögött Szimonov.

- Igazán ostobaság; azért rendeztük ezt a barátságos összejövetelt, hogy egy jó barátomtól elbúcsúzzunk, önök meg összehorgolnak, - szólalt meg Trudolyubov, nyersen fordulva egyedül csak én felém. - Ön maga kínálkozott tegnap közénk, hát ne rontsa el az összhangot...

- Elég, elég! - kiáltott Zvjerkov, - hagyják abba, uraim, ez nem ide való. Inkább elmondom, hogy tegnapelőtt majdnem megházasodtam.

És elkezdődött valami paskvilus arról, hogy ez az úr tegnapelőtt kevésbe mult, hogy meg nem házasodott. Házasságról különben szó sem volt, de az elbeszélésben egyre tábornokok, ezredek, sőt kamarás urak tünedeztek fel s köztük csaknem Zvjerkov volt a fő személy. Helyeslő nevetések hallatszottak, Ferficskin szinte vinnyogott.

Rólam megfeledkeztek s én megalázottan, leverten ültem magamban.

„Uramistenem! hát nekem való társaság ez? - gondoltam magamban - s milyen fajankónak mutattam be én ő előttük magamat! Sokat megengedtem Ferficskinnek. Azt képzelik ezek a bolondok, hogy megtiszteltek, mikor asztaluknál helyet engedtek nekem s nem bírják megérteni, hogy én tiszteltem meg őket, én, s nem ők engem! „Megsoványodtam! a ruhám!” óh, ez az átkozott nadrág! Zvjerkov már az imént észrevette térdemen a sárga pecsétet... De mit is csináljak én itt! Legjobb rögtön, ebben a pillanatban fogni a kalapomat, felkelni az asztaltól és szó nélkül itthagyni őket... Megvetni őket! Holnap pedig akár párbaj is legyen! Semmirevalók! Hiszen csak nem sajnálom tán a hét rubelt! Bánom is én, akármit gondolnak... Vigye az ördög! Nem sajnálom én a hét rubelt! Ebben a pillanatban távozom!”

Természetesen ott maradtam.

Keserűségemben egész poharakkal ittam a lafitet és khéreszit. Nem lévén ehhez szokva, hamar megmámorosodtam s a mámorral együtt növekedett a bosszúságom. Hirtelen az a vágyam támadt, hogy a legvakmerőbb módon valamennyiüket megsértem, azután eltávozom. Megragadok egy alkalmas pillanatot s megmutatom, hogy ki vagyok? hadd mondhassák rám, nevetséges ember, de esze van... és... és... egy szóval vigye őket az ördög.

Végigjártattam valamennyiükön megnehezült tekintetemet. De azok mintha már egészen elfelejtettek volna. Ők zajosan, lármásan vigadoztak. Egyre Zvjerkov vitte a szót. Kezdtém oda hallgatni. Zvjerkov valami szép hölgyről beszélt, akit ő végre szerelmi vallomásra bírt (természetesen hazudott hat ló erejével) s hogy ebben a dolgában nagy segítségére volt egy intim barátja, valami hercegecske, Kolya huszártiszt, akinek három ezer léleknyi jobbágysága van.

- S az a Kolya huszár, akinek három ezer léleknyi jobbágysága van, még sincs itt, hogy öntől elbúcsúzzék, - kötöttem belé a beszédbe. Egy percre mind elhallgattak.

- Ön máris részeg, - mondotta Trudolyubov végre észrevéve engem és lenézően kancsalítva felém, Zvjerkov szótlanul nézett, mint valami csodabogarat. Szimonov sietett pezsgőt tölteni a poharakba.

Trudolyubov felvette a poharát, példáját követték valamennyien, kivéve engem.

- Isten áldjon meg - szerencsés utat! - kiáltotta Zvjerkovnak, - ürítsük poharunkat, uraim, a régi idők emlékére és a jobb jövőre - hurráh!

Mindnyájan ittak és Zvjerkovhoz siettek, hogy azt megcsókolják. Én nem mozdultam; teli poharam érintetlenül állt előttem.

- Hát ön nem iszik? - bődült fel türelmét veszítve Trudolyubov, fenyegetően fordulva felém.

- Én magam külön áldomást akarok mondani, akkor majd én is iszom, Trudolyubov úr.

- Kiállhatatlan békebontó! - dörögött Szimonov.

Kiegyenesedtem széken és lázasan felvettem a poharamat, készülve valami rendkívüli s még magam sem tudtam, hogy mit fogok mondani.

- Silence! - kiáltott - Ferficskin. Mennyi ész lesz itt mindjárt! Zvjerkov igen komolyan vára-
kozott, nem tudván mire vélni a dolgot.

- Zvjerkov hadnagy úr! - kezdtem én, - tudnia kell, hogy én ki nem állhatom a frázisokat, a frázismondókat és a cifrán szegett ruhákat... ez az első pont és ez után következik a második.

Mindnyájan nyugtalanul mozogtak.

- Második pont: gyűlölöm a földiepret és a földieper kedvelőket. Különösen ez utóbbiakat.

- Harmadik pont: szeretem az igazságot, őszinteséget és becsületességet - folytattam szinte gépiesen, mert most magam is fagyot éreztem attól való rémületem folytán, hogy nem értettem: miért mondom én ezt... - Szeretem az eszméket, Zvjerkov úr; szeretem az igazi cimboraságot, egyenlőségi alapon, nem... hm. Szeretem... De különben minek ez? Én is iszom az ön egészségére moszjő Zvjerkov. Csábítson el mentől több cserkésznot, lőjje halomra a haza ellenségeit⁹... és... és... Egészségére, moszjő Zvjerkov!

Zvjerkov felkelt ültéből, meghajtotta magát nekem és így szólt:

- Nagyon köszönöm!

Roppantúl sértettnek érezte magát, még el is sápadt.

- Ördögadta! - harsogta Trudolyubov, öklével az asztalra ütve.

- Ilyenekért pofon szokott járni, - sipította Ferficskin.

- Ki kell lökni! - dörmögött Szimonov.

- Szót se! uraim, egy mozdulatot se! - kiáltott ünneplésen Zvjerkov, meggátolva az általános felháborodást. Köszönet mindnyájoknak, de én magam is meg tudom övele értetni, hogy mennyire becsülöm az ő szavait.

- Ferficskin úr, ön holnapi nap elégtételt fog nekem adni imént mondott szavaiért! - szóltam hangosan és méltóságosan fordulva Ferficskin felé.

- Már hogy párbaj? Csak tessék, - felelt az, de ez az én kihívásom bizonyára olyan nevetséges lehetett s annyira nem ülhetett alakomhoz, hogy valamennyien, - köztük Ferficskin is - majd eldültek a kacagástól.

- Hát persze, ki kell dobni, hiszen már egészen részeg, - mondta megvetéssel Trudolyubov.

- Soha meg nem bocsátom magamnak, hogy befogadtam a társaságba, - dünnyögött megint Szimonov.

„Most kellene egy palackot közibük vágni” - gondoltam és megfogtam a borospalackot s - teletöltöttem a poharamat.

„...Nem; jobb ha bevárom a végét! - gondoltam; - önök szeretnék, uraim, ha én elmennék. Semmi kincsért sem megyek el. Csak azért is itt ülök és iszom mindvégig, annak jeléül, hogy önöket semmibe sem veszem. Ülök és iszom, mert ez vendéglő s én a belépésért megfizettem. Ülök és iszom, mert önöket olybá veszem, mint a sakfigurák közt a gyalogosokat, úgy veszem önöket, mintha nem is léteznének. Ülök és iszom... sőt danolok is, ha kedvem lesz rá, igen: danolok is, mert ehhez jogom van rá... hogy danoljak... hm.”

De nem danoltam. Csak arra törekedtem, hogy egyikükre se nézzek. A legfesztelenebb helyzetekbe igazodtam és türelmetlenül vártam, hogy mikor kezdenek ők velem beszédet. De oh, jaj! ők nem szólaltak meg. Pedig mennyire szerettem volna e pillanatokban velük kibékülni. Végre nyolcat, majd kilencet ütött az óra. Ők az asztal mellől átültek a dívánra. Zvjerkov egy nyugágyra heveredett, egyik lábát egy kis kerek asztalra helyezve. Átvitték oda a bort is. Zvjerkov csakugyan külön három palack bort hozatott nekik. Engem persze nem hitt oda. A többiek körülülték őt a dívánon s csaknem áhítattal hallgatták. Látszott, hogy szeretik őt. „Miért? miért?” gondoltam magamban. Koronkint részeges felbuzdulásba estek és össze-csókolództak. Beszéltek a Kaukázusról, arról, hogy mi az igazi szenvedély, az előnyös

⁹ Ebből az látszik, hogy Zvjerkov a Kaukázusba akart utazni.

szolgálati helyekről, arról, hogy mennyi jövedelme van Podhorzsevszkij huszártisztnek, akit közülük személyesen egy sem ismert - és örültek, hogy annak nagy jövedelme van; beszéltek D-a hercegnő rendkívüli szépségéről és kedvességéről, akit ők hasonlóképpen sohasem láttak; végre odáig jutottak, hogy Shakespeare halhatatlan.

Én megvetően mosolyogtam és elmentem a szoba másik, a dívánnal szemben levő végére, jártam a fal mentében az asztaltól a kályháig és vissza. Mindenképen meg akartam mutatni, hogy önélkülük is nagyon jól meg tudok lenni; de azért készakarva kopogtam a csizmámmal, a sarkaimra hágva. De minden hiába volt; *ők* fel sem vettek engem. Volt rá türelmem, hogy így járkáljak előttük nyolc órától tizenegyig egy és ugyanazon helyen az asztaltól a kályháig s a kályhától vissza az asztalig: „Csak azért is járkálok; ezt nekem senki meg nem tilthatja.” A szobába többször bejött a pincér s megállt, hogy engem nézzen: a gyakori megfordulástól forgott a fejem; koronkint azt hittem, hogy magamon kívül vagyok. E három óra alatt háromszor megizzadtam és megszáradtam. Időnkint a legmélyebb, legélesebb fájással hasított szívembe a gondolat, hogy el fog mulni tíz év, húsz év, negyven év s azért még negyven év múlva is undorral, megaláztatással fogok életemnek e legszenyesebb, legnevetségesebb és legszörnyűbb perceire gondolni. Képtelenebbül, önkéntebbül nem lehetett magamat megaláztatnom; ezt én teljesen, tökéletesen megértem, hanem azért folytattam a járkálást a kályháig és vissza, „oh, ha tudnák önök: milyen érzésekre és gondolatokra vagyok én képes! és mennyire érett ember vagyok én!” - gondoltam koronkint. De ellenfeleim úgy viselkedtek, mintha én a szobában sem lettem volna. Egyszer, éppen csak egyszer fordultak felém, akkor, mikor Shakespeareről kezdett Zvjerkov beszélni s én váratlanul, lenézően, hangosan felkacagtam. Oly keresetten erőltetve és csúful koccantottam, hogy valamennyien egyszerre abbahagyták a beszélgetést s szótlanul, komolyan s nem nevetve nézték, hogy én a fal mentén járkálok az asztaltól a kályháig s hogy *nem törődöm velük a legkevésbé sem*. De nem lett belőle semmi: ők nem szólaltak meg s két perc múlva már ők sem törődtek velem. Az óra tizenegyét ütött.

- Uraim, - szólt Zvjerkov a dívánról felkelve, - most menjünk mind *oda*.

- Igen, igen! - feleltek a többiek.

Hirtelen Zvjerkovhoz fordultam. Annyira el voltam gyötrődve, annyira össze voltam törve, hogy bármi jöjjön is: végezni akartam. Lázam volt; izzadságtól nedves hajam a homlokomhoz és halántékomhoz tapadt.

- Zvjerkov! Bocsánatot kérek öntől, - mondtam élesen, határozottan - öntől is Ferficskin és önöktől mindnyájuktól; én önöket megbántottam.

- Aha! Nem szereti a párbajt! - sipegett gúnyosan Ferficskin.

- Ez mélyen a szívembe vágott.

- Nem, Ferficskin, nem a párbajtól félek én! Én már a kibékülés után is kész vagyok önökkel akár holnap is megverekedni. Sőt kötöm is magamat ehhez s önök ezt nem utasíthatják vissza. Meg akarom mutatni önöknek, hogy nem félek a párbajtól. Önöké lesz az első lövés, én a levegőbe fogok lőni.

- Maga magát biztatja - jegyezte meg Szimonov.

- Bolond, hát bolond - szólt Trudolyubov.

- De engedjen kimennem, minek állja ön utamat? Mit akar? - felelt lenézően Zvjerkov. Valamennyien kipirultak; szemeik csillogtak: sokat ittak.

- Kérem az ön barátságát Zvjerkov; én önt megsértettem, de...

- Megsértett? m-maga sértett meg? En-gem? Tudja meg, tisztelt uram, hogy ön *engem* soha, semmi körülmények közt sem sérthet meg.

- No, elég volt már! Hagyjon nekünk békét! - erősködött Trudolyubov. - Gyerünk!

- Olimpia az enyém! Ebben megállapodtunk - kiáltott Zvjerkov.

- Nem vitatjuk el, nem! - feleltek neki nevetve.

Én ott álltam mintegy leköpötten. A kompánia zajosan ment ki a szobából, Trudolyubov valami ostoba nótára gyűjtött. Szimonov pár percre visszamaradt, hogy a felszolgáló szolgáltnak borralalót adjon. Rögtön hozzáléptem.

- Szimonov! Adjon nekem hat rubelt! - szóltam kétségbeesetten, de határozottan.

Rendkívül meglepetten s valami tompán nézett rám. Ő is ittas volt.

- Hát talán ön is *oda* jön velünk?

- Igen.

- Nincs pénzem, - felelt lenézően nevetve és kiment a szobából.

Megkaptam a köpönyegét. Valami önkívület vett erőt rajtam.

- Szimonov! Láttam, hogy önnek van pénze, miért nem akar adni? Hát gazember vagyok én? Figyelmeztetem, ne tagadja meg kérésemet: ha tudná, oh, ha tudná, hogy mire kérem én azt a pénzt! Ettől függ az én egész jövőm, minden tervem...

Szimonov kivette a pénzt s csaknem dobva adta át nekem.

- Fogja, ha ön oly szemtelen! - szólt kíméletlenül és elszaladt, hogy amazokat utolérje.

Egy percig magamra maradtam. A rendetlenség, az ételmaradékok, a földön összetört pohár, kilocsolt bor, cigaretta-csutkák, fejemben mámor és zúgás, szívemen kízó gyötrem, végül a pincér, aki mindent látott és hallott és kíváncsian nézett rám.

- „*Oda!* - kiáltottam fel. - Vagy térdenállva, lábamat átölelve fogják kérni őket mindannyian a barátságomat, vagy... vagy... pofonvágom Zvjerkovot.”

V.

„Tehát itt van végre a valósággal való összeütközés - dörögtem magamban a lépcsőn lefelé sietve. - Ez már nem a pápa, aki Rómát elhagyva Brazíliába költözik: ez már a Como taván rendezett bál.”

„Gazember vagy te! - ötlött eszembe - ha te most ezen nevetgélne tudsz.”

„- Jól van! Legyen úgy! - kiáltottam, magamnak feelve. - Most már úgyis minden elveszett.”

Amazoknak már a nyomát sem leltem; de nem baj: tudtam én, hogy hová mentek ők.

A bejárat előtt egy ványka¹⁰ állt; a kocsis ködmönét egészen belepte a még egyre eső nedves, szinte meleg hó. Párás, nehéz volt a levegő. A kis, kócos pejlovacska is csupa hó volt és köhögött: erre igen jól emlékszem. Felugrottam a fonott szánkára, de alig húztam fel a lábamat, hogy leüljek, egyszerre csak eszembe jutott: hogy adott nekem az imént Szimonov

¹⁰ A bérkocsit nevezik így, mert a kocsisok többnyire *Iván* nevűek (kicsinyítve *Ványka*).

hat rubelt s ez annyira megrendített, hogy lezuhantam mint egy zsák és elterültem a szánkában.

„Nem! Itt sokat kell tennem, hogy mindezt levezekeljem - mondtam -, de levezeklem, vagy még ezen az éjszakán elveszek végképpen.” - Hajts!

Elindultunk. Fejemben egész vihar forgott, zúgott:

„Hogy térdenállva kérjék a barátságomat: azt ők nem teszik meg. Ez csak álomlátás, az is ostoba, útalatos, romantikus és fantasztikus; éppen olyan, mint a Como-tó bálja. Azért muszáj lesz Zvjerkovot pofonvágni. Köteles vagyok ezzel. Eszerint el van határozva; most azért hajtatok oda, hogy őt pofonvágjam”. Hajts jobban!

Ványka megrángatta a gyeplőszárat.

„Amint belépek, mindjárt pofonütöm. Mondjak-e néhány szót a pofonvágás előtt, mintegy bevezetésül? Nem. Csak belépek és pofonütöm. Mindnyájan ott fognak ülni egy teremben, ő a dívánon Olimpiával. Átkozott Olimpia! Egyszer ő kinevette az én arcomat s nem akart velem enyelegni. Olimpiát a hajánál, Zvjerkovot pedig a fülénél fogva fogom megcibálni! Nem, legjobb lesz csak a fülénél maradni s őt a fülénél fogva a szobában meghurcolni. Meglehet, hogy ők mindnyájan ütlegetni fognak engem és kilöknek. Ezt bizonyosra vehetem. Legyen úgy! Mégis én leszek az első, aki a pofonvágást adta; enyém az iniciativa; már pedig a becsület törvényei szerint az a fő, ő már megvan bélyegezve és semmiféle verekedéssel le nem moshatja magáról a pofonvágást - csak éppen párbajjal. Meg kell velem verekednie! Bánom is én, ha most megvernek is. Különösen Trudolyubov fog ütlegetni: nagyon erős ember; Ferficskin csak oldal felől kapaszkodik belém és egész bizonyosan a hajamba. De bánom is én! Magam kerestem. Kénytelenek lesznek a birkafejük végre is megérteni az egésznek a tragikumát! Mikor már az ajtó felé cipelnek, azt kiáltom majd nekik, hogy voltaképpen ők mind összevéve sem érnek annyit, mint az én két ujjam.” - Hajts jobban, kocsis, hajts! - kiáltottam a ványkára. Ő szinte megrezzent és megsuhintotta lovát. Nagyon erősen kiáltottam rá!

„Hajnalban fogunk megverekedni. Ez már bizonyos. A departementnek, hivatalnak vége. Ferficskin az imént departement helyett lepartementet mondott. De hol veszünk pisztolyokat? Bolondság! Kiveszem előre a fizetésemet és veszek pisztolyt. Hát puskaport? golyót? Ez a segédek dolga. De hogy készülünk el mindezzel hajnalra? S hol veszek én párbajsegédet? Nekem nincs ismerősöm... Bolondság! - kiáltottam fel még jobban háborogva, - bolondság! Akit legelőször találok az utcán, köteles lesz vállalni e segítséget éppen úgy, mint köteles a fuldoklót a vízből kimenteni. Fel kell tennünk a legexcentrikusabb eseteket is. Hiszen ha magát, az irodaigazgatónkat kérném is fel holnap a segídségre, az is kénytelen volna azt vállalni már csak lovagiasságból is és titokban tartaná a dolgot! - Antoniics Antal...”

Úgy áll a dolog, hogy e pillanatban bármikornál is világosabban láttam: mily hitvány képtelenség mind az én feltevésem és megláttam az érem másik oldalát is, de...

- Hajts kocsis, hajts gazember!

- Eh, uram! - szólalt meg a legény.

Egyszeribe hideg futott át rajtam.

„Nem volna-e jobb... most egyenesen hazahajtatni? Oh, Istenem! Minek kínálkoztam én tegnap erre az ebédre, minek? De nem, ez képtelenség! Hát a járkálás az asztal és a kályha között? Nekik kell leszámolni velem a járkálásomért, senki másnak!” - Hajts!

De hátha átadnak a rendőrségnek? Azt nem merik tenni. Félnék a botránytól. Hátha Zvjerkov csupa lenézésből nem fogadja el a párbajt? Ez pedig csaknem bizonyos; de akkor bebizo-

nyítom nekik... Akkor berohanok a postaudvarra abban az időpontban, melyben ő elutazik, megfogom a lábát, letépek a köpenyegét, mikor éppen felmászik a kocsira... A fogaimmal ragadok a kezébe, megharapom a kezét. „Lássátok meg mindnyájan, mire lehet vinni a kétségbeesett embert.” Hadd verjen ő engem a fejemen s a többiek a hátfelől. Odakiáltom az egész közönségnek: „nézzék, ez az a fiatal kölyök, aki megy a cserkesz nőket elcsábítani, arcán az én köpésemmel.”

Persze ezek után mindennek vége! A departement eltűnt a föld színéről. Engem letartóztatnak, elítélnek, kidobnak a hivatalból, börtönbe ültetnek, Szibériába, gyarmatosításra küldenek. Ez így lesz! Tizenöt esztendő múlva, mikor a számkivetésből kibocsátanak, egy ingben, koldusul fogok őtánuk vánszorogni. Felkeresem őt valahol a kormányzósági városban. Ő házasember lesz és boldog. Nagy lánya lesz... Én azt mondom: „nézd meg, te szörnyeteg az én beesett arcomat és az ingemet. Én mindent elvesztettem - előmenetelt, boldogságot, tudományt, *a szeretett nőt* - s mindezt csak temiattad. Itt vannak a pisztolyok. Azért jöttem, hogy a pisztolyomból kilőjem a töltést és... megbocsátok neked. Itt a levegőbe lövöm a pisztolyt s nekem se hírem, se nyomom...”

Csaknem sírva fakadtam, bár teljesen jól tudtam ebben a pillanatban, hogy mindez a Lyermontov *Silviojából* és *Álarcos báljából* való. S egyszeribe roppantul szégyenkezni kezdtem, de annyira, hogy megállítottam a szánkát, lemásztam róla és az utca közepén megálltam a hóban. Ványka meglepetten és pihegve nézett rám.

Mit tegyek? Oda sem mehettem - bolondság lenne belőle, abban sem lehetett hagyni a dolgot, mert már előre mentem benne... Úristen! hogy lehetne ezt abban hagyni! Olyan sértések után! „Nem! - kiáltottam, újra felugorva a szánkába, - ez már elvégeztetett, ez végzetesség.” Hajts oda, hajts!

És türelmetlenségemben megütöttem öklömmel a kocsis tarkóját.

- Hát téged mi lelt? miért verekedel? - kérdezte a parasztocska, de azért megcsapkodva a lovát, úgy hogy az a hátulsó lábaival kirugdalt.

A nedves hó sűrű pelyhekben hullt; kitakaródtam, nem is ügyeltem a kocsisra. Minden egyebet elfelejtettem, mert végleg elhatároztam a pofonadást s rémülve éreztem, hogy ez most már *okvetlenül, most mindjárt* megtörténik és már *semmilyen erővel azt megakadályozni nem lehet*. Az üres utcán a havas homályban szomorúan pislogtak a lámpák, mint temetéseken a fáklyák. A hó beverődött a köpenyegem, a nyakravalóm alá és felolvadt, nem takaródtam be: hiszen már úgyis minden veszve volt! Végre odaértünk. Csaknem ész nélkül ugrottam le, felszaladtam a lépcsőn és elkezdtem az ajtón kézzel-lábbal dörömbölni. Kivált a lábaim térdben nagyon elgyengültek. Valahogy hamarosan kinyitották az ajtót, mintha várták volna odaérkezésem. (S csakugyan: Szimonov előre bejelentette, hogy talán még lesz egy vendég, mert itt előre be kellett ezt jelenten s általában óvatosan kellett viselkedni. Ez azon akkori „divatos boltok” közül való volt, amelyeket már rég kiirtott a rendőrség. Nappal ez valóban bolt volt; esténként pedig olyanok, akik ajánlással bírtak, eljöhetek vendégségbe.) Gyors léptekkel haladtam át a sötét bolthelyiségen az általam már ismert terembe, melyben mindössze egy gyertya égett és meglepetten álltam meg: senki sem volt ott.

- Hol vannak? - kérdeztem valakitől.

De azok már persze széjjelmentek.

Elöttem ostoba mosolygással állt egy személy: maga a háziasszony, aki némileg ismert engem. Egy perc múlva nyílt az ajtó s bejött egy másik személy.

Semmire sem ügyelve, én járkálni kezdtem a szobában s úgy látszott: magamban beszéltem. Mintha haláltól szabadultam volna meg és ezt egész lényemmel örülve éreztem: hiszen különben pofonvágtam volna, okvetetlenül megpofoztam volna!... De most ők sincsenek itt... és minden megváltozott!... Körülnéztem. Még nem tudtam gondolkodni. Gépiesen néztem a bejött leányra: friss, fiatal, kissé halvány arc tűnt fel előttem egyenes, setét szemöldökökkel, komoly s kissé mintha meglepett tekintettel. Ez nekem akkor mindjárt megtetszett, meggyűlöltem volna őt, ha mosolygott volna, kezdtem őt figyelmesebben és jobban nézni: még mindig nem rendezkedtek gondolataim. Valami egyszerű jóság volt abban az arcban, amely azonban a különösségig komoly volt. Biztosra vettem, hogy az neki itten csak hátrányára van és azok az ostobák közül egyik sem vette őt észre. Különben szépnek őt nem lehetett mondani, de magas növésű, erős, széptermetű volt. Öltözéke rendkívül egyszerű. Valami aljasság megcsípett; egyenesen a lányhoz mentem...

Véletlenül belenéztem egy tükörbe. Kúszált arcomat rendkívül utálatosnak láttam: halvány, mérgeledő, bosszús volt az, kócos hajjal. „Jól van, ennek örülök - gondoltam; örülök, hogy ez a lány utálatosnak fog találni; ez nekem jól esik...”

VI.

Valami spanyolfal mögött, mintha valami erőszakolástól, mintha fojtogatástól - hörögni kezdett egy óra-ütés. Hosszú, természetellenes hörgés után nagyon vékony, hitvány és mintegy váratlanul gyors verésű hang következett, mintha valaki hirtelen előreugrott volna. Kettőt ütött. Én felébredtem, ha nem aludtam is, csak félig önfeledtségben feküdtem.

A keskeny, szűk és alacsony szobában, amely meg volt töltve egy roppant nagy ruhaszekrénnel, szerteszét heverő kartonokkal, rongyokkal és mindenféle ruha-szeméttel, csaknem egészen setét volt. A szoba végében levő asztalon világító gyertya-csonk már kialvóban volt, csak ritkán pislantott egyet-egyed. Néhány perc múlva tökéletes setétségnek kellett bekövetkeznie.

Nem sokáig tartott, míg magamra eszméltem és egyszerre minden eszembe jutott, mintha vigyázott volna rám, hogy megint rám vethesse magát. De az önfeledtség alatt is megmaradt emlékezetemben valami olyas pont, mely körül nehezen forogtak álomlátásaim. De különös volt, hogy mindaz, ami velem ezen a napon történt, most felébredésemben már réges-rég elmultnak látszott s mintha én már mindebből réges-régen kinőttem volna.

Fejem kábult volt. Mintha valami viharzott volna felettem, belém akadva, izgatva és nyugtalanítva. A szomorúság és epésség újra felgyülemlettek és ki akartak törni. Egyszerre csak magam mellett két nyitott szemet pillantottam meg, melyek kíváncsian és makacsul néztek reám. A nézés hidegen-közömbös, komor, mintha egészen idegen lett volna, melyet nehéz volt elvitatni.

Fejemben komor gondolat keletkezett és ment át egész testemen valami rossz érzésképpen; olyan volt ez az érzés, minő a föld alá, valami nyirkos és dohos helyiségbe belépő embert lephet meg. Valahogy természetellenes volt, hogy ez a két szem éppen csak, most kezd engem vizsgálni. Eszembe jutott, hogy két óra alatt én ehhez a teremtséhez egy szót sem szóltam s ez nekem az imént valamiért még tetszett is. Most azonban hirtelen látni kezdtem, mint valami utálatos pókot, a fajtalanság utálatos gondolatát, amely szerelem nélkül nyers és szemérmetlen és egyenesen azzal kezdődik, amivel az igazi szeretkezés végződni szokott. Sokáig néztünk

így egymásra, de ő nem sötötte le előttem a szemét, nézését meg nem változtatta, annyira, hogy végre is valahogy kellemetlenül kezdtem érezni magamat.

- Hogy hívnak? - kérdeztem sietve, hogy mentől hamarabb végezzek vele.

- Lizának, - felelt szinte suttogva, de valahogy barátságtalanul és elfordította tekintetét.

Én kis ideig hallgattam.

- Ma csúf az idő... esik a hó!... mondtam, inkább magamban, kedvetlenül fejem alá téve a kezemet és a padlásra nézve.

Ő nem felelt. Képtelen volt a helyzet.

- Idevaló vagy? - kérdeztem egy perc múltán, csaknem haragosan, kissé feléje fordítva a fejemet.

- Nem.

- Hát hová?

- Rigába, - felelt kelletlenül.

- Német vagy?

- Orosz.

- Régen vagy itt?

- Hol?

- Ebben a házban.

- Két hete.

Egyre szaggatottan szólt. A gyertya egészen elhamvadt, nem tudtam már az arcát megkülönböztetni.

- Apád, anyád van?

- Van... nincs... van...

- Hol vannak?

- Ott... Rigában.

- Micsodák?

- Úgy...

- Mit úgy? Kik és mik?

- Polgáremberek.

- Mindig velük éltél?

- Igen.

- Hány esztendő vagy?

- Húsz.

- Miért hagytad el őket?

- Úgy...

Ez az úgy azt jelentette: hagyj nekem békét; bánt a faggatásod.

Isten tudja: miért nem távoztam el? Magam is egyre kellemetlenebbül kezdtem érezni magamat. Az elmúlt nap képei valahogy maguktól, akaratomon kívül, kuszáltan kezdtek előttem feltűnedezni. Hirtelen eszembe jutott az a jelenet, melyet az utcán reggel láttam, mikor félénken a hivatalomba akartam sietni.

- Ma egy koporsót vittek ki s csaknem elejtették, - szólaltam meg fennhangon, anélkül, hogy beszélni akartam volna, tehát csak úgy, véletlenül.

- Koporsót?

- Igen a Szjesznáján; egy pincelakásból hozták ki.

- Pincéből?

- Pincéből, a pincelakásból... no, hiszen tudod... alólról... egy rossz hírű házból... Körös-körül szemét és piszok... Gyümölcshéjak... szemét... bűz és piszok.

Szünet.

- Nem jó most temetni! - kezdtem újra, csak azért, hogy ne hallgassak.

- Miért nem jó?

- Hóesés... nyirok... (Ásítottam).

- Az mindegy, - mondta ő kis szünet után.

- Nem kiállhatatlan... (újra ásítottam). A sírásók bizonyára káromkodtak azért, hogy a hó sarat csinál. S a sírban bizonyosan volt víz.

- Miért volna a sírban víz? - kérdezte ő kíváncsian, de még nyersebben és szaggatottabban, mint előbb. Most valami ingerültséget kezdtem érezni.

- Hogyne? víz van alul, a fenekén, vagy hat verszknyire víz. Ott, a Volkovo-temetőben egyetlen száraz sírt sem lehet ásni.

- Miért?

- Hogy miért? Nedves a talaj. Itt mindenfelé vizenyős a föld. Hát úgy teszik le a vízbe a koporsókat. Magam láttam... nem is egyszer...

(Sohasem láttam én és a Volkovo-temetőben sem voltam, az egészet csak másoktól hallottam.)

- Hát neked tán mindegy a meghalás?

- Miért halnék én meg? - kérdezte, mintha védekezett volna.

- Valamikor csak meghalsz s éppen úgy fogsz meghalni, mint az, akinek a koporsóját az imént láttam. Az is... leány volt... Tüdővészben halt meg...

- A leányzó kórházban halt volna meg... (Ő már ezt is tudja - gondoltam magamban - és azt mondja: leányzó, nem azt, hogy leány.)

- Adósa volt a gazdaasszonyának, - folytattam én, egyre jobban ingerülve a szóváltástól, - és csaknem utolsó órájáig szolgált rá, ellenére annak, hogy tüdőbaja volt. Az ott álldogáló kocsisok és katonák beszéltek. Bizonyosan ismerték. Nevetgettek. Még arra is gondoltak, hogy a kocsmába összegyűlnek és halotti tort tartanak a meghalt leányzó emlékére. (Ezúttal is sokat füllentettem).

Hallgatás, mélységes hallgatás. Ő még csak meg sem mozdult.

- Hát tán a kórházban jobb meghalni?

- Nem mindegy-e? De miért halnék én meg? - tette hozzá felháborodva.

- Ha nem most, hát majd később.

- No, később is...

- Nem így van ám az! Te most fiatal, szép, friss vagy - ezért becsülnék meg. De ilyen élettel egy év múlva már nem az leszel, aki ma vagy, elhervadsz.

- Egy év múlva?

- Mindenesetre egy év múlva kevesebbet fogsz érni, mint ma, - folytattam kárörvendéssel. - Át is még innen valahova, alacsonyabb helyre, más házba. Újabb egy év múlva harmadik házba, egyre lejjebb és lejjebb s vagy két év múltán eljutsz a Szjesznáján levő pincehelyiségbe. Ez még a jobbik eset. De az a bajod is történhetik, hogy valami betegségbe esel, például megfájdul a melled... vagy meghúlsz, vagy másvalami. Ilyen élet mellett gyakori a betegség. Rád jön valami nyavalya és nem hagy el. Akkor aztán meghalsz.

- No, már mindjárt meghalok! - felelt már mérgesen és gyors mozdulattal.

- Kár volna!

- Miért volna kár?

- Az életedért.

Szünet.

- Hát kéröd volt-e már? Mi?

- Minek akarná ön tudni?

- Hiszen én nem faggatlak. Bánom is én! Miért haragszol? Persze neked is lehettek bajaid. Mi közöm hozzá? De sajnálkozom.

- Kit sajnál?

- Téged.

- Nincs én rajtam mit sajnálni, - felelt alig hallhatóan, suttogva és megint megmozdult.

Ez engem földühösített. Hogyan! Én oly szelíden beszélek hozzá, ő meg...

- De mit gondolsz? Jó úton vagy-e te, mi?

- Semmit sem gondolok.

- Éppen az a rossz, hogy semmire sem gondolsz. Térj magadba, míg időd van. Időd pedig van rá. Még fiatal, szép vagy; megszerethetsz valakit, férjhez mehetnél, boldog lehetnél...

- Nem mindenki boldog, aki férjhez megy, - vágott közbe előbbeni nyers, szapora szavaival.

- Persze hogy nem mindenki, - de azért jobb, sokkal jobb, mint itt maradni. Hasonlíthatatlanul jobb! Szerelemben pedig boldogság nélkül is meg lehet élni. Az élet bajokban is szép, a világon élni szép, még ha akárhogy élünk is. Itt pedig mi van egyéb, mint... bűz. Fúj!

Utálattal fordultam félre; már nem volt hideg az okoskodásom. Magam is kezdtem érezni azt, amit mondtam és felhevültem. Már szerettem volna elvonultságomban kieszelt *ideácskáimat* előadni. Valami hirtelen fellobbant bennem, valami cél „jelentkezett”.

- Ne nézd azt, hogy én itt vagyok, ne végy én rólam példát. Meglehet, hogy én náladnál is rosszabb vagyok. Különbem én részegen jöttem ide, - siettem mégis magamat igazolni. - Különbem is férfiakat nem vehetnek példakul a nők. Külön dolgok ezek; én, ha bepizkolom is magamat, azért én senkinek a rabja nem vagyok; itt voltam, tovább mentem és nem vagyok tovább. Leráztam magamról az esetet és nem vagyok az, aki voltam. De ha téged veszünk, te mindjárt a kezdetén rab vagy. Igen, rab! Te mindent odaadsz, minden szabadságodat. Később ezt a rabláncot szét akarod szakítani, de már nem lehet; az a lánc egyre jobban lenyűgöz. Olyan átkozott az a lánc! Ismerem. Egyébről nem beszélek, te azt tán meg sem értenéd, - de mondd meg csak: úgy-e bizony, tartozol már a gazdaasszonyodnak? No, látod! - tettem hozzá, bár ő nem felelt, csak szótlanul, egész lényével hallgatta, amit beszéltem, - ez már a rablánc! Ebből soha ki nem váltod magadat. Így szokták ezt csinálni. Akár csak az ördögnek adtad volna el a lelkedet... S emellett én... talán éppen olyan szerencsétlen vagyok; honnan tudhatnád te azt? én készakarva mászom a sárba - éppen úgy bánatomban. Hiszen az emberek inni szoktak búbanatukban: hát én meg búbanatomban idejöttem. Ugyan mondd, mi jó van itt? én összetalálkoztam veled az imént s az egész idő alatt egy szót sem szoltunk egymáshoz s te engem aztán mint valami vad, nézegetni kezdtél, én meg - téged. Hát így szoktak szeretni? Hát így kell az embernek az emberrel összejönnie? Hiszen ez a legnagyobb képtelenség.

- Igen! - helyeselt ő élesen és sietve. Engem meg is lepett ennek az *igen* szónak gyorsasága... Eszerint talán az ő fejében is ezek a gondolatok tévedeztek, mikor ő engem az imént nézegetni kezdett? Tehát ő is alkalmas egynémely eszme felfogására? Teringettét, ez érdekes, ez lelki rokonság, - gondoltam csaknem örömmel dörzsölve a kezemet. De hogy is ne jöjjön ki az ember ilyen fiatal lélekkel!

Leginkább a játék tetszett nekem.

Ő közelebb tartotta hozzám a fejét s amint a setétben láthattam, feltámasztotta állát a kezével. Talán engem nézett. Beh! sajnáltam, hogy nem láthattam a szemeit. De hallottam mély lélegzetét.

- Miért jöttél te ide? - kérdeztem, már bizonyos hatalmaskodással.

- Úgy...

- Pedig milyen jó lehet az apai házban élni! Meleg, szabad, saját fészek!

- Hátha rosszabb?

„El kell találni a kellő hangot, - ötlött eszembe; - szentimentalizmussal nem sokra megyünk”.

Különbem ez csak ötlet volt. Esküszöm, hogy ő engem igazán érdekelt. Ezenkívül valami ellágyulási hangulat jött reám. Hanem a hamisság könnyen megfér ám az érzéssel.

- Az sem lehetetlen, - siettem felelni; - sok minden szokott történni. Például meg vagyok győződve arról, hogy téged valaki megbántott s hogy inkább ők a hibásak veled, mint te övelük szemben. Hiszen én semmit sem tudok a történetedből, de olyan leány, mint te vagy, bizonyára nem jószántából kerül ide.

- Milyen leány vagyok én? - suttogta alig hallhatóan, de én meghallottam.

Teringettét, hiszen én hízelgek neki! Ez csúf dolog! De talán jó... Ő hallgatott.

- Nézd csak, Liza, - magamról beszélek. Ha nekem kisgyerekkorom óta családom van, nem az lett volna belőlem, ami most vagyok. Erről én gyakran gondolkodom. Mert akármilyen rossz dolgunk van is a családban - mégis csak apa és anya van ott, nem pedig ellenségek, nem

idegenek. Évenként legalább egyszer kimutatják hozzád a szeretetüket. Én meg család nélkül nőttek fel; bizonyára azért vagyok ilyen... érzéketlen.

Vártam a feleletét.

„Talán meg sem érti, amit mondok, - gondoltam, - de nevetséges is: morál?”

- Ha apa volnék és leányom volna, akkor én a leányomat tán jobban szeretném, mint a fiaimat;
- kezdtem oldal-felől, mintha nem azért, hogy őt szórakoztassam! Bevallom: elpirultam.

- Miért? - kérdezte.

Á! eszerint hallgatja beszédemet!

- Azért; nem tudom, Liza. Látod: ismertem egy apát, aki szigorú, komor ember volt, de a lánya előtt térdreborult, leányának kezét, lábát csókolgatta, nem tudta, hogy mit csináljon már szeretetében, igazán. A lány egy bálon táncol, az apa pedig öt óra hosszáig áll egy helyen s le nem veszi róla a szemét. Belebolondult: ezt én megértem. A lány éjjel elfárad - elalszik; az apa pedig felébred s odamegy, hogy az álmos leányát megcsókolgassa, keresztet vessen rá. Ő maga piszkos kabátban jár, mindenkivel fösvénykedik, a lányára pedig rákölti utolsó garasát, értékes ajándékokat vesz neki és örül, ha megtetszik az ajándéka. Az apák mindig jobban szeretik a leányaikat, mint az anyák. Némely leánynak nagyon jó dolga van a szüleinél. S én talán a leányomat - azt hiszem - férjhez nem adnám.

- Miért? - kérdezte ő, alig-alig elmosolyodva.

- Féltékenyekdném - bizonyisten! No, hát hogy lehessen az, hogy más férfit csókolgasson. Ezt még elgondolni is rossz! Persze ez mind bolondság; persze végre mindenki észretér. De én - azt hiszem -, mielőtt férjhez adnám, egy gonddal gyötörném magamat: válogatnék a kérők közt. De végre is azzal végezném, hogy ahhoz adnám, akit ő szeret. Pedig az, akit a lány megszeret, minden apának a legkevésbé tetszik. Ez már úgy van! Sok baj szokott lenni emiatt a családban.

- Mások szívesen eladják a leányaikat; ahelyett, hogy tisztességgel odaadnák, - mondotta ő.

Á! Hát így vagyunk!

- Ez olyan átkozott családokban szokott megesni, Liza, amelyekben sem Istent, sem szeretetet nem ismernek, - szóltam hévvel, - ahol pedig nincs szeretet, ott meggondolás sincs. Igaz: vannak ilyen családok, de nem ezekről beszélek. Látszik, hogy te a családban nem tapasztaltál jót, azért beszélsz így. Te valóban valami szerencsétlen leány vagy. Hm... Ilyesmi legtöbbször szegénység miatt történik.

- Hát az uraknál jobb a helyzet? Tisztességes emberek szegénységben is jól élnek.

- Hm... igaz. Meglehet. De nézd csak Liza: az ember csak a búját szereti számbavenni, örömét nem veszi számba. De ha olyan számadást csinálna, amelyet kellene, hát rájönne, hogy minden eshetőségre mire számíthat. No és mi történik, ha a családban minden jól sikerül, megjön az Isten áldása, a férj jónak bizonyul, szeret téged és jól bánik veled, nem tágít mellőled! Milyen jó az olyan családban! Néha még némi bajok mellett is jó; de ki is van baj nélkül? Ha tán majd férjhez mégy, *magad is meglátod*. Vegyük legalább az első időre nézve azt az esetet, hogy olyanhoz mégy férjhez, akit szeretsz: mennyi boldogság jár néha ezzel. Még pedig egymásután, szakadatlanul! Első időkben még a férjjel való veszekedések is jól végződnek. Némely asszony mentől szerelmesebb, annál többször veszekedik a férjével. Ismertem is olyat: „nagyon is szeretlek - azt mondja - és szeretetből kínozlak, tudd meg”. Tudod-e, hogy csupa szeretetből is lehet valakit gyötörni? Leginkább az asszonyok teszik ezt. Magában pedig így

gondolkodik: „Hanem aztán úgy foglak szeretni, dédelgetni, hogy nem sajnállak most gyötreni”. A háznál pedig mindnyájan örülnek nektek, mindenki jól, vidáman, békében és tisztességben érzi magát... Mások meg féltékenykednek. Elmegy a férfi valahova - ismertem egy olyan asszonyt, - aki ezt nem tűrte és éjnek idején kiugrott és elment leskelődni: nincs-e ott, abban a bizonyos házban, azzal a bizonyos másikkal? Ez már rossz. Ő maga is tudja, hogy ezt rosszul teszi, szíve zsibbadozik, kínlódik, de szeret; minden csak szeretetből van. És mily jó veszekedés után kibékülni, a férj előtt hibáját önként beismerni, vagy annak megbocsátani! És oly jól érzik magukat mindketten, mintha most találkoznának először, most tartották volna meg az esküvőt, most kezdődne a szerelmük. És senkinek sem kell tudni azt, hogy férj és feleség közt mi történik, mikor egymást szeretik. S bármily veszekedésre kerüljön is a sor köztük - még az édesanyját sem kell beleavatni s bírálul hívni, egyiknek a másíkról beszélni. Legyenek ők a maguk bírái. A szerelem - isteni titok, melyet idegen szemek elől rejtegetni kell, bármi történjék is. Szentebb, jobb így. Jobban megbecsülik egymást, a megbecsülés pedig soknak az alapja. S ha már egyszer volt szerelem és szerelemből esküdtek meg, hát miért mulik el a szerelem? Nem lehet megőrizni? Ritka eset az, melyben megőrizni nem lehet. No és ha a férj jó és becsületes ember, hát hogy mulik el a szerelem? Az első, házassági szerelem - igaz - elmulik, de arra még jobb szerelem következik. Lelkileg egyesülnek, minden dolgukat közösen rendezik; egymás előtt nincs titkuk. Gyerekek születnek s akkor minden, még a legnehezebb idő is boldogságnak látszik; csak meglegyen a szeretet és a férfiaság. Akkor a munka is gyönyörűség, néha a kenyérről is lemond az ember a gyerekek javára s ez is gyönyörűség. Hiszen ezért később azok fognak téged szeretni: tehát magadnak takarékoskodol: - a gyerekek nőnek s te érzed, hogy te vagy az ő példájuk, az ő fenntartójuk; ha meghalsz is, ők egész életükben a te érzéseidet és gondolataidat fogják magukon hordani, mert azokat tőled kapták, felveszik a te képedet és hasonlatosságodat. Ez tehát nagy kötelesség. Hát hogyne egyesülnének szorosabban apa és anya? Azt mondják, hogy nehéz dolog gyerekekkel bírni? Ki mondja azt? Hiszen az menyiei boldogság! Szereted te a gyerekeket, Liza? Én roppantul szeretem. Tudod: rózsás kis fiúcska szopja a melledet és van-e férfi, akinek a szíve ne tapadjon a feleségéhez, ha látja, hogy az a gyereket tartja ölében? A gyerek rózsaszínű, kövérke, ugrál, kényeskedik; kezecskéi, lábcskái párnásak, körmöcskéi tiszták s olyan aprók, hogy szinte nevet az ember, ha látja; szemecskéi úgy állnak, mintha ő már mindent értene. Ha szopik - kezecskéivel a melledet gyömszőli, játszik. Apja hozzámegy - arra ő elhagyja a szopást, egészen hátra hajlik, ránéz az apjára, nevet, mintha Isten tudja: milyen szeretnivaló volna ez! aztán újra és újra hozzálát a szopáshoz. Vagy fogja magát és ha már fogacskái kibújtak, megharapja az anyja mellét, miközben rákancsalít az anyjára: „látod, megharaptalak!” Hát nem csupa boldogság ez, mikor ők hárman: férj, feleség és gyerek együtt vannak? Ilyen pillanatokért sokat meg lehet bocsátani. Nem, Liza, legalább élni kell megtanulnunk, csak azután másokat okolnunk.

„Képekkel, ezekkel a képekkel és jelenetekkel kell téged legalább is megdolgozni, - gondoltam magamban, bár - Istenemre mondom - érzéssel beszéltem és hirtelen elpirultam. - Hátha ő most egyszeribe csak felkacag, akkor mit csinállok?” - Ez a gondolat dühössé tett. A beszéd vége felé igazán felhevültem s most valahogy a hiúságom szenvedett. Hosszabb szünet állt be. Már meg akartam őt lökni.

- Mit, akar ön valamit... - kezdte aztán, de megállt.

De én már mindent értettem; hangjában már valami más zengett; nem élesség, nem ellenkező nyersség, mint az imént, hanem valami lágy szemérmesség, annyira, hogy már én is valahogy restelkedni kezdtem ő előtte s hibásnak éreztem magamat.

- Ki? - kérdeztem szelíd kíváncsisággal.

- Hiszen ön...

- Ki?

- Úgy beszél, mintha könyvből olvasná, - mondta s mintha megint valami gúny hallatszott volna hangjában.

Ez a gúny erősen megcsípett engem. Nem ezt vártam.

Nem értettem meg, hogy ő készakarva álcázta magát a gúnnyal, hogy ez rendes és utolsó védekezése az olyan szemérmes, erényes embereknek, akiknek lelkébe nyersen és kíméletlenül nyúlnak bele s akik büszkeségből utolsó pillanatig nem adják meg magukat és nem merik előttünk érzéseiket feltárni. Már a félénkségből, mellyel már több ízben gúnyolódáshoz folyamodott s csak utoljára szánta rá magát, hogy megmondja, amit gondol, kitalálhattam volna az igazat. De nem találtam ki és harag fogott el.

„No, megállj!” - gondoltam.

VII.

- Eh! elég, Liza! micsoda könyvről beszélsz te? mikor nekem magamnak is utálatos a helyzetem idegenben. Igen, én idegenben vagyok. Most ébredt fel mindez az én lelkemben... Vagy neked nem utálat-e itt lenned? Nem, úgy látszik: sokat tesz a megszokás! Az ördög tudja, hogy mi mindent csinálhat a megszokás az emberből. De hát komolyan azt hiszed te, hogy sohasem fogsz megvénülni, örökkéig szép leszel s hogy téged ítéletnapig itt fognak tartani? Nem szólva arról, hogy itt is sok a látványosság... Különben, tudod-e mit mondok én neked a te itteni életedről: ha te most fiatal vagy is, alkalmazkodó, csinos, lelkes, érzőszívű; de tudod-e, hogy amint én az imént magamhoz tértem, rögtön utálatosnak találtam, hogy én itt vagyok, teveled! Hiszen ide csak részeg állapotban kerülhet az ember. De ha más helyen volnál s így élnél, mint jóra való emberek élni szoktak, hát én nem az, hogy talán járnék utánad, hanem egyszerűen beléd is szeretnék, gyönyörködném a nézésedben, nemcsak a szavadban; a kapuban lesnék rád, térdreborulnék előtted; úgy néznék rád, mint menyasszonyomra, sőt szerencsémnek tartanálak. Rólad valami rosszat gondolni nem mernék. Itt azonban tudom, hogy csak fütyyentenem kell s te akár tetszik neked, akár nem, jössz utánam s én nem kérdezem, hogy mit akarsz, te sem, hogy mit akarok én. A legutolsó muzsik, ha szolgálatba áll, nem veszi el magát végképpen, mert tudja, hogy a szerződése egyszer lejár. De hol a vége a te vállalkozásodnak? Gondold meg csak: mit adsz te itt oda? Mit vesztesz el? A lelkedet, a lelkedet, amelynek te nem vagy ura, melyet elvesztesz a testeddel együtt! Szerelmedet minden részeg embernek átadod, hogy csúfot üzzön belőle! Szerelem! Hiszen az minden, az drága kincs, a szűz leány egyetlen kincse! Hiszen, hogy ezt a szerelmet valaki megszolgálhassa, hát kész érte az életét adni, halálba menni. De mire becsülik most a te szerelmedet? Te meg vagy egészen vásárolva és minek volna itt a szerelmet kiérdemelni, mikor szerelem nélkül is minden lehetséges. Hiszen nagyobb sérelem leányt nem érhet - érted-e te ezt? Hallottam, hogy igyekeznek itt nektek, bolondoknak a kedvetekben járni, megengedik, hogy itt szeretőt tarthassatok. De ez csak kényeztetés, csak csalás, csak a ti kigúnyolástok s ti hisztetek benne. Hát azt hiszed, hogy az a te szeretőd valóban szeret téged? Én nem hiszem. Hogy szeressen, mikor tudja, hogy minden pillanatban elhívhatnak tőle? Hitvány ember az is! Tisztelhet-e az téged csak egy kicsit is? Mi közös érdeked lehet neked ő vele? Kinevet ő téged és meg is lop - ennyi annak az egész szerelme. Még jó, ha meg nem ver. De tán ver is. Ugyan kérdezd meg tőle, ha van ilyen szeretőd: feleségül vesz-e ő téged? Hiszen a szemed közé kacag, ha ugyan le

nem köp és meg nem ütleget, holott ő maga talán két fagarast sem ér. Hát akkor, gondold meg csak, - miért veszíted el itt az életedet? Mert itt téged kávéval itatnak és torkig jóllakatnak? Másnak, tisztességesnek megakadna az ilyen kenyér a torkán, mert tudná, hogy miért tartják olyan jól. Te itt adós vagy és mindig adós leszel, eladdig, míg a látogatóknak nem fogsz tetszeni. Ez pedig hamar bekövetkezik, ne bízzál a fiatalságodban. Mert itt minden gyors iramodással siet. Aztán kilöknék innen. De nem csak kilöknék, hanem elébb sokáig akadékoskodni fognak veled, szemrehányásokban részesítenek, szidni fognak - mintha nem te adtad volna oda nekik az egészségedet, fiatalságodat, nem te prédáltad volna el rájuk a lelkedet, hanem te tetted volna tönkre, te loptad volna meg a gazdaasszonyodat, te juttattad volna koldusbotra. Védelmet pedig ne várj: itteni társnőid, barátnőid is ellened támadnak, hogy a gazdaasszony kedvében járjanak, mert itt mindenki rabságban van, a lelkiismeretet és szánalmat rég elvesztették. Megromlottak mind és utálatosabb, aljasabb, sértőbb a világon nincs, mint ezek a szidalmak. Te meg itt mindent feláldozol, minden meggondolás nélkül: egészségedet, fiatalságodat, szépségedet, reménységeidet s huszonhét éves korodban olyan leszel, mintha harmincöt éves lennél s még jó ha nem leszel beteg - imádkozzál is ezért az Istenhez. Hiszen te talán azt képzeled, hogy neked semmi dolgod sincs, hogy henyélsz! Pedig nincs és nem is volt a világon nehezebb rabmunka. Hiszen a szívednek ki kellene apadni a sírástól. - És nem mersz egy szót sem szólani, meg sem mersz nyikkanni, ha majd innen kikergetnek; elmegy, mintha vétkeztél volna ellenük. Átmegy egy másik helyre, azután egy harmadikra, aztán még valahová s eljutsz végre a Szjennája pincelakásába. Ott pedig már megkezdődnek a lépten-nyomon való verések; mert ott az a szeretkezés módja; ott a látogató még dédelgetni sem tud verés nélkül. Nem hiszed, hogy ott oly rossz lenni? Menj és nézd meg vagy egyszer, talán a saját szemeiddel is megláthatod. Én láttam ott egyet újévkor az ajtóban állni. Kilökdösték a hozzátartozói csupa csúfolkodásból, hogy egy kicsit kitegyék a fagynak, csak azért, mert nagyon rítt, - és bezárták utána az ajtót. Reggeli kilenc órakor ez már teljesen részeg volt, megtépázott, félig meztelen, elvert. Ki volt festve, szeme fekete karikákkal; orrából és fogaiból vér folyik; valami kocsis csak az imént mulatott vele. A kőlépcsőn ült, kezében valami besózott halat tartott; ríva panaszkolta az ő „sorsát” s a hallal veregette a lépcsőfokokat. A bejárat előtt pedig kocsisok és részeg katonák csoportosultak és ingerkedtek vele. Nem hiszed, hogy tebelőled is olyan leszel? Én sem szeretném hinni, de mit lehet tudni: tíz, nyolc évvel ezelőtt az a sóshalas leány is frissen és mint a kherubin ártatlanul, tisztán jelent meg itt: nem tudta, mi a rossz, minden szóra elpirult. Talán éppen olyan volt, mint te: büszke, sérülékeny, nem olyan, mint a többi, úgy nézett, mint egy királyné és maga is tudta, hogy teljes boldogság várja azt, aki őt megszeretné s akit ő megszeretne. S látod, mi lett a vége? S hátha ebben a pillanatban, melyben ő megtépázottan a sózott hallal részegen veregette a saras lépcsőt, eszébe jutottak az ő régi, tiszta évei a szülei háznál, mikor ő még iskolába járt s a szomszéd fia az úton leste őt, esküdözve, hogy örökké fogja őt szeretni, hogy sorsát az övéhez köti s mikor kölcsönösen örökös szerelmet ígértek egymásnak, hogy mihelyt megnőnek, rögtön megesküsznek? Nem, Liza, szerencséd volna az neked, ha valahol ott, a pincehelyiség valamely zugában mentől előbb tudóvészben pusztulnál el, mint az a bizonyos. Hogy kórházba mész, azt mondd? Helyes - el is visznek oda, de hát ha a gazdaasszonyodnak még szüksége van rád? A tudóvész olyan betegség; az nem forróház. Abban az ember az utolsó pillanatig reménykedik és azt mondja, hogy egészséges. Hitegeti magát. S ez hasznára van a gazdasszonynak. Légy nyugodt, ez így van; eladtad lelkedet, amellet pénzzel is adós vagy, hát pisszenni sem mersz. S ha majd haldokolsz, mindnyájan elhagynak, mindenki elfordul tőled - mert mit várhatnak még tőled? Még téged fognak okolni, hogy hiában foglalod el a helyet, sokáig nem halsz meg. Inni sem mersz kérni, mert szitkozódva itatnak meg: „mikor döglesz meg már, te haszontalan; nem hagysz másokat, aludni, nyögsz, a vendégeket elkedvteleníted.” Ez így van: magam hallottam ilyen szavakat. Haldoklásodban a pincelakás legbűzősebb

szögletébe dugnak - sötétbe, nyirokba; mit gondolsz majd magadban, egyedüllétedben? Ha meghalsz - sietve, idegen kezek dörmögve, türelmetlenül takarítanak el, - senki sem adja rád áldását, senki nem sóhajt fel érted, csak mentől hamarabb szabaduljanak tőled! Vesznek valami ládafélét, kivisznek, mint kivitték ma azt a szegényt, a kocsmában emlékeznek meg rólad. A sírban sáros, hideg, nedves hólé - nem sokat ceremóniáznak veled. „Ereszd le, Násnyukha! lám csak, milyen a sors, még itt is lábbal felfelé ment le, olyanféle volt! Húzd meg a kötelet!” - Úgy is jó! - „Hogy volna jó! hiszen oldalt fekszik. Ez is ember, vagy nem? - No, jól van, hánnyuk rá a földet!” Még sokáig szitkozódni sem tartják érdemesnek miattad. Hamarosan rádkaparják a nedves, kék agyagföldet és a kocsmába mennek... Ezzel vége is van a te emlékednek a földön. Másoknak a sírjához kijárnak a gyerekek, apák, anyák, férjek - téged meg sem siratnak, érted nem sóhajtnak, rád nem emlékeznek és az egész világon senki, de senki sem jön ki hozzád: eltűnik a neved a föld színéről úgy, mintha soha nem lettél, soha nem születnél volna! Csak szemét és sár, még ha kopogtatnál is ott a koporsód fedelén éjjelenként, mikor a holtak felkelnek: „Bocsássatok ki jó emberek, hadd éljek a világon! Éltem - de az életet nem láttam, az életem elmorzsolódott, beitták a kocsmában Szjennáján; bocsássatok ki jó emberek, hogy éljek még egyszer a világon!”

Pathetikusán kezdtem beszélni, annyira, hogy magamnak is könnyező görcs támadt a torkomban - s egyszerre csak megálltam, ijedten felkeltem és fejemet félénken lehajtva, dobogó szívvel kezdtem hallgatódzni. Volt is mitől megzavarodnom.

Már régen éreztem, hogy egészen megbolygattam a lelkét és megtörtem a szívét s mentől inkább meggyőződtem efelől, annál inkább igyekeztem mentől hamarabb és lehetőleg erősebben célt érni. A játék csábított, a játék; egyébiránt nemcsak a játék...

Tudtam, hogy tömötten, keresetten, sőt könyvszerűen beszélek, de másképpen nem is tudtam beszélni, mint hogyha „könyvből olvasnék”. De ez nem zavart engem; hiszen tudtam, előre éreztem, hogy megért ő engem s hogy ez a könyvszerűség még jobban támogatja a dolgot. De most, hogy hatást értem el, egyszeribe megijedtem. Nem, soha de soha sem láttam én még ilyen kétségbeesést! Liza hanyattfeküdt, arcát betemette a párnába s ezt mindkét kezével erősen szorongatta. Melle majd megszakadt. Egész fiatal teste görcsösen reszketett. A zokogás keblében összegyűlt s egyszerre csak jajgatásban, kiáltozásban tört magának utat. Erre még jobban odaszorította magát a párnához: nem akarta, hogy itt valaki bármely élő lélek is meglássa, megtudja az ő gyötrelmes zokogását. Harapdálta a párnáját, véresre harapdálta a két kezét (ezt később vettem észre), aztán zilált hajába markolva megszibbadt az erőlködésben, mellyel lélegzetét vissza akarta fojtani, miközben fogait is összeharapta. Próbáltam neki valamit mondani, őt csillapítani, de éreztem, hogy erre nem vagyok képes s egyszerre csak valami elgémberedésben, csaknem megrémülésben tapogatódzva, hirtelenkedéssel igyekeztem úgy, ahogy lehet, távozni. Sötét volt: bármint igyekeztem is, nem tudtam gyorsan elmenni. Most egy gyufaskatulya meg egy még érintetlen gyertyatartója került a kezem ügyébe. Mihelyt a szobában világosság támadt, Liza azonnal felugrott, felült s valami eltorzult arccal, félig tébolyult mosollyal tompán nézett reám. Leültem mellé s megfogtam a kezét. Ő magához tért, hozzám rohant, át akart ölelni, de nem merte ezt megtenni és csendesén lehajtotta előttem a fejét.

- Liza, kedves barátom, kár volt beszélnem... bocsáss meg - kezdtem én - de ő újjai közé szorította kezemet, még pedig oly erősen, hogy megértettem, hogy nem helyesen szólok és elhallgattam.

- Itt van a lakásom címe, Liza, jöjj el hozzám.

- Eljövök, - suttogta határozottan, még mindig lehajtott fővel.

- Most pedig én elmegyek, Isten veled! a viszontlátásig!

Felálltam, felállt ő is és hirtelen elpirult, megrázkódott, felvette egy széken heverő kendőjét s azt a vállára dobta, egész állig belebugyolálva magát. Ezt megcselekedve, megint fájdalmasan mosolygott, elpirult és furcsán nézett rám. Fájdalmat éreztem; siettem eltávozni.

- Várjon még, - szólalt meg ő, már az ajtónál az előszobában, megfogva a köpenyegem szélét; letette siettében a gyertyát és elszaladt; bizonyára elfelejtett valamit, vagy meg akart nekem valamit mutatni. Futtában egészen elpirult, szemei csillogtak, ajkán mosoly mutatkozott, - mi akar ez lenni? Önkéntelenül várakozni kezdtem; egy perc múlva visszatért olyan nézéssel, mintha valamiért bocsánatot kérne. Általában ez már nem az az arc volt, nem az a nézés, mint az iménti: nem komor, bizalmatlankodó és makacs. Tekintete most kérő, szelíd s egy-szersmind bizakodó, kedveskedő, félénk volt. Így néznek a gyerekek olyanokra, akiket nagyon szeretnek, akiktől valamit várnak. Az ő szemei nagyon szép, világosfeketék voltak, amelyek alkalmasak voltak szeretetet éppúgy, mint komor gyűlöletet kifejezni.

Anélkül, hogy valamit mondott volna, mintha én, mint valamely fensőbb lény minden magyarázat nélkül mindent tudnék, egy papírt nyújtott át nekem. E pillanatban egész arca a legbávbább, csaknem gyermeketeg örömtől sugárzott. Kinyitottam a papírt, őhöz intézett levél volt valami orvostanhallgatótól vagy efélétől; a levél nagyon fellengős, virágos, de rendkívül tiszteletteljes hangú szerelmi vallomást tartalmazott. Most már nem emlékszem a kifejezésekre, de arra igen jól, hogy a fellengős szavakból igazi érzés, nem csinált érzés szólt. Miután a levelet elolvastam, észrevettem, hogy ő égő, kíváncsi és gyermekesen türelmetlen tekintettel nézett rám. Belétapadt nézésével arcomba és türelmetlenül várt, hogy mit mondok? Néhány szóval, sebtében s bizonyos örömmel és némi büszkeséggel mondta el nekem, hogy valami táncmulatságon volt, családos háznál, „nagyon, nagyon jó embereknel, *családosoknál*, ahol még *semmit sem tudnak*, de semmit sem, - mert ő itt is még csak nem régen van és csak úgy... s még nem határozta el, hogy itt maradjon és okvetetlenül elmegy innen, mihelyt adósságát kifizeti... - No, és ott a diák, egész este táncoltatta őt, beszélt vele s kisült, hogy már Rigában, gyerekkorukban ismerte őt, együtt játszottak, csak már nagyon régen, - a diák ismeri az ő szüleit is, de *erről* semmit, éppen semmit sem tud, nem is gyanít. S ím a táncmultság után másnap (tegnapelőtt) ezt a levelet küldte neki egy barátnője útján, akivel ő a táncmultságra ment... és... no, ez az egész.”

Valahogy szemérmesen sütötte le csillogó szemét, miután ezt elmondta.

Szegényke úgy őrizte a diák levelét, mint valami drága kincset s elszaladt ezért az ő egyetlen drágaságáért, nehogy elmenjek anélkül, hogy megtudjam, hogy őt is szeretik tisztességesen és őszintén, hogy ő vele is beszélnek tisztességes hangon. Ez a levél sorsa persze bizonyára az volt, hogy következmények nélkül feküdjék egy iskátulyában. De mindegy; biztosra veszem, hogy ő egész életében mint drága kincset őrizgette volna azt, mint büszkeségét a maga igazolására; most ilyen pillanatában eszébe jutott s előhozta ezt a levelet, hogy báván büszkélkedjék vele előttem, felemelje magát az én szememben, hogy meglássam azt a levelet és megdicsérjem én is. Én semmit sem szóltam, kezet szorítottam vele és távoztam. Nagyon szerettem volna már elmenni. Egész utam gyalog tettem meg, dacára annak, hogy a nedves hó még mindig kövér pelyhekben hullt. El voltam gyötörve, elfáradva, meg voltam lepelve. De a meglepetésből már kezdett az igazság kicsillanni. A csúf igazság!

VIII.

Különben én nem hamar szántam rá magamat, hogy ezt az igazságot elismerem. Reggel fölébredvén, miután néhány óráig mély, nehéz álmot aludtam, rögtön végiggondoltam az egész tegnapot és szinte megcsodáltam Lizával való *szenzimentalizmusomat*, „tegnapi rémséges eseteimet és szánakozásomat.” - „De történnek ilyen asszonyos idegességek, piha!” - gondoltam magamban. „De minek tukmáltam én rá az én lakáscímemet? Hátha ő most idejön? Különben bánom is én, jöjjön el; az sem baj...” De szemelláthatóan nem ez volt most a fő és fontos: sietni kellett és minden áron megmenteni a reputációmát Zvjerkov és Szimonov előtt. Ez volt a fő. Lizát pedig azon a reggelen egészen el is felejtettem a sok gondom közt.

Legelőbb is rögtön meg kellett adnom tegnapi kölcsönömet Szimonovnak. Kétségbeesett módot eszeltem ki. Kölcsön kérek teljes tizenöt rubelt Antonovics Antaltól. Szerencsére azon a reggelen ő igen jókedvű volt és rögtön, első szóra megkaptam tőle a kölcsönt. Úgy örültem ennek, hogy míg az elismervényt aláírtam, valami vitézkedő hangon, *fesztelenül* elmondtam neki, hogy tegnap a pajtásokkal, a Hôtel de Paris-ban dorbézoltunk; elbúcsúztattunk egy barátomat, sőt mondhatni: gyerekkori játszótársamat s „tudja kérem” ő nagy dorbézoló, elkényeztetett ember - no, persze, jó családból való, eszes, meglehetősen gazdag, fényes jövő vár rá, kedves, foglalkozik a hölgyekkel, tetszik tudni: tán a kelleténél többet is iszogattunk és... És nem lett semmi baj, mindezt könnyű volt fesztelenül és dicsekedve elmondani.

Hazaérve, rögtön írtam Szimonovnak.

Mostanig is gyönyörködve gondolok e levelémnek igaz gentleman-es, jóságos, nyílt hangjára. Ügyesen és nemesen s a mi a fő: minden felesleges szószaporítás nélkül - magamat hibáztattam mindenért, azzal mentettem magamat, „ha ugyan lehet még magamat menteni,” hogy teljesen szokatlan lévén nekem a borívás, mindjárt az első pohártól megmámorosodtam, amelyet pedig mintha még az ő megérkezésük előtt ittam volna meg, míg őket a Hôtel de Paris-ban öt órától hatig vártam. Bocsánatot főképpen Szimonovtól kértem, őt kértem meg arra is, hogy a többiekkel, különösen Zvjerkovval is közölje bocsánatkérésemet, akire „mintegy álomban emlékezem” s akit, - azt hiszem - megbántottam. Hozzátettem, hogy felkeresném mindnyájukat, de fáj a fejem és mi több: resteltem magamat. Különösen meg voltam elégedve azzal a „bizonyos könnyedséggel,” csaknem fesztelenséggel, (ami különben igen illedelmes volt), mely hirtelen meglepte tollamat s minden okoskodásnál jobban megértette velük, hogy én „azt az egész tegnapi hitványságot” meglehetősen félvállra veszem; eszemágában sincs valakit megölni, mint azt önök, uraim, valószínűleg képzelik, ellenkezőleg, úgy tekintem az egészséget, mint ahogy köteles tekinteni a magamagát megbecsülő gentleman. „Kirúgott - mint mondani szokás - azért nem kell elítélni.”

„Talán még egy kis nagyúri játsziság is van benne?” - gyönyörködtem a levél végigolvasásánál. - S ez attól van, mert képzett, érett ember vagyok! Mások a helyemben nem is tudnák, hogyan kászolódjanak ki, én meg íme kimásztam s újra folytathatom az eddigieket, csupán azért, hogy „képzett, érett, korunkba való ember vagyok.” S csakugyan meglehet, hogy mindezt csak a bor okozta tegnap. Hm... de nem, nem a bor. Vodka éppen nem ittam azon egy óra alatt - öttől hatig - míg őket vártam. Hazudtam Szimonovnak; csúful hazudtam; de még most sem resteltem.

„Különben köpök rá! Fő az, hogy kievickéltem”.

Betettem a levélbe hat rubelt, lepecsételtem és megkértem Apollont, hogy vigye el Szimonovhoz. Apollon megtudván, hogy a levélben pénz van, tisztességesebben kezdett viselkedni és vállalkozott a levél elvívására. Estefelé kimentem sétálni. Fejem még fájt és forgott a tegnapiaktól. De mentől jobban közeledett az este, mentől sűrűbb lett a szürkület, annál

jobban változtak és összezavarodtak benyomásaim s ezekkel együtt gondolataim is. Valami nem szűnt meg bennem, a szívem és lelkiismeretem mélyén nem akart megszűnni és égető szomorkodásban jelentkezett. Szomorkodva jártam a legnépesebb, legjártabb utcákon, a Mjescsenszki-utcán, a Szadováján és Juszupov-kertben. Különösen ezeken a helyeken szerettem én szürkületkor járkálni, különösen mikor sűrűsödik a néptömeg a különféle sétálóktól, kereskedőktől, iparosoktól, akiknek arcai gonddal teltek a haragossáig, amint a napi keresményükkel hazasietnek. Különösen tetszett nekem ez a garasos tevé-vevés, ez a vakmerő prózaiasság. Ezúttal ez az utcai tolongás még jobban ingerelt engem. Sehogy sem bírtam magammal rendbeigazodni. Valami egyre fájoan ágaskodott és ágaskodott a lelkemben és nem akart csillapulni. Egészen lehangoztan értem haza. Mintha valami bűn nyomna.

Mindig az a gondolat nyugtalanított, hogy Liza eljön hozzám. Különös, hogy a tegnapiak közül a Lizára való visszaemlékezés valahogyan különösen, a többitől egészen elválva gyötrött. Estére minden egyebet sikerült már elfelednem, csak kezemmel legyintettem rájuk s a Szimonovhoz írt levelemmel még mindig meg voltam elégedve. De a Liza dolgával nem voltam megelégedve. Mintha csak éppen Liza miatt gyötrődtem volna. Mi lesz, ha ő eljön? - gondoltam szakadatlanul. No, hát mi lenne, hadd jöjjön el. Hm. Baj már magában az is, hogy például meglátja: hogyan élek én? Tegnap afelé... hőst játszottam előtte... most pedig... hm! Baj is az, hogy ennyire lezüllöttem. S tegnap ráadtam magamat, hogy ilyen ruhában menjek el az ebédre! S az olcsó szövetes dívánom, amelyből kiduzzad a bélés! Hát az otthonka-kabátom, amellyel be sem takaródzhatom! Csupa rongy... S ő mindezt meglátja; meglátja Apollont is. Ez a vadállat bizonyosan meg fogja őt sérteni. Bele fog kötni csak azért, hogy velem gorombáskodhassék. Én meg - természetesen - szokásom szerint gyáváskodni fogok, tipegek előtte, az otthonka-kabátom szárnyait fogom magamon összecsapkodni, mosolygok, hazudozom. Uh! mily csúfság! De nem ez a fő csúfság. Van rosszabb, csúfabb is! Igenis, rosszabb! S megint fel kell vennem a bectelen, hazug álarcot.

Idáig érve gondolataimban, eltűnődtem:

„Miért volna az bectelen? Micsoda bectelen. Tegnap én őszintén beszéltem. Emlékszem, hogy igaz érzés volt bennem. Hiszen én nemes érzéseket igyekeztem őbenne ébreszteni... Hogy ő sírva fakadt, az jó, az nemes hatással szokott lenni...”

Hanem azért én nem bírtam megnyugodni.

Egész este, miután már hazajöttem, még kilenc óra után is, amikor nem számíthattam a Liza eljövetelére, mindig ő rémlett előttem s a mi különös: mindig egy és ugyanazon helyzetében emlékeztem rá. Nevezetesen: különösen világosan láttam egyet a tegnapi jelenetekből; ez az volt, mikor gyufával bevilágítottam a szobát s megláttam az ő halvány, elferdült, Kínos tekintetű arcát. Mily szánalomraméltó, mily természetellenes, mily torz volt a mosolygása abban a pillanatban! De akkor még nem tudtam, hogy még tizenöt év után is olyan szánalomraméltó, torz, süségtelen mosollyal fogom magam elé képzelni Lizát, amilyen volt abban a pillanatban az ő mosolygása.

Másnap már megint kész voltam mindezt bolondságnak, idegességnek és főképpen *nagyítás-nak* tartani. Ezt a gyengeségemet mindig elismerem én magamban s néha nagyon féltem tőle, „ezt én mindig nagyítom azért sántikálok” - ismétellem magamban minden órában. De különben, „különben azért Liza mégis csak eljöhet” - ez volt a nóta, melyhez illeszkedett minden akkori gondolkodásom. Annyira nyugtalanokodtam, hogy néha dühbe borultam: „Eljön! Okvetetlenül eljön! - kiáltoztam a szobában szaladgálva; ha nem ma, hát eljön holnap, de felkeres”. És ilyen átkozottan romantikus minden *tisztaszívű!* Oh, mily hitványság, mily ostobaság! Oh, milyen korlátoltsága „mindezen átkozott szentimentális telkeknek!” De hogy nem lehet ezt

megérteni?... hogyne lehessen ezt megérteni?... De itt magam is megtorpantam, még pedig nagyon zavartan.

Mily kevés szó, mily kevés idyll (s még idyllnek is csinált, könyvből való, összetákolt), hogy azonnal önmagam felfogásához igazítani egy egész emberi életet! Ez ám a valóság! Ez a talaj frissége!

Néha arra gondoltam, hogy magam megyek el Lizához, „hogy elmondjak neki mindent” s megkérni őt, hogy ne jöjjön el hozzám. De e gondolatra oly harag forrt fel bennem, hogy talán képes lettem volna megfojtani „azt az átkozottat,” Lizát, ha ő hirtelen feltűnt volna mellettem; megsértettem, leköttem, megütlegeltem, elkergettem volna!

De elmúlt egy nap, kettő, három - s ő nem jött el és már kezdtem nyugtalankodni. Különösen kilenc óra után vidultam fel, sőt néha ábrándozni is kezdtem, még pedig elég édesen: Például megmentem Lizát még pedig azzal, hogy ő hozzám fog járni s én azt mondom neki, hogy... Nevelni művelni fogom őt. Végre azt veszem észre, hogy ő engem szeret, szenvedelmesen szeret. Tettetni fogom magamat, hogy ezt nem veszem észre (különben nem tudom, minek tettessem magamat, bizonyára csak illegésből). Végre ő egészen megzavarodtan, reszketve és zokogva a lábaimhoz borul s azt mondja, hogy én az ő megmentője vagyok s hogy ő engemet a világon a legjobban szeret. Én elcsodálkozom, de... - „Liza, - mondom - hát azt hiszed, hogy én észre nem vettem a te szerelmedet? Láttam én és kitaláltam mindent, de nem akartam a szívedet megejteni, mert hatással voltam rád s féltem, hogy te csupa hálából magadra vállalod az én szerelmem felelősségét, kiereszszakolod magadból azt az érzést, mely talán nincs is meg benned, - ezt pedig én nem akartam, mert ez... zsarnokság... Ez nem delikát dolog... (no, egyszóval itt túlhajtottam a dolgot valami európai George Sandes, ki nem mondhatóan nemes finomságba). De most, most - te az enyém vagy, te az én teremtményem vagy, tiszta, szép és az én gyönyörű feleségem:

Házamba bátran és szabadon
Lépj be, mint úrnője annak”¹¹

Aztán elkezdünk szépen élni, külföldre utazunk stb. Egy szóval: magam is rosszkodtam s azzal végeztem, hogy kinyújtottam magamra a nyelvemet.

„De nem eresztik ám el őt, a „haszontalant”, gondoltam magamban. - Hiszen őtet még levegőt szívni sem igen bocsátják ki, legkivált este, valamiért bizonyosnak véltem azt, hogy ő este fog eljönni, még pedig éppen hét órakor. Különben ő azt mondta, hogy ő még nem kötötte le ott magát egészen, hogy még szabad joggal él; e szerint, hm! Teringettét! Eljön ő, okvetetlenül eljön.”

Még jó, hogy ez időben Apollon elszórakoztatott az ő gorombaságaival. Kivert utolsó türelmemből is! Kórságom a Gondviseléstől rám eresztett csapásom volt ő nekem. Több évig állandóan ellenséges lábon álltunk s én gyűöltem őt, Istenem, mennyire gyűöltem! Soha életemben senkit annyira nem gyűöltem, mint őt, kivált némely pillanatban. Éltes, tekintélyes ember volt s részben szabómesterséggel is foglalkozott. De nem tudni: miért? engem mérhetetlenül megvetett és felülről nézett le rám. Elég volt ránézni az ő fehérszöke, simán megfésült fejére, arra a bóbitára, melyet a homlokára csinált és olajjal megkent, szolid, mindig Y-ba illesztett szájára - s rögtön érezte az ember, hogy olyan ember áll előtte, aki maga iránt soha kétséget nem táplál. Pedáns volt a legnagyobb mértékben, a legnagyobb pedáns mindazok közt, akiket valaha is láttam a világon, emellett olyan önhitt, mint amilyen az a Makedoniai

¹¹ Nyekraszov verséből.

Sándor lehetett. Szerelmes volt minden gombjába, minden körmébe - okvetlenül szerelmes, ez meglátszott rajta. - Velem teljesen zsarnoki módon bánt, alig szólt hozzám s ha néha rám tekintett, hát keményen, méltóságos kevélységgel nézett rám, ami engem néha a dühösségig felingerelt. Kötelességét olyan magaviselettel teljesítette, mintha engem valami nagy kegyben részesített volna. Különben ő az én javamra úgyszólván semmit sem csinált, sőt nem is tartotta kötelességének, hogy valamit csináljon. Nem lehetett semmi kétség az iránt, hogy ő engem a világ legostobább fajankójának tartott és hogy „ott tartott magánál,” hát csak azért, mert tőlem minden hónapban fizetést kaphatott. Vállalkozott rá, hogy „semmit se csináljon” nálam havi hét rubelért. Sok bűnöm meg fog nekem bocsáttatni ő miatta! Néha annyira ment a gyűlölség, hogy én már a járásától is görcsöket kaptam. Különösen ki nem állhattam az ő suttogásait. A nyelve valamivel hosszabb volt a rendesnél, vagy efelé baja lehetett, emiatt mindig selypített, s - úgy látszott - ez roppantúl tetszett neki, azt képzelvén, hogy ez nagyon előkelővé teszi őt. Csendesen, kimérten beszélt, aközben hátratette a kezét és a földre nézett. Különösen azzal dühösített, ha a zugában lekuporodva a zsoltárokat kezdte olvasni. Sok harcom volt ezekért az olvasásokért. De ő roppantúl szeretett esténként olvasni az ő lassú, egyhangú szavaival, a szavakat megnyújtva, mintha halott mellett virrasztott volna. Érdekes, hogy csakugyan ezzel végezte; most az a foglalkozása, hogy halottak mellett zsoltárokat olvasva virraszt, ezenkívül patkányt irt és viaszkot gyárt. De akkor nem küldhettem el őt, mintha kémiai úton össze lett volna velem öntve. Különben ő semmi szín alatt sem vált volna meg tőlem. Nem lakhattam chambre-garniban: a lakásom nekem megvonuló helyem, burkom, tokom, amelybe az emberek elől elbújtam, Apollont pedig - ördög tudja: miért? - a szállásom tartozékának tekintettem s teljes hét évig nem tudtam tőle megszabadulni.

Például a fizetését visszatartani, ha csak két-három napra is, kész lehetetlenség volt. Olyan botrányt csinált volna, hogy nem tudtam volna attól hova lenni. De ezekben a napokban annyira bosszús voltam mindenki iránt, hogy valamiért és valami célból elhatároztam Apollont *megbüntetni* s ki nem adni neki még két hétig a fizetését. Már régen, vagy két év óta készültem én ezt megcselekedni, - egyedül azért, hogy értékre adjam, hogy én velem ne heveskedjék, mert ha úgy akarom, hát mindig megtehetem, hogy nem adom ki a fizetését. Feltettem magamban, hogy erről nem szólok neki s készakarva hallgattam, hogy legyőzzem a kevélységét s kényszerítsem őt, hogy ő szóljon először a fizetéséről. Arra én kiveszem a hét rubelt a fiókból, megmutatom neki, hogy készen van nálam s félre van téve, de én nem akarom, egyszerűen nem akarom neki a fizetését kiadni, nem akarom pedig azért, mert én ezt *így akarom*, mert ehhez nekem megvan „az én úri jogom,” mert ő tiszteletlenül viselkedik, gorombáskodik, de ha ő szépen kéri a pénzt, akkor engedek a szigorúságomból és kiadom a fizetést; ha nem: akkor még két hétig is kell várnia, háromig is, egész hónapot is...

De bármilyen bosszús voltam is, mégis ő győzött. Nem bírtam ki négy napig sem. Azzal kezdte, mivel minden hasonló alkalommal, hasonló alkalom volt elég, megpróbáltuk sokat (megjegyzendő: én előre tudtam mindent, ismertem az ő gaz taktikáját); azzal kezdte tehát, hogy rám mereszti rendkívül komoly tekintetét, le nem veszi azt rólam pár percig, különösen haza való megérkezésemkor, vagy hazulról való távozásomkor. Ha például én kitarítottam s úgy vettem, mintha észre sem venném ezt a tekintetet, akkor ő tovább hallgatva, megkezdi a további lépések megtételét. Egyszer csak minden igaz ok nélkül csendesen, szinte lebegve bejön a szobámba, mikor én járkálok vagy alszom, megáll az ajtónál, egyik kezét hátra, lábát előre teszi és rám szegezi a szemét amely nem az, hogy szigorú, hanem teljesen megvető nézésű. Ha azt kérdelem tőle, mit akar? - nem felel, néhány másodpercig tovább mereszti rám a szemét, azután ajkait különösen összeszorítva, sokat jelentő mozdulattal lassan megfordul a helyén és lassan kimegy a szobájába. Vagy két óra múlva újra bejön és újra úgy áll meg előttem. - Megtörtént, hogy dühömben már nem is kérdeztem tőle, hogy mit akar? hanem hevesen

és parancsolóan felemeltem a fejemet és szintén mereven néztem rá. Így nézünk egymásra vagy két percig: végre ő lassan és méltóságosan megfordul és újra eltávozik két órára.

Ha én még ezekután sem térek észre és tovább lázongok, akkor ő rákezdi a sóhajtozást. Néző rám, sóhajtozik hosszan, mélyen, mintha e sóhajtozásával meg akarná mérni az én erkölcsi züllésem nagy mélységét; persze azzal végződik az egész, hogy végkép felbőszít; dühöngök, kiabálok, de azt, amiről szó van, utoljára is kénytelen vagyok elintézni.

A jelenlegi esetben alig kezdődött meg a „szigorú nézések” manőverje s én azonnal kikeltem magamból és dühömben rávettem magamat. Anélkül is nagyon ingerült voltam.

- Megállj! - kiáltottam rá magamon kívül, mikor ő lassan és szótlanul megfordult, fél kezét hátrattette, hogy kimenjen a szobájába - megállj! Fordulj vissza: hallod-e? S olyan természetellenesen harsanhattam rá, hogy visszafordult s bizonyos meglepetéssel kezdett engem szemlélni. Különben pedig tovább is néma maradt s éppen ez dühösített engem.

- Hogy mersz te én hozzám bejönni, anélkül, hogy hívjalak és így nézni rám? Felelj!

De miután vagy félpercig nyugodtan nézett rám, újra megfordult.

- Megállj! - ordítottam rá hozzászaladva - meg ne mozdulj! Ugy! Most beszélj: minek jöttél be, hogy rám bámulj?

- Ha van valami rendelete, hát nekem kötelességem azt teljesíteni - felelt, de aztán megint elhallgatott csendesen, méreletesen selypítve, szemöldökét felhúzva és fejét egyik válláról a másikig lódtatva. Mindezt a legborzasztóbb nyugodtsággal csinálta.

- Nem erről van szó, te hóhér! - kiáltottam rá, reszketve a haragtól. - Megmondom én neked, te hóhér, hogy minek jössz te be ide: látod, hogy nem adom ki a fizetésedet, magad pedig büszkeségből nem akarod magadat megaláztatni, hogy kérj, ezért jössz be a te ostoba nézéseiddel, hogy engem kínozz, de nem sejtetted te azt, te hóhér, hogy mily ostobaság ez, ostoba, ostoba, ostoba!

Ő szótlanul megint meg akart fordulni, de én megragadtam.

- Hallod-e? - kiabáltam; - itt van a pénz, látod: itt van, (kivettem a pénzt a fiókból), mind a hét rubel, de nem kapod meg, nem ka-a-po-od meg mindaddig, míg alázatosan meghajtott fővel nem jössz be tőlem bocsánatot kérni! Értetted?

- Az nem lehetséges, - felelt valami természetfeletti önhitséggel.

- De lehetséges! - kiáltottam én, becsületszavammal fogadom, hogy meg is lesz.

- Nincs is miért bocsánatot kérnem öntől - folytatta, mintha kiabálásomat észre sem venné - mert ön nevezett engem „hóhér”-nak, amiért én mindig bepanaszolhatom önt a rendőrségen.

- Csak menj! Panaszold be! - ordítottam - menj rögtön, ebben a szempillantásban! Te azért mégis csak hóhér vagy! Hóhér, hóhér!

De ő csak rám nézett, aztán megfordult s már nem ügyelve kiabálásomra, lebegve kiment a szobájába, vissza sem nézett.

„Ha nem volna Liza, mindez nem történt volna!” - gondoltam magamban. Aztán vagy egy percnyi várakozás után tekintélyesen és ünnepiesen, de lassan és erősen dobogó szívvel magam indultam el az ő zugába.

- Apollon! - szóltam halkán, lassan, de lihegve - eredj rögtön, minden késedelem nélkül a kerületi rendőrfőnökhöz.

Ő ezalatt már leült az asztalához, feltette a pápaszemét és valamit varrni kezdett. De meghallva az én parancsomat, elnevette magát.

- Rögtön, ebben a szempillantásban indulj! Menj csak, menj; nem is képzeled, hogy mi lesz ebből.

- Ön igazán nincs eszénél - jegyezte meg ő, még csak fel sem nézve, halkan selypítve és tovább fűzőgetve a cérnát a tűbe. - Ki hallott olyat, hogy valaki önmaga ellen hívassa a rendőrséget? Ami pedig az ijesztgetést illeti, hát csak hiába erőlködik ön, mert semmi sem lesz belőle.

- Indulj! - ripakodtam én, megragadva a vállát. Éreztem, hogy most mindjárt megütöm őt.

De nem hallottam, hogy e pillanatban az előszoba ajtaja csendesén, lassan kinyílt s valami alak bejött, megállt és meglepetten nézett bennünket. Felnéztem, majd meghaltam szégyenletemben és berohantam a szobámba, ott mindkét kezemmel a hajamba markolva a falhoz támaszkodtam és e helyzetemben megszibbadtam.

Vagy két perc múlva hallani lehetett Apollon lassú lépteit.

- Valami *aféle* nő keresi önt, - szólt, különösen szigorú nézéssel, aztán félreállva, utat engedett Lizának. De nem ment el és gúnyosan nézett bennünket.

- Mehetsz! - vezényeltem őt zavartan.

Ebben a pillanatban az órám neki huzakodott, zörgött-hörgött és hetet ütött.

IX.

Házamba bátran és szabadon
Lépj be, mint úrnője annak

Nyekraszov.

Leverten, megzavarodottan, roppant meglepetten álltam Liza előtt s azt hiszem: mosolyogtam, mindenképpen erőlködve, hogy vattázott házi kabátomba begombolkozzam - egészen úgy, mint azt lélekjelenlétem elvesztésében csak nemrég magamban elgondoltam. Apollon, miután vagy két percig nézett bennünket, eltávozott, de attól én nem könnyebbültem meg. Legrosszabb volt az, hogy Liza is megzavarodott, de úgy, hogy én azt nem is vártam volna. Persze azért zavarodott meg, hogy engem meglátott.

- Ül le, - mondtam gépiesen és széket húztam neki az asztal mellé, magam pedig a dívánra ültem. Rögtön, engedelmesen leült, kerekre nyitott szemekkel nézett rám; látni lehetett, hogy vár tőlem valamit. Ez a báva várakozás feldühösített, de tartóztattam magamat.

Szerettem volna úgy tenni, mintha semmi különös sem történt volna, ő pedig... Nos, homályosan azt sejtettem, hogy ő *mindezért* keservesen meg fog fizetni.

- Különös helyzetben találtál, Liza, - kezdtem dadogva s tudva, hogy éppen így nem kellett volna kezdenem.

- Nem, nem; ne gondolj valamit! - kiáltottam fel, látván, hogy ő elpirult, - nem szégyenlem én a szegénységemet... Sőt, büszke vagyok a szegénységemre. Szegény vagyok, de nemesszívű... Lehet az ember szegény és nemesszívű, - dünnyögtem... De hát... parancsolsz-e teát?

- Nem... - kezdte ő.

- Várj!

Felugrottam és kiszaladtam Apollonhoz. El kellett valahová tűnnöm.

- Apollon, - szóltam lázasan, szapora szóval, ledobva eléje a hét rubelt, melyet az egész idő alatt markomban szorongattam, - itt van a fizetésed, látod: kiadom neked; hanem aztán meg kell engem mentened: rögtön hozz a vendéglőből teát és tíz kétszersültet. Ha nem teszed meg, akkor szerencsétlenné teszel egy embert. Nem tudod te, hogy milyen nő az!... Ez... minden... Te talán valamit gondolsz... De nem tudod, hogy milyen nő az...

Apollon, aki már leült a munkájához és feltette a pápaszemét, eleinte anélkül, hogy a tűjét letette volna, szótlanul kancsalgott a pénzre; azután ügyet sem vetve rám és semmit sem felelve, tovább babrált a cérnával, melyet még mindig nem fűzött be. Vártam vagy három percig, úgy állva előtte, összetett karokkal, mint egy Napóleon. Halántékom nedves volt az izzadságtól; halvány voltam s ezt éreztem. De hál' Istennek, Apollon valószínűleg megsajnálta, amint maga előtt látott. Miután végzett a cérnájával, lassan felkelt a helyéről, lassan félretolta a székét, lassan letette a pápaszemét, lassan megolvasta a pénzt, végre azt kérdezte tőlem a vállán keresztül: teljes adagot hozzon-e? lassan kiment a szobából. Amint Lizához visszatértem, útközben az jutott eszembe: ne szökjem-e meg így, ahogy vagyok: házikabátban? s ne menjek-e neki a világnak, bármi történjék is aztán?

Leültem megint. Liza nyugtalanul nézett rám. Néhány percig nem szóltunk.

- Megölöm! - kiáltottam aztán, olyat ütve öklömmel az asztalra, hogy a tinta kiloccsant a tintatartóból.

- Ah, mit csinál! - kiáltott fel Liza remegve.

- Megölöm őt, megölöm! - rikoltoztam az asztalt verve, egészen magamon kívül, de egyúttal teljesen tudatában annak, hogy ostobaság magamból így kikelni.

Nem tudod te azt, Liza, hogy mennyire kínozt engem a hóhér, ő az én hóhérom... Most kétszersültért ment, ő...

És ríva fakadtam. Rohamom volt. Mennyire szégyeltem magamat a sírásomért! De már nem bírtam magamat türtőztetni.

Liza megjegyezte. „Mi lelte önt?” - kiáltozta, téve-véve körülöttem.

- Víz! Adj nekem vizet - ott van! - dörögtem gyenge hangon, tudván magamban, hogy víz nélkül nagyon is meglehettem volna, vagy anélkül is, hogy gyenge hangon dörögjek. De én - amint mondani szokás - *adtam* a kétségbeesettet, hogy megmentsem a látszatot, - ámbár egy roham csakugyan volt.

Liza vizet adott, miközben csodálkozva nézett rám. E pillanatban Apollón behozta a teát. Most úgy tetszett nekem, hogy ez a közönséges, prózai tea roppant illetlen és szánalmas dolog azok után, amik történtek és elkeseredtem. Liza félrenézett Apollonra. Ez kiment anélkül, hogy ránk nézett volna.

- Liza, te tán megvetsz engem? - szóltam merően rá nézve és reszketve a türelmetlenségtől, hogy megtudjam: mit gondol ő?

Ő csak nézett s nem tudott mit felelni.

- Igyál teát! - szóltam bosszúsan. Haragudtam magamra, de - persze - neki kellett kikapnia. Hirtelen roppant harag forrt bennem ellene; azt hittem: meg tudtam volna ölni. Hogy bosszúmat kitöltssem rajta, feltettem magamban, hogy az egész idő alatt egy szót sem szólok hozzá. „Mert ő az oka mindennek”, gondoltam.

Szótlanságunk már vagy öt percig tartott. A tea az asztalon volt; nem nyúltunk hozzá; annyira jutottam, hogy csak azért sem akartam inni; ezzel akartam őt még jobban bántani, ő meg csak nem kezdhette meg a tea-ivást. Néhányszor szomorú zavartsággal hajolt felém. Én konokul hallgattam. A legnagyobb vértanúságot persze én szenvedtem, mert teljesen jól felfogtam bosszús ostobaságomnak hitvány aljasságát, egyszersmind azonban nem bírtam magamon uralkodni.

- Én... onnan... végképpen el akarok jönni, - kezdte Liza, hogy valahogy vége szakadjon a hallgatásnak. Szegényke, éppen erről nem kellett volna neki szólnia ebben a különben is ostoba pillanatban, olyan különben is ostoba ember előtt, mint én. Még az én szívem is megfájdult a szánalomtól, hogy ő ennyire ügyetlen és szükségtelenül őszinte. De a szánalmat rögtön elnyomta bennem valami képtelenség; még nagyobb lesz a bosszúságom; vesszen minden a világon! Eltelt újabb öt perc.

- Nem zavarom én önt? - kezdte félénken, alig hallhatóan és fel akart kelni.

De mihelyt a megbántódásnak ezt az első jelentkezését megláttam, szinte reszketni kezdtem a bosszúságtól és rögtön kitörtem.

- De hát minek jöttél te ide, mondd meg kérlek, - szóltam lihegve, nem is ügyelve szavaim logikai rendjére. Mindent egyszerre, sortűz módjára akartam kimondani, nem törődve azzal, hogy mivel kezdem.

- Minek jöttél ide? Felelj, felelj! - kiabáltam, alig tudva magamat fékezni, azt kérdezem tőled, matuskám, hogy minek jöttél ide? Azért jöttél, mert én akkor neked *szánalmas szavakat* mondtam. No, erre te ellágyultál s újra „szánalmas szavak” kellenének neked. Tudd meg hát, tudd meg, hogy én akkor téged kinevettelek. Most is nevetlek. Miért reszketsz? Igenis, kinevettelek! Azelőtt kevéssel egy ebédnél megsértettek azok, akik akkor én előttem mentek oda, hozzátok. Én meg azért mentem hozzátok, hogy egyet azok közül elverjek, egy katonatisztet; de ez nem sikerült, nem kaptam őt ott; valakin hát ki kellett tölteni a bosszúmat, magamat kielégíteni; te elémbé kerültél, hát te rád zúdítottam bosszúságomat és kigúnyoltalak. Engem megaláztak, hát én is meg akartam valakit alázni; ronggyá téptek, hát én is meg akartam mutatni... Ez volt az egész s te már azt képzelted, hogy csak azért jelentem meg ott, hogy téged megmentselek, úgy-e? Azt képzelted? Ezt képzelted?

Tudtam, hogy ő talán belezavarodik ebbe és nem érti meg a részleteket, de azt is tudtam, hogy nagyon jól megérti a lényegest. Úgy is volt! Elhalványodott, mint a fal, akart valamit mondani, ajkai fájdalmasan elgömbültek és mintha fejszével ütötték volna le, leesett a székről. Azután az egész idő alatt nyitott szájjal, kimeredt szemmel és a roppant félelemtől reszketve hallgatott engem. Szavaimnak a cinizmusa verte le őt.

- Hogy megmentselek! - folytattam felugorva a székről s ő előtte a szobában le s fel szaladgálva - mitől? Hiszen én tán még rosszabb vagyok, mint te. Miért nem vágta arcul akkor, mikor én neked prédikációt tartottam. „Hát te miért jöttél magad is ide - mondhattad volna. Erkölcsi leckéket akarsz adni?” Hatalmaskodni akartam én akkor, hatalmaskodni, játszani akartam, könnyekre akartalak fakasztani, a te megalázásod, hisztériád kellett akkor nekem! Hiszen én magam sem bírtam magammal, mert én hitvány vagyok, megijedtem s az ördög tudja, hogy miért adtam én át neked a lakáscímemet! Akkor még hazaérkezésem előtt szidtalak már téged és mérgelődtem a címem átadása miatt. Már akkor meggyölöltelek, mert akkor én hazudtam. Mert én csak a szavakkal játszottam, csak esztelenkedtem, valójában pedig tudod-e, hogy mi kell nekem: hogy ti pusztuljatok. Nekem nyugalom kell. Igenis: azért, hogy nekem nyugtot hagyjanak, kész vagyok ebben a pillanatban az egész világot egy kopejkáért eladni. A világ düljön-e össze, vagy ne igyam teát? Azt mondom: düljön össze a világ, de nekem teám mindig legyen. Tudad-e te ezt vagy sem? No, én meg tudom, hogy

hitvány, semmirekellő, önző, lusta ember vagyok. E három nap alatt mindig reszkettem, hogy te ide jössz. S tudod-e, hogy e három nap alatt mi nyugtalanított engem főképpen? Az, hogy akkor én magamat olyan hősnek mutattam előtted s íme, most meglátsz ebben a rongyos háziruhámban, mint koldus, semmi embert. Az imént azt mondtam, hogy nem szégyenlem szegénységemet; hát tudd meg, hogy igenis: szégyenlem, mindennél jobban szégyenlem, mindennél jobban félek tőle, annál is jobban, ha lopásra adnám magamat, mert én oly hiú vagyok, mintha lenyúznák a bőrömet s már a puszta levegő érintésétől is fájdalmat éreznék. De hát még most sem sejtetted te azt, hogy sohasem fogom neked megbocsátani azt, hogy te engem ebben a rongyos házikabátban leptél meg éppen akkor, mikor mint valami mérges kutya, Apollont akartam megtámadni! A megmentő, a volt hős úgy veti magát az inasára, mint valami rühes, mérges kuvasz, az az inas pedig kineveti őt! Azokat a könnyeket sem fogom neked sohasem megbocsátani, miket előtted mint valami óbégató szépasszony hullattam! És azt, hogy ezeket neked bevallom, szintén nem fogom *neked* megbocsátani! Te, csak te vagy felelős mindezekért, mert elémbe kerültél, mert én semmirekellő vagyok, mert én a föld kereksége minden férge közt a legútálatosabb, legneveltségesebb, leghitványabb, legostobább, leggyűlölködőbb féreg vagyok; azok a férgek ugyan nem jobbak nálamnál, de az ördög tudja: miért? sohasem jönnek zavarba; én pedig egész életemben fogom túrni a legrothatabbak fricskáit - és ez az én jellemem. De mi közöm nekem ahhoz, hogy te ezt mind nem érted! És mi közöm nekem hozzád, meg ahhoz, hogy elpusztulsz-e te ott vagy sem? Megérted-e te azt, hogy elmondván neked ezeket, gyűlölni foglak azért, hogy te itt voltál és ezeket meghallottad? Hiszen az ember életében csak egyszer mond el ilyeneket, azt is csak hisztériában!... Mit akarsz még? Mit akarsz még ezek után is, mit ülsz előttem, kínoz engem azzal, hogy nem távozol.

De itt váratlan, különös dolog történt.

Én annyira megszoktam a könyv szerint való gondolkodást és a dolgokat úgy felfogni, amint azokat előbb ábrándjaimban megalkottam, hogy akkor nem is értettem meg mindjárt ezt a különös esetet. Történt pedig a következő: a tőlem megbántott és magharagított Liza sokkal többet értett, mint amennyit én gondoltam. Ő az egészből azt értette, amit a nő legelőbb ért meg, ha igazán szeret, röviden azt: hogy én boldogtalan vagyok.

Arcában az ijedtség és megbántódás érzete eleinte szomorú meglepetéssel váltakozott. De mikor elkezdtem magamat gazembernek, semmirekellőnek nevezni és könnyeim megeredtek (az egész tirádát könnyezve mondtam el), arcát valami görcsös rángás torzította el. Fel akart állni, hogy elmenjen, mikor pedig szavaimat bevégeztem, ő nem arra az én kiáltásomra ügyelt: „Minek vagy te itt, miért nem mégy el!” hanem arra, hogy nagyon nehezemre esett nekem ezt kimondani. De le is volt verve, szegény; magamagát sokkal lejjebbvalónak tartotta nálamnál, hát hogy haragudott volna meg? hogy érezte volna magát megsértettnek? Hirtelen valami ellenállhatatlan riadással ugrott fel a helyéből s egyre felém törekedve, de még mindig félve, nem mert helyéből megmozdulni, csak kezét nyújtotta felém... Erre már az én szívem is megmozdult. Ekkor ő hozzám rohant, átölelte nyakamat és sírva fakadt. Én sem bírtam magammal, én is zokogni kezdtem úgy, mint eddig még soha...

- Nem engednek... Én nem lehetek... jó! szóltam alig hallhatóan, aztán odamentem a dívánhoz, ledőltem rá és egy negyed óráig igazi hisztériával sírtam. Ő mellém ült, átölelt és mintha e helyzetében megmerevedett volna.

Végre is az lett a vége, hogy a hisztéria elmúlt. S erre (hiszen én gyalázatos igazat írok) én a dívánon feküdve, arcomat erősen a hitvány bőrpárnába dugva, lassankint, messziről, akaratlanul, de ellenállhatatlanul érezni kezdtem, hogy hiszen nekem most nem lesz valami kellemes a fejemet felemelni s Lizának egyenesen a szemébe nézni. Mit szégyenlettem? Nem tudom, de szégyenkeztem. Az is felöltött zúgó fejemben, hogy a szerepek végképpen ki-

cserélődtek, hogy most ő a hősnő, én meg éppen olyan megalázott, eltiport teremtés vagyok, mint volt ő én előttem azon az éjszakán, ezelőtt négy nappal... S mindez már azokban a percekben eszembe jutott, mikor még a dívánon feküdtem!

Istenem! Hát talán megírgyelttem én őt akkor?

Nem tudom s még mostan sem bírom eldönteni s akkor persze még kevésbé érthettem ezt meg, mint most. Hiszen én nem tudok anélkül megélni, hogy valaki felett hatalmaskodjam... De... okoskodással semmire sem megyünk, következésképp jobb is, ha nem okoskodom.

De végre is visszanyertem önuralmam s felemeltem a fejemet; valamikor csak meg kellett ezt tennem... És most is meg vagyok arról győződve, hogy éppen azért, mert szégyeltem ő rá nézni, szívemben hirtelen más érzés lobbant fel... az uralkodás és bírás kívánsága. Szemeim szenvedélyesen csillantak meg és erősen megszorítottam az ő kezét. Mennyire gyűlöltem őt és mennyire vonzódtam hozzá e pillanatban! Egyik érzés élesztette a másikat! Csaknem olyasmi volt ez, mint a bosszúállás!... Az ő arcán kezdetben mintha valami meglepetés, sőt ijedelem látszott volna, de csak egy pillanatra. Liza felbuzdultan, hevesen ölelt meg.

X.

Negyedóra mulva dühös türelmetlenséggel szaladgáltam fel s alá a szobában, minden pillanatban odamentem a spanyolfalhoz és egy hasadékon át nézegettem Lizát. A földön ült, fejét az ágyra hajtva és úgy látszott, hogy sírt. De nem ment el s éppen ez bosszantott engem. Ezúttal ő már mindent tudott. Én őt végképpen megbántottam... de erről nincs mit beszélni. Megsejtve ő, hogy szenvedélyem kitörése bosszúállás, az ő újabb megalázása volt s hogy eddigi, csaknem tárgyaltalan gyűlölségemhez most *személyes, iránta való rossz hangulatú* gyűlölség is járult... Különbem nem állítom, hogy ő ezt világosan megértette volna; de azt igenis megértette, hogy én utálatos ember vagyok s ami a fő: nem vagyok képes őt szeretni.

Tudom: azt mondják erre, hogy ez nem valószínű, - nem valószínű, hogy valaki olyan rossz, olyan ostoba lehessen, mint én; talán azt is hozzáteszik, hogy lehetetlen volt őt meg nem szeretni, vagy legalább is nem értékelni az ő szerelmét. Miért volna ez lehetetlen? Először is én már nem voltam képes szeretni, mert - ismétlem - szeretni nálam azt jelentette, hogy zsarnokoskodni és erkölcsileg hatalmaskodni. Egész életemben nem tudtam más szerelmet képzelni s annyira mentem, hogy mostanában néha azt gondolom, hogy a szerelem nem jelent egyebet, mint azt, hogy a szerelem tárgya önként felajánlja a maga felett való zsarnokoskodás jogát. Én az én homályban szőtt álmaimban sem képzeltem másképpen a szerelmet, mint viaskodást, mindig gyűlölködéssel kezdtem és erkölcsi legyőzéssel végeztem; azután pedig el sem képzelhettem, hogy mit csináljak a legyőzöttel? De mi is volna ebben a valószínűtlen, mikor én már erkölcsileg idáig is meggyaláztam magamat, annyira elszoktam „az élő élettől”, hogy az imént azzal akartam őt megszegényíteni, hogy ő én hozzám csak azért jött, hogy „szánakozó szavakat” halljon és engem megszeressen, mert a nőre nézve csak a szerelemben van az újjászületés, bármilyen bajból való menekülés, hiszen az másképp nem is jelentkezhetik, mint így. Különbem nem is gyűlöltem én őt olyan nagyon, mikor a szobába le s fel szaladgáltam és a spanyolfal mögé beleskelődtem. Csak az volt elviselhetetlen, hogy ő itt van. Szerettem volna, hogy eltűnjék innen. „Nyugodalmat” kívántam, azt, hogy egyedül maradjak a homályomban. Az „élő élet”, mert nem szoktam meg, annyira nyomasztott, hogy még a lélegzésem is megnehezült.

De eltelt még néhány pillanat s ő még mindig nem állt fel, mintha önfeledtségben lett volna. Volt bennem annyi hitványság, hogy halkán megkopogtattam a spanyolfalat, hogy őt magához

térítsem... Erre ő hirtelen megrezzent, felállt és keresni kezdte a kendőjét, kalapját, felöltőjét, mintha tőlem valahová menekülni akart volna... Két perc múlva lassan kijött a spanyolfal mögül és búsan rám nézett. Én bosszúsan, de csak erőltetve, az *illendőség* kedvéért elnevettem magamat és tekintete elől elfordultam.

- Isten önnel! - szólt, az ajtó felé indulva.

Erre hozzáírtam, megfogtam, megszorítottam, összetettem a kezét... valamit nyomtam a tenyerébe, aztán újból összeszorítottam. Aztán rögtön elfordultam és gyorsan a másik szögletbe ugrottam, hogy legalább ne lássam.

Most hazudni akartam, - azt írni, hogy ezt én akaratlanul, magamról megfélelkezve, esztelen-ségből tettem. De nem akarok hazudni, azért nyíltan megmondom, hogy csupa rosszasságból szorongattam meg a kezét. Akkor jutott eszembe ezt cselekedni, mikor a szobában fel s alá szaladgáltam s ő a spanyolfal megett volt. Egész bizonyosan mondhatom: ha készakarva tettem is ezt a kegyetlenséget, de nem szívem szerint, hanem a fejem hitványságából. Ez a kegyetlenség annyira csinált, annyira kieszelt, annyira *könyvszerű* volt, hogy magam sem bírtam el azt egy percig sem, - előbb a szögletbe ugrottam, hogy ne lássak semmit, azután szégyenkezve és kétségbeesetten rohantam Liza után. Kinyitottam a folyosóra szolgáló ajtót és hallgatództam.

- Liza! Liza! - kiáltottam ki a lépcsőre, de nem valami bátran, csak félhangon.

Nem felelt; úgy rémlett, hogy hallok lépteit az alsó lépcsőfokokon.

- Liza! - kiáltottam hangosabban.

Nincs felelet. De abban a pillanatban alulról felhallottam, hogy a tömör, üveges uccai kapu nyikorogva kinyílik és erősen bezárult. Zaj áramlott fel a lépcsőn.

Elment. Gondolatokba merülten tértem vissza a szobába. Roppant nyomott volt a hangulatom.

Megálltam a szék mellett az asztalnál, amelyen ő ült és gondolatok nélkül bámultam magam elé. Egy perc multán megrázkódtam, az asztalon, egyenesen előttem megláttam... egy szóval megláttam egy összegyűrt öt rúbeles kék bankópénzt; ugyanaz volt, amelyet én az imént a tenyerébe tettem. *Az* a bankó-pénz; más nem is lehetett, mert más nem is volt a háznál. Úgy látszik: abban a pillanatban dobta ki a kezéből az asztalra, mikor én a szögletbe ugrottam.

Nos? Várhattam, hogy ő ezt megteszi. Várhattam-e? Nem. Annyira önző voltam, annyira nem becsültem az embereket, hogy el sem képzelhettem: hogy ő ezt megteheti. Ezt nem bírtam elviselni. Egy pillanattal később ész nélkül öltözködni kezdtem, magamra dobálva, ami kezem ügyébe esett és nyakra-főre elszaladtam utána. Kétszáz lépésnyire sem ment ő még, mikor az utcára leértem.

Csendesség volt köröskörül, a hó csaknem függélyesen hullt, pálmákat rakva a gyalogjáróra és a puszta utcára. Nem lehetett látni senkit, nem volt egy hang sem hallható. Az utcai lámpák unalmasan és haszontalanul pislogtak. Szaladtam vagy kétszáz lépésnyire s egy utca-keresztelésnél megálltam. Hová lehetett? és miért futok én őutána?

Miért? Hogy térdre boruljak előtte, bűnbánóan zokogjak, csókolgassam a lábát, bocsánatát könyörögjem? Csakugyan ezt akartam, mellem majd szétszakadt és soha, de sohasem fogok közömbösen gondolni erre a percre. De - miért? - gondoltam. Hát nem gyűlölöm én őt meg talán már holnap s éppen azért, mert ma a lábát megcsókoltam? Hát boldoggá tehetem én őt? Vagy nem ismertem fel ma századikszor is a magam értékét? Hát nem kínozom én őt halálra?

Álltam a havon, néztem az iromba ködbe és gondolkodtam ezeken.

„Nem jobb-e, képzelődtem már otthon, képzelődéssel akarván szívbeli fájdalmamat csitítani, - nem jobb-e, ha ő most örökre elviszi magával a megaláztatást?” A megaláztatás - megtisz-

tulás; mert ez a legédesebb, legfájóbb öntudat! Holnapi nap bepiszkolnám magammal az ő lelkét, megbúsítanám a szívét. A megaláztatás pedig most már sohasem fog belőle kihalni s bármily undorító is a sár, piszok, ami reá vár - a megaláztatás felemeli és megtisztítja őt... a gyűlölettel... hm... talán megbocsátással is... De különben megkönnyebbül-e ő mindezekről?

„Most már feladok egy üres kérdést: mi jobb - az olcsó boldogság vagy a magasztos szenvedés? No hát: mi jobb?”

Ilyenek jártak eszemben, mikor aznap este, lelki fájdalmamat alig bírva, otthon ültem. Soha én még annyi szenvedést és megbánást nem éreztem; de lehetett-e legkisebb kétségem is, mikor lakásomról az utcára kiszaladtam, hogy fél-útról vissza nem térek?

Sohasem láttam többé Lizát és nem hallottam róla. Megjegyzem még, hogy sokáig meg voltam elégedve a szenvedés és a gyűlölség előnyéről szóló *frázissal* ellenére annak, hogy magam is majdnem betege lettem akkor a nekibúsulásnak.

Még most is, annyi sok év után, valahogy *nem szépen* emlékezem ezekre vissza. Sok dologra igen kellemetlenül emlékezem. De... ne fejezzem-e be még ezeket a „Feljegyzéseket?” Azt hiszem, hibát követtem el, mikor írni kezdtem őket. Legalább én mindig szégyenkeztem, amíg ezt az elbeszélést írtam; úgy kell lenni, hogy ez nem *literatúra*, hanem javító büntetés. Hiszen elmondani például hosszú elbeszélésben azt, hogy miképpen fordult el az életem, a zugomban való erkölcsi megpenészedésem, eszközeim elégtelensége, az élettől való elszakadásom s a homályban való céltalan dörmögésem folytán - bizonyísten nem érdekel; a regénybe hős kell, itt pedig készakarva antiheroikus vonások vannak felhalmozva s ami lényegesebb: mindez kellemetlenül hat, mert mi valamennyien elszoktunk az élettől, valamennyien sántítunk, egyik jobban, másik kevésbé. Annyira elszoktunk, hogy az igazi „élő élet” iránt gyakran utálatot érzünk, azért nem is szeretjük, ha emlegetik előttünk. Hiszen odáig jutottunk, hogy az igazi „élő élet”-et már nem is tartjuk munkának, hanem csak szolgálattevésnek és valamennyien egyet értünk abban, hogy jobb a könyvek szerint élni. És mire törekszünk néha, miről örjögünk, mit kívánunk? Magunk sem tudjuk. Attól sem fogjuk magunkat jobban érezni, ha örjögő kívánságainkat teljesítik. No, hát próbálják meg, no, hát adjanak nekünk például mentől nagyobb önállóságot, szabadítsák fel bármelyikünk kezeit, szélesítsék ki a tevékenység körét, enyhítsék a gyámságot és mi... biztosítom önöket, hogy mi rögtön visszakérjük a volt állapotokat, a gyámságot. Tudom, hogy önök ezért tán megharagusznak rám, rám kiabálnak, rám toporzékolnak: beszéljen csak magáról és a saját hitványságáról a homályban, de azt ne mondja, hogy „mi mindnyájan.” Bocsanat, uraim, hiszen én nem akarom magamat igazolni ezzel, a „mindnyájunksággal.” Ami pedig engem illet, hát én csak a szélsőségig vittem életemben azt, amit önök felére vinni sem mernek, sőt gyávaságukat józan észszerűségnek tartom; vigasztalják magukat, ámítják önmagukat. Annyira, hogy én talán még előbb vagyok, mint önök. Nézzenek figyelmesebben körül. Hiszen még azt sem tudjuk, hogy most az „élő élet” hol van, hogy mi az voltaképpen és hogy hívják? Hagyjanak bennünket magunkra, könyvek nélkül és rögtön megzavarodunk, fejünket veszítjük - nem tudjuk: merre tartsunk, hová hajoljunk, mit szeressünk és gyűlöljünk, mit tiszteljünk és mit vessünk meg? Mi még emberek lenni is restelkedünk, igazi emberek, a *saját* testünkkel és vérünkkel, szégyeljük ezt és valami lehetetlen általános-ember akarunk lenni. Halva születtünk s már régen nem élő apáktól születünk - és ez egyre jobban tetszik nekünk. Divatosakká leszünk. Nemsokára már azt is kitaláljuk, hogy valami ideától születtünk. De elég! - nem akarok többet írni a „homályból.”

Különben itt még nem érnek véget e paradoxalista feljegyzései. Nem bírta magát türtőztetni és tovább is folytatta az írást. De mi magunk is azt tartjuk, hogy itt megállapodhatunk.

1864.

BECSÜLETES TOLVAJ

- Egy ismeretlen naplójából -

Egy reggel, mikor már éppen el akartam indulni a hivatalomba, bejött hozzám Agrafena, aki szakácsné, mosóné és házvezetőné volt egy személyben és nagy meglepetésemre szóba ereszkedett velem.

Idáig oly szükséztű, szerény asszony volt, hogy napjában azon a néhány szón kívül, mellyel megkérdezte, hogy mit főzzön ebédre, hat év leforgása alatt alig lehetett tőle valamit hallani. Legalább én nem hallottam tőle többet.

- Valamit mondanék, uram, - szólalt meg ezúttal, - adjuk ki azt a kis kamarát.

- Micsoda kamarát?

- Hát amelyik a konyha mellett van. Tudnivaló hogy micsodát.

- Miért?

- Miért? Azért, mert szokás lakókat tartani. Tudnivaló, hogy miért.

- Ki veszi azt ki?

- Ki veszi ki! Lakó veszi ki. Tudnivaló, hogy ki.

- Hiszen abba még ágyat sem lehet beállítani, anyám! Szűk hely az! Ugyan ki lakhatnék ott!

- Minek ott lakni! Elég ott hálni, lakni pedig az ablaknál is lehet.

- Micsoda ablaknál?

- Tudnivaló, hogy micsodánál! Mintha nem tudná ön! Annál, amelyik az előszobán van. Ott fog ülni, varrni vagy egyéb dolgot végezni. Leülhet ott egy székbe is. Van neki széke; asztala is; van mindene.

- Ki az?

- Derék, tapasztalt ember. Én fogok neki főzni. És lakásért, kosztért havonként csak három ezüst rubelt fogok tőle szedni.

Végre hosszas kérdezősködés után megértettem, hogy valami éltesebb ember beszélte rá Agrafenát, hogy fogadja őt be a konyhába lakónak és kosztosnak. Amit pedig Agrafena egyszer a fejébe vett, annak meg kellett lenni, másképp nem lett volna tőle nyugtom. Olyan esetekben, ha valami nem az ő kedve szerint történt, rögtön elkedvtelenedett, mély búsongás vett rajta erőt s ez két-három hétig is eltartott. Ilyenkor rosszak voltak az ételek, hiányzottak egyes darabok a fehérneműekből, a padló nem volt felmosva, egy szóval sok kellemetlenség adta elő magát. Régen észrevettem már, hogy ez a szükséztű asszony nem volt képes magában valamit elhatározni, valamely saját gondolatában megállapodni. De ha már egyszer, véletlenségből valami eszméhez, eltökéléshez hasonló gondolat fészkelte meg gyenge agyában, annak a nemteljesítése annyi lett volna, mint őt egy időre erkölcsileg megölni. Ugyanezért én már a magam nyugalmaért is rögtön beleegyeztem kívánságába.

- Van-e annak az embernek legalább valami igazolványa, passzusa vagy egyebe?

- Hogyne volna! Tudnivaló, hogy van. Derék, tapasztalt ember az; három rubelt ígért.

Másnap megjelent az új lakó az én szerény, aggregényes lakásomban; de nem bosszankodtam, sőt még örültem is magamban. Elvonultan, elzárkózottan élek. Ismerőseim úgyszólván nincsenek; ritkán járok ki. Tíz esztendeig élén ilyen életet, természetes, hogy megszoktam az egyedüllétet. Hanem tíz, tizenöt vagy tán több évig is ilyen egyedüllétben élni, ilyen Agrafenával, ilyen aggregényes szálláson - persze: elég kietlen perspektíva! Azért valami békés, jóra való ember megjelenése ilyen körülmények közt valóságos áldás.

Agrafena igazat mondott: az én lakóm tapasztalt ember volt. Passzusából kiderült, hogy opsitos katona, amiről én különben a passzusa nélkül is rögtön meggyőződtem, mihelyt őt megláttam. Könnyű az ilyesmit felismerni. Ivánovics Asztafij, az én lakóm, a jóra valóbb katonák közül való volt. Hamarosan összeszoktunk. Legjobban tetszett nekem az, hogy Ivánovics Asztafij néha érdekes történeteket tudott mondani életéből. Az én egyhangú életmódom mellett ilyen mesemondó valóságos kincs volt. Egyszer elmondott egy ilyen történetet. Ez bizonyos hatással volt rám. Elmondta pedig a történetet a következő alkalomból.

Egyszer egyedül maradtam a szállásomon; Asztafij és Agrafena kimentek a dolgaik után. Egyszer csak hallom, hogy a másik szobába valaki bejött, még pedig - amint észrevettem - valami idegen ember. Kimentem: az előszobában csakugyan egy alacsonytermetű idegen állt, egy szál kabátban, pedig hideg, őszi idő volt.

- Mi kell?

- Alekszandrov hivatalnokot keresem; itt lakik?

- Itt olyan nem lakik, barátom; mehatsz.

- Miért mondta hát a házmester, hogy itt lakik? - szólt a látogató, óvatosan visszavonulva az ajtó felé.

- Távozz innen, barátom; menj!

Másnap ebéd után, mikor Ivánovics Asztafij mértéket vett rólam, egy kabáthoz, melyet megfordítás végett vett munkába, megint bejött valaki az előszobába, kinyitottam az ajtót.

A tegnapi úr szemem láttára a legnagyobb nyugalommal leemelte a fogasról az én bekecsemet, hóna alá fogta és elsietett vele. Agrafena az egész idő alatt csodálkozástól tátott szájjal nézte és nem tett egyebet a bekecs megmentésére. Ivánovics Asztafij utána szaladt a tolvajnak s tíz perc multán lihegve, de üres kezekkel tért vissza. A zshiványnak nyoma veszett.

- Szépen vagyunk, Ivánovics Asztafij! Még jó, hogy a köpenyeget is el nem vitte. Különben egészen tönkretett volna a gazember.

Az eset annyira megdöbbentette Ivánovics Asztafijt, hogy meg is feledkeztem a lopásról, amint ránéztem. Nem bírt magához térni. Minden pillanatban letette a munkáját, minden pillanatban újra kezdte az eset elmondását, hogy miképpen történt az meg, hogy' állt ő, hogy' vették le az ő szeme láttára, tőle két lépésnyi távolságra a fogasról a bekecs s hogy' eshetett az, hogy meg nem foghatta a tolvajt! Aztán visszaült a munkájához, aztán megint félredobott mindent s jól láttam, hogy bement a házmesterhez elmondani annak az esetet és szemrehányást tenni neki azért, hogy annak az udvarán ilyen dolgok történhetnek. Azután visszajött és Agrafenát pirongatta. Majd megint leült a munkájához s még sokáig duruzsolt magában, hogy miképpen történhetett meg a dolog, hol állt ő, hol álltam én s hogy' vették le szemünk láttára, tőlünk két lépésnyire a bekecs stb. Egy szóval: Ivánovics Asztafij értette a dolgot, de nagy liphesz volt.

- Lefőztek bennünket, Ivánovics Asztafij, - mondtam neki este, egy csésze teát adván neki s unalmamban újra el akarván vele mondatni a bekecs történetét, mely elbeszélés a gyakori ismétlés és az elbeszélő nagy őszintesége folytán igen komikus kezdett már lenni.

- Lefőztek, uram! Nem tudok hova lenni mérgemben, ha nem az én bekecsem volt is. Szerintem nincs utálatosabb a tolvajnál. Van, aki nem fizet meg valamiért, ez azonban az embernek a munkáját, verejtékét, idejét lopja el. Aljasság, piha! Beszélni sem bírok, megesz a mérég! Hogy' nem sajnálja ön, uram, a saját tulajdonát?

- Igaza van, Ivánovics Asztafij; inkább égjen el az embernek a holmija, mintsem tolvaj kezére jusson. Ezt nem akarná az ember.

- Hát hogy' is akarná! Persze: tolvaj és tolvaj közt van különbség is. Mert volt nekem olyan esetem is, uram, hogy egy becsületes tolvajra akadtam...

- Becsületes tolvajra? Milyen lehet a becsületes tolvaj, Ivánovics Asztafij?

- Helyes a kérdés, uram! Mert melyik tolvaj lehet becsületes? olyan nincs. Én csak azt akartam mondani, hogy az én emberem becsületes embernek látszott, mégis lopott. Egyszerűen sajnálatraméltó ember volt.

- Mondja el már az esetet, Ivánovics Asztafij.

- Hát ezelőtt vagy két évvel történt, uram. Akkoriban csaknem egy esztendeig hely nélkül voltam, mikor aztán helyhez jutottam, hozzám szegődött egy teljesen vesztének indult ember. Egy kifőzőben találkoztunk. Az illető iszákos, csavargó, naplopó volt, régebben valahol szolgált, de korhelysége miatt régen elkergették a szolgálatból. Haszontalan ember volt! Isten a megmondhatója, hogy mi volt már az a ruha is, amelyben járt! Az ember sokszor azt gondolhatta, hogy inge sincs a köpenyege alatt; bármihez jutott, mindent beivott. De nem volt duhaj; csendes, szelíd természetű, jólelkű, nem kért semmit, szégyenkezett; de hát úgylát meg lehetett látni rajta, hogy szeretne egy kortyot inni, hát megkínálja az ember. No hát így barátkoztam meg vele, vagyis ő kötötte rám magát. Hát bántam is én! De milyen ember volt az! Mint a kis kutya, úgy ragaszkodott hozzám, akárhová vitt az utam, ő a nyomomban; pedig akkor találkoztunk először, lesoványodott ember volt. Eleinte, hogy adjak neki éjjeli szállást; no, jó: bebocsátottam magamhoz: látom, hogy a passzusa is rendben van, ember... hát ember. Másnap megint bekéredzkedett éjjeli szállásra, harmadnap megint s akkor már egész nap el nem ment, az ablaknál ült és éjjelre megint ott maradt. No, - gondolom magamban - ez rám kötötte magát: etetheted, itathatod, szálláson tarthatod; - nem elég, hogy magam is szegény ember vagyok, még egy élősd is a nyakamra ül. Ezt megelőzőleg éppen így járt a nyakára egy volt szolgáló társának, rákötötte magát, együtt iszogattak; de az holtra itta magát, megbetegedett és meghalt. Az illetőt Jemeljának, Ilyics Jemeljának hitták. Töröm a fejemet, töröm: mit csináljak vele? Elkergetni - lelketlenség volna; sajnálom: olyan végkép elesett ember, hogy Isten őrizzen mindenkit ilyesmitől. Aztán olyan szótalan, semmit nem kér, ül csendesen, csak a szemével néz rád úgy, mint valami kis kutya. Hát így megrontja az embert az iszákosság. Gondolom magamban: hogy' mondjam én neki azt, hogy „menj el innen Jemeljánuska, nincs itt neked semmi keresni való; nem jó helyen kereskedel; nemsokára magamnak sem lesz betevő falatom, hát hogy' tartsalak én még téged is?” Gondolkozom: mit felel ő, ha mondom neki? És látom, hogy milyen hosszan nézne ő én reám, ha ezt mondanám neki, mint ülne anélkül, hogy egy szavamat is megértené, mint állna fel aztán az ablak mellől, kötözné össze a csími-csomóját, amely - mintha most is látnám - veres kockás, rongyos volt s amelyben Isten tudja: mit tartogatott s amelyet mindenüvé magával vitt, mint igazítná helyre magán a rossz köpenyegét, hogy rendesen is álljon, meleget is tartson, rongyos volta se lássék, - mert rendszerető ember volt. Mint nyitná ki aztán az ajtót s mint menne ki könnyező szemmel a

lépcsőre. No, hát csak nem engedhetem meg, hogy végképpen elpusztuljon a szegény ember... megsajnáltam. Pedig hát - gondolom magamban - milyen tehetetlen vagyok jómagam is! Megállj csak, Jemeljánuska, - gondolom magamban - nem sokáig vendégeskedel te én nálam! nemsokára útnak eredek, nem lelsz meg akkor. Nos, uram, el is utaztunk; azt mondja egyszer az uraságom, Filimonovics Sándor (aki most már megboldogult, nyugosztalja őt az Isten!), azt mondja: nagyon meg vagyok veled elégedve, Asztafij, ha visszamegyünk a falunkba, te rólad sem feledkezünk meg, magunkkal viszünk; én pedig udvarmester voltam náluk; nagyon jó úr volt, de még abban az évben meghalt. No, mikor eltemettük, összeszedtem a holmicskám, egy kis pénzem is volt; gondoltam: lesz már nekem is egy kis nyugtom; elmentem egy öreg asszonyhoz és kivettem nála egy kis zugocskát. Csak éppen az az egy zugocskája volt még kiadó. Az öreg asszony is dajka volt valamikor; most a kis nyugdíjából éldegélt. No, - gondolom magamban - Isten veled Jemeljánuska, sohsem látsz engem többet. De mit képzelsz ön, uram? Amint este hazajövök (egy ismerősömet látogattam meg), legelső, akit meglátok: Jemelján; ott ül nálam a ládán, mellette van a kockás motyója, rajta van a köpenyege, engemet vár... unalmában még egy imádságos könyvet is kért a háziasszonytól, azt megfordítva tartja a kezében. Hát mégis csak megtalált! Én csak eleresztettem a kezemet. No, gondolom, ez ellen nincs mit tenni, - miért nem kergettem el mindjárt első ízben? Csak azt kérdeztem tőle: „Megvan a passzusod, Jemelján?”

„Leültem és gondolkozni kezdtem: sok bajt fog-e okozni nekem ez a csavargó ember? és rájöttem, hogy nem sokat. Enni kell neki adni, - gondoltam magamban, - reggel egy darabka kenyeret s hogy jobb íze legyen: hozzá egy kis hagymát. Délben megint egy kis kenyeret ugyancsak hagymával; vacsorára pedig hagymát és kvaszt, meg - hogyha kívánja - megint egy kis kenyeret. Ha pedig egy kis káposztaleves is kerül, hát mind a ketten torkig jól lakhatunk. Én magam keveset eszem, az iszákos ember pedig - mint tudjuk - úgyszólván nem is eszik, nem kell annak csak egy kis ágyalt pálinka, egy kis zöld szesz. Annyira jutottam elmélkedésben, hogy ha Jemelján akkor elmegy, hát én az életemnek sem örültem volna... Elhatároztam, jótevő apja leszek neki. Leszoktatom a hitvány életről, az iszákosságról. Megállj csak! - gondoltam magamban; - no, jól van Jemelján - mondok - maradj itt, de vigyázz magadra, hallgass a komandóra!

Gondolom magamban: rászoktam, megtanítom valami munkára, csak nem mindjárt; hadd lődörögjön még egy kicsit, azalatt én megvigyázom, kinézem, hogy mire lehetne Jemeljánt alkalmazni. Mert tudnia kell, uram, hogy minden dologra előre meg kell lenni a képességnek az emberi természetben. Alattomban hát kezdtem őt megfigyelni. Látom: kétségbeejtő ember vagy te, Jemeljánuska! Eleinte jó szóval próbálkoztam: így meg úgy, Ilyics Jemelján, szednéd már egyszer össze magad, javulnál meg valahogy!

- Hagyj fel már a csavargással! Nézd; csupa rongy vagy; a köpenyeged - engedelemmel legyen mondva - olyan, mint a rosta; nem jól van ez! Ideje volna már tisztességet is tudni! - Ül, hallgat, lesüti a szemét az én Jemeljánuskám. Mit gondolsz, uram? Annyira jutott már, hogy a szavát is beitta, nem képes egy okos szót ejteni. Az ember ugorkáról kezd vele beszélni s ő babbal felel. Hallgat engem, sokáig hallgat, aztán nagyot sóhajt... „Mit sóhajtozol, Ilyics Jemelján?” kérdezem tőle.

- Hát csak úgy, semmit, Ivánovics Asztafij, ne törődjön vele! Hanem ma két asszony hajbament az utcán, Ivánovics Asztafij; az egyik véletlenül kiborította a másiknak az áfonyás kosarát.

- No s aztán?

- Aztán a másik ezért készakarva kiborította amannak az áfonyás kosarát, sőt össze is taposta a kiborult áfonyát.

- Mit akarsz ezzel, Ilyics Jemelján?

- Semmit, Ivánovics Asztafij, csak úgy mondom.

- Semmit, csak úgy mondod! E-eh, Jemeljuska-Jemelján, - gondolom magamban - elitted már az eszedet!

- Aztán egy úr elejtett egy bankópénzt a Gorohovája: - nem is: a Szádovájá-utcában; meglátta azt egy paraszt és azt mondta: az én szerencsém! de meglátta egy másik és az is azt mondta: az én szerencsém! én láttam meg előbb...

- Nos, Ilyics Jemelján?

- Ölrementek a parasztok, Ivánovics Asztafij. Arra odajött egy rendőr, elvette a pénzt, odaadta az úrnak, a parasztokat pedig megfenyegette, hogy elzáratja őket.

- Hát mi van ebben? Micsoda tanulságos eset ez, Jemeljánuska?

- Hiszen én semmit sem akarok kihozni belőle. Az ácsorgó nép nevetett.

- E-eh' Jemeljánuska! Mi az a nép! Eladtad te a lelkedet egy fagarasért! Tudod-e mit mondok én neked, Ilyics Jemelján?

- Mit, Ivánovics Asztafij?

- Láss valami munkához, igen: fogj valamihez! Századikszor mondom, hogy láss valami dologhoz, sajnáld meg magadat!

- Mihez lássak, Ivánovics Asztafij? Nem tudom én, hogy mibe kezdhetnék, senki engem munkára fel nem fogad, Ivánovics Asztafij.

- Azért eresztettek el a szolgálatból is, Jemeljá, mert iszákos vagy.

- A pincemester Vlászta ma berendelték az irodába, Ivánovics Asztafij.

- Miért rendelték be, Jemeljánuska? - mondok.

- Nem tudom, Ivánovics Asztafij. Úgy látszik szükség van ott rá, azért hítták be.

„E-eh! - gondoltam magamban, - végünk van nekünk mindkettőnknek, Jemeljánuska. Az Isten büntet minket a bűneinkért. Ugyan mit csinálhattam azzal az emberrel, uram!”

Hanem ravasz volt ám ökelme! Hallgatott rám, hallgatott, hanem aztán megunt a hallgatást s mihelyt látta, hogy haragudni kezdek, fogta a köpenyegét és elődalgott, híre-hamva sem maradt. Egész nap csavarog, estére részegen kerül vissza. Ki itatta meg, hol tett szert pénzre - azt a jó Isten tudja; én nem voltam abban hibás.

- Nem, Ilyics Jemelján, - mondom neki, - így nem viheted sokáig. Elég volt az iszákosságból, érted? Ha még egyszer részegen jössz haza, hát kint, a lépcsőn fogsz háltni. Be nem bocsátalak.

Hallván ezt a rendeletet, egy-két napig otthon ült Jemelján, de a harmadik napon megint eltűnt. Várom-várom: nem jön haza. Az igazat megvallva, megijedtem, sajnálni is kezdtem az esetet. Mit csináltam vele! - gondoltam magamban; - nagyon megijesztettem. Hova lett szegény istenadta? Még elvész valahol. Beállt az éjszaka - nem jön. Reggel kimentem a folyosóra, hát látom, hogy ő ott húzta meg magát éjjeli szállásra. Egy lépcsőhágóra fektette a fejét, úgy feküdt; fázott, mint a kocsonya.

- Mi ez, Jemelján, hogy az Isten áldjon meg! Hol jártál?

- Megharagudott a multkor, Ivánovics Asztafij, egészen elkeseredett és azzal fenyegetett, hogy a pitvarban fog hálatni, hát nem mertem bemenni, Ivánovics Asztafij, úgy feküdtem itt le...

Sajnáltam is, mérgelődtem is.

- No, Jemelján, más hivatalt is vállalhatnál, mint hogy a folyosót őrízd.

- Ugyan micsoda más szolgálatot, Ivánovics Asztafij?

- Hát például megtanulhatnád a szabóság művészetét, te elveszett lélek, - mondok. (Nagyon haragos voltam). Nézd: milyen a köpenyeged! Nem elég, hogy csupa lyuk, még a lépcsőt is sepred vele! Fognál inkább tűt, cérnát és bevárnád a lyukakat, ahogy azt a becsület megkívánja. E-eh, te iszákos, te!

Nos, uram, csakugyan megfogta a tűt; én csak tréfából mondtam azt neki, de ő megijedt és hozzálátott. Levetette a köpenyegét s elkezdte befűzni a cérnát a tűbe. Nézem, hát persze a szeme káprázik, megveresedik, keze reszket. Döföli a cérnát, döföli - nem bírja befűzni; pislog, csipegeti, sodorgatja a cérnát - hiába! Végre is félredobta és rám nézett.

- No, Jemelján, meg vagyok én veled akadva! Ha ezt mások is látnák, nem tudom mit csinálnék! Hiszen én neked, mint afele egyszerű embernek csak tréfából, példalózásképpen szóltam... Sohase törd magad! Ül magadnak, csak rosszat ne cselekedjél, ne hálj a lépcsőn, engem meg ne szégyeníts.

- Mit tegyek, Ivánovics Asztafij, hiszen magam is jól tudom, hogy iszákos vagyok, hogy semmi hasznomat nem vehetik. Csak magát, jó-ó-tevőmet bosszantom...

E szavaknál megremegnek kék ajkai, arcán végigpereg a könny, a leperdült könny ott reszket borotvátlan szakállán, aztán egész könnyáradatban úszik az én Jemeljánom... Istenem! Mintha kést döftek volna szívembe.

- Eh! nem is gondoltam volna, hogy te ilyen érzékeny ember vagy! Ki hitte volna ezt? - Nem, - gondolom magamban, - leveszem én terólad egészen a kezemet, Jemelján; pusztulj el, mint valami hasznavehetetlen rongydarab.

Mit beszéljek tovább, uram! Az egész eset olyan semmis, nyomorúságos, hogy szóra sem érdemes, másszóval, ön, uram egy fagarast sem adna az egészért, én azonban sokat adnék érte, ha mindez velem meg nem történt volna. Volt nekem, uram, egy tüzeskék, kockás posztóm, egy idejött földesúr adta és rendelt belőle egy öltő ruhát, de aztán nálam hagyta, azt mondta, hogy szűkre szabtam; így hát rám maradt az egész matéria. Gondolom magamban: sokatérő dolog ez a szövet. A Tolkucsi-piacon öt rubelt is megadnak érte, ha pedig nem, hát két nadrágot is kimódolok belőle a pétervári uraknak, még marad is nekem egy mellényre való. Tetszik tudni: a magamféle szegény embernek minden jó. Jemeljánra pedig abban az időben igen rossz napok jártak. Látom: nem iszik egy nap, nem iszik másnap, harmadnap; szeszcsillag nem vesz a szájába, egészen elbúsult, szomorkodva lézeng. No, gondolom: vagy költséged nincs neked, vagy az igaz útra tértél, elővetted a jobbik eszedet. Hát így volt az, uram. Akkor pedig éppen egy nagy ünnep volt. Én elmentem az éjjeli misére, visszajövök - ott ül az én Jemeljánom az ablaknál és kaptos, csak úgy billeg. Ehe! - gondolom, - hát így vagyunk! És benyúltam valamiért a ládába. Hát nincs ott a posztó... Keresem, kutatom: nincs hát, nincs! Kikutatok mindent s mikor látom, hogy sehol sincs a posztó, mintha szíven ütöttek volna. Kiszaladok a vénasszonyhoz, nekiesek; Jemeljánt pedig, bár ott volt a tanúbizonyosság az ő kaptosságára, még csak távolról sem vettem gyanúba. „Ugyan, - mondja a vénasszony, - az Isten áldjon meg, te gavallér, minek volna nekem a te nadrágod? talán nadrágban jársz? A

minap nekem magamnak is elveszett egy szoknyám egy közületek való jóember ittjártával... egy szóval én színét sem láttam”, - azt mondja. - Ki járt itt? - kérdezem. - „Nem járt itt senki, te gavallér; mindig itthon voltam, Ilyics Jemelján kiment, de később visszajött; most is ott ül, ni! kérdezd ő tőle.” - Nem vetted-é el, Jemelján, - mondok - nem vetted-é el az én posztómat? tudod: azt, amelyik már félig megvult varrva a földesúr számára? - „Nem, Ivánovics Asztafij, - azt mondja, - márhogy... izé... én nem vettem el.”

Micsoda okkázio ez! Megint keresni kezdtem. Keresem, keresem - nincs! Jemelján pedig ül és inog. Leültem szembe vele a ládára, uram; egyszerre csak rákancsalgok a szememmel... Eh, gondolom, és mintha csak megsütötték volna valamivel a szívemet; még el is veresedtem. Abban a pillanatban Jemelján is rám nézett.

- Nem, Ivánovics Asztafij, - azt mondja, én a maga posztóját... izé... maga tán azt gondolja, hogy én vettem el... pedig én nem bántottam.

- Akkor hát hova lehetett, Ilyics Jemelján?

- Én színét se' láttam, Ivánovics Asztafij.

- Akkor hát fogta magát és elveszett magától az a posztó, Ilyics Jemelján?

- Meglehet, hogy magától vészett el, Ivánovics Asztafij.

Ezt hallva, én úgy, ahogy voltam, felálltam, az ablakhoz mentem, mécsest gyújtottam és dolgozni kezdtem. Egy hivatalnoknak, aki alattunk lakott, a mellényét javígtattam. De a szívem csak úgy égett, csak úgy fájt! Szinte megkönnyebbültem volna, ha az egész ruha-készletemmel befűtöttem volna a kályhát. Úgy látszik: megérezte Jemelján, hogy el vagyok keseredve. Mert úgy van az, uram, hogyha valaki valamiben vétkes, hát messziről megérzi a bajt, mint az ég madara a vihart.

- Tudja-e, Ivánovics Asztafij, - kezdte Jemeljánuska (szava csak úgy reszketett), hogy a felcser, Prohorovics Antip elvette annak a kocsisnak az özvegyét, aki a minap meghalt...

Én csak ránéztem, de nagyon bosszúsán ám... Jemelján megértett. Látom: feláll, odamegy az ágyhoz és ott valamit keres-kutat. Várok: - sokáig tesz-vesz és egyre azt hajtja, hogy „nincs hát nincs; ugyan hova lehetett!” Várom, hogy mi lesz; látom, hogy bemászott Jemelján az ágy alá. Nem bírtam magamon tovább uralkodni.

- Mit mászkál ott maga, Ilyics Jemelján? - mondok.

- A posztót keresem, Ivánovics Asztafij. Nézem, hogy nem csúszott-e le ide valahova?

- Ugyan, uram, - mondok (bosszúságomban már meguraztam), - mit fárad uraságod olyan egyszerű szegény ember dolgában, mint én vagyok! kár a térdecskéit megerőltetni.

- Miért ne tenném meg, Ivánovics Asztafij... Ha keressük, talán meg is találjuk.

- Hm! - mondok. - nézd csak, Ilyics Jemelján.

- No mi az, Ivánovics Asztafij?

- Hátha egyszerűen te loptad el azt a posztót s gazember módjára köszönöd meg nekem az én vendégszeretetemet? - Annyira felháborított az engem, uram, hogy ő én előttem térdenállva mászkált.

- Nem én... Ivánovics Asztafij.

És Jemelján, amint volt, úgy maradt ott arcra borulva az ágy alatt. Sokáig feküdt ott, aztán kimászott. Látom: olyan fehér az én emberem, mint a fal. Felállt, leült hozzám az ablakhoz s vagy tíz percig úgy ült ott.

- Nem, Ivánovics Asztafij, - azt mondja, aztán felállt s hozzám közelebb lépett, mintha most is látnám: oly félelmesen, mint a bűn, - nem, Ivánovics Asztafij, - azt mondja, - én az ön posztóját... ízé... nem voltam bátor elvenni...

Egész testében reszket, reszkető újjaival a mellét böködi, a hangja is úgy reszket, uram, hogy magam is megijedtem s mintha odaragadtam volna az ablakhoz.

- No, Ilyics Jemelján, - mondok, - bocsásson meg, ha ostobaságomban ok nélkül megbántottam önt. Vesszen hát az a posztó: azért még nem pusztulunk el. Van még kezünk, hálistennek, nem kell lopni menni... sem más szegény embereknel zsiványkodni; megbírjuk keresni a mindennapi kenyerünket.

Meghallgatott Jemelján, egy kis ideig álldogált még előttem, aztán leült. Úgy ült aztán egész este, mozdulatlanul; én már le is feküdtem, ő még mindig ott ült. Reggel látom, hogy ott fekszik a csupasz padlón, beburkolódzva a köpenyegébe; annyira megalázkodott, hogy nem akart az ágyba feküdni. No, uram, nem szerettem én őt akkor, sőt az első napokban gyűöltem. Mintha az édes testvérem lopott volna meg és vérig megsértett volna. Ah, Jemelján, Jemelján! - gondoltam magamban. Jemelján pedig vagy két hétig iszik, mint a konok. Vagyis teljesen nekibőszülve ivott. Elmegy reggel, késő éjjel tér vissza s két hét alatt még csak szavát sem hallom. Úgy kell lenni, hogy őt, magát is mardosta a búbánat, vagy vesztébe akart rohanni. Végre odajutott, hogy elivott mindent s újra leült az ablakhoz. Emlékszem rá, hogy három napig egyfolytában ült és hallgatott. Egyszer csak ránézek, hát az én emberem sír. Ül és sír, de hogy' sír! Mint a zápor. Maga sem tudja, hogy' szakadnak a könnyei. Nagyon szomorú azt látni, uram, mikor meglett ember, sőt már olyan éltes, mint volt Jemelján, búbánatában sírásra fakad.

- Mi lelt, Jemelján? - kérdem tőle.

Megrezzent. Egész testében reszketni kezdett. Tudniillik én azóta most szóltam hozzá először.

- Semmi, Ivánovics Asztafij.

- Ne törődj már vele, Jemelján, vesszen el, ha már elveszett. Mit ülsz, mint a bagoly? - Megsajnáltam.

- Hiszen nem is az, Ivánovics Asztafij. Valami munkába szeretnék fogni, Ivánovics Asztafij.

- Micsoda munkába, Ilyics Jemelján?

- Akármicsodába. Talán kapok valami szolgálatot, mint régebben; már voltam is kérni Ivánovics Theodosziusznál... Nem szép tőlem, hogy önnek terhére vagyok Ivánovics Asztafij. Mihelyt szolgálatot kapok, mindjárt megtérítek önnek mindent, az egész ellátást.

- Ne beszéljünk erről, Jemelján; no, vétkeztél, de most már feledjük el. Vigye az ördög! Legyünk jóban, mint voltunk eddig.

- Nem, Ivánovics Asztafij, ön talán még mindig... ízé... de én a maga posztóját nem bántottam.

- Hát legyen úgy! Bánom is én, Jemeljánuska!

- Nem, Ivánovics Asztafij, úgy látom én, hogy én az ön lakója tovább nem lehetek. Már megbocsásson, Ivánovics Asztafij.

- De az Isten áldjon meg, - mondok, - hát ki bánt téged, Ilyics Jemelján? elkergetlek én, vagy mi?

- Nem illik nekem önnél így laknom, Ivánovics Asztafij... Jobb, ha elmegyek...

Tudniillik: megvolt sértve, egyre a magáét hajtogatta. Nézem, hát csakugyan felállt, vállára vette a köpenyegét.

- Hova készülsz, Ilyics Jemelján? Legyen eszed; mit akarsz? Hova mégy?

- Már megbocsásson, Ivánovics Asztafij, ne is tartóztasson (és rücskölni kezdett), elmegyek én innen; nem olyan már maga én hozzám, mint volt.

- Hát milyen vagyok? Nem olyan! Hiszen te magadban elpusztulsz, mint valami esztelen kis gyerek, Ilyics Jemelján.

- Nem, Ivánovics Asztafij, most ön, ha hazulról elmegy, lelakatolja a ládát; látom én ezt, Ivánovics Asztafij és csak sírok. Nem, legjobb, ha elbocsát engem. Bocsássa meg, ha vétettem ön ellen valamit.

Mit gondol, uram? El is ment az én emberem. Vártam egy napig - gondoltam: estére talán visszajön. Nem jött. Vártam két napig, háromig, - nincs, hát nincs. Megijedtem, elbúsultam: se' étel, se' ital nem kell, aludni sem tudok. Végkép lefegyverzett engem az én emberem. Negyedik nap elindultam, minden kocsmába benéztem, kérdezősködtem - nincs sehol, elveszett Jemeljánuska. „Hova lett a te árva fejed?” - gondoltam. „Talán valamely sövény alatt adtad ki részeges lelkedet s most ott fekszel, mint egy darab rothadt fa!” Azt sem tudtam élek-e, halok-e, mikor hazatértem. Feltettem, hogy másnap is keresni fogom. Átkoztam magamat, miért engedtem meg, hogy az a bolond ember tőlem elmenjen. Hát ötödik nap kora reggel (ünnepi nap volt) egyszerre csak nyílik az ajtó. Nézem: Jemelján jön be: arca kék, haja csupa sár, mintha az utcán hált volna, le van soványkodva, mint a fáklyaforgács; letette a köpenyegét, leült mellém a ládára, úgy nézett rám. Megörültem, de még nagyobb szomorúságot éreztem a szívemben. Mert hogy állt a dolog, uram? megesett velem az az emberi gyarlóság, hogy már azt mondtam: inkább megdöglök, mint a kutya, de nem jön haza! Hát pedig Jemelján hazajött. No, természetes: szomorú valakit olyan állapotban látni. Elkezdtem őt babusgatni, dédelgetni, megnyugtanni, „No - mondok - örülök, Jemeljánuska, hogy visszajöttél. Ha egy kicsit elkésel, hát ma is elmentem volna, hogy a kocsmákban keresselek. Ettél-e már?”

- Ettem, Ivánovics Asztafij.

- De igazán? Van itt tegnapi egy kis káposztaleveske, marhahússal volt, nem böjtösön; van azonkívül hagyma is kenyérrel. Egyél - mondok - váljék egészségedre.

Adtam neki enni; mindjárt láttam, hogy legalább három nap óta nem evett, olyan étvágya volt. Eszerint az éhség hajtotta őt hozzám haza. Elérzékenyültem egészen, amint ránéztem szégykére. Elfutok a pálinkamérésbe - gondolom magamban. Hozok neki egy kis itókát, felélénkítem a lelkét, aztán vége! Nem haragszom én már reád, Jemeljánuska. Hoztam pálinkát. Ígyunk egyet az ünnepnap alkalmából, Ilyics Jemelján, - mondok. - Iszol-e? jó az!

Már ki akarta nyújtani a kezét; nagyon mohón nyújtotta ki, de aztán visszakapta; várt egy kissé; látom: felvette a poharat, a szájához vitte, kilocsolta az italt a ruhaújjára. Hanem mikor már egészen a szájához vitte, egyszerre csak visszatette az asztalra.

- Mi az, Jemeljánuska?

- Nem... izé... Ivánovics Asztafij.

- Nem iszol?

- Hát biz' én már... nem fogok többé inni, Ivánovics Asztafij.

- Végképpen eltökélted, hogy nem iszol, Jemeljánuska, vagy csak ma nem akarsz inni?

Nem felelt. Nézem: egy perc múlva lehajtotta fejét a kezére. - Talán rosszul vagy Jemelján?

- Rosszul érzem magamat, Ivánovics Asztafij.

Lefektettem az ágyba. Nézem, hát csakugyan rosszul van: forró a feje és rázta a hideg. Ott ültem mellette egész nap; estére még rosszabbul lett. Kvászt, vaját, hagymát kevertem és kenyérre kentem neki. No - mondok - egyél egy kis cibérés kenyeret, talán jobban leszel. Csak a fejét rázza. „Nem, - azt mondja, - ma már én enni nem fogok, Ivánovics Asztafij.” - Teát készítettem neki, a vénasszonyt meghajszoltam vele - az sem használt. No, - gondolom, - ez rossz jel. Harmadnap elmentem az orvoshoz. Ott lakott közel egy doktor ismerősöm, Kosztopravov. Még akkor ismerkedtem meg vele, mikor Boszomjágin úréknál voltam; engem is gyógyított. Eljött az orvos, megnézte, „nagyon rosszul van, - azt mondja - hiába hívtalak engem ide, hanem azért rendelhetek neki valami port.” No, abból a porból én nem adtam be neki; az orvos csak éppen hogy tenni akart valamit. Eközben felvirradt az ötödik nap.

Addig feküdt, míg ott a szemem láttára meghalt. Az ablaknál ültem, kezemben a munkámmal. A vénasszony tüzet rakott a kemencébe. Mindnyáján szótlanok voltunk. Majd meghasadt a szívem a szegény csavargóért, mintha az édes fiamat temetném. Tudtam, hogy Jemelján folytonosan rámnéz; reggel óta észrevettem, hogy összeszedi magát, valamit akar nekem mondani, csak nem mer. Végre ránézek: látom, hogy nagyon szomorú szegénykének a szeme és le nem veszi azt rólam, de amint meglátja, hogy ránézek, rögtön lesüti.

- Ivánovics Asztafij.

- No, mi az, Jemeljánuska?

- Ha elvinné a köpenyegemet a Tolkucsi-piacra adnának-e azért ott valamit, Ivánovics Asztafij?

- No, hogy sokat adnának-e érte, azt nem tudom. Meglehet, hogy tán három rubelt is megadnának, Ilyics Jemelján.

- Pedig ha csakugyan elvittük volna a zsibvásárra, hát semmit sem adtak volna érte, legfeljebb kinevettek volna vele, hogy ilyen hitványságot akarunk eladni. Csak megnyugtatósul mondtam én azt az istenadtnak, mert nem akartam a becsvágyát megsérteni.

- Én is azt gondoltam, Ivánovics Asztafij, hogy három rubelt megadnának érte; posztóból van, Ivánovics Asztafij. Hogyne adnának érte három rubelt, ha egyszer posztóból van?

- Nem tudom, Ilyics Jemelján - mondok, - de ha el akarod vinni, hát persze első szóra mindjárt három rubelt kell érte kérni.

Elhallgatott egy kissé Jemelján, aztán megint megszólal:

- Ivánovics Asztafij.

- Mi kell, Jemeljánuska?

- Ha meghalok, adja el a köpenyegét, ne temessen el benne. Anélkül is elfekhetem én ott; a köpenyeg értékes darab; haszna lehet belőle.

Erre úgy elszorult a szívem, uram, hogy ki sem mondhatom. Látom, hogy elfogja a halál érzése az én emberemet. Megint elhallgattunk. Így mult el vagy egy óra. Megint ránéztem: mindig rajtam a szeme s amint tekinteteink találkoznak, megint mindjárt lesüti a szemét.

- Nem iszik egy kis vizet, Ilyics Jemelján? - kérdezem.
 - Nem bánom, adjon hát egy kis vizet, Ivánovics Asztafij.
- Megitattam. Ivott.
- Köszönöm, Ivánovics Asztafij, - azt mondja.
 - Nem kell még valami, Jemeljánuska?
 - Nem; semmisem kell, Ivánovics Asztafij, csak azt akarom...
 - Mit?
 - Hát izé...
 - No, mi az, Jemeljánuska?
 - A posztót... azt a bizonyos posztót... akkor én vettem el, Ivánovics Asztafij.
 - No, bocsássa meg neked a jó Isten, Jemeljánuska, te szegény ember, te! Távozzál békével...
- Elakadt a lélekzetem, uram, és megeredtek a könnyeim; egy pillanatra el akartam fordulni.
- Ivánovics Asztafij...
 - Odanézek: látom, hogy Jemelján valamit akar mondani; felemelkedik, erőlködik, ajkait mozgatja... Egyszerre csak elveresedett egészen, úgy nézett rám... Aztán látom: megint hirtelen elsápad, egy pillanat alatt lehanyatlik, fejét hátraszegi, egyet sóhajt és - átadta lelkét az Istennek...

POLZUNKOV

Figyelemmel kezdtem kísérni ezt az embert. Már külső megjelenésében volt valami különös, amivel magára vonta a legszórakozottabb ember figyelmét is és hangos kacajra fakasztotta azt. Ez történt velem is. Meg kell jegyeznem, hogy ennek a kis emberkének a szemei oly élénken forogtak, ő maga pedig annyira hatalma alatt állt a ráirányzott nézés magnetizmusának, hogy szinte ösztönszerűen megérezte, hogy megfigyelik és rögtön a ránéző felé fordult, hogy nyugtalanul találgassa: mit néz az ő rajta! Ettől a nyughatatlanságától határozottan olyan volt, mint a szélkakas. Különös! Félt a nevetségességtől, holott csaknem azzal kereste a kenyerét, hogy mindenkinek bolondja volt és minden fricskának alázatosan odatartotta a fejét - értve ezt erkölcsi, de csaknem fizikai tekintetben is, ahhoz képest, hogy milyen társaságba került. Az önkéntes bohócok pedig nem is sajnálatraméltóak. De én rögtön észrevettem, hogy ez a különös teremtmény nem volt ám olyan, aki a bohóckodást mesterségből űzi. Maradt még benne valami jobb érzés. Már nyughatatlankodik, örökös félénksége emellett tanúskodott. Úgy láttam, hogy mindenre való készségében inkább a jószívűsége, mint az anyagi haszonra való kilátás vezérelte. Szívesen tűrte, hogy legilletlenebb módon a szemébe kacagjanak, azalatt pedig - erre esküt merek tenni - fájt a szíve és vérbe borultak gondolatai azért, hogy hallgatói oly nemtelenül kegyetlen szívűek és nevetni tudnak nem valami eseten, hanem őrajta, az ő egész mivoltán, a szívéen, a fején, a külsején, az ő egész testén és lelkén. Biztosra veszem, hogy ő ilyen pillanatokban egészen átérezte helyzete ostobaságát; de az elkeseredés mindjárt el is csitul kebelében, habár az minden egyes esetben a legnemesebb módon jelentkezett is. Biztos vagyok benne, hogy mindez csak az ő jószívűségéből eredt és nem valami anyagi haszonra való számításból kért kölcsön pénzt: mert ez az úr örökösen pénzt kért kölcsön, vagyis abban a formában szedett alamizsnát, hogy - miután a maga rovására eleget bolondozott, mókázott, - elérkezettnek látta az időpontot, melyben bizonyos tekintetben jogfosztottnak érezte magát, hogy kölcsön kérjen. De Istenem! micsoda kölcsönök voltak azok! És milyen alakban kérte ő azokat! Nem tudtam volna elképzelni, hogy olyan kis területen, mint amekkora volt ennek az embernek ráncos, szögletes arca, egy és ugyanazon időben annyi különféle mórka, annyi különféle, furcsa érzés, annyi sok kínos kifejezés férhessen el. Mi minden volt azon látható: szégyenkezés, hazug szemtelenség, a bosszúság hirtelen támadt pirossága, harag, a felsüléstől való félelem, bocsánatkérés azért, hogy alkalmatlankodni mérészkedik, önérzet és a maga semmiségének tudata: mindez villámgyorsasággal mutatkozott arcán. Teljes hat évig küzdött már így az élettel s még mostanig sem bírta megállapítani, hogy arra való alkalmas pillanatokban milyen formában álljon elő a kölcsönkéréssel. Persze: elfásulni vagy aljasan viselkedni ő sohasem volt képes. Sokkal melegebb, élénkebb volt a szíve. Többet mondok: véleményem szerint igen becsületes és nemesszívű volt, de volt egy kis hibája: kész volt első szóra, önzetlenül hitványságot elkövetni csak azért, hogy mások kedvében járjon. Egy szóval: rongyemberke volt a szó szoros értelmében. Legmulatságosabb volt az, hogy csaknem éppen úgy volt öltözve, mint bárki más, sem jobban, sem rosszabbul; tisztán, sőt némi választékossággal, szolidagra törekvő igyekezettel és saját méltóságának szem előtt való tartásával. Ez a külső és benső egyenlőség, maga miatt való folytonos nyugtalanlansága, egyúttal pedig maga-magának kisebbitése: - mindez igen meglepő ellentétet képezett és szánalomra, nevetésre volt méltó. Ha biztos lett volna szívében (ami - tapasztalatai ellenére - minden pillanatban megtörtént vele), hogy hallgatói a világ lehető legjobb emberei, akik csak a nevetni való eseten nevetnek, de nem az ő áldozatra szánt személyén, akkor ő szívesen levetette volna a frakkját, azt valahogy, panyókára vetve kész lett volna az utcákon úgy elindulni, csak azért, hogy mások mulassanak, maga is élvezzen és pártfogóit megnevettesse,

kielégítse. Az egyenlőséget soha, semmiképpen sem tudta elérni. Még egy jellemző vonása: hiú külön volt, sőt koronkint - ha baj nem fenyegette - nagylelkű is. Látni és hallani kellett azt: mint tudott megszabadulni az őt végletekig felbosszantó valamely *jótevőjétől*, nem kímélve önmagát, következőképpen sokat kockáztatva, csaknem hősiess elszántsággal! De ilyesmi csak percenkint fordult elő. Röviden: ő a szó szoros értelmében vértanú volt minden szükség nélkül s következőképpen a legkomikusabb vértanú.

A vendégek közt általános vita keletkezett. Egyszerre csak látom, hogy az én furcsa emberem felugrik egy székre s teljes erejéből kiabálva követeli, hogy hallgassák meg.

- Vigyázzon csak - súgta a szomszédom, - ez néha roppant érdekes dolgokat szokott mondani... érdeklődik ön iránta?

Én fejemmel biccentettem és a tolongók közé furakodtam.

A tisztességesen öltözött, a székre felugrott, tele torkából kiabáló úr iránt általános volt az érdeklődés. Némelyek, akik a furcsa embert nem ismerték, összenéztek, mások hahotáztak.

- Én jól ismerem, Nikolaics Theodoziusz az! Nekem a legjobban kell ismernem Nikolaics Theodoziuszt! - kiabált a különös ember a széken állva. Engedjék meg uraim, hogy beszélhessek. Majd beszélek én Nikolaics Theodoziusról. Tudok egy pompás történetet!

- Halljuk, Mihajlucs József! Beszéljen!

- Beszélj!

- Halljuk!

- Halljuk, halljuk!

- Jól van! Hanem ez igen különös história, uraim...

- Jól van, jól!

- Komikus história.

- Annál jobb! Halljuk már!

- Ez az önök legalázatosabb szolgájának életéből való...

- No, hát minek kellett még külön megjegyeznie, hogy a história komikus!

- Sőt némiképpen tragikus.

- Úgy???

- Egy szóval, uraim, az a história, amelyet szerencsések lesznek mindjárt hallani tőlem, az a história, amelynek következtében én ilyen érdekes társaságba kerültem...

- A dologra!

- Az a história...

- Egy szóval: az a história - ugyan végezze be már az apológiát - olyan história, mely érdemes a meghallgatásra - mondta rekedtes hangon egy bajszos, szőke fiatal úr, kezét kabátja zsebébe süllyesztve, ahonnan zsebkendő helyett pénzes erszényt húzott ki.

- Az a história, uracskáim, az, amely után szeretném, ha önök közül mentől többet láthatnék a magam helyén, - végül pedig az a história, melynek következtében én meg nem nősültem.

- Nősülni! Polzunkov meg akart nősülni!

- Megvallom: szeretném most Polzunkovné asszonyomat látni!

- Szabad-e megtudni: hogy' hitták az elmaradt Polzunkovné asszonyomat? - csiripelt egy ifjú úr, a szónokhoz közeledve.

- Tehát: első fejezet, uraim: ezelőtt hat évvel, tavasz idején, március 31-én... jegyezzék meg a dátumot, uraim... megelőző napja volt ez...

- Április elsejének - kiáltott közbe az ifjú úr.

- Ön rendkívül találékony. Este volt. N. kerületi város felett beállt a szürkület, feljött a hold... no és így tovább, amint az szokott lenni. A már teljesen kései órákban csendesken kiosontam a lakásomból, miután elbúcsúztam megboldogult nagyanyámtól. Bocsássanak meg, uraim, hogy ilyen divatos kifejezésekkel élek, de ezeket én a minap Nikolaics Miklósnál hallottam. Nagyanyám egészen el volt zárva a világtól: vak volt, néma volt, siket és gyér-eszű volt - meg minden, ami csak elképzelhető. Megvallom: izgatott voltam, nagy dologra készültem; szívem úgy dobogott, mint a kandúré, mikor valaki csontos kezével torkon ragadja.

- De kérem, Polzunkov úr!

- Mi tetszik?

- Egyszerűbben beszéljen, ne akarjon annyira kitenni magáért!

- Értem, - felelt kissé megzavarodva Mihajlucs József. Bementem a Nikolaics Theodozisz házába (melyet ő rendes úton-módon szerzett volt), Nikolaics Theodozisz tudvalevőleg nem az, hogy hivatalnoki kartárs, hanem még feljebbvaló is. Bejelentettek, aztán rögtön bevezettek a dolgozó-szobájába. Mintha most is látnám: a szoba csaknem teljesen setét, de gyertyát nem gyújtanak. Látom: bejön Nikolaics Theodozisz. És úgy maradunk ketten a setétben...

- No és mi történt önök közt? - kérdezte egy katonatiszt.

- Mit gondol, hogy mi történt? - kérdezte Polzunkov, rángó arcával lassan a piperés ifjú úr felé fordulva.

- Mindjárt megmondom: igen különös eset történt. Vagyis semmi különös nem volt abban, hanem volt az, amit úgy mondunk, hogy mindennapi dolog, - én egyszerűen kivettem a zsebemből egy csomag papírt, ő meg kivett a zsebéből egy csomag papírpénzt, államiakat...

- Állami asszignátákat?

- Asszignátákat - igenis - aztán kicseréltük a csomagokat.

- Fogadni mernék rá, hogy megkenésről volt szó, - szólt egy szolidul öltözött és jól megnyírt fiatalember.

- Megkenésről! - felelt Polzunkov. - Eh!

„Liberális vagyok én is,
Amilyet én sokat láttam!”

Ha ön valamely kormányzáságnál fog szolgálni és meg nem melengeti a kezét... a házi tűzhelynél... Mivelhogy azt mondta egy literátor:

„A hazának a füstje is édes és kellemes!”

Anyánk nekünk a haza, uraim, édes anyánk s mi, az ő kisdedei vagyunk, hát szopjuk...

Általános nevetés hangzott fel.

- De akár hiszik, uraim, akár nem: én soha nem kenettem meg a markomat, - tette hozzá Polzunkov, bizalmatlanul nézve szét a társaságban.

Homéri kacaj viharzott fel Polzunkov szavaira.

- Úgy van ez, uraim!

Szünetet tartott s valami különös arckifejezéssel nézegette a körülállókat. Ki tudja: talán arra gondolt ebben a pillanatban, hogy ő tisztességesebb, becsületesebb, mint amilyenek sokan ebből a társaságból. Hanem komolysága el nem tűnt arcáról mindaddig, míg az általános derűtség tartott.

- Tehát ámbár én soha meg nem kenettem magamat - kezdte újra Polzunkov, mikor a többiek lecsendesültek, - de ezúttal vétkes voltam: zsebrevágtam a megkenést... a megkenttől. Vagyis voltak birtokomban néminemű iratok, melyek - ha bizonyos helyre eljutnak - nagy bajba keverték volna Nikolaics Theodoziuszt.

- E szerint ő megvásárolta azokat az iratokat?

- Meg!

- Sokat adott értük?

- Adott annyit, amennyiért a mi időnkben egynémely ember egész lelkiismeretét - minden variációjával együtt eladná... ha ugyan megvennék. Csakhogy én, mikor a pénzt zsebrevágtam, úgy éreztem magamat, mintha leforráztak volna. Igazán nem tudom, uraim, miért szokott én velem ilyesmi történni - elég az hozzá, hogy azt sem tudom: élek-e, halok-e, ajkaim remegnek, lábaim reszketnek; nos, vétkeztem, a legnagyobb mértékben vétkeztem, erőt vett rajtam a lelkiismeretem s kész vagyok Nikolaics Theodoziusztól bocsánatot kérni...

- No és megbocsátott?

- De nem kértem én bocsánatot... csak úgy mondom, hogy akkor úgy éreztem, mert nekem meleg szívem van. Látom: egyenesen a szemembe néz.

- Ön nem ismer Istent, Mihajlucs József - azt mondja.

No, mit tehettem! Illendőségből széttártam karjaimat, fejemet félrebillentettem. - „Hát ugyan miért ne ismernék én Istent, Nikolaics Theodoziusz?”... De ezt csak illendőségből mondtam, különben pedig szerettem volna a föld alá süllyedni.

- Oly sokáig barátja volt családunknak, hogy úgy mondjam: fiunkul tekintettük - s ki tudja: mit határozott volna még a Gondviselés, Mihajlucs József! És egyszerre csak fel akar jeleníteni, készíti a feljelentését, éppen most. Hát mit tartsunk ilyenek után az emberekről, Mihajlucs József?

- De milyen orációt tartott, uraim! Mondja meg, Mihajlucs József, hogy ezek után mit tartsunk az emberekről? - Hát mit is tartsunk? - gondoltam magamban. Mintha valami fojtogatta volna a torkomat, szavaim remegtek és előre félve az én rossz szokásomtól, már a kalapom után nyúltam...

- Hova siet, Mihajlucs József! Vagy ilyen nevezetes nap előestéjén... Vagy még mindig rossz indulattal van irántam? mit vétettem én önnek?

- Nikolaics Theodoziusz! - mondok, - Nikolaics Theodoziusz!...

- Egy szóval: ellágyultam uraim, mint a mézbe áztatott cukor. S ez még semmi! A zsebemben levő állami bankjegyek is mintha azt kiabálták volna: „rossz ember vagy te, átkozott rabló vagy te” - mintha öt pudnyi súly húzta volna lefelé a zsebemet... (Hátha még csakugyan öt pudnyi súly lett volna benne!)

- Látom az ön megbánását - mondja Nikolaics Theodoziusz -, látom, hogy megbánta tettét... tudja, holnap...

- Egyiptomi Máriák...

- No, ne sírj - mondja Nikolaics Theodoziosz: - ne sírj: vétkeztél, de megbántad. Gyerünk! Talán sikerül még visszatéríteni önt az igazság útjára - azt mondja... Talán az én szegény penáteseim (emlékszem rá, hogy éppen a penátesek szót használta a gézengúz) meglágyítják az ön megkérges... nem mondom megkérgesedett, hanem eltévelyedett szívét...

- Karonfogott, uraim és bevitt a családja körébe. Hátamon hideg futkos, reszketek. Gondolom magamban: milyen arccal jelenek én meg itt... Meg kell jegyeznem, uraim, hogy' is mondtam... igen kényes volt a helyzet.

- Csak nem Polzunkovné asszonyról van szó?

- Fedoszjejevna¹² Máriáról, igenis, csak hogy nem akarta a sors, hogy ő azt az asszonyi nevet felvegye, melyet ön kiejtett, nem érte el ezt a kitüntetést. Mert Nikolaics Theodoziosz igazat mondott, mikor azt mondta, hogy engem csaknem a család fiának tartottak. Így is volt ez vagy fél-évvel ezelőtt, mikor még életben volt Dvigajló Makszimücs Mihály nevű junker. De ez Isten akaratára szerint meghalt, végrendelete pedig tudja Isten hol lappangott, sehol sem bírták előkeríteni...

- Uhh!!!

- Nem baj, ha baj is, bocsássonak meg uraim, hogy ilyen rossz szójátékot csinálók: hagyján, hogy rossz, de még rosszabb volt az, hogy én csaknem kinullázott állapotban maradtam, mert a megboldogult junker, habár engem sohasem bocsátottak be hozzá, (mert nagy lábon élt s úgy látszik: enyveskezű volt), rokonom volt, fiának tarthatott, még pedig nem tévedésből.

- Aha!

- Igenis, így volt! No és elkezdtek nekem Nikolaics Theodozioszék fűgét mutogatni. Láttam én azt, türtem egy ideig, türtem; egyszer csak szerencsétlenségemre (vagy talán szerencsémre) megjelent városunkban egész váratlanul egy ló-asszentáló katonatiszt. Ez persze szokásos, könnyű, huszáros dolog. De az illető úgy bevette magát Nikolaics Theodozioszékhoz, mint valami védelemre szánt mozsárágyú. Én úgy teszek, mintha semmi sem történt volna, félrevonulok, de rossz természetemhez képest azt mondom, hogy így meg úgy: miért sért meg ön engem, Nikolaics Theodoziosz? Hiszen én némi tekintetben már az ön fia vagyok... Mikor jutok hát én atyai bánásmódhoz? Erre elkezdett ő nekem felelgetni, tisztelt uraim. Elkeld beszélni és egész poémát, tizenkét énekre való verses poémát mond el nekem, hogy én csak hallgattam, a számat nyaltam, az élvezettől kezemmel hadonáztam, de egy szót sem értettem az egészből, vagyis nem bírtam felfogni, hogy mit lehetne abból megérteni; nem értek semmit, csak nézek mint a bolond, annyira csüri-csavarja a dolgot; no, talentum, nagy talentum! olyan tehetséggel van megáldva, hogy szinte megijed tőle az ember. Forogtam én jobbra, balra, erre, arra. Már rávettem magam a románcokra is, cukrászsüteményeket hordtam nekik, szójátékokat faragtam, sóhajtgattam; fáj a szívem - mondok - Amor nyilától fáj; aztán könnyekre fakadok, titokban szerelmet vallok. Mert bolond ám az ember! Nem hitt az anyakönyvvezető diakónusnak sem, hogy harminc éves vagyok... Dehogy! Ravaszkodik! Hiába minden! Nem javult az én helyzetem, nevetnek, kinevetnek; - erre már én is megharagudtam, bosszúság fojtogatta a torkomat, ott hagytam őket, feljűk sem néztem, gondolkoztam, okoskodtam, hát egyszer csak eszembe jut, hogy feljelentést teszek! No, aljasság volt tőlem, jóbarátomat el akartam árulni, ezt beismerem; adatocskák bőven voltak, még pedig milyen pompás, kapitális adatocskák! Ezerötszáz ezüst rubelt jövedelmezett nekem ez az eset, mikor a felszerelt feljelentést állami bankjegyekre beváltottam!

¹² Theodoziosz oroszul: Fedoszj, leánya tehát Fedoszjejevna.

- Áh! Ez hát az a megkenés!

- Igenis, uraim, ez volt az a megkenéske, melyet nekem a megkent fizetett. (Ez csak nem vétek, igazán nem vétek!) No, most pedig folytatom: bevitt ő engem - amint emlékezni tetszik - az ebédlőbe; ott már várnak ránk - valamennyien sértődötten - vagyis nem annyira sértődötten, mint inkább annyira kiábrándultan, hogy szinte... No, le vannak verve, teljesen leverve, egyúttal azonban oly illedelmes komolyság arcaikon, szolidság tekinteteikben, olyan valami atyafias magatartás; mintha az eltévelyedett fiú hazatértét ünnepelték volna - ennyire jutottunk. Leültettek a teázó asztalhoz, én meg úgy éreztem, mintha a szamovár a szívemben volna és ott buzogna, főne, lábaim pedig zsibbadoznak; megrökönyödtem, elszontyolodtam. Fominisna Mária, a háziasszony, udvari tanácsosné (most már kollégiumi tanácsosné) eleinte tegezve szólt hozzám: mitől soványkodtál le annyira bátyuskám, - azt mondja. - Betegeskedem, Fominisna Mária, - felelek reszkető, gyenge hangon. Erre ő, az alattomos, mintha csak ezt várta volna, minden igaz ok nélkül azt mondja: - Úgy látom, hogy nem tetszem én a te lelkednek, Mihajlucs József, kedves apám! A mi atyafiságos vendéglátásunk fellázadt te benned! Látom, hogy az én véres könnyeim hiába ömlöttek érted! - Bizonyisten, ezt mondta, volt rá lelke. Úgy ám! Katonás asszony! Ült és töltögette a teát. Gondolom magamban: ez az én galambocskám, a piacon minden kofát túlkiabálva. Ilyen volt a mi tanácsosnénk. Vesztemre ekkor éppen bejön a leánykájuk, Fedoszejevna Mária, az ő teljes ártatlanságával, kissé halványan, szemei veresek, mintha sírt volna, - mire én, buga-fejű, végképpen odalettem! Kiderült később, hogy a remontáló katonatisztet siratta meg ő akkor, aki fogta magát és elillant, mert - tetszik tudni - (közbe legyen mondva) letelt az ideje, nem az, hogy a kincstári, hivatalos ideje, hanem csak úgy... a drága szülők csak később kaptak észbe, megtudták az egész csalafintaságot, titokban elsimították valahogy a bajt... megszaporodott a ház. No, nem tudtam mit csinálni: amint ránéztem, el voltam veszve, végképpen elveszve; a kalapom felé kezdtem kancsalogni, el akartam mentől előbb illanni; de nem lett ám abból semmi, eldugták a kalapomat... Az igazat megvallva, én már kalap nélkül is kész lettem volna... de hát az ajtót is bekulcsolták, barátságos nevetésre fakadtak, egymásnak integettek, játszadoztak, én megzavarodtam és valamit kikottyantottam, szerelemről szóltam; ő pedig, az én galambocskám, leült a zongorához és énekelni kezdte a kardjára támaszkodó huszár nótáját, énekelt búsongva -: ez volt az én halálom! - No, feledjük a történeteket, - azt mondja Nikolaics Theodozisz, - jer karjaimba! - Én meg abban a pillanatban odaszorítottam arcomat az ő mellényéhez. - Jótevőm, édesapám! - mondom én neki. És sírva fakadok. Uramistenem, milyen jelenet volt az! Sír az öreg, sír a felesége, sír Másenka... volt ott még valami fehér szempillájú hölgyecske, az is sírt... ez sem volt elég: minden szögletből gyerekek ugrottak ki (mert megáldotta az Isten az ő házukat) s bögtek azok is... mennyi könny, mennyi elérzékenyülés, mekkora öröm; körülfogták az eltévelyedett és megtért fiút, mint ahogy' a hazatért katonát szokták körülfogni. Erre lakoma következett, zálogosdit játszottunk. „Oh, fáj nekem, fáj?” Mi fáj? - „A szívem.” - Kiért fáj? Másenka pirong, a galambocskám. Én az öreggel puncsot ittam, - egyszóval kedvemben jártak mindenképpen.

- Visszatértem a nagymamámhoz. Forgott a fejem; az egész úton nevetgettem, otthon két teljes óráig jártam-keltem a szobában, az öreg nagymamát felkeltettem, elmondtam neki a szerencsém. - „Hát pénzt adott-e az a zshivány?” - Adott, nagymama, adott édesem; ránk szakadt az áldás, nyissunk neki kaput! - „No, most már meg is házasodhatsz; éppen ideje is már”; - mondja az öreg asszony, - „úgy látszik? meghallgatta Isten az én imádságomat.” - Felköltöttem Szofront. - Szofron! - mondok, - húzd le a csizmámat! Szofron lehúzta a csizmámat. - „No, Szofronka, gratulálj nekem, csókolj meg. Megházasodom, barátocskám, egyszerűen megházasodom! Holnap idd le magad a sárga földig, mulass! megházasodik a gazdád.” - Csak úgy nevet, játszik a szívem!... Már el akartam aludni; de újra felkeltem, leültem és

gondolkoztam. Akkor egyszerre csak eszembe jut, hogy hiszen holnap április elseje van; olyan vidám, fényes nap - mi ez? - És nagyot gondoltam. Felkeltem én, uraim, az ágyamból, gyertyát gyújtottam s úgy, ahogy voltam, az íróasztalhoz ültem, buzgott a vérem - hiszen tudják azt önök, uraim, mi az, ha az ember vére játszani kezd! Fejjel ugrottam a sárba, uraim! Tudniillik, az eset a következő: „ők tőled ezt meg azt veszik el, te pedig nekik ezt meg azt adod, mintha azt mondanád: nesztek még ez is, meg ez is. Ők az arcodra másznak, te pedig az ő gyönyörűségükre odatartod nekik egész hátadat. Később kaláccsal fognak csalogatni, mint a kutyát, te pedig tiszta szívedből szolgálsz nekik, hizelkedel, csókolgatsz őket. Hiszen vegyük csak a mostani helyzetet, uraim! Önök nevetnek, összesűgnak, hiszen ezt én jól látom. Később, ha minden titkolt gondolatomat elmondom önöknek, kinevetnek, évődni fognak velem, én meg csak beszélek önöknek, beszélek, beszélek. Ki kért rá? Ki kényszerít rá? Ki áll a hátam megett, azt suttogva, hogy beszélj, mesélj! Azért mégis beszélek, mesélek, kiöntöm önök előtt a lelkemet, mintha önök nekem rokonaim, testvéreim, kenyeres pajtásaim volnának... e-e-e-eh!”

A mindenfelől felhangzott hahota végre egészen elnyomta a beszélő szavát, akin valami erős felindultság vett erőt; szünetet tartott tehát, végigjártatta tekintetét a társaságon, aztán mintha valami vihar kapta volna meg, kezével hadarintott, maga is hahotázni kezdett, mintha valóban nevetségesnek tartaná a helyzetét, aztán tovább folytatta:

- Alig aludtam valamit azon az éjjelen, uraim; egész éjjel firkáltam; mert kieszeltem valamit. Eh, uraim, még ha rágondolok is, resteltem magamat. S még ha csak az éjszakám ment volna rá: álmos szemekkel eltévelyedhettem, ostobaságot követhettem el, szélbebeszélhettem, de nem úgy volt ám! Reggel már pitymallatkor felébredtem, alig aludtam egy-két órácskát - és miért? Felöltöztem, megmosakodtam, megfésülködtem, megpomádéztam a hajamat, új frakkot öltöttem és siettem egyenesen Nikolaics Theodoziuszhoz, kalapomban egy irattal. Ő tárt karokkal fogad s megint rokoni mellényére ölel. Én komolyan viselkedem, még tele van a fejem a tegnappal. Egy lépést tettem hátra. - Nem úgy, Nikolaics Theodoziusz - mondok - hanem tessék csak ezt az írást elolvasni - és mint rapportot átnyújtottam neki az írást; s tudják önök, mi volt abban a rapportban? Ez volt benne: ilyen meg amolyan okok folytán Mihajlucs József nyugdíjba akar menni, - és aláírkantottam a kérvénynek egész szolgálati rangomat. Hát ilyenre határoztam én el magamat, uraim! Ennél okosabbat nem is találhattam volna ki. Ma úgyszólván április elseje van, hát a tréfa kedvéért úgy teszek, mintha sértettségemet el nem felejtettem volna, hanem az éj folyamában addig gondolkoztam, míg nekiberzenkedtem s még jobban szívemre vettem a sértést, hát ne nektek, kedves jótevőim, nem kellett nekem sem ti, sem a leányotok; azt a kis pénzt tegnap zsebrevágtam, biztosítva vagyok, hát itt van a nyugdíjaztatás iránti rapport. Nem akarok olyan feljebbvaló alatt szolgálni, mint Nikolaics Theodoziusz. Más helyen akarok szolgálni, a feljelentést pedig talán mégis csak megteszem. Ilyen aljas színben mutattam be nekik magamat, meg akartam őket ijeszteni. Hát hiszen volt is mivel! Mi? Jól tettem, uraim? Tudniillik a tegnapi nap óta hozzájuk simult a szívem, hát majd rendezek én egy kis családi tréfát, megcsibálom a Nikolaics Theodoziusz szülei szívét...

- Mi ez Mihajlucs József? - Én meg, mint a bolond: - Április elseje van! kedves egészségére kívánom, Nikolaics Theodoziusz!

- Amint átvette tőlem az írást és belenézett, látom, hogy megmozdul a fiziognómiája. - Úgy tettem, mint a kis fiú, aki csendeskén a nagymama karosszéke mögé lopakodik, aztán hirtelen a fülébe kiált annak, hogy megijessze. Igen bizony, még elmondani is resteltem, uraim. Nem is mondom tovább.

- De csak mondja el, hogy mi történt tovább?

- Beszéljen, beszéljen! Mondja el most már az egészet! - hangzott mindenfelől.

- Megindult erre az óbégatás, találgatás, okoskodás, uraim. Én, a tréfakedvelő, pajkos ember oly édesdeden megrémítettem őket, hogy magam is restelltem és félve gondoltam magamban: hogy viselheti el a föld a hátán az olyan hitvány embert, mint én vagyok? „No, kedves rokon, - sipegett a tanácsosné asszony - megijesztettél te engem annyira, hogy csak úgy reszketnek a lábaim, alig bírok rajtuk állni. Úgy szaladtam ki Másához, mint a félbolond: Másenka - mondok - mi lesz belőlünk? Nézd csak, mit tesz a te vőlegényed! Belátom, hogy vétettem ellened, bocsáss meg nekem, öreg asszonynak, ostobaságot követtem el. Gondoltam magamban: mikor tegnap tőlünk elment és későn érkezett haza, bizonyára elgondolkozott és tán azt gondolta, hogy mink talán készakarva környékeztük meg őt tegnap, be akartuk hálózni s megrémültem ettől a gondolatától. No, csak ne kacsintgass rám, Másenka, Mihajlucs József nem idegen, én meg az édes anyád vagyok, ne félj, hogy valami helytelenséget mondok. Hiszen nem vagyok én már húsz esztendő, hál' istennek: betöltöttem már a negyvenötödik évemet!...”

- Nos, uraim, kevésbe mult, hogy a lábához nem gurultam! Megint könnyeztünk, megint összecsókolódtunk. Azután tréfalgattunk. Április elsejére Nikolaics Theodoziusz is kitalált egy kis tréfát. Csuda-madár repült hozzánk - azt mondja - csőre gyémánt és a csőrében levelet hozott! Bolonddá akart bennünket tartani s nagy volt a nevetés! Rendkívül elérzékenyedtünk. Piha! elmondani is szégyen!

- Nos, tisztelt uraim, végefelé közeledünk. Így éltünk két-három napig, egy hétig; én már egészen vőlegény voltam. Jegygyűrűt rendeltünk, kitűztük az esküvő napját, csak a kihirdetéssel várakoztunk egy ideig, mert a revizort várták. Én is alig vártam a revizort, mert az ő megjelenése után való időre volt az én boldogságom kitűzve. Gondoltam magamban: bárcsak mentől előbb túlesnék már rajta! Nikolaics Theodoziusz pedig nagy lelkenedezésében, örömeiben rám bízta minden dolgát: a számadásokat, jelentések írását, könyvvezetések felülvizsgálását; - nézem: roppant nagy rendetlenség mindenben, vakarások, kihúzgálások! No - gondolom magamban - nem sajnálom a munkát az apósom kedvéért. Az pedig betegeskedni kezd, napról-napra rosszabbul lesz. Én is olyan vékony lettem már, mint a gyufaszál, éjjeleken át be nem hunyom a szemem, félek, hogy én is leesem a lábamról. Hanem mégis csak jó! elvégeztem a dolgomat. Készen voltam vele a kellő időre. Egyszer csak sürgősen hivatnak. Hogy siessek, mert Nikolaics Theodoziusz nagyon rosszul van. Nyakra-főre nyargalok - mi baj? Látom, hogy Nikolaics Theodoziusz feje ecetes ruhába van bugyolálva, úgy ül ott pihegve, krákolva, sóhajtozva: jaj és jaj! Édesem, kedvesem - azt mondja - meghalok; kire hagylak benneteket, édes gyermekeim! Bejött a felesége a gyerekekkel, Másenka sír - erre én is rücskölni kezdtem.

- No, nem baj, - azt mondja - jó az Isten, nem fog ő titeket az én vétkeimért büntetni! Erre kiküldte őket, bezáratta utánuk az ajtót, ketten, négy szemközt maradtunk. „Kérésem van hozzád” - „Micsoda kérés?” - „Így meg úgy, édes barátom, halálos ágyamon sincs nyugtom, végkép tönkrementem.” - „Hogyhogy?” Elveresedtem, nem forgott a nyelvem. „Hát úgy, kedves barátom, hogy a magaméból kellett a kincstári pénzeket pótolnom, de én, kedves barátom, a közjóért semmit sem sajnálok. Odaadnám érte az életemet is. Nehogy valami rosszra gondolj! Nagyon búsít az engem, hogy megrágalmaztak előttem... Te meg léprementél s azóta megöszült az én fejem. Nyakunkon a revizor, Matvéjevnél pedig hétezer hiány van, s ki ezért a felelős, ha nem én? Én rajtam megveszik, barátom: - miért nem vigyáztál? Matvéjeven mit vehetnek? Anélkül is elég neki a baja; csak nem juttatjuk kés alá az istenadta fejét.” - Oh, minden szentek! - gondoltam magamban, ez aztán szentéletű ember! Mekkora nagy lélek! Ő pedig folytatja: „a lányom részéhez nem akarok nyúlni, mert az az ő hozománya; az pedig én előttem szent. Igaz, hogy van magamnak is, de ami van, az kölcsönképpen van az embereknél, hogy szedhessem én azt most hirtelen össze?” Erre én csak leborultam előtte. „Édes jőtevőm - kiáltottam, - megbántottalak, megszomorítottalak én téged, rágalmakat

írtak rólad; ne ölj meg, vedd vissza a nekem adott pénzecskédet!” - Rám néz, kiperdül szeméből a könny. - „Ezt vártam én tőled, kedves fiam; állj fel; akkor megbocsátottam neked a leányom sírására, most pedig egész szívemből megbocsátok neked. Meggyógyítottad az én sebeimet, - azt mondja - fogadd áldásomat örökkön-örökre!”

- Nos, uraim, amint rám adta áldását, én teljes gőzzel szaladtam haza, magamhoz vettem a pénzt: „itt van az egész, bátyuskám, csak ötven rubelt költöttem el belőle.” - „No, nem baj, - azt mondja, - most pedig szedjük össze mindent, gyorsan halad az idő, írj egy későbbi keletű kérvényt, hogy szükségbe jutottál s fizetésedből 50 rubel előleget kérsz. Majd megmutatom a felsőbbségnek, hogy azt a hiányzó 50 rubelt előlegül kaptad ki... Nos, uraim, mit gondolnak? hát biz’ én megírtam azt a kérvényt!”

- Hát aztán? mi lett a vége?

- Amint a kérvényemet megírtam, kedves uraim, másnap kora reggel kapok egy kincstári pecséttel ellátott írást. Nézem és mit látok? Nyugdíjazás! Hogy azt mondja, adjam át az ügyiratokat, hozzam rendbe a számadásokat, aztán menjek, amerre a két szemem visz.

- Hogy-hogy?

- Én is éppen azt kiáltottam, uraim; - hogyhogy? Zúgni kezdett a fejem. Azt képzeltem, hogy valami tévedés - de hát nem: megérkezett városunkba a revizor. Megrendült a szívem. No, gondolom magamban, ez nem tévedés! Rohanok Nikolaics Theodoziuszhoz: „Mi ez?” - mondok. „Mi volna?” - kérdi ő. - „Hát ez a nyugdíjazás.” - „Micsoda nyugdíjazás?” - „Ez ni?” - „No hát nyugdíjazás?” - „De hát kértem én nyugdíjazásomat?” - „Hogyne kérte volna: április 1-én adta be a kérvényét” (s én azt az írást nem is vettem vissza!) - „De Nikolaics Theodoziusz: ön az, akit füleim hallanak, szemeim látnak?” - „Én hát! nos aztán?” - „Uramistenem!” - „Nagyon sajnálom, uram-barátom, hogy ilyen korán kilép a szolgálatból. Ön még fiatal ember, szolgálhatna, de valami szeleverdiség bújt a fejébe. Ami pedig a jó bizonyítványt illeti, hát a felől nyugodt lehet: mindent el fogok követni. Hiszen ön mindig jól viselte magát.” - „De hiszen én akkor csak áprilisi tréfát csináltam, Nikolaics Theodoziusz, csak rokoni enyeltésképpen adtam be azt a kérvényt...” - „Micsoda tréfa volna az! Hát szabad ilyen beadványokkal tréfálni? Hiszen ilyen tréféért Szibériába küldhetik önt. Most pedig Isten önnel; sok a dolgom; itt van a revizor, első a hivatalos kötelesség; ön a lábát lógázhathatja, de nekünk végezni kell a dolgunkat. A bizonyítványát pedig majd rendbehozom. Még valamit: alkuszom a Matvéjev házára; a napokban átköltözünk oda: reménylem, hogy nem lesz szerencsém önt az új lakás felszentelése ünnepén viszontlátni. Szerencsés utat!” - Siettem haza: „végünk van, nagymama!” - Szegény nagymama sírva fakadt; akkor látjuk, hogy Nikolaics Theodoziusz inas-legénye szalad hozzánk, egy levelet és egy kalitkát hoz, a kalitkában egy fekete rigó van; én ajándékoztam azt a fekete rigót szerelmi felhevülésemben Másenkának; a levélben ez volt írva: *április 1-seje* - egyéb semmi. Hát mit szólnak ehhez, uraim?

- Nos, tovább! Mi történt azután?

- Mi történhetett volna? Találkoztam egyszer Nikolaics Theodoziusszal és szemébe akartam mondani a semmirevalónak...

- Nos?

- Nem birtam neki semmit sem mondani, uraim.

**A KIS HŐS
ÉS EGYÉB ELBESZÉLÉSEK**

**FORDITOTTA
MUNKÁCSY MIHÁLY**

A KIS HÓS

Akkor én kevés híján tizenegy éves voltam. Júliusban eleresztettek egy Moszkva melletti faluba, T-v rokonomhoz, akinél akkor vagy ötven főnyi, sőt több vendég is gyűlt össze, már nem tudom, mennyi; nem számoltam meg. Vig, zajos volt ott az élet. Úgy látszott: olyan vendégeskedésre készültek, melynek csak eleje van, vége nincs. Úgy látszott, mintha vendéglátó házigazdánk felfogadta volna, hogy mentől hamarább elfecsérelje roppant nagy vagyonát és ezt a feltevést sikerült is neki végrehajtani, t. i. az utolsó forgácsig elherdálta mindenét.

Minden pillanatban új vendégek érkeztek; Moszkva néhány lépésnyire volt, úgy hogy a távozó vendégek csak helyet adtak az újabbaknak és a hejehuja folyt tovább. Kirándulások, vigadalmak egymást érték s azok végét látni nem lehetett. Egyszer kilovagolás egész csoportokban a környékre, másszor multság az erdőben, vagy csolnakázás a folyón, piknikek, ebédek a mezőn, uzsonnák a ház nagy terraszán, melyen három sorba rakott drága virágok terjesztettek jó illatot a friss éjszakai levegőbe; a terrasz ragyogóan ki volt világítva s a különben is legnagyobbreszt csinos hölgyek ettől a napközben átélt benyomások hatása alatt még bájosabbaknak látszottak, élénken dobálództak pajkos szavaikkal, közbe hangos, csengettyűszerű kacagást vegyítve; volt tánc, zene, ének; ha az idő borongós volt, élőképeket rendeztek, társasjátékokat játszottak, műkedvelői előadásokkal szórakoztak. Voltak szavalók, elbeszélők, élcélők.

Néhány személy észrevehetően kitűnt a többi közül. Magától értetődik, hogy a pletykálás, megszólás javában folyt, hiszen enélkül a világ fenn nem állhatna és milliók vesznének el az unalomtól, mint a legyek. De minthogy én csak tizenegy éves voltam, hát nem vettem észre ezeket a kiváló embereket, el voltam foglalva a magam multságával, vagy ha észre vettem is, hát nem mindet. Csak később emlékeztem vissza egyre-másra. Gyermeki szemeimnek csak egy tűnhetett fel: az általános jókedv, pompa és zajosság; ilyesmit idáig én még nem láttam, nem hallottam s annyira meglepett, hogy az első napokban egészen megzavarodtam és gyerek-fejem szinte forgott bele.

Hanem én mindig csak az én tizenegy éves koromról beszélek, - de hát gyerek voltam, alig több, mint gyerek. A szép hölgyek közül, akik engem ott dédelgettek, sokan nem gondoltak arra, hogy számot vessenek az én korommal. De - különös! Valami magamnak is érthetetlen érzés már erőt vett rajtam; valami megmozdult a szívemben, amit idáig nem éreztem, de amitől néha megmelegedett és dobogott a szívem, mintha valamitől megijedt volna és gyakran pirosság borította el arcomat. Időnkint szégyenkeztem, restelkedtem a kiváltságos helyzet miatt, mely nekem, mint gyerekeknek jutott. Máskor mintha csodálkozás vett volna erőt rajtam s olyankor elvonultam valahová, ahol senki sem láthatott és mintegy azért, hogy jól lélegzetet vehessek és meggondolhassam, hogy mi az, amire én - amint gondoltam - igen jól emlékezem, de amit most hirtelen elfelejtettem, s ami nélkül nem mutakozhatom és nem lehetek a többiek közt.

Ismét máskor úgy rémlett, hogy én valamit mások elől eltitkoltam, de amiről senkinek, semmi szín alatt sem szólnék, mert azért én, a kis emberke, könnyrefakadásig szégyenleném magamat. Az engem körülvevő viharban nemsokára valami elhagyatottságot kezdtem érezni. Voltak ott más gyerekek is, de azok vagy sokkal idősebbek, vagy sokkal fiatalabbak voltak, mint én; különben nem sokat törődtem velük. Persze semmi nem is történt volna velem, ha helyzetem nem lett volna különleges. Azoknak a szép hölgyeknek a szemében én is csak kicsiny, meghatározhatatlan lény voltam, akit időnkint megdélgettek, akivel mint valami kis

bábuval játszhattak. Különösen egy bájos, szőke hölgy (oly dús hajzattal, minőt később soha sem láttam s valószínűen látni nem is fogok), úgy látszott: feladataul tűzte ki, hogy nekem békét ne hagyjon. Engem zavart, őt pedig mulattatta a körülünk támadt általános nevetés, melyre ő minden pillanatban készítette a vendégeket az ő velem való ingerkedéseivel, melyekben neki láthatóan nagy kedve telt. A nevelőintézetekben barátnői bizonyosan nagy-gyerekek neveztek volna őt. Csodaszép nő volt s volt valami a szépségében, ami első tekintetre kápráztatóan hatott. És persze nem hasonlított azokhoz a szégyenkező kis szökécskékhöz, akik fehérek, mint a pihe és gyöngécské, mint a fehér egerek vagy a lutheránus papok leánykái. Nem volt magas termetű, kissé telt, de arca igen finom, bájos rajzú. Mintha valami villám villogott volna azon az arcon s egész lénye élénk, gyors, könnyed volt, mint a tűz. Nyílt, nagy szemeiből mintha szikrák pattogtak volna; úgy ragyogtak azok a szemek, mint a gyémánt, s én soha sem adnám az ilyen kék, szikrázó szemeket semmiféle fekete szemekért, még ha ezek feketébbek lennének a legsötétebb andaluziai nézéseknél is s az én szőke hölgyem fel is ért azzal a híres barna szépséggel, akit egy híres, nagy költő megénekelt, megesküdvén pompás versében egész Kasztília-ra, hogy kész a csontjait összetöretni, ha megengedik neki, hogy bár csak a kis ujja hegyével érinthesse annak a szép hölgynek a ruháját. Tegyük még ehhez, hogy az *én szépem* a legvidámabb volt a világ összes szép hölgyei közt, a legdévajabb kacarászó, pajkos, mint egy gyerek, ellenére annak, hogy már vagy öt év óta férjes asszony volt. A nevetés soha el nem tűnt ajkáról, mely friss volt, mint a csak az imént, az első hajnali nap-sugártól kifeslett reggeli rózsza, melynek élénk színű, illatos fejcskáján még nem száradt fel a nagyszemű, hideg harmat.

Emlékszem, hogy megérkezésem után másnap műkedvelői színielőadás volt. A terem - mint mondani szokás - zsúfolva volt; nem maradt egy hely sem- üresen; s minthogy én valami okból elkéstem, állva kellett az előadásban gyönyörködnöm. De a víg előadás egyre előbbre vonzott és észrevétlenül előre jutottam az első sorokig, ahol végre lekönyököltem egy szék karjára, melyen egy hölgy ült. Az én szökém volt; de még nem voltunk ismerősek. Valahogy véletlenül ránéztem csodaszép, csábító, kerek vállára, mely oly telt, fehér volt, mint a tejhab, - bár nekem egészen mindegy volt: akár a csodaszép női vállat lássam, akár azt a lángveres szalagokkal felcífrázott fejkötőt, mely az első sorban egy tiszteletreméltó hölgy szürkülő haját fedte. A szőke mellett egy túlrett aggleány ült, egy azok közül, akik - mint később észrevettem - mindig ott lábatlankodnak, lehetőleg igen közel a fiatal és csinos nők közelében, kikeresvén különösen olyanokat, akik nem szokták maguktól a fiatalembereket elhessegetni. De nem erről van szó; mihelyt ez az aggszűz észrevette az én nézésemet, odahajlott a szomszéd-hölgyhöz és vihogva súgott annak valamit. A szomszéd-hölgy hirtelen hátrafordult s emlékszem, hogy tüzes szemei úgy villantak rám a félhomályban, hogy én - nem lévén ilyesmire elkészülve - úgy megrázkódtam, mintha tűzzel sütöttek volna meg. A szép hölgy elmosolyodott.

- Tetszik önnek az előadás? - kérdezte, ravaszul és gúnyosan nézve szemembe.

- Tetszik, - feleltem, még mindig valami csodálkozással nézve rá, ami neki láthatóan kedvére való volt.

- De miért áll ön? Még elfárad. Nincs önnek ülőhelye?

- Nincs bizony, - feleltem; ezúttal inkább a hely miatti gonddal voltam elfoglalva, mintsem a szép hölgy szikrázó szemeivel és komolyan megörültem, hogy végre akadt valaki, akinek bajomat elmondhatom, - kerestem már helyet, de minden szék el van foglalva, - tettem hozzá, mintha panaszkodnám, hogy minden helyet elfoglaltak.

- Jer ide, - szólt a hölgy élénken, oly gyors elhatározással, mint aminővel kész volt minden furcsa eszmére, ami csak bolondos fejébe ötlött - jer ide hozzám és ülj a térdemre.

- A térdére? - kérdeztem megütődötten.

Említettem már, hogy engem az én kiváltságos helyzetem már bántott, sértett. Ez a helyzet, mintha csak az én kigúnyolásomra lett volna, túlment a kellő határokon. Különben is mindig bátortalan és szégyenlős fiú voltam, most pedig különösen félénk voltam nőkkel szemben és roppantul megzavarodtam.

- A térdemre hát! Miért nem akarsz a térdemre ülni? - ingerkedett ő, egyre jobban nevetve, annyira, hogy már hangosan kacagott, nem tudhatni: miért? azért-e, hogy ez az ötlete támadt, vagy azért, mert örült az én zavaromnak, de hiszen éppen ez kellett neki.

Én elveresedtem zavaromban és körülnéztem, hogy hova menekülhetnék? de ő már megelőzőtt; megfogta a kezemet, éppen azért, hogy el ne mehessek, magához vont és nagy meglepetésemre, váratlanul, erősen megszorította kezemet az ő forró, pajkos ujjjaival; a szorítás oly fájdalmas volt, hogy csaknem elkiáltottam magamat, miközben igen nevetséges grimaszokat vágtam. Ezenkívül roppant csodálkozás, tétovázás, sőt ijedtség vett rajtam erőt, látván, hogy vannak olyan nevetséges és rossz hölgyek, akik hiábavalóságokról beszélnek a kisfiúkkal, olyan fájdalmasan megszorogatják azok kezét, még pedig - Isten tudja, hogy miért: mások szemeláttára... Valószínű, hogy az én szerencsétlen arcomon meg lehetett látni nagy zavaromat, mert a dévaj hölgy a szemem közé nevetett mint a bolond, miközben egyre jobban szorongatta és csipdelte az én szegény ujjaimat. Nem tudott hova lenni örömében, hogy végre is sikerült neki zavarba hozni és végképen megrökönyíteni egy szegény fiút. Helyzetem kétségbeejtő volt. Először is majd elolvadtam szégyenletemben, mert a körülünk levők mind félénk fordultak, egyikük nevetett, másikuk bámult, s valamennyien rögtön látva, hogy a szép hölgy valami pajkosságot talált ki. Roppantul szerettem volna felkiáltani, mert ujjaimat valami kíméletlenséggel szorongatta, még pedig éppen azért, mert nem kiáltottam; én azonban, mint valamely spártai, eltökéltem, hogy nem árulom el fájdalmamat mert kiáltással nem akartam riadalmat kelteni, ami után nem tudom, hogy mi történhetett volna velem. Kétségbeesésemben végre elkezdtem kezemet teljes erőmből magam felé húzni, de a zsarnoki hölgy sokkal erősebb volt, mint én. Végre nem bírtam tovább, felkiáltottam: csak ezt várta ő! Rögtön eleresztett és elfordult, mintha semmisem történt volna, mintha a dévajkodást nem ő követte volna el, hanem valaki más, egyszóval úgy viselkedett, mint valamely iskolás-gyerek, aki mihelyt a tanító elfordul, rögtön elkövet valami pajkosságot a szomszédjaival, megcsíp egy gyengébb kisfiúcskát, fricskát ad annak, vagy megrágja, megkönyököli, aztán hirtelen helyreigazodik, lehajlik a könyve fölé, magolja a leckéjét s ilyen módon elejét veszi a tanító úr haragjának, aki már az ő hosszú orrával rá akarta vetni magát, mint valami kánya.

Szerencsémre ebben a pillanatban az általános figyelem a háziasszonyunk mesteri játéka felé fordult, aki valami Scribe-féle kis darabban a főszerepet játszotta. Tapsolt mindenki; én a zajt felhasználva, kievickéltem a padsorból és a teremnek átelleni végére szaladtam, ahonnan egy oszlop mögül félve néztem oda, ahol az én álnok szép hölgyem ült. Még egyre hahotázott, ajkait a zsebkendőjével eltakarva. Még sokáig forgott hátrafelé, keresve engem minden zugban, valószínűleg sajnálva, hogy bolondos birkózásunk olyan hamar véget ért és azon törve a fejét, hogy micsoda bolondozást lehetne még kitalálni.

Ezzel kezdődött a mi ismeretségünk s ettől az estétől kezdve ő egy lépésre sem bocsátott el magától. Üldözött mértéktelenül és kíméletlenül, zsarnokoskodott rajtam. A helyzet komikuma abban volt, hogy úgy látszott, mintha ő fölig szerelmes lett volna belém és mindenki előtt ingerkedett velem. Persze nekem, mint vad gyereknek, mindez a könnyezésig rosszul esett és

bosszúságot okozott, annyira, hogy komoly és kritikus helyzeteimben már több ízben szerettem volna verekedni az én álnok imádómmal. Báva zavarom, kétségbeejtő szomorkodásom még mintha jobban készítette volna őt az én nyugtalanításomra. Nem ismert szánalmat s én nem tudtam előle hova menekülni. A körülöttünk felhangzó nevetés, melyet ő oly nagyon tudott élesztetni, csak újabb bolondozásra készítette őt. De tréfái kezdtek már igen keresettek lenni. Igazán mondom most, amint azokra visszagondolok, hogy túlságosan sokat engedett meg magának olyan gyerekek szemében, mint én voltam.

De hát ilyen volt a természete: minden tekintetben bolondoskodó. Később hallottam, hogy a férje kényeztette el ennyire, aki igen testes, igen alacsony termetű és igen nem szép ember volt, de igen gazdag s legalább a látszat szerint igen tevékeny: mozgékonyágában, tevékenységében két óráig sem bírt egy helyben megmaradni. Mindennap, néha kétszer is beutazott tőlünk Moszkvába - állítása szerint üzleti ügyekben. Ennél a komikus, de azért mindig igen rendes emberkénél vidámabbat, tisztességesebbet gondolni sem lehetett. Feleségét a túlságig, szánakozásra méltó gyöngédséggel szerette - egyszerűen úgy imádta, mint valami bálványt.

Feleségét soha semmiben sem korlátozta. Az asszonynak pedig temérdek barátja és barátnője volt. De hiszen alig is akadt valaki, aki őt meg ne szerette volna, emellett könnyűvérű lévén, nem igen válogatta meg barátait, bár karakterének alapvonása sokkal komolyabb volt, mint azt az itt elmondottak után feltenni lehetett. Barátnői közt legjobban szeretett és kitüntetett egy fiatal hölgyet, távoli rokonát, aki most a mi társaságunkban szintén jelen volt. Valami gyöngéd, finom kötelék fűzte őket össze, olyan kötelék, aminő néha első találkozásuknál fejlődik ki egymással teljesen ellenkező karakterek közt, de amelyek egyike szigorúbb, mélyebb és tisztább, míg a másik nagyfokú szelídségével, nemes méltóságával készségesen alárendeli magát amannak, elismeri maga felett annak előnyeit és boldogan zárja szívébe annak barátságát. Az ilyen jellemek egymáshoz való viszonyában ilyenkor kezdődnek a gyöngéd, nemes, finom érzések: egyik részről a szeretet és megbecsülés, mely megbecsülés néha a félelemig gyarapodik, rettegven az illető attól, hogy hibásnak ne lássék annak a szemében, akit oly nagyrabecsül és elkövetvén mindent, hogy az életben lépten-nyomon közelebb és közelebb juthasson annak a szívéhez. A két barátnő egykorú volt, de mérhetetlen különbség volt köztük mindenben, kezdve a szépségükön. M-né úrnő szintén igen csinos volt, de szépségében volt valami olyan különösség, mely élesen elválasztotta őt a szép hölgyek tömegétől; volt arcában valami, ami első látásra rokonszenvet ébresztett, jobban mondva nemes, emelkedett vonzalmat keltett abban, aki vele találkozott. Vannak ilyen szerencsés arcok. A mi hölgyünk körében mindenki mintha jobban, szabadabban, melegebben érezte volna magát, pedig az ő tűzzel és erővel teljes, nagy, szomorú szemei félénken és nyugtalanul néztek, mintha minden pillanatban valami ellenséges, félelmes dolgot várt volna, s ez a különös félénksége néha oly szomorúsággal felhőzte be az ő szelíd, jóságos arcát, - mely az olasz madonnák ragyogó arcaira emlékeztetett, - hogy az, aki ilyenkor ránézett, maga is elszomorodott, mintha magának is valami búbanata volna. Ez a halvány arc, melyen a tiszta, szabályos vonások kifogástalan szépségén és a rejtett, néma bú szomorgásán át még oly gyakran kiragyogott az egykori gondtalan gyermetegség, a még nem is régi, bizakodó leánykor; ez a csendes, bátortalan, tétovázó mosolygás - mindez oly önkéntelen rokonszenvet keltett e hölgy iránt, hogy mindenki szívében akaratlanul is édes, meleg érzés keletkezett, ami már messziről hangosan nyilatkozott meg iránta s még az idegeneket is közelebb hozta hozzá. De a szép hölgy hallgatag, zárkózott volt, pedig nem lehetett figyelmesebb, jobb szívű lényt képzelni sem, mint aminő volt ő, ha valakinek az ő rokonszenvére volt szüksége. Vannak nők, akik valóságos irgalmasnővérek az életben. Nem kell az ilyenek előtt semmit sem rejtegetni, legalább nem azt, ami a lelkeknek mardosó fájdalmat okoz. Aki szenved, az bátran és reménykedve közeledhet hozzájuk, nem kell tartania attól, hogy terhükre lehet, mert kevesen tudjuk

azt, hogy mire képes egynémely nő szívében a végtelenül türelmes szeretet és a mindent megbocsátó részvét. E tiszta szívekben a rokonérzésnek, vigasztalásnak, reménységnek egész kincstára van, pedig igen sokszor éreztek már fájdalmat, mert az olyan szív, mely sokat szeret, sokat is szomorkodik, de sebét óvatosan elrejtí a kíváncsi szemek elől, mert a mély bánat a legtöbb esetben hallgat és titkolódzik. De ezeket nem ijeszti meg a sebek mélysége, gennyedtsége, bűze: aki közeledik hozzájuk, az már méltó az ő részvétükre; az ilyen nők mintha rászületnének a hősies önfeláldozásra... M.-né úrnő magas, karcsú, hajlékony termetű volt, de kissé vékony. Mozdulatai mintha egyenlőtlenek, lassúk, lebegőek, sőt mintha tekintélyesek lettek volna, néha gyermekesen gyorsak, egyúttal pedig valami félénk szelídség is látszott bennük, mintha félt, mintha határozatlanságot érzett volna, de mintha senkitől sem kérne és várna védelmet.

Mondtam már, hogy a kaján szőke szépség dícséretre éppen nem méltó ingerkedései engem vérig bántottak, bosszantottak. De ennek még más, titkos, furcsa, ostoba oka is volt, melyet el nem árultam, rejtegettem, melyért reszkettem, mint valami zsugori, s ha csak rágondoltam is valahol, megzavart fejemnek valamely félreeső, titkos, sötét zugában, hová nem érhetett el semmiféle kékszemű csalfaság inkvizítori, gúnyos fürkészése, ha csak rágondoltam is: szinte elállt a lélegzetem a zavar, félelem és szégyen miatt, - egyszerűen: szerelmes voltam; meglehet, hogy ezzel bolondot mondok, hogy ez lehetetlenség; de akkor miért volt az, hogy a körülem levők közül éppen csak egy arc kapta meg figyelmemet? Miért kísérgettem csak őt tekintetemmel, mikor nekem akkor éppen nem volt az a célom, hogy a hölgyeket vizsgálgassam és velük megismerkedjem? Leginkább olyankor volt ez így, mikor a rossz idő mindnyájunkat bezárt a szobákba s mikor én egyedül megbújva a terem valamelyik szögletében, szórakozottan nézegettem széjjel, nem tudtam más foglalkozást találni, mert velem az én üldözőmön kívül ritkán állt valaki szóba s ilyen esteiken elviselhetetlenül unatkoztam. Nézegettem ilyenkor a jelenlevők arcait, hallgattam beszélgetésüket, melyből néha egy szót sem értettem és a csendes szemlélődés ilyen idejében Isten tudja: hogyan kapta meg elbűvölt figyelmemet az M.-né úrhölgy szelíd mosolya és bájos arca (mert ő róla van szó) s attól kezdve el nem hagyott ez a különös, meghatározhatatlan, megfoghatatlanul édes hangulatom. Órákig nem bírtam ő tőle szabadulni; megjegyeztem minden mozdulatát, minden taglejtését, meghallgattam érces, ezüstös, kissé mély hangjának minden vibrálását - és mily különös! Megfigyeléseimből a félénk és édes benyomásokon kívül valami megfoghatatlan kíváncsiságot szereztem. Olyanforma volt ez, mintha valami titkot akartam volna kifürkészni.

Legkínosabb volt nekem az, ha M.-né jelenlétében ingerkedtek velem. Ezek az ingerkedések, tréfás üldözések az én felfogásom szerint engemet megaláztak. S ha az én rovásomra általános nevetés támadt, melyben néha akaratlanul még M.-né is résztvett, akkor én kétségbeesésemben, a fájdalomtól magamon kívül otthagytam zsarnokaimat és felszaladtam a szobámba, hol végigduzzogtam a nap hátralevő részét és nem mertem a teremben mutatkozni. Különben én magam sem értettem még, hogy miért szégyenkezem és mi izgat engem; az egész folyamat öntudatlanul ment bennem végbe. M.-né úrnővel úgyszólván még két szót sem váltottam, s persze nem is tudtam volna magamat rászánni, hogy vele beszédbe eredjek. Hanem egy este, egy kiállhatatlan kirándulás után, hazajövet elmaradtam a többiektől és a kerten át igyekeztem hazafelé. Egy magányos sétányon megláttam M.-né úrnőt; egy lócán ült. Egyedül volt s mintha készakarva kereste volna ki ezt a félreeső helyet; fejét a mellére lehajtva, gépiesen morzsolgatta kezében a zsebkendőjét. Annyira el volt gondolataiba merülve, hogy észre sem vette, mikor hozzáértem.

Amint engem észrevett, gyorsan felállt, elfordult s láttam, hogy sietve törülgette zsebkendőjével a szemét. Sírt. Letörülve könnyeit, rám mosolygott és velem együtt jött haza. Nem emlékszem már, hogy miről beszélgettünk, de különféle ürügyek alatt minden percben

megállított: hol arra kért, hogy szakítsak neki virágot, hol azt nézte, hogy ki lovagol a szomszédos sétányon. Mikor elváltam tőle, megint szeméhez emelte zsebkendőjét, megint könnyeit törülgette, melyek semmiképen sem akartak felszáradni, egyre felszakadtak szívéből és folydogáltak szomorú szemeiből. Megértettem, hogy nagyon terhére lehetek, ha oly gyakran elküld magától, de ő maga is látta, hogy én mindent észrevettem és nem bírt magán uralkodni és ezért még jobban megszántam őt. Csaknem a kétségbeesésig megharagudtam magamra e percben, átkoztam magamat ügyetlenségemért és tehetetlenségemért és nem tudtam: milyen ürügy alatt távozhattam tőle, nem éreztetve vele, hogy fájdalmát észrevettem, hát csak mentem vele együtt tovább szomorúan, sőt ijedten, teljesen megzavarodottan és semmiképen sem találva szót, amivel megcsappant beszélgetésünket tovább folytathattam volna.

Ez a találkozás annyira meglepett engem, hogy egész este telhetetlen kíváncsisággal nézegettem M.-né asszonyt és le nem vettem róla a szememet. Az történt pedig eközben, hogy ő egypárszor rajtakapott engem ezzel a bámészkodással. S mikor másodízben észrevettem, elmosolyodott. Egész este ez egyszer mosolyodott el. A szomorúság még nem tűnt el arcáról, mely most igen halvány volt. Egész idő alatt csendeskén beszélgetett egy haragos, akadékoskodó, éltesebb hölggyel, akit senki sem szeretett a spionkodása és pletykázása miatt, de akitől mindenki félt s ezért akár akarták, akár nem: kénytelenek voltak kedvében járni.

Tíz óra tájban megérkezett az M.-né asszony férje. Sokáig figyelemmel kísértem őt, le nem vettem szomorú arcáról a szememet; most, férjének hirtelen történt megjelenésénél láttam, hogy megrázkódott, s hogy már eddig is halvány arca olyan fehér lett, mint a fal. Ez oly feltűnő volt, hogy mások is észrevették; félfüllel hallottam is egy párbeszédet, melyből azt vettem ki, hogy a szegény M.-né úrnőnek nincs valami jó dolga. Azt beszéltek, hogy férje féltékeny, mint valamely néger, tehát nem szerelemből, hanem hiúságból. Ez az úr mindenek előtt európai, a kor színvonalán álló ember volt, eltelve új eszmékkal és sokat tartott magáról. Mágus termetű és rendkívül erős szervezetű, fekete-hajú úr volt, európaias pofaszakállal, önmagával megelégedett, piros arccal, hófehér fogakkal és kifogástalanul gentlemanszerű manérokkal. *Okos embernek* hívták. Így szokták nevezni némely körökben a mások rovására felkapott különös fajta embert, aki egyáltalában semmit sem akar csinálni s akinek örökös henyeségében és tétlenségében szív helyett egy csomó haja nő. Az ilyenről minden pillanatban azt hallhatjuk, hogy, bizonyos szövevényes és ellenséges körülmények miatt semmit sem tehet, mert ezek a körülmények „elnyomják az ő lángeszét” s hogy emiatt „száhalom őt látni”. Ez már afféle előkelő frázis, *mot d'ordre*, jelszó, melyet a mi meghízott pohosaink mindenfelé és minden pillanatban hangoztatnak s ami, mint szemmel látható tartüfösködés és üres szócséplés, már unalmassá kezd lenni. Különben némelyek az ilyen figurák közül, akik semmiképen sem bírnak maguknak valami tennivalót találni, - amit különben soha nem is keresnek, - éppen azt akarják elhitetni, hogy nekik szív helyett nem hájcsomójuk van, hanem - közönségesen szólva - valami *igen mélységes* dolog, de hogy mi: ezt a legkülönb kirurgus sem mondhatná meg - persze: csak udvariasságból. Az ilyen urak azzal töltik el életüket, hogy minden ösztönükkel a legdurvább szószátyárkodásra, legrövidlátóbb megszólásokra és mérhetetlen dölyfösködésre vetik magukat. S mert nincs egyéb dolguk, mint észrevenni és megállapítani a mások hibáit és gyengeségeit, s mert annyi jó érzés sincs bennük, mint a legutolsó osztrigában, nem nehéz nekik elég tűrhetően megélni az emberekkel. Ezzel aztán nagyra vannak. Meg vannak győződve például arról, hogy nekik csaknem az egész világ a jobbágyuk, hogy nekik a világ csak olyan, mint az osztriga, melyet magukkal útravalóul hordanak, hogy őrajtukon kívül mindenki ostoba számár, hogy mindenki citrom és narancs, melyet ők akkor facsarhatnak ki, mikor annak nedvére nekik szükségük van; hogy ők az urai mindennek s hogy a dolgok ilyen dicséretreméltó rendje attól van, mert ők ilyen okos és karakteres emberek. Mérhetetlen büszkeségükben hibát fel sem tesznek magukban. Az élet

azon, hitványaihoz, a született Tartüfökhöz és Falstafokhoz hasonlók, akik addig hitványkodtak, míg végre maguk is elhitték, hogy úgy is kell cselekedni, vagyis, hogy az ő hitványkodásuk tisztességes dolog. Lelkiismeretes, benső ítélkezésre, önmaguknak nemes értékelésére sohasem képesek; bizonyos dolgokra túlságosan vastagbőrűek. Első helyen mindig és mindenben az ő aranyos személyük, az ő Molochjuk, az ő Baaljuk, az ő pompázó *én*-jük áll. Ő nekik az egész természet, az egész világ nem egyéb, mint nagyszerű tükör, mely arra való, hogy az ilyen ön-imádó bálvány mindig magát nézegesse benne s magán kívül senkit és semmit se lásson. Nem csodálható tehát, hogy az egész világon mindent csupa fonáságban lát. Mindenre van frázisa s ami különben az ő rendkívüli ügyességére vall: a lehető legdivatosabb frázisa. Még fel is használják ilyenek a divatot, terjesztik üres szólamaikkal mindenfelé azt a gondolatot, melyet másoknál sejtene. Mert megvan ám az az érzékük, hogy az ilyen frázisokat másoknál hamarabb elsajátítsák, úgy, mintha azok ő tőlük erednének. Különösen ellátják magukat olyan frázisokkal, melyekkel az emberiség iránt való legmélységesebb érzelmeiket jelezgetik, melyekkel meghatározhatják, hogy mi a filantrópiának legigazabb és legjogszerűbb megítélése, s végül amelyekkel egyre kárhóztathatják a romanticizmust, más szóval mindazt, ami voltaképpen szép és igaz, s aminek legkisebb atomja is többet ér, mint az ő egész nyálaskodó fajtájuk. Durván utasítják vissza az igazságnak még meg nem állapodott átmeneti formáját, elhárítanak mindent, ami még meg nem érett, meg nem állapodott, ami még forrásban van. A hízott ember egész életében vígan, a készből élt, maga semmit nem csinált, s nem tudja: mily nehezen lehet valamit megmunkálni s ugyanazért nem tanácsos az ő hájas érzelmeit megbántani: ilyesmit ő soha meg nem bocsát, soha el nem felejt és élvezettel torol meg. Mindent összeadva, az eredmény az, hogy ez a hősöm nem egyéb, mint a képtelenségig felfújtt óriási zsák, mely tele van szentenciákkal, divatos frázisokkal és mindennemű jelszavakkal.

Különben M. úrnak volt bizonyos sajátsága is és ő figyelemre méltó ember volt: szeretett élcelni, bőbeszédű, anekdotázó volt és az ebédlő-termekben mindig sokan vették őt körül. Ezen az estén különösen nagy sikere volt. Ő vezette a beszélgetést; elemében volt, örült valaminek és elérte, hogy mindenki ő rá figyelt. Hanem M.-né asszony az egész idő alatt olyan volt, mintha beteg lett volna; arca oly szomorú volt, hogy én minden pillanatban azt vártam, hogy no most mindjárt újra megcsillannak szemeiben az iménti könnyek. Amint mondtam: mindez rendkívül meglepett és csodálkozásba ejtett engem. Valami különös kíváncsiság érzetével távoztam és egész éjjel M.-né asszonnyal álmodtam, holott idáig csak nagy ritkán voltak képtelen álmolátomásaim.

Másnap korán reggel hívtak, hogy részt vegyek az élőkép próbáján, amelyben nekem is volt szerepem. Élőkép, színi előadás, azután bál - mindez egy estére, körülbelül öt nap múltára volt kitűzve abból az alkalomból, hogy a házigazdánk kisebbik leányának születésnapja volt. Erre a csaknem improvizált ünnepre meghívtak még Moszkvából és a környékbeli nyaralókból vagy száz vendéget s emiatt sok volt a tevés-vevés, lótás-futás, készülődés. A próbákat, jobban mondva a kosztümök megvizsgálását - elég alkalmatlanul - a reggeli órákra tűzték ki, mert rendezőnk, az ismert R. művész, házigazdánk barátja és vendége, aki a barátság révén elvállalta az élőképek összeállítását és rendezését s ezenkívül a mi tanításunkat is, most éppen a városba akart menni, hogy kellékeket vásároljon és véglegesen elkészítsen mindent az ünnepélyre, tehát vesztegetni való ideje nem volt. Egy élőképben én M.-né úrnővel szerepeltem kettesben. A kép a középkori életből vett jelenetet ábrázolt és a címe ez volt: „A vár úrnője és az ő apródja.”

Mikor a próbán M.-né asszonnyal összekerültem, megmagyarázhatatlan zavart éreztem. Úgy rémlett, mintha ő most mindjárt kiolvasná szememből az én összes gondolataimat, tűnődéseimet, sejtelveimet, mik tegnap óta fészkeltek meg fejemben. Emellett úgy rémlett nekem,

mintha én ő ellene valamit vétettem volna, rajtakaptam őt a síráson és megzavartam búsongásában, ezért ő önkéntelenül is neheztelhet rám, mint kellemetlen szemtanúra és titkának alkalmatlan tudójára. De a találkozás minden nagyobb baj nélkül történt meg: engem egyszerűen észre sem vettek. Ő - amint látszott - nem törődött sem velem, sem a próbával: szórakozott, szomorú volt és komor gondolatokba volt merülve: látszott, hogy valami nagy gondja volt.

Szerepemet elvégezvén, elszaladtam, hogy átöltözzem s tíz perc múlva már kint voltam a kertre szolgáló terraszon. Ugyanakkor más ajtón át M.-né úrhölgy is megjelent az ellenkező oldalról, megjött az ő rátarti férje is, visszatérve a kertből, hová egy egész sereg hölgyet kísért volt el, és sikerült neki azokat valami dologtalan *cavalier servant*-nak átadni. A férj és feleség találkozása láthatóan váratlan volt. M.-né asszony - nem tudni, hogy miért - megzavarodott és némi bosszankodás látszott türelmetlen mozdulataiban. A férj, aki egész idejövetele alatt gondtalanul füttyölt valami dallamot és mélyen elgondolkozva csinosított a pofaszakállát, most, a feleségével találkozáskor, összeráncolta szemöldökét és - amint most is jól emlékszem rá - inquisitori tekintettel nézett rá.

- A kertbe készült? - kérdezte, napernyőt és könyvet látva a felesége kezében.

- Nem; a ligetbe - felelt az szinte elpirulva.

- Egyedül?

- Ő vele - szólt M.-né asszony énreám mutatva. - Reggelenként magamban szoktam sétálni, - tette hozzá bizonyos egyenlőtlen hangon, amilyenén szokott szólni az, aki életében először hazudik.

- Hm... Én éppen most kísértem a kertbe egy egész társaságot. Ott gyűlnek össze mindnyájan a lugasnál, hogy elkísérjék N.-t, aki - mint bizonyára ön is tudja - elutazik. Valami baja történt Odesszában... Az ön unokanővére (a szőke hölgyet értette) nevet is, meg csaknem sír is egyszerre, nem tudni: mi lelte. Különben pedig azt mondta nekem, hogy ön valamiért neheztel N.-re s azért nem megy őt elkísérni. Persze ez csak bolondság?

- Ő csak tréfál, - felelt M.-né asszony, lehaladva a terrasz lépcsőjén.

- Hát ez az ön mindennapi *cavalier servant*-ja? - kérdezte M. úr elgömbölyítve száját és szemüvegét felém fordítva.

- Apród vagyok! - feleltem én, megharagudva a szemüvegért és a gúnyért, aztán egyenesen a szeme közé kacagva, egyszerre három fokot ugrottam át a lépcsőn lefelé.

- Szerencsés utat! - dörögött M. úr és tovább ment.

Természetesen: rögtön odamentem M.-né asszonyhoz, mihelyt ez a férjének rám mutatott és úgy viselkedtem, mintha ő engem már egy órával előbb felszólított volna, s mintha már egy egész hónap óta kíséretném őt reggeli sétáin. De semmiképpen sem tudtam elképzelni: mért zavarodott ő meg annyira és mit forgathatott eszébe akkor, mikor ahhoz a kis hazugsághoz folyamodott? Mért nem mondta egyszerűen azt, hogy egyedül megy sétálni? Most nem tudtam: hogy nézzek rá? hanem azért meglepetésemben is lassanként a legbávább módon kezdtem arcába nézni, de ő - éppúgy, mint a próbán - észre sem vette sem a nézésemet, sem néma kérdésemet. Ugyanaz a szenvedő gond látszott arcán, izgatottságában és járásában, csak még feltűnőbben, mélyebben, mint az imént. Lépteit egyre jobban gyorsítva, sietett valahová és nyugtalanul tekintgetett be minden sétányra, a liget minden tisztására és egyre a kert felé figyelt. Én is vártam valamit. Egyszerre csak lódobogás hallatszott mögöttünk. A lovaglók urak

és hölgyek egész sokasága kísérte el azt az N.-t, akinek oly váratlanul el kellett hagynia társaságunkat.

A hölgyek közt volt az én szőkém is, akiről M. úr beszélt, annak a könnyeit említve. A szőke hölgy szokása szerint most is nevetett, mint a gyerek és szilajul lovagolt egy pompás pejlovon. Amint elértek bennünket, N. megemelintette a kalapját, de nem állt meg és nem szólt egy szót sem M. asszonyhoz. Az egész lovashad mihamar eltűnt szemeink elől. Ránéztem M. asszonyra és meglepetésemben csaknem felkiáltottam: halvány volt, mint a fal és szeméből sűrű könnyek csorogtak. Tekinteteink véletlenül találkoztak: M. asszony rögtön elpirult, egy pillanatra elfordult s arcán világosan látható volt a nyugtalanság és bosszúság. Felesleges voltam neki, még inkább, mint tegnap: ez világos volt, mint a nap, - de hova legyek?

M.-né asszony, mintha valamit rejtegetett volna, kinyitotta a kezében volt könyvet és pirultában igyekezve nem nézni reám, mintha csak most venné észre magát, azt mondta:

- Ah! hiszen ez a második kötet; tévedtem; légy szíves, hozd el az első kötetet.

Ez már csak érthető! Az én szerepem véget ért és nem lehetett tőlem rövidebb úton szabadulni.

Elszaladtam a könyvvvel - és nem tértem vissza. Az a bizonyos első kötet nyugodtan maradt az asztalon fekvé egész délelőtt.

De én egész odavoltam: szívem úgy dobogott, mintha egyre ijedeztem volna. Mindent elkövettem, hogy M.-né úrnővel ne találkozzam. Hanem eközben valami vad kíváncsisággal gondoltam az M. úr hetyke alakjára, mintha abban most okvetetlenül valami rendkívülinek kellene jelentkeznie. Igazán nem értem, hogy mi volt ebben az én komikus kíváncsiságomban; csak arra emlékszem, hogy különös csodálkozásban voltam mindattól, amit e délelőtt láthatam. Hanem az én napom csak ezután kezdődött és telve volt eseményekkel.

Ezúttal igen korán ebédeltünk. Estére kiránduló mulatságot terveztek a szomszédfaluba, ahol éppen falusi ünnep volt, erre tehát előre készülni kellett. Én már három nap óta ábrándoztam erről a kirándulásról, melytől igen sok mulatságot vártam. Kávézni csaknem mindenki a terrasra jött ki. Én óvatosan kivonultam a többiek után és a hármasszéksor mögött vontam meg magamat. Nem hagyott nyugtot a kíváncsiság, de semmi áron sem akartam M.-né asszony szeme elé kerülni. Ám a véletlenség úgy akarta, hogy az én üldöző szőkém közelébe jussak. Ezúttal valószínű csoda történt vele: kétszeresen megszépült. Nem tudom, hogy történik ilyesmi, de hölgyekkel elég gyakran meg szokott esni. Ezúttal új vendég jelent meg köztünk, egy magas, halvány képű fiatalember, a mi szőkénk ismert udvarlója, aki Moszkvából állítólag azért jött meg, hogy pótolja az eltávozott N.-t, akiről azt beszélték, hogy a kétségbeesésig szerelmes a mi szőke szépségünkbe. Ami pedig az új vendéget illeti, hát ez a szép szőkével már régóta olyan viszonyban volt, mint Bencze volt Beátrisszal a Shakespeare „Sok hühé semmiért” című vígjátékában. Röviden szólva: szépségünknek a mai napon nagy sikerei voltak. Tréfái és fecsegései oly kedvesek, oly bizalmasan bávák, oly megbocsáthatatlanul meggondolatlanok voltak, ő maga oly kedvesen elbízta magát abban, hogy általában mindenkit meghódít, hogy csakugyan az egész idő alatt valami különös hódolás vette őt körül. Körülötte nem ritkult mag az őt csodálók, szavaiban gyönyörködők csoportja s ő még soha sem volt ilyen bájos. Minden szava elbájolt, feltűnt, minden mondatát elkapták, tovább adták és egyetlen élce, tréfája sem veszett kárba. Úgy látszik: nem is vártak tőle olyan sok ízlést, eszének ekkora csillogását. Legkiválóbb sajátosságai nap-nap mellett elenyésztek az ő szeszélyes hóbortjaiban, makacs, sokszor a bohóckodásig menő makrancoskodásában s csak ritkán vették észre azokat; ha pedig észrevették, akkor nem hitték el, annyira, hogy mostani rendkívüli sikereit általános rajongó csodálkozással és suttogással fogadták.

Különben e nagy sikert erősen támogatta egy meglehetősen kényes körülmény - legalább ezt lehetett következtetni abból a szerepből, melyet eközben az M.-né asszony férje játszott. A pajkos hölgy elhatározta - és jegyezzük meg: mindenki, vagy legalább a fiatalság általános megelégedésére, - hogy M. urat kíméletlenül csipkedje s erre valószínűleg igen sok és alapos oka lehetett. Egész élcélő csatát kezdett vele, gúnyolta a legkíméletlenebb, gyakran sikamlós, alattomos és rejtett szarkazmussal, olyan szavakkal, melyek mindig célt találtak, de amelyekbe védekezésül egyik részről sem kapaszkodhattak meg s amelyek csak kimerítették az áldozat hiábavaló erőlködését, dühöngésbe és a legkomikusabb kétségbe ejtve az ellenfelet.

Bizonyosan nem tudom, de gondolom, hogy ez a támadás nem volt rögtönzött, hanem előre megfontolt. Az a kétségbeesett párbaj már az ebédnél megkezdődött. „Kétségbeesett”-nek mondom, mert M. úr nem tette le egyhamar a fegyvert, össze kellett szednie minden lélek-jelenlétét, elmésségét, nem közönséges találékonyosságát, hogy ne hagyja magát összetörni, főbeverni és végképen csúffá tenni. A csetepaté a jelenlevők szünetlen, fékezhetetlen kacagása közt folyt le. Legalább M. úrra nézve a ma nem hasonlított a tegnaphoz. Látnivaló volt, hogy M.-né asszony többször igyekezett az ő vigyázatlan barátnéját megállítani, aki viszont mindent elkövetett, hogy a féltékeny férjet a legnevetségesebb és legbolondosabb ruhába öltöztesse, azt hiszem: a „Kék szakáll” ruhájába, legalább minden erre mutatott, erre mutatott mindaz, ami emlékezetemben megmaradt, erre mutatott végül az a szerep is, melyet e perpatvarban nekem kellett eljátszanom.

Ez pedig hirtelen, a legmulatságosabb módon, egészen váratlanul ment végbe: én e pillanatban mintha csak készakarva, semmi rosszat nem sejtve, még nem régi óvatosságról is megfeledkezve, az előtérben álltam. Egyszerre csak főszeméllyé lettem, mint az M. úr esküdt ellensége és természetes vetélytársa, mint aki elkeseredetten, fülig szerelmes vagyok az M. úr feleségébe, amit a zsarnok hölgy ott nyomban kinyilvánított és szavára fogadta, hogy neki erre bizonyítékai vannak s hogy nem is olyan régen, hanem például ma is látta az erdőben, hogy...

De nem ért rá befejezni, én őt a legkritikusabb pillanatban félbeszakítottam. Ez a pillanat oly istentelenül ki volt számítva végső jelenetül, bohózatos befejezésül, annyira kacagtatóan előre kieszelve, hogy a legutóbbi kijelentést általános, fékezhetetlen, kacagás sortüze borította el. S ámbár akkor bosszantott engem, hogy nekem ilyen kellemetlen szerep jutott, de annyira zavarban voltam, annyira felingerültem és megijedtem, hogy tele könnyekkel, elszomorodással és kétségbeeséssel, lihegve a szégyentől, átugrottam két széksort, előre léptem, az én zsarnokoskodó hölgyem felé fordultam és sírástól, méltatlankodástól remegő hangon mondtam neki:

- Nem fél az Istentől... fennhangon... mindenki hallatára... az összes hölgyek előtt... ilyen hitvány... nem-igazat mondani! Úgy beszél kegyed, mint valami kislány... az összes férfiak előtt... Mit mondanak majd ezek!? Hát így cselekszik kegyed, a felnőtt... a férjes asszony!

De nem fejezhettem be: fülsiketítő taps zendült fel. Felszólalásom valóságos *furor*-t idézett elő. Báva gesztikulálásom, könnyeim, de főképen az, hogy M. asszony védelmére keltem, mindez oly pokoli nevetést gerjesztett, hogy még most is, hacsak visszaemlékezem is rá, roppant nevetségesnek látszik az nekem... Megtorpantam, csaknem eszemet vesztettem a rémülettől, égtem, mint a puskapor, arcomat kezemmel eltakartam, kirohantam, az ajtóban kiütöttem a bejövő inas kezéből a tálcát és repülve mentem fel a szobámba. Kitéptem a kívülről bedugott kulcsot az ajtó závarjából és becsuktam magamat. Ezt jól is tettem, mert nyomban utánam szaladtak. Egy perc múlva ajtómat a legszebb hölgyek egész hada ostromolta. Hallottam csengő kacagásukat, gyors beszédjüket dallamos hangjukat; egyszerre csicseregtek, mint a fecskék. Mindnyájan, egytől-egyig kértek, könyörögtek, hogy nyissam ki az ajtót, hacsak egy percre is; esküdöztek, hogy nem tesznek velem semmi rosszat, csak összevissza csókolgatnak. De... lehetett-e rémítőbb, mint ez a fenyegetés? Én meg csak égtem a

szégyentől az ajtó mögött, párnámba rejtettem arcomat és nem nyitottam ki az ajtót, még csak nem is feleltem nekik. Még sokáig kopogtattak, könyörögtek, de én siket és érzéketlen maradtam, mint valamely - tizenegy éves fiú.

De mit tegyek most? minden fel van fedezve, minden nyilvánosságra jutott, minden, amit oly féltékenyen őrizgettem, takargattam... Örökös szégyen és gyalázat szakadt rám! Voltaképpen magam sem tudtam volna megmondani, hogy mitől félek és mit szerettem volna elrejteni; de valamitől mégis féltem s *valaminek* a felfedezésétől reszkettem én idáig, mint a falevél. Csak egyet nem tudtam eddig a pillanatig: mi az a valami, helyes-e az vagy nem helyes, szép-e vagy gyalázatos, dicséretre méltó-e vagy kárhoztatni való? Most azonban szenvedésem és elviselhetetlen szomorúságom közt rájöttem, hogy az - *nevetséges* és *szégyenletes*. Egyidejűleg ösztönszerűen éreztem, hogy ez az ítélet hazug, embertelen, kegyetlen; de le voltam verve, meg voltam semmisülve; az öntudat folyamata mintha megszűnt és összekavarodott volna bennem; ezzel az ítélettel nem tudtam sem szembekerülni, nem tudtam azt jól átgondolni sem; mintha köd vett volna körül; csak azt éreztem, hogy szívem embertelenül, szemérmetlenül meg van sebesítve és tehetetlenül sírtam. Ingerült voltam; olyan méltatlankodás és gyűlölet forrt bennem, amelyet eddig még nem ismertem, mert életemben most éreztem először fájdalmat, megszégyenítést, bántódást - és ez valóban minden nagyítás nélkül így is volt. Bennem, a gyerekekben, nyersen megsértették az első, tapasztalatlan, ki nem formálódott érzést, leleplezték és megsértették az első, szűzies szemérmességet, kinevették első s talán igen komoly esztétikai benyomásomat. Gúnyolóim persze sokat nem értettek és nem éreztek meg az én kinszenvedéseimből. Félig-meddig ezek közé tartozott egy titokzatos körülmény is, melyet idáig magam sem bírtam, vagy féltem közelebbről megvizsgálni. Aggódva, kétségbeesetten feküdtem tovább ágyamon, arcomat a párnákba rejtve; egymásután éreztem hideg és meleg borzongást. Két kérdés kínozott: mit látott, mit láthatott az a kiállhatatlan szőke hölgy ma a ligetben, mikor én M.-né asszonnyal voltam? A második kérdés pedig: hogyan, milyen szemmel, milyen módon nézhetek én most M.-né asszony szemébe, anélkül, hogy szégyenletemben és kétségbeesésemben ott mindjárt elsüllyedjek?

Végre valami szokatlan zaj keletkezett az udvaron és magamhoz térített félig önkívületi állapotomból. Felkeltem és az ablakhoz mentem. Az udvar tele volt fogatokkal, hátraslovakkal és sürgő-forgó cselédséggel. Úgy látszott, hogy mindenki útra kel; a lovasok már nyeregben ültek, a többi vendégek kocsikban helyezkedtek el... Ezek láttára eszembe jutott a tervezett kirándulás és lassankint nyugtalankodni kezdett a szívem; kerestem az udvaron az én lovamat, de az nem volt ott: eszerint én rólam megfeledkeztek. Nem bírtam magammal, gyorsan lerohantam, nem törődve már sem a kellemetlen találkozásokkal, sem pedig imént kiállt szégyenemmel.

Kegyetlen hír várt reám. Ezúttal sem hátraslovat nem kaptam, sem helyet a kocsiban: minden el volt foglalva s kénytelen voltam mások mellett oldalt maradni.

Ez új szomorúságtól meglepetten álltam meg a tornácon és bánatosan néztem a kocsik, kabrioletek, hintók sorára, amelyekben nem jutott nekem a legkisebb hely sem, és a szépen felöltözött lovaglő nőkre, akik alatt paripáik türelmetlenül ficáinkoltak.

A lovasok egyike valamiért elkésett. Csak arra vártak még, hogy elindulhassanak. Az illető lova ott állt a ház bejárata előtt, kapálta patájával a földet, minden pillanatban ágaskodva, ijedezve. Két lovasz tartotta a zaboláját s mindenki igyekezett tőle tiszteletteljes távolságban maradni.

Nagyon bosszantó dolog történt, ami miatt nem lehetett nekem a többiekkel útra kelni. Azonkívül, hogy új vendégek érkeztek, akik elfoglalták az összes lovakat és helyeket, még két

hátasló is megbetegedett s ezek egyike volt az én paripám is. De nemcsak én jártam ezzel rosszul: kisült, hogy az az új vendég, az a halványképű fiatalember, akiről már említést tettem, szintén nem kapott hátaslovat. Házigazdánk, hogy ezen a kellemetlenségen segítsen, rendkívüli módhoz folyamodott: felajánlotta nyereg alá még nem szoktatott szilaj csikáját, megjegyezvén lelkiismerete megnyugtatóására, hogy azon lovagolni nem lehet és hogy szilajsága miatt már régen el akarják adni, ha ugyan akad vevője. De az így figyelmeztetett vendég kijelentette, hogy ő meglehetősen lovagol és mindenesetre kész bármilyen lóra felülni, csak-hogy részt vehessen a kirándulásban. Erre a házigazda nem szólt, de valami ravasz, kétértelmű mosoly lebbent el ajkain. Várta a lovaglóművészetével dicsekvő fiatalembert, maga nem ült még fel a lovára, csak a kezét dörzsölgette türelmetlenül és minden pillanatban az ajtóra tekintgetett. Mintha a lovat tartó két lovászra is átragadt volna uruk türelmetlensége, ezek is szinte lihegték a büszkeségtől, hogy egy nagy közönség előtt olyan ló mellett állnak, amely a legközelebbi pillanatokban minden igaz ok nélkül agyontiporhat egy embert. Gazdájuk utánzásaképpen valami alattomos gúny látszott várakozástól kidülledt szemeikben s szintén az ajtóra nézegettek, amelyen át meg kellett jelennie a vakmerő vállalkozónak. Maga a paripa is úgy viselkedett, mintha egy gondolatot lett volna a gazdájával és a lovászokkal: büszkén, kevélyen hánytavetette magát, mintha érezné, hogy sok kíváncsi szem nézi őt, mintha hetykélkedett volna vad természetével, mint ahogy hetykélkedik a javíthatatlan duhaj az ő akasztófárávalóságával. Úgy látszott, mintha kihitta volna azt a vakmerőt, aki szembe mer állni az ő hatalmaskodásával.

A vakmerő végre megjelent. Restelkedett, hogy sokáig váratott magára, sietve felhúzta keztyűjét és anélkül, hogy széjjelnézett volna, elindult a levezető lépcsőn s csak akkor nézett fel, mikor kinyújtotta a kezét, hogy megfogja a sokáig várakozott ló kantárszárát és nagy meglepetésére a paripa szilajul ágaskodni kezdett, a megijedt közönség pedig óvatosságra intő kiáltásra riadt. A fiatalember hátralépett és zavartan nézett a rakoncátlankodó lóra, amely egész testében reszketett, mint a falevél, dühösen hortyogott és vadul forgatta vérbefutott szemeit, minduntalan hátulsó lábaira állt, mintha a levegőbe akart volna kapaszkodni és magával ragadni a két lovászt is. A fiatalember egy pillanattal meglepetten állt; aztán rövid zavarától elpirulva, feltekintett és körülnézett a megijedt hölgyek közt.

- Nagyon szép ló, - mondotta mintegy magában, - és úgy látom, hogy nagyon jó lovaglás eshetnék vele, de... de... tetszik tudni mit? én nem lovaglok ki önökkel, - tette hozzá a házigazdánkhoz fordulva, azzal a széles, őszinte mosolygásával; mely annyira illett az ő jó, okos arcához.

- Pedig biztosítom, hogy én önt kiváló lovasnak tartom, - felelt megörülve a rakoncátlan ló tulajdonosa, melegen, sőt hálásan szorítva meg a vendége kezét, - még pedig azért, mert első tekintetre felismerte, hogy micsoda vadállattal van dolga, - tette hozzá méltóságosan. - Elhiszi-e, hogy én, aki huszonhárom évig szolgáltam a huszároknál, már háromszor részesültem abban a kitüntetésben, hogy az ő jóvoltából a földre pottyanjak, tehát éppen annyiszor, ahányszor felültem erre az ingyenélőre. - Tankred, kedves barátom, nem hozzád valók itt az emberek; a te lovagod bizonyosan valami Muromecz Ilya,¹³ aki most ott ül az ő Karacsarov falujában és várja, hogy kihulljanak a fogaid. No, vezessétek el! Hiába is hoztuk ki, - végezte, kezeit megleégedetten dörzsölve.

Megjegyzendő, hogy Tankred neki semmi hasznót nem hajtott, csak ingyen ette a kenyeret; ezenkívül a vén huszár elvesztette mellette kitűnő lovas hírében álló dicsőségét, pedig mesés

¹³ Népies rege-hős.

pénzt adott volt a haszontalan ingyenélőért, amely legfeljebb csak a maga gyönyörűségére ficánkolhatott. A vén huszár azért mégis örült, hogy Tankred el nem veszítette a méltóságát, visszariasztott még egy lovast s ezzel újra megerősítette semmi jóra sem való hírnevét.

- Hogy ön nem lovagol ki velünk? - kiáltott fel a szőke hölgy, aki mindenáron azt akarta, hogy az ő *cavalier servant*-ja most vele legyen, - csak nem fél talán?

- Bizonyisten félek, - felelt a fiatalember.

- S ezt ön komolyan mondja?

- De kérem, hát azt akarná, hogy kitörjem a nyakamat?

- Akkor üljön fel gyorsan az én lovamra, ne féljen, ez nagyon szelíd. Nem tartóztatjuk sokáig a társaságot; egy pillanat alatt megtörténik az átnyergelés. Én meg megpróbálom az ön lovát; lehetetlen, hogy Tankred mindig olyan udvariatlan legyen.

Úgy is történt. A pajkos hölgy leugrott a nyergéből s az utolsó szavakat már elénk állva mondta.

- Nem ismeri ön Tankredet, ha azt hiszi, hogy ő magára engedi tetetni az ön alkalmatlan nyergét. De nem is engedem meg önnek, hogy kitörje a nyakát. Kár volna érte! - mondta a házigazdánk, affektálva anélkül is affektált meglepedettségét és mindenkor, betanult, szinte nyers beszédmodorát, ami az ő véleménye szerint azt bizonyította, hogy ő keresettség nélkül való jó ember, vén csont s ezzel különösen tetszeni akart a hölgyeknek. Ez neki vessző-paripája volt, amit mindnyájan ismertünk.

- No te rücskölő, nem akard-e megpróbálni? Hiszen nagyon szerettél volna kilovagolni! - szólt a vitéz lovaglásra vállalkozó hölgy, meglátva engem és ingerkedve mutatott Tankredre, voltaképen csak azért, hogy tegyen valamit, ha már leszállt a lóról s hogy ne hagyjon engem egy csípés nélkül, ha már rosszul jártam és az ő szeme elé kerültem.

- Te bizonyára nem olyan vagy, mint... no, de minek mondjam, te híres hős vagy és nem gyáváskodol, kedves apródunk, ha majd rád néznek, - tette hozzá, futólag M. asszonyra tekintve, akinek kocsija legközelebb állt a feljárat lépcsőjéhez.

Gyűlölet és bosszúállási érzet borította el szívemet, mikor a szép amazon hozzánk jött azzal a szándékkal, hogy Tankredre felüljön... Hanem azt ki sem tudom mondani, hogy mit éreztem ennek a hatalmaskodó asszonynak váratlan, kihívó szavainál. Mintha elsötétült volna minden a szemem előtt, mikor megláttam, hogy hogyan nézett M.-né asszonyra. Egy pillanat alatt egy gondolat villant meg agyamban... hanem ez csak egy pillanat volt, kevesebb egy pillanatnál, mint a puskapor fölrobbanása; - vagy megtelt a mérték s én egész újjá született lelkemmel annyira felháborodtam most, hogy szerettem volna minden ellenségem fejét betörni, bosszút állni rajtuk mindenki szemeláttára, hogy megmutassam: ki vagyok én; vagy pedig valami csoda módon megtanított valaki e pillanatban a középkor történetére, melyből én még egy betűt sem tudtam idáig és forgó fejemben felrémlettek a lovagi tornák, palladinok, hősök, szép hölgyek, kardok csattogása, a tömeg kiabálása és tapsa, mind e zaj között pedig egy ijedt szív félénk felkiáltása, mely szív gyöngédebben becézi az ő győzelemnél és hírnél édesebb, büszke lelkét, - nem tudom: végbe ment-e mindez a bolondság akkor a fejemben, de mintha éreztem volna, hogy ütött az én óráim. Szívem ugrált, remegett s már nem tudom: hogyan pattantam le egy ugrással a lépcsőn és Tankred mellett találtam magamat.

- Azt hiszik, hogy én is félek? - kiáltottam vakmerő büszkeséggel, hevemben megvetve mindent, lihegve az izgatottságtól és úgy elveresedve, hogy könnyeim megperzselték arcomat.

- Majd mindjárt meglátják!

És megfogva Tankred kantárszárát, lábaimat a kengyelbe tettem, mielőtt ebben valaki is megakadályozhatott volna. Ebben a pillanatban a ló felágaskodott, fejét hánya-vetette, egy hatalmas ugrással kiszakította magát a megdermedt lovászok kezéből és a körülállók riadt kiáltozásaitól kísértén elrohant, mint a vihar.

Nem tudom én már: hogyan sikerült gyors vágatás közben másik lábamat is a kengyelbe juttatni; Tankred kivitt engem a rácsos kapun át, hirtelen jobbra fordult és tovább rohant a rácskerítés mellett, nem keresve az utat. Csak akkor hallottam mögöttem vagy ötven ember kiáltozását s ez a kiáltozás a meglepedettség és büszkeség oly érzését keltette zsibbadozó szívemben, hogy én gyerekkoromnak ezt az örületes pillanatát soha el nem felejttem. Minden vérem a fejembe tódult, melegséggel árasztott el és elfojtotta félelmemet. Nem emlékeztem magamra. És valóban úgy emlékezem most vissza az egészre, mintha csakugyan lett volna abban valami lovagi.

Különben ez az én lovagi hősiességem egy pillanatnál rövidebb ideig tartott, máskülönben rosszul járhatott volna a lovag. Nem tudom, hogyan menekültem meg. Lovagolni hiszen tudtam én, mert tanítottak rá. De az én paripám inkább juhhoz hasonlított, mint hátszlóhoz. Természetes, hogy lerepültem volna Tankredről, ha ráért volna engem levetni; de vagy ötven lépésnyi nyargalás után megijedt egy útszéli nagy kötől és visszariadt. Futtában megfordult, de oly hirtelen, hogy én máig sem értem: hogyan nem repültem én le, mint egy labda, a nyeregből vagy három ölnyre s hogy nem zúztam magamat össze; Tankred lábai pedig a hirtelen fordulattól sem akadtak össze: rohant vissza a kapu felé, dühösen hánya-vetette a fejét, s jobbra, balra dülöngve, mintha megrészegült volna a dühtől; a levegőbe össze-vissza rugdalta lábait, minden ugrásánál igyekezett engem a nyeregből kidobni, mintha tigrist érzett volna a hátán, mely őt fogaival és karmaival tépi és marcangolja. Még egy pillanat s én lerepültem volna; már éreztem, hogy mindjárt leesem; de ekkor több lovas sietett felém, hogy megmentsen. Ketten elállták a mezőre vivő utat; mások, szintén ketten, oly közel ugrottak hozzám, hogy csaknem összeszorították a lábaimat, kétfelől közrefogták lovaikkal Tankredet és mindketten megkapták ennek a kantárszárát. Néhány másodperc multán a ház lépcsője mellett voltunk.

Sápadt voltam, alig pihegtem, mikor a lóról levettek. Reszkettem, mint falevél a szélben, reszketett Tankred is, mely egész testével a hátsó lábaira támaszkodott, oly mozdulatlanul, mintha patáival a földre nőtt volna, a forró lihegés nehezen szakadozott vörös, gőzölő orrából, aprózott remegéssel reszketett egész teste, mintha megdermedt volna attól a sérelemtől és bosszúságtól, hogy egy fiú vakmerőségét meg nem büntethette. Engem mindenfelől zavartság, ijedtség és csodálkozás kiáltásaival fogtak körül.

E pillanatban réveteg tekintetem találkozott az M.-né szemével; M.-né izgatott, sápadt volt és erre - sohasem felejttem el ezt a pillanatot - azonnal előtötte arcomat a forró pirosság; nem tudom már, mi történt velem, csak annyit tudok, hogy érzéseimtől megzavarodottan és megijedve, félénken lesütöttem a szememet. De tekintetemet észrevették, megkapták, ellopták. Minden tekintet M.-né asszonyra fordult, ő pedig az általános figyelemtől rajtakapartva, valami önkéntelen, báva érzéstől maga is úgy elpirult, mint valamely gyerek és erőt véve magán - ámbár nem nagy sikerrel - pirulását nevetéssel igyekezett palástolni.

Messziről nézve persze mindez igen mulatságos lehetett, de ebben a pillanatban egy rendkívüli báva és váratlan eset megmentett engem az általános kinevetéstől és különös színezetet adott az egész kalandnak. Az egésznek az okozója, az a hölgy, aki eddig nekem kérlelhetetlen ellenségem volt, az én szép zsarnokom, hirtelen hozzám rohant s elkezdett engem ölelni, csókolni. Nem akart ő akkor hinni a szemének, mikor én elég vakmerő voltam az ő kihívását elfogadni és felemelni a keztyűt, melyet ő, M.-né asszonyra pillantva, élemben

dobott. Majd meghalt félelmében és lelkiismerete furdalásától, mikor Tankred velem elvágatott; most pedig, mikor mindennek vége volt - különösen mikor a többiekkel együtt ő is meglátta az én tekintetemet, melyet M.-né asszonyra vetettem, látta zavaromat, hirtelen való elpirulásomat, végül mikor sikerült neki e pillanatnak az ő könnyelmű fejecskéje romantikus gondolkozása szerint valami titkolt, el nem árult gondolatot tulajdonítani, - most, mindezek után annyira el volt ragadtatva az én „lovagiasságom” által, hogy hozzám szaladt, keblére ölelt s örvendezett, megindult és büszke volt rám. Egy perc múlva a körülöttünk csoportosulókra a legbávábban emelte fel lehető legkomolyabb szemeit, melyeken két nehéz gyöngyös könnycsepp rezgett és oly komoly, fontoskodó hangon, minőt tőle még sohasem hallottam, rám mutatva, azt mondta: „*Mais c'est très sérieux, messieurs, ne riez nas!*” - észre sem véve, hogy mindenki elbűvölten gyönyörködik az ő lelkenedésében. Mindezek a váratlan, gyors mozdulatok, az ő komoly arcocskája, ez az egyszerű, jóságos bávasága, ezek az ő örökösen nevető szemeiben idáig nem is gyanított meleg könnyed, oly váratlan csodálkozást keltettek, hogy mindnyájan felvillanyozódtak az ő nézésétől, tüzes, gyors szavaitól és taglejtéseitől. Úgy látszott, mintha senki sem bírta volna levenni róla a szemét, nehogy elszalasszanak csak egy momentumot is abból, ami az ő fellelkesült arcán e pillanatban végbement. Még a házigazda is úgy elpirult, mint a tulipán és azt mondják, - amit különben ő maga is bevallott később - hogy ebben a pillanatban csaknem egy egész percig szerelmes volt az ő szép vendégébe. No, magától értetődik, hogy én a történetek után lovag, hős lettem.

- Delonge! Toggenburg! - mondogatták körös-körül.

Tapsoltak is.

- Előre, jövő nemzedék! - kiáltott a házigazda.

- Velünk jön, okvetetlenül magunkkal visszük! - szólt a szép hölgy, - csinálunk neki helyet, bárhogya is. Leül mellém, a térdemre... vagy nem, nem! Rosszul mondtam! - javította ki magát felkacagva, nem bírván visszafojtani nevetését, amint első megismerkedésünkre gondolt. De míg nevetett, gyöngéden simogatta kezemet, mindenképen kedvemben akart járni, hogy valahogy sértve ne érezzem magamat.

- Okvetetlenül magunkkal visszük, okvetetlenül! - kiáltották többen is, - velünk kell jönnie, ő kivívta magának a helyet.

És rögtön döntöttek is a dologban. Ugyanazt az aggszüzet, aki engem a szőke hölgygel megismertetett, elárasztotta a fiatalság azzal a kéréssel, hogy maradjon itthon és adja át nekem a helyét, mely kérést nagy bosszúságára kénytelen is volt teljesíteni, mosolyogva ugyan, magában azonban sziszegve a haragtól. Pártfogója, akinél élőködött, vagyis az én ellenségem és csak nem régi barátom, azt kiáltotta neki már tovaügetve tüzes lován és kacagva, mint a gyerek, hogy irigylő őt, hogy ő maga is szívesen vele maradna, mert mihamar leszakad az eső és mindnyájan meg fognak ázni.

És jól megjósolta az esőt. Egy óra múlva valóságos zápor kezdődött és elmosta a kirándulást. Néhány óráig falusi paraszt-házakban kellett megbújni, várakozni, s haza csak tíz óra felé térhettünk az eső utáni nyirkos időben. Nekem egy kis lázam kezdődött. Abban a pillanatban, amint fel kellett ülni és útra kelni, M.-né asszony hozzám jött és csodálkozva látta, hogy rajtam csak egy nyitott gallérú blúz van. Azt mondtam, hogy nem értem rá köpönyeget hozni magammal. M.-né asszony elővett egy gombostűt és lehetőleg magasan összetűzte ráncos ingem gallérját, levett a nyakáról egy piros fátolkendőt s bekötötte azzal a nyakamat, hogy meg ne hűljek. Annyira sietett, hogy meg sem köszönhettem a szívességét.

Hanem mikor hazaértünk, felkerestem őt a kis vendéglátóban, ahol a szőke hölgygel ült; velük volt a halvány fiatalember is, aki ma azzal szerezte meg a jó lovas hírnevét, hogy nem mert

Tankredre felülni. Hozzámentem M.-né asszonyhoz és megköszönve, visszaadtam a kendőjét. De most, annyi kalandom után, mintha restelltem volna valamit; igyekeztem mentől hamarabb felmenni a szobámba, hogy ott zavartalanul átgondoljak valamit. Tele voltam benyomásokkal. Átadva a kendőt, fülig pirultam.

- Fogadni mernék én, - szólt nevetve a fiatalember, - hogy szerette volna a kendőt megtartani; ki lehet olvasni a szeméből, hogy nem szívesen adja vissza.

- Úgy van, úgy! - kapott a szón a szőke hölgy; - lám csak, milyen! - tette hozzá bosszúsan, a fejét csóválva, de rögtön abbahagyta, meglátva M.-né asszony komoly nézését, aki nem akarta tovább üzni a tréfát.

Én elsiettem.

- No, milyen furcsa vagy te! - szólt az én csintalan hölgyem, utolérve engem a másik szobában és barátságosan megfogva mindkét kezemet, - hiszen egyszerűen vissza se kellett volna adnod a kendőt, ha olyan nagyon szeretnéd megtartani. Azt mondhattad volna, hogy nem tudod, hová titted - s azzal vége! Milyen furcsa vagy! Ennyit sem birtál megtenni. Jaj, beh nevetséges vagy!

S e szavaknál könnyedén meglegyintette ujjával az államot és nagyot nevetett azon, hogy én olyan veres lettem, mint a mákvirág.

- Hiszen most már én neked barátod vagyok, igaz-e? Véget ért köztünk az ellenségeskedés, mi? Igen vagy nem?

Én felnevettem és szótlanul megszorítottam ujjait.

- No látod!... Mért vagy olyan halovány és miért reszketsz? Fázol?

- Rosszul érzem magamat.

- Ah, szegénykém! Ez az erős benyomásoktól van. Tudod mit? Eredj, feküdj le, ne várd be a vacsorát; éjjel majd jobban leszel. Gyerünk.

Felkisért az emeletre s úgy látszott, hogy gondoskodásának nem lesz vége. Meghagyta, hogy vetkezzem le, azalatt leszaladt, teát rendelt nekem és maga hozta fel, mikor már én lefeküdtem. Hozott meleg takarót is. Ez a gondoskodás, ápolás nagyon meghatott engem, talán azért, mert olyan volt a hangulatom az egész napi eseményektől, a kirándulástól, a láztól; elbúcsúzva tőle, hévvel megöleltem őt, mint legkedvesebb, legjobb barátomat s ekkor minden élményem egyszerre ellágyult szívemre gyűlt; csaknem sírva lapultam az ő kebeléhez. Ő észrevette az én felindulásomat s úgy látszik, kissé ez az én pajkos hölgyem is meg volt hatva.

- Nagyon jó fiú vagy te, - suttogta, szelíden nézve rám, - kérlek: most már ne haragudj rám - jó lesz? Nem fogsz haragudni?

Egyszóval a legjobb, leggyöngédebb barátokká lettünk.

Elég korán ébredtem, de a nap már fényes sugarakkal árasztotta el szobámat. Teljesen egészségesen és felfrissülten ugrottam ki ágyamból, mintha nem is lett volna lázam tegnap, ahelyett megmagyarázhatatlan örvendezést éreztem. Átgondoltam a tegnapiakat s úgy éreztem, hogy odaadnám minden boldogságomat, ha most, úgy mint tegnap, összeölelkezhetném az én új barátnőmmel, a mi szőke szépségünkkel; de még olyan korán volt, hogy mindenki aludt. Gyorsan felöltözvén, lementem a kertbe, onnan a ligetbe. Bementem oda, ahol a leg-sűrűbb volt, ahol a fák gyantaillata legerősebben terjengett, s ahová legfényesebben ragyogott be a napsugár attól való örömeiben, hogy itt-ott sikerült neki áttörni magát a falombok sűrűségén. Gyönyörű reggel volt.

Észrevétlenül egyre tovább haladtam s végre kiértem a liget túlsó szélére, a Moszkva folyó mellé, amely vagy tíz lépésnyire folyt egy hegy alatt. A túlsó parton túl szénát kaszáltak. Néztem: mint csillannak meg az éles kaszák sorai a kaszások vágásai közben, aztán eltűntek megint, mint tüzes kígyók, mintha elbújtak volna valahová; a többől levágott fű sűrű, kövér csomókban lendült félre és egyenes, hosszú sorokba igazodott. Nem emlékszem már, hogy meddig nézegettem ezt, mikor egyszerre csak a ligetnek egy tisztásán, tőlem vagy húsz lépésnyire, az urasági ház felé vezető országúton, egy türelmetlenül prüszkölő és a patáival kapálódzó lovat láttam meg. Nem tudom, észrevettem-e én ezt a lovat mindjárt, amint odaérkezett és a lovasával megállt, vagy már régebben hallottam a zajt, de hiába neszelt az a fülembbe s nem bírt felrázni ábrándozásaimból. Kíváncsian mentem vissza a ligetbe s néhány lépés után halkán, de szaporán beszélő hangok ütötték meg fületem. Még közelebb mentem, óvatosan háritottam félre a tisztást körülvevő bokrokat és meglepetten torpantam vissza: ismert fehér női ruha villant meg szemeim előtt és szívemben mint édes zene zendült meg egy ismert női hang. M.-né asszony volt. Ott állt a lovagló úr közelében, aki szaporán beszélt hozzá le a lováról s akiben én N. urat ismertem fel, azt a fiatalembert, aki tegnap reggel utazott el tőlünk s akivel olyan sokat törődött M. úr. De akkor azt mondták, hogy a fiatal-ember valahová messzire, déli Oroszországba utazik, azért nagyon csodálkoztam, mikor őt megint itt láttam, még pedig oly kora-reggel és M.-né asszonnyal együtt.

M.-né asszony oly izgatott, oly lelkendező hangulatban volt, aminőben őt én még sohasem láttam és arcán könnyek csillogtak. A fiatalember lováról lehajolva, megfogta és csókolgatta a kezét. Ez már a búcsúzás perce volt. Úgy látszott, hogy siettek. A fiatalember kivett zsebéből egy lepecsételt levelet és átadta azt M.-né asszonynak, átölelte ezt félkarjával, éppen úgy, mint előbb: lováról le nem szállva és erősen, hosszasan megcsókolta. Egy pillanat múlva megcsapkodta lovát és elrepült mellettem, mint a nyíl. M.-né asszony néhány percig elkísérte őt tekintetével, aztán eltűnődve, szomorúan indult vissza a ház felé. De néhány lépés után mintha hirtelen magához tért volna, a tisztásnak tartott, szétháritotta a bokrokat és a ligetnek vette útját.

Én megzavarodva és csodálkozva attól, amit láttam, követtem őt. Szívem erősen dobogott, mintha valamitől megijedtem volna. Olyan voltam, mintha megdermedtem volna, mintha köd vett volna körül; gondolataim széttöredeztek, elszóródtak; emlékszem rá, hogy valamiért roppant szomorú voltam. Koronkint felvillant előttem a fák közt az ő fehér ruhája. Gépiesen követtem őt, el nem veszítve szemeim elől, de remegve vigyáztam, hogy ő engem meg ne láthasson! Végre kiért a kertbe vezető ösvényre. Vagy egy félpercig várva, én is kimentem; de mennyire elcsodálkoztam, mikor az ösvény vörös kavicsán észrevettem azt a lepecsételt levelet, melyet első pillanatra felismertem, - ugyanazt, melyet ezelőtt tíz perccel adtak át M.-né asszonynak.

Felvettem a levelet: minden oldala tiszta fehér papír, nincs rá semmi sem írva; első tekintetre nem nagy, de súlyos, mintha három vagy több levélpapír lett volna benne.

Mit jelenthet ez a levél? Ez bizonyára megmagyarázhatná ezt az egész titokzatosságot. Talán ebben van elmondva mindaz, amit a nagy sietség miatt már erre való számítással el nem mondhatott volna N. úr a sietős találkán. Hiszen még le sem szállt a lóról... Ilyen sietős dolga volt-e, vagy attól félt, hogy a búcsúzásnál önmagán való uralkodását elveszti? azt csak az Isten tudja.

Megálltam anélkül, hogy az ösvényre kiléptem volna, ledobtam a levelet a legfeltűnőbb helyre és le nem vettem róla a szememet, remélvén, hogy M.-né asszony észreveszi, hogy elvesztette és visszafordul, hogy megkeresse. De vagy négy percnyi várakozás után nem bírtam ki tovább, felvettem újra a talált levelet és a zsebembe dugva, elindultam, hogy utolérjem M.-né

asszonyt. Már a kertben, a nagy sétányon volt; gyors léptekkel, földre szegzett szemekkel sietett a ház felé. Nem tudtam: mit tegyek? Hozzámenjek, s átadjam neki a levelet? Ez azt jelentette volna, hogy mindent láttam, mindent tudok. Első szavaimnál elárultam volna magamat. És hogy' néznék rá? Hogy' nézne ő én rám? Még mindig vártam, hogy észreveszi veszteségét, megfordul annak a keresésére. Akkor észrevétlenül megint odadobhatnám az ösvényre a levelet és megtalálhatná, de nem úgy történt! Már közel voltunk a házhoz, már megláttak bennünket...

Ma, mintha összebeszéltek volna, mindenki nagyon korán kelt, mert a tegnapi rosszul sikerült kirándulás után újat terveztek, amiről én még nem is tudtam. Mindnyájan készültek az indulásra és a terraszon reggeliztek. Én vagy tíz percre megálltam, hogy ne lássanak együtt M.-né asszonnyal, aztán a kertet megkerülve, a túlsó oldal felől kerültem be a házba, sokkal később, mint ő. M.-né a terraszon fel s alá járt, halvány és izgatott volt, kezét a mellén keresztbe tette és mindenből látni lehetett, hogy erőlködött a benne dülő gondot és kétségbeesést elnyomni, amit szinte ki lehetett olvasni a szeméből, járásából, minden mozdulatából. Néha lement a lépcsőn, elindult néhány lépéssel a virágágyak közt a kert felé, szemeivel mohón, sőt vigyázatlanul keresgélt az ösvény kavicsozatán és a terrasz földjén. Nem kételkedhettem: az elvesztett levelet kereste és úgy látszott, azt képzelte, hogy azt valahol itt, a ház közelében vesztette el, - igenis: így volt ez és ő ezt erősen hitte.

Valaki, azután többen is észrevették halványságát, izgatottságát, ingerelték részvétükkel; kénytelen volt tréfára venni a dolgot, nevetgélt, igyekezett vidámságot mutatni. Koronkint a férjére nézett, aki két hölgygel beszélgetve, a terrasz végén állt s olyankor éppen olyan zavar vett erőt szegény asszonykán, mint akkor este, mikor a férje első ízben ideérkezett. Kezemet zsebembe sülyesztve és a levelet erősen tartva, én mindenkitől távol álltam, könyörögve a sorshoz, hogy M.-né észrevegyen. Szerettem volna őt felbátorítani, megnyugtatni, hacsak a tekintetemmel is, mondani neki valamit lopva, futólag. De mikor véletlenül rám nézett, én megrezzentem és lesütöttem a szememet.

Láttam, hogy szenved és nem tévedtem. Mostanig sem tudom az ő titkát; nem tudok semmit azon kívül, amit láttam és amit éppen most elmondottam. Az a viszony talán nem is olyan volt, mint amilyennek azt első pillanatra képzelni lehetne. Meglehet, hogy az a csók csak búcsúzás volt, meglehet, csak utolsó, csekély jutalom azért az áldozatért, melyért a szegény asszony nyugalma és tisztessége feldúlott. N. elutazott, s meglehet, hogy M.-né örökre itt hagyta. Végül még az a levél is, melyet én a zsebemben szorongattam - ki tudja: mi volt abban? Ki mondhatna ebben az ügyben ítéletet? Mindazáltal kétségtelen, hogy e titoknak váratlan felfedezése roppant nagy csapás lett volna az ő életére. Emlékszem, hogy milyen volt az ő arca e pillanatokban: nagyobb gyötrelmet képzelni sem lehet. Érezni, tudni, biztosra venni, várni, mint a halálos ítéletet, hogy minden percben mindent felfedezhetnek, a levelet valaki megtalálhatja, felveheti, az pedig megcímezve sincs, mindenki felbonthatja: - mi lesz akkor? Van-e rettenetesebb bűnhődés, mint amely ő reá vár? Bírái közt járt-kelt. Ezek mosolygó, hizelgő arcai egy pillanat múlva fenyegetőek, kérlelhetetlenek lesznek. Ezeken az arcokon ő gúnyt, gonoszságot és jéghideg megvetést fog olvasni, azután pedig örökös, virradat nélkül való éj lesz az élete... Mindezt én akkor nem értettem meg úgy, mint ahogy most erről gondolkodom. Én csak gyanakodhattam és retteghettem, csak a szívem fájhatott az őt fenyegető veszedelem miatt, melyet én teljesen el sem képzeltem. De bármi lett legyen is az ő titka, sokat megbűnhődött ő - ha ugyan volt miért bűnhődnie - azokban a szomorú pillanatokban, melyeknek én tanúja voltam és amelyeket soha el nem felejték.

No de felhangzott a kirándulásra hívó vidám kiáltozás; mindenki megörült; mindenfelől élénk beszéd és nevetés hallatszott. A terrasz két perc alatt kiürült. M.-né végre is beismerte, hogy

rosszul érzi magát és a kirándulásról lemondott. De szerencsére a többiek mind elmentek, mind siettek és senki sem ért rá tovább kérdezősködni, M.-né rosszulléte miatt aggódni. Csak kevesen maradtak itthon. M.-nének a férje mondott valamit, mire ő azt felelte, hogy még ma jobban lesz, hogy ne aggódjék, nem kell ágyba feküdnie, hogy lemegy a kertbe egyedül... én velem... És itt rám nézett. Ennél nagyobb boldogság nem érhetett. Örömben elpirultam s egy perc múlva már el is indultunk.

M.-né asszony azokon a sétányokon, utacskákon és ösvényeken járkált, amelyeken az imént a ligetből visszatérve jött; ösztönszerűen emlékezett előbbeni útjaira, mereven nézett maga elé, fel nem tekintett a földről, keresgélt és nem felelgetett nekem, mintha nem is tudta volna, hogy én vele vagyok.

De mikor ahhoz a helyhez értünk, hol én a levelet felvettem és ahol az ösvény véget ért, M.-né hirtelen megállt és búbanattól elhaló hangon azt mondta, hogy rosszabbul érzi magát és hogy vissza akar menni. De a kert rácsozatához érve, megint megállt és egy pillanatra elgondolkozott; ajkán kétségbeesett mosoly látszott és erejét veszítve, gyötrelmeitől kínoztatva, elhatározta magát mindenre, megadta magát mindennek, szótlanul visszafordult, ezúttal még engem sem hívta magával...

Engem majd megölt a keserűség és nem tudtam: mit tegyek.

Odamentünk - jobban mondva: odavezettem őt arra a helyre, ahonnan ezelőtt egy órával a lódobogást és az ő beszélgetésüket meghallottam. Itt egy sűrű lombosított szilfa közelében egy nagy kőtuskóból faragott lóca volt, melyet iszalag folyt körül, mellette mezei jácmin- és vadrózsa-bokrokkal. (Ez az egész ligetrész tele volt hidacsokkal, lugasokkal, barlangokkal és hasonlókcal.) M.-né leült a lócára, tompán nézett végig az előttünk elterülő tájképen! Egy perc múlva kinyitott egy könyvet, mereven bámult bele, de nem olvasott, talán nem is tudta, hogy mit csinál. Fél tíz óra volt már. A nap magasra feljött és pompásan fényelt felettünk a mély, kék égboltozat alatt, amely mintha megoldadt volna a saját hevétől. A kaszások már messzire haladtak, alig lehetett őket a mi partunkról látni. Elmaradhatatlanul nyomon követték őket a lekaszált rendek; a koronkint felneszelő szellő kellemes illatot hozott felénk. Köröskörül meg nem szűnt azoknak a hangversenye, „akik nem vetnek és nem aratnak”, hanem szabadok, mint a levegő, melyet ők szárnyaikkal szelidesnek. Úgy rémlett, mintha most minden virág, a legkisebb fűszál is áldozati illatot terjesztett volna és azt mondta volna Teremtőjének: „Atyám, boldog és elégedett vagyok”.

Ránéztem a halvány nőre, aki egyedül volt ez örömmel teljes életben, mint a halott: szempilláin mozdulatlanul függött két nehéz könnycsepp, melyet szíve éles fájdalma sajtol ki... Nekem módomban volt, hogy megélelém és boldoggá tegyem ezt a szegény, zsibbadozó szívet, csak nem tudtam: hogyan kezdjem, hogyan tegyem meg az első lépést. Sokat haboztam. Százszor feltettem, hogy hozzámegyek és mindannyiszor úgy égett az arcom, mint a tűz.

Hirtelen fényes gondolatom támadt. Feltaláltam az utat és módot s ettől újjászülettem.

- Nem parancsol egy virágcsokrot? mindjárt szedhetnék, - mondtam olyan örvendező hangon, hogy M.-né asszony rögtön felemelte a fejét és hosszan nézett rám.

- Hát szedj, - felelt végre gyenge hangon, alig mosolyogva, aztán megint visszafordította szemét a könyvbe.

- Különben még itt is le találják kaszálni a fűvet s nem hagynak virágot! - kiáltottam, víg futással eredve a virágszedésnek.

Mihamar megszédtem az egyszerű, szegényes bokrétát. Olyan volt, hogy nem illett volna a szobába bevinni, de milyen boldogan dobogott a szívem, mikor hozzá a virágot szedtem és

összekötöttem. Csipkerózsát és vad-jázmint már a kőlóca mellett szedtem. Tudtam, hogy a közelben gabonavetés van, mely már megérett. Odaszaladtam tehát búzavirágért. Szedtem bosszú rozskalászt is, kiválogatva a legtömöttebbeket és legérettebbeket. Nem messzire egész csoport nefelejtset találtam s csokrom már félig-meddig készen volt. Távolságban a mezőn kék harangvirág és vad-szegfű is találkozott, ezek után pedig a folyó partjára szaladtam sárga sás-liliomért. Végül visszamentem és beléptem egy pillanatra a csalitosba, hogy világos-zöld juharfaleveleket szaggassak, amikbe bokrétámat betakarjam s akkor véletlenül egy fészek árváskára bukkantam, ennek közelében pedig nagy örömmre illatos ibolyákra, melyeknek virága sűrű, buja fűben rejtőzött s még csillogott rajta a harmat. A bokréta elkészült. Átkötöttem hosszú, vékony, összefont fűszálakkal s a bokréta közepébe gondosan elrejtettem a levelet, betakargattam virágokkal, de úgy, hogy észre lehetett venni, hacsak valamelyes figyelemben részesítik is az én virágcsokromat. Odavittem M.-né asszonyhoz.

Menetközben úgy láttam, mintha a levél nagyon is szembe tűnnék: még jobban betakartam, közelebb érve, újra jobban elrejtettem a virágok közé s mikor már csaknem egészen helyre értem, hirtelen oly mélyre bedugtam a bokréta közepébe, hogy kívülről már semmit sem lehetett belőle látni. Arcom lángban égett. Szerettem volna arcomat kezemmel eltakarni és rögtön elszaladni, de a szép asszony úgy nézett az én virágaimra, mintha egészen elfeledkezett volna arról, hogy én e virágok szedésére mentem el tőle. Gépiesen, úgyszólván nem is látva semmit, nyújtotta ki kezét és vette el ajándékomat s azonnal letette a lóczára, mintha csak azért adtam volna én azt neki, aztán megint a könyvbe kezdett nézni, mintha semmit sem tudott volna magáról. Felsülésem miatt sírni szerettem volna. „No de legalább ő mellette van a bokrétám” - gondoltam magamban, - „csak aztán itt ne felejtene”. Nem messzire ledültem a fűre, jobb karomat a fejem alá tettem és behunytam a szememet, mintha álom kerülgetett volna. De ő róla le nem vettem a szememet.

Vagy tíz perc mult el így; úgy láttam, hogy ő egyre jobban elhalványult... S most egy szerencsés véletlen jött segítségemre.

Egy nagy sárga méh volt ez, melyet kedvező szellő hajtott felém. A méh előbb az én fejem felett döngicsélt, aztán M.-né úrnőhöz repült. Az egyszer-kétszer elkergette, de a méh semmi áron sem akart tőle távozni. Végre M.-né asszony felkapta az én virágcsokromat és azt csóválgatta maga előtt. E pillanatban a levél kirepült a virágok közül és egyenesen a nyitott könyvre esett. Összereztem. M.-né asszony egy ideig meglepetten, némán nézett hol a levélre, hol a kezében tartott bokrétára, mintha nem hitt volna szemeinek. Aztán egyszerre csak elpirult és rám nézett. De én észrevettem a tekintetét és behunytam a szememet, tettetve magamat, mintha aludtam volna; a világ semmi kincséért sem tudtam volna most a szemébe nézni. Szívem zsihbadozva vergődött, mint a göndör hajú falusi fiúcska törébe jutott madárka. Nem tudom már, mennyi ideig feküdtem ott behunyt szemmel, talán két-három percig. Végre fel mertem nézni. M.-né mohón olvasta a levelet s lángoló tekintetéből, csillogó, könnyező szemeiből, derült arcából, melynek minden legkisebb izma örömtől ragyogott, eltaláltam, hogy abban a levélben boldogságról volt szó és hogy az ő búbánata elosztott, mint a füst. Gyötrelmesen édes érzés fogta el a szívemet, nehezemre esett tovább tettetnem magamat...

Ezt a pillanatot soha sem fogom elfelejteni.

Nem messzire tőlünk kiáltozás hangzott fel:

- M.-né! Natália! Natália!

M.-né nem felelt, de gyorsan felugrott a kőlócáról, hozzám jött és lehajolt felém. Éreztem, hogy egyenesen arcomba néz. Szempilláim megrezzentek, de uralkodtam magamon és szememet nem nyitottam ki. Igyekeztem egyenletesen, nyugodtan lélegzeni, de fojtogatott szívem

viharos dobogása. A szép hölgy forró lélegzete perzselte arcomat; egész közelre lehajlott felém, mintha ki akart volna fürkészni. Végre azon a kezemen, mely a mellemre volt fektetve, csókot és könnyeket éreztem, kétszer megcsókolta kezemet.

- Natália! Natália! Hol vagy? - hallatszott újra, már egész közelünkben.

- Megyek mindjárt! - felelt M.-né az ő érces, ezüst-csengésű hangján, de amelyet fojtogattak, remegtettek a könnyek s oly halk volt a szava, hogy csak én hallhattam a „megyek mindjárt” feleletet.

Ebben a pillanatban erőt vett rajtam a szívem és úgy látszott: minden vérét arcomba kergette. Ugyanekkor siető, heves csók égette meg ajkamat. Gyengén felkiáltottam, kinyitottam szememet, de rögtön letakarta azt az ő tegnapi fátyol-kendője, - mintha ő a nap sütésétől akart volna engem azzal megvédeni. Egy pillanat múltán már nem volt ott. Csak ruhája suhogását hallottam, amint sietve távozott...

Lekaptam magamról és a felindultságtól magamon kívül csókolgattam a kendőt. Néhány percig olyan voltam, mintha eszemet vesztettem volna. Nehezen pihegve könyököltem le a földre, öntudatlanul, mozdulatlanul néztem magam elé, a közeli halmokra, a tarka mezőkre, a kanyargó folyóra és ameddig csak szemeim elláthattak a halmokra és apró pontonként felütnedező falvakra, a messzeségre, az alig látható kék erdőkre, melyek mintha füstölögtek volna az izzó ég szélén, míg végre valami édes csend szállta meg az ünnepiességbe boruló tájat, lassúdan elcsitította felizgult szívemet. Megkönnyebbülten, szabadon lélegzettem fel... De szívem valahogy tompán, édesen sajgott, mintha valamit megláttam, mintha sejtelem fogott volna el. Ijedt szívem bátortalanul és gyönyörrel találgatott valamit s várakozásában remegett... Kebelem egyszerre csak megrendült, megfájult, mintha valami beleszúrt volna és édes könnyek fakadtak szemeimben. Eltakartam arcomat a kezemmel és egész testemben remegve, mint a falevél, átadtam magamat első öntudatra való ébredésemnek és szívem kijelentésének, a természet első, még nem világos jelentkezésének. Ezzel a perccel véget ért az én gyerekkorom első időszaka.

Mikor két órával később hazatértem, M.-né úrnőt már nem találtam ott. Valami váratlan esemény folytán elutazott férjével Moszkvába. Többet aztán sohasem találkoztam vele.

KARÁCSONYFA ÉS LAKODALOM

- Egy ismeretlen naplójából -

A napokban egy lakodalmat láttam... de nem! Jobb lesz, ha egy karácsonyfáról mondok el egyet-mást. A lakodalom szép dolog, tetszett is az nekem, de jobb lesz a másik. Nem is tudom már, hogy a lakodalmat nézve hogyan jutott ez nekem eszembe. Nos, hát így történt. Ezelőtt éppen tíz esztendővel újév estéjén meghíttak egy gyerek-bálra. Az, aki meghítt, ismeretes üzletember volt, nagy ismerettséggel, összeköttetésekkel, cselszövényekkel s azt lehetett hinni, hogy a szülők csak ürügyül használták fel a gyerek-bált arra, hogy a kedélyesség leple alatt az őket érdeklő üzleti ügyekről beszélhessenek. Én idegen ember voltam, semmi üzletem nekem nem volt, azért az egész estét meglehetősen szabadon töltöttem el. Volt még egy másik úr is, aki senkihez sem tartozott s aki éppen úgy jutott a családi ünnepre mint én, s ez az úr kapta meg legelőbb is az én figyelmemet. Magas, szikár, igen komoly, igen illedelmesen öltözött úr volt. De látni lehetett rajta, hogy egy cseppet sem érdeklődik a családi boldogság és örömök iránt. Mihelyt valamelyik szögletbe ment, rögtön megszűnt mosolyogni és összevonta sűrű, fekete szemöldökeit. A háziakon kívül az egész bálban egyetlen ismerőse sem volt. Látszott, hogy rettentően unatkozott, de az is, hogy végig vitézül bírta úgy viselni magát, mintha jól mulatna és boldog volna. Később megtudtam, hogy ez egy vidéki úr, akinek valami nagyon életbevágó, fontos dolga volt a fővárosban, ebben a dolgában ajánló leveleket hozott a házigazdához, s akit a házigazda nem valami *con amore* pártfogolt és csak udvariasságból hitt meg a gyerek-bálra. Nem kártyáztak, szivarral meg nem kínálták, beszédbe senki sem kezdett vele, talán azért, mert messziről megismerték a madarat a tolláról, ezért aztán az én emberem, hogy valamit mégis csináljon a kezével, egész este a szakállát simogatta. Szakálla aztán csakugyan igen szép volt. De oly szorgalmasan simogatta, hogy azt lehetett volna képzelni: ez a szakáll jelent meg elsőül a világon s azért állítottak hozzá egy embert, hogy simogassa.

Ezen az úron kívül az öt jóltáplált gyerekek megáldott háziak bálján feltűnt és megtetszett nekem még egy másik úr is. Hanem ez már egészen másforma volt. Ez már személyiség volt. A neve Masztákovics Julián. Első tekintetre meglátszott, hogy éppen úgy viselkedik a házigazda iránt, mint a házigazda a szakállát simogató úr iránt. A háziúr és háziasszony nagyon kedveskedtek neki, dédelgették, itatták, bemutatták neki a vendégeket, de őt magát senkihez sem vitték, hogy bemutassák. Észrevettem, hogy a háziúr szemében könnyek csillantak meg, mikor Masztákovics Julián azt mondta, hogy ő még ilyen kellemesen nem töltötte az idejét. Én szinte féltem ilyen hatalmas személy jelenlététől, ugyanazért, miután kigyönyörködtem magamat a gyerekekben, bementem a kisebb vendéglátó terembe, mely teljesen üres volt, és leültem a háziasszony virágos lugasába, mely a teremnek csaknem a felét elfoglalta.

A gyerekek kivétel nélkül rendkívül kedvesek voltak és nem akartak a *felnőttekhez* hasonlítani, bárhogyan igyekeztek is őket erre a nevelőnők és dadák rávenni. Egy pillanat alatt szét-szedték a karácsonyfát az utolsó cukorkadarabig és sikerült már nekik összetörni a játékszerek felét, mielőtt megtudhatták volna, hogy melyik darab kinek volt szánva. Különösen kedves volt egy feketeszemű, göndörhajú fiúcska, aki mindenáron meg akart engem lőni a fapuskájával. De legjobban feltűnt ennek a nőtestvére, egy körülbelül tizenegy éves leányka, kedves, mint valami angyal, szelíd, nagyon nyílt, ábrándos szemekkel. Valahogy megbántották a gyerekek, tehát bejött abba a terembe, amelyben én ültem és egy szögletbe vonulva a bábujaival kezdett foglalkozni. A vendégek jelentősen mutogattak egy gazdag bérlőre, mint a leányka apjára, s valaki suttogva megjegyezte, hogy a kicsike hozományára már háromszázezer rubel van félretéve. Visszatértem, hogy megnézzem azokat, akik ilyen dolgok iránt érdeklődnek és

tekintetem Masztákovics Juliánra esett, aki kezét hátrátéve és fejét kissé félrebillentve, rendkívül figyelmesen hallgatta a beszélgetőket. Azután megcsodáltam a háziak okosságát, melyet az ajándékok szétosztásánál tanúsítottak. A kislány, akinek hozományára már háromszázezer rubel van félretéve, igen gazdag bábút kapott. Azután következtek a szerényebb ajándékok, a boldog gyerekek szüleinek rangjához mérve. Végre az utolsó gyerek, egy körülbelül tízéves, sovány, kicsiny, szeplős, vörhenyes hajú fiúcska csak egy könyvet kapott, amelyben le van írva a természet szépsége, a jószívűség stb., de ebben a könyvben már képek, sőt fejlécek sem voltak. Ez a fiúcska a háziúrék gyerekei mellé fogadott nevelőnő fia volt; a nevelőnő szegény özvegyasszony, a fiúcska elhagyott és félénk. Szegényesen volt felöltözve is. Miután a könyvét megkapta, még sokáig nézegette a többi játékszer; roppant szeretett volna játszani a többi gyerekekkel, de nem mert; látni lehetett rajta, hogy már átérezte és átértette a helyzetét.

Nagyon szeretem megfigyelni a gyerekeket. Nagyon érdekes az ő első, indulatos eszmélkedésük az életben. Észrevettem, hogy a szegény, rőt fiúcskát annyira megkapta a gazdagok játékainak látása, különösen pedig a színielőadás, melyben ő is szeretett volna részt venni, hogy kínálkozni kezdett. Elmosolyodott, játszani kezdett a többi gyerekekkel, odaadta almáját egy puffadt fiúnak, akinek már egész csomagra való csemegéje volt egy kendőbe kötve, sőt arra is vállalkozott, hogy egy gyereket a nyakába véve lovagoltasson, csak hogy ki ne hagyják őt a színielőadásból. De valami hengező fiú mihamar jól oldalba ütötte. A fiúcska nem mert elpityeredni. Ekkor megjelent a nevelőnő, az ő mamája és ráparancsolt, hogy ne zavarja a többi gyerek játékát. A fiúcska erre kiment abba a vendéglátóba, ahol a leányka volt. A leányka magához bocsátotta s arra mindketten hozzáláttak a gazdag bábu öltöztetéséhez.

Én már vagy egy félóraig ültem a virágos lugasban és már csaknem elszundikáltam, hallgatva a kis rőt fiú és a háromszázezres hozományú leányka beszélgetését, amint a bábuval foglalkoztak, - mikor egyszerre csak bejött csendesen a szobába Masztákovics Julián. Felhasználta azt az alkalmat, hogy a gyerekek összevesztek és észrevétlenül kijött a teremből. Láttam, hogy vagy egy perccel előbb élénken beszélt a leendő gazdag menyasszony apjával, akivel csak most ismerkedett meg; arról beszéltek, hogy egyik szolgálat előnyösebb, mint a másik. Most elgondolkozva állt meg s mintha ujjain valamit számolgatott volna.

- Háromszáz... háromszáz, - suttogott. - Tizenegy, tizenkettő, tizenhárom stb. Tizenhat... hat év múlva! Vegyük négyivel százától - tizenkettő, ezt ötször = hatvan; hiszen erre a hatvanra... no tegyük, hogy öt év múlva összesen négyszáz. Igen... Hiszen csak nem marad meg a háromszáznál a gazember. Meglehet, hogy nyolc, vagy kilenc százalékot is szed... No, tegyük, hogy ötszázezer, ez legalább biztos; valami rámegy a rongyokra is...

Bevégezte okoskodását, kifújta az orrát és már ki akart menni a szobából, de meglátta a leánykát és megállt. Engemet nem látott a virágoktól, növényektől. Úgy láttam, hogy nagyon izgatott volt. Vagy a számításai hatott rá, vagy valami egyéb, de a kezét dörzsölte és nem bírt egy helyben megmaradni. Ez az izgatottsága tetőfokra hágott, mikor megállt és még egy határozott pillantást vetett a leendő gazdag menyasszonyra. Előre akart lépni, de előbb körülnézett. Azután - mintha valamiben vétkesnek érezné magát - lábujjhegyen indult el a leányka felé. Odaérve elmosolyodott, lehajolt és a leányka fejét megcsókolta. A leányka meglepetésében ijedten kiáltott fel.

- Mit csinál itt, kedves gyermekem? - kérdezte suttogva, mialatt körülnézett és a leányka arcát megveregette.

- Játszunk.

- Úgy? Ő vele? - kérdezte Masztákovics Julián a kisfiúra kancsalítva. - Te kimehetnél a terembe, - mondta a fiúcskának.

A kisfiú nem felelt, csak mereven nézett rá. Masztákovics Julián megint körülnézett és megint lehajolt a leánykához.

- Mi ez, kedves gyermekem? Bábu? - kérdezte.

- Bábu, - felelt a kisleány elkomorodva és kissé megszeppenve.

- Bábu... Hát azt tudja-e kedves gyermekem, hogy miből készült a bábuja?

- Nem tudom... - felelt a leányka suttogva, fejét egészen lehorgasztva.

- Rongyból, kedveském. - Te, fiacskám, átmehetnél a terembe a pajtásaidhoz, - mondta Masztákovics Julián, szigorúan ránézve a fiúcskára. A leányka és a fiúcska elkomolyodtak és megfogták egymás kezét. Nem akartak egymástól elválni.

- Hát azt tudja-e, hogy miért ajándékozták magának ezt a bábút? - kérdezte Masztákovics Julián, egyre halkabban.

- Nem tudom.

- Azért, mert maga az egész héten kedves és jó gyerek volt.

Itt a rendkívül izgatott Masztákovics Julián megint körülnézett és egyre halkabb, elhalóbb, szinte hallhatatlan s az izgalmas türelmetlenségtől remegő hangon kérdezte:

- Fog-e engem szeretni, kedves gyermekem, ha majd vendégségbe jövök a maga szüleihez?

Ezt mondva, Masztákovics Julián megint meg akarta csókolni a kedves leánykát, de a rőt fiúcska látva, hogy a leányka most mindjárt sírvafakad, megfogta annak a kezét és az iránta érzett legnagyobb részvétből rücskölni kezdett. Masztákovics Julián komolyan megharagudott.

- Takarodj innen, - kiáltott a fiúcskára, - takarodj! Menj a terembe. Menj a pajtásaidhoz!

- Nem, ne bántson minket, ne bántson! Menjen el innen, - szólt a kisleány; - ne bántsa ezt a fiút - tette hozzá sírásra fakadva.

Valaki megjelent az ajtónál, Masztákovics Julián rögtön kiegyenesedett és megijedt. De még jobban megijedt a rőt fiúcska, otthagya a leánykát és lassacskán, a falhoz lapulva, kiment az ebédlőbe. Masztákovics Julián, hogy a gyanút elkerülje, szintén kiment az ebédlőbe. Vörös volt mint a rák és amint egy tükörben meglátta magát, zavarba jött önmaga előtt. Talán bosszankodott magára, hogy oly türelmetlenül nekimelegedett. Meglehet, hogy eleinte úgy meglepte, elcsábította, megihlette iménti számíttatása, hogy szolidsága és komolysága ellenére úgy cselekedett, mint valami kis fiú és egyenesen rátört a céljára, ámbár ezt a célt még legalább öt év választotta el tőle. A tisztelt úr után én is kimentem az ebédlőbe s ott különös látvány tárult elém. A bosszúságtól és mérgeledéstől egészen kiveresedett Masztákovics Julián egyre ijesztgette a rőt fiúcskát, aki igyekezett tőle mentől távolabb jutni s féltében nem tudott hova lenni.

- Takarodj innen, haszontalan, mit akarsz itt? Gyümölcsöt lopkodol úgy-e? Gyümölcsöt lopkodol? Takarodj, semmirevaló, takarodj! Menj a pajtásaidhoz!

A megrémített fiúcska kétségbeesésében megpróbált az asztal alá bújni. Erre képtelenül felindult üldözője kivette hosszú batiszt zsebkendőjét és azzal kezdte kiverni az asztal alól a végképen megriadt gyereket. Megjegyzendő, hogy Masztákovics Julián meglehetősen testes ember volt: jóltáplált, pirosképű, kissé pohos, kövér tomporú, gömbölyű, mint az alma - rövi-

den szólva: jó erőben levő. Roppantul izzadt, lihegett és pirongott. Végre egészen feldühödött, annyira forrt benne a harag s - ki tudja - talán a féltékenység! Masztákovics Julián megfordult és minden méltósága ellenére rémítően megzavarodott. E pillanatban az átelleni ajtón bejött a házigazda. A fiúcska kibújt az asztal alól és leverte a port a térdéről és könyökéről. Masztákovics Julián sietett az orrához vinni a zsebkendőjét, melyet egyik szögleténél fogva a kezében tartott.

A házigazda kissé meglepetten nézett mind a hármukra, de mint olyan ember, aki ismeri és komolyan fogja fel az életet, rögtön kapott azon az alkalmon, hogy vendégével négszemközt beszélhet.

- Ez az a fiú, akiről volt szerencsém beszélni - mondá a rőt fiúcskára mutatva.

- Tessék? - felelt Masztákovics Julián, nem térvén még egészen magához.

- A gyerekeim nevelőnőjének a fia, - folytatta a házigazda kérő hangon; - szegény özvegy asszony, egy becsületes hivatalnok felesége; ha tehát lehetséges volna, Masztákovics Julián...

- Ah, nem, nem! - sietett felkiáltani Masztákovics Julián. - Bocsásson meg, Alexejevics Fülöp, végképen lehetetlen. Tudakozódtam, üres hely nincs, de ha volna is, tíz pályázó is van már rá, tíz olyan, akinek nagyobb igénye lehet rá... Nagyon sajnálom, nagyon...

- Kár, - sajnálkozott a házigazda, - nagyon szelíd, jó kis fiú...

- Amint látom, nagyon pajkos, - felelt Masztákovics Julián a száját elgömbítve - takarodj innen, te gyerek, mit keresel te itt? Menj a pajtásaidhoz! - mondotta a fiú felé fordulva.

Ezúttal nem bírta magát türtőztetni s félszemmel rám nézett. Én nem bírtam magamat türtőztetni és egyenesen a szeme közé kacagtam. Masztákovics Julián rögtön elfordult és olyan hangosan, hogy én is meghallhattam, azt kérdezte hogy ki ez a furcsa fiatalember? Összesúgtak és kimentek a szobából. Láttam aztán, hogy Masztákovics Julián a házigazda beszédét hallgatva a fejét csóválta.

Kikacagván magamat, visszamentem a terembe. Ott a nagy férfiú a családapáktól és anyáktól, a háziasszonytól és háziúrtól körülvetten nagy hévvel beszélt valamiről egy hölgynek, akinek éppen most mutatták be. Ez a hölgy kézen fogva tartotta azt a leánykát, akivel Masztákovics Julián ezelőtt tíz perccel a vendéglátóban beszélgetett. Masztákovics Julián áradozva magasztalta a kedves gyermek szépségét, eszességét, kedvességét és jólneveltségét. Észrevehetően hízelkedett a kicsike előtt. Az anyja csaknem könnyezve hallgatta, annyira meg volt hatva. Az apa mosolygott. A háziúr örült az általános örömmek. Még a többi vendégek is örültek, még a gyerekek is abbahagyták játékaikat, hogy ne zavarják a beszélgetést. Tele volt a levegő jó hangulattal. Hallottam azután, hogy az érdekes leánykának szíve mélyéig meghatott mamája válogatott szavakkal kérte meg Masztákovics Juliánt, hogy szerencséltesse házukat nagyra becsült látogatásával, hallottam: mily keresetlen elragadtatással fogadta el Masztákovics Julián a meghívást s hogy a vendégek az illendőséghez képest magukra hagyván a beszélgető szülőket és a kitűnő a vendéget, ellágyultan dicsérgették a bérlőt, a bérlőnét és a leánykát, de különösen Masztákovics Juliánt.

- Nős ez az úr? - kérdeztem csaknem fennhangon egy ismerőstől, aki valamennyi közt legközelebb állt Masztákovics Juliánhoz.

Masztákovics Julián bosszús, fürkésző tekintettel nézett rám.

- Nem, - felelt ismerősöm, szíve mélyéig sértődötten az én ügyetlen kérdésemtől, melyet én különben készakarva tettem...

Nemrég az x-i templom mellett vitt el az utam; nagy sokaság, kocsik tolongtak ott. Köröskörül lakodalomról beszéltek. Borongó nap volt, fagyni kezdett. A tömeggel együtt befurakodtam a templomba és megláttam a vőlegényt. Gömbölyű, jóltáplált, kissé pohos, nagyon kicicomázott emberke volt. Szaladgált, irgett-forgott, rendelkezett. Végre hozták a menyasszonyt. Áttörekedtem a tömegen s egy csodaszép leánykát láttam meg, aki még alig élete tavaszán volt. De a szép leány halvány és szomorú volt, szórakozottan nézegetett s nekem úgy tetszett, mintha szemei veresek lettek volna a nem régi sírástól. Vonásainak antik szigorúsága valami komolysággal és ünnepiességgel párosult szépségében. Hanem a komolyságon és szomorúságon át gyermeki ártatlanság sugárzott, valami kimondhatatlan bávaság, még meg nem állapodott fiatalság mutatkozott, mely mintha kérés nélkül is, magamagától, kíméletért esdekelt volna.

Azt beszélték, hogy alig volt még tizenhatéves, Jobban megnézve a vőlegényt, felismertem Masztákovics Juliánt, akit éppen öt év óta nem láttam. Aztán a menyasszonyra néztem... Istenem! Áttörtem magamat a tömegen, hogy kijussak a templomból. A tömegben arról beszéltek, hogy a menyasszony gazdag, hogy ötszázezernyi hozománya van... és rengeteg sok ruhája...

„Hát csakugyan helyes volt a számítás”, - gondoltam magamban, kijutva az utcára.

NEVETSÉGES EMBER ÁLMA

Fantasztikus elbeszélés

I.

Én nevetséges ember vagyok. Mások engem most már hóbortosnak, sőt talán tébolyodottnak is mondanak. Ez voltaképen előléptetés-számba is mehetne, ha mindezek ellenére, még így is, nem lennék szemükben éppen olyan nevetséges, mint azelőtt voltam. Ezen én már többé nem mérgelődöm, nekem most már az emberek mind kedvesek, kedvesek még akkor is, ha kinevetnek, sőt valami okból éppen akkor különösképen kedvesek, mikor kinevetnek. Én nagyon szívesen nevetnék velük együtt, természetesen nem éppen magamon, hanem irántuk való szeretetből, ha nem lennék olyan szomorú, mikor így, rajtam nevetve, látom és nézem őket. Szomorú bíz ez, még pedig azért, mert nem tudják az igazságot, én pedig tudom az igazságot. Óh, édes jó Istenem, mennyire nehéz is az, ha valaki egyedül csak maga tudja az igazságot! Csakhogy az emberek ezt nem értik, nem értik és nem is fogják megérteni.

Ezelőtt én nagyon sokat szenvedtem amiatt, hogy nevetségesnek látszottam. Azaz nem látszottam, hanem nevetséges is voltam. Mindig is nevetséges voltam és én ezt tudtam, talán már születésemtől fogva tudtam ezt. Talán már hét éves koromban is tudtam, hogy nevetséges voltam. Későbbén végigjártam az iskolákat, még egyetemet is végeztem, de... minél többet tanultam, annál jobban meggyőződtem arról, hogy nevetséges vagyok. Egyetemi tanulmányaim is mintha csak nevetségességem igazolására és bizonyítására szolgáltak volna, mert minél jobban elmélyedtem beléjük, annál jobban megbizonyosodtam arról, hogy nevetséges vagyok. Az életben éppen úgy jártam, mint tanulmányaimban.

Évről-évre ugyanis minden tekintetben csak növekedett és erősödött bennem nevetségességem tudata. Rajtam mindenki mindig csak nevetett. De senki sem tudta, senki nem is sejtette azt, hogy, ha volt ember kerek e világon, aki mindenkinél jobban tudta, hogy én nevetséges vagyok, akkor az az ember én voltam. És éppen az volt rám nézve a legbántóbb, a legsértőbb, hogy az emberek ezt nem tudták és most sem tudják. Igaz, hogy ebben én magam is hibás voltam: én tudniillik annyira büszke voltam mindig, hogy ezt soha semmiért be nem ismertem volna. Ez a büszkeség évről-évre növekedett bennem, és ha véletlenül meg is eshetett volna az, hogy én valakinek önként őszintén megvallottam volna, hogy nevetséges vagyok, abban az esetben, azt hiszem, még aznap este golyót röpítettem volna koponyámba. Óh, mennyire, de mennyire szenvedtem én gyermekkoromban attól való félelmemben, hogy nem tudok eléggé állhatatos lenni és hirtelen, váratlanul őszinte vallomást teszek játszópajtásaimnak.

Idővel azonban, mikor már fiatalemberré vedlettem át, bár évről-évre mindig jobban és jobban tudatára ébredtem borzalmas tulajdonságomnak, a nevetségességnek, mégis valami okból kissé megnyugodtam. Meglehet, hogy azért nyugodtam meg némileg, mert lelkemben rémítő egykedvűség támadt bizonyos körülmény miatt, amely már egész lényemnél végtelenül hatalmasabb és magasztosabb volt: nevezetesen akkoriban kezdett bennem ébredezni az a meggyőződés, hogy az egész világon *minden mindegy*. Én ugyan már nagyon régen sejtettem ezt, de ez a sejtelem világos és teljes meggyőződéssé csak az utóbbi évben változott, még pedig hirtelen. Egyszerre csak úgy éreztem, hogy nekem teljesen *mindegy*, akár megvan ez az egész világ, akár semmi sincsen meg belőle. Lassanként úgy kezdtem érezni és tapasztalni, hogy *kívülem tulajdonképpen semmi sem volt és semmi sincsen*. Kezdetben ugyan nekem minden olyformán rémlett, mintha azelőtt sok mindenféle lett volna, későbbén azonban

rájöttem, hogy azelőtt sem volt semmi sem és csak azért volt valami, mert úgy látszott, mintha lett volna. Lassanként arról is meggyőződtem, hogy soha nem is lesz semmi sem.

Ekkor aztán hirtelen megszűntem az emberekre haragudni, sőt nem is igen akartam tudomást venni róluk. Hogy mennyire semmibe sem vettem az embereket, az minden csekélységben megnyilvánult. Az utcán, például, úgy mentem, hogy minduntalan beleütődtem a járókelőkbe. És ez nem azért történt, mintha talán mélyen elgondolkoztam volna. Dehogy! Ugyan miről is gondolkodhattam volna akkor, mikor még a gondolkodást is abbahagytam: nekem akkor minden teljesen mindegy volt! Dehogy is törtem fejemet problémák megoldásán, egyetlenegy sem oldottam meg, pedig mennyi volt belőlük és mind megoldásra vártak! Dehát nekem *minden mindegy* volt és így a problémák is elpárologtak belőlem és mellőlem.

Csak hogy azután hamarosan megismerkedtem az igazsággal. Az igazsággal én a múlt novemberben, még pedig november harmadikán ismerkedtem meg és azóta életem minden pillanatára visszaemlékezem. Történt pedig az eset éjjel, sötét éjjel, mikor olyan sötét volt, hogy sötétebb már nem is lehetett volna. Én akkor éjjel tizenegy órakor mentem haza és jól emlékszem rá, hogy arra gondoltam, hogy annál nagyobb sötétséget még nem láttam. Még fizikai értelemben sem láttam nagyobb sötétséget. Akkor egész nap szakadt az eső, még pedig a leghidegebb és a legmogorvább eső, valami rettenetes és gonosz eső, az emberekkel szemben határozottan rosszindulatú eső és pont tizenegy órakor elállt. És mihelyt az eső elállt, azonnal valamiféle rettenetes nedvesség töltötte el a levegőt, olyan nedvesség, amely még az esőnél is nedvesebb, nyirkosabb és hidegebb volt. Ebből a rettenetesen nyirkos nedvességből valami ködszerű gőz kezdett kipárologni és az utcán végighömpölyögni. Ez a nyirkos, ködszerű gőz párolgott az utca kövezetéből, a házak falaiból, az utcasarkokból, ez a gőz áramlott az összes mellékutcákból. Mindennek láttára az jutott akkor eszembe, hogy sokkal jobb lett volna, ha az utcai lámpák hirtelen kialudtak volna, legalább nem lehetett volna ezt a lehangoló, ezt a nyomasztó gőzt látni.

Azon a napon én nem ebédeltem, nem vacsoráztam és egész délután és egész este egy mérnöknél ültem el az időt, kívülem még a mérnök két barátja is ott volt. Én az egész idő alatt csak hallgattam és, úgy látszik, untattam is őket, terhükre is voltam. Ők valami izgató dologról beszélgettek, beszéd közben hirtelen nekitüzesedtek és nekikeseredtek. Különben pedig mindegy volt nekik az egész, én ezt jól láttam és csak úgy, pro forma, tüzeskedtek és keseregtek. Én ezt rögtön meg is mondtam nekik: „Uraim, én úgy látom, hogy önöknek mindez teljesen mindegy”. Ők őszinteséggel nem sértődtek meg, hanem csak kinevettek engem, még pedig mind a hárman. Bizonyára csak azért nem sértődtek meg, mert amit mondtam nekik, azt nem szemrehányásként, hanem csak amúgy egyszerűen és őszintén jelentettem ki azért, mert nekem minden teljesen mindegy volt. Ők észre is vették, hogy nekem minden egészen mindegy és ettől nagyon jó kedvre derültek.

Mikor azon az estén hazafelé-menet az utcán az utcai világításról gondolkodtam, hirtelen felpillantottam az égre. Az égboltozat ugyan rettenetesen sötét volt, de azért mégis jól lehetett rajta látni a szétszakadozott felhőket és a szétszakadt felhők közt az égbolt üres, fekete foltjait. Az égboltnak egyik ilyen foltjában hirtelen egy kis csillagot pillantottam meg, megálltam és figyelmesen kezdtem a csillagot vizsgálni. Ezt a csillagot én voltaképpen azért nézegettem, mert ez a csillag egy gondolatot ébresztett fel bennem, még pedig azt a gondolatot, hogy még azon az éjszakán megöljem magamat. Az öngyilkosságra különben is már két hónappal ezelőtt szántam el magamat a leghatározottabban és a legszilárdabban és, bármennyire szegény voltam is, mégis gyönyörű forgópisztolyt vásároltam és még aznap meg is töltöttem. Azóta már két hónap is eltelt, de a forgópisztoly még mindig ott hever az asztalfiókban. Hát csak heverjen, nekem ez teljesen mindegy. Én az öngyilkossággal ráérek; majd előveszem a

forgópisztolyt akkor, ha nem leszek ennyire egykedvű, ha nekem sem lesz minden mindegy. Erre a pillanatra vártam eddig, de hogy miért, magam sem tudom. Ebben a két hónapban én tehát minden éjjel, valahányszor hazaértem, agyon akartam magamat löni és mindig csak arra a pillanatra vártam, amikor nem leszek ennyire egykedvű. Azon a bizonyos estén, mikor hazafelé mentem, az a csillag azt a gondolatot ébresztette fel bennem, hogy azon az éjszakán *okvetetlenül* agyon fogom magamat löni. Hogy az a csillag miért ébresztette fel bennem ezt a gondolatot, magam sem tudom.

És miközben én így az égre és az égen arra a csillagra néztem, hirtelen megragadta könyökömet az a kis leány. Az utca kihalt volt, úgy szólna senki sem járt már kint. Mindössze csak egy kocsist lehetett látni, aki kocsija bakján aludt. A leányka nyolcéves lehetett, vékonyka ruhácskában, hitvány vállkendőbe burkolva, bőrig ázottan; nekem azonban leginkább rongyos, nedves és sáros cipője ötlött szemembe, leginkább erre emlékszem most is. Ez a rongyos, átázott, sáros cipő sehogyan sem megy ki a fejemből. A leányka hirtelen rángatni kezdte könyökömet és hítt, hítt, hítt. Nem sírt, hanem szaggatottan nyögdösött ki bizonyos szavakat, melyeket nem tudott rendesen kimondani azért, mert egész testében folyton remegett a hidegtől. A leányka valami miatt meg volt rémülve és kétségbeesetten folyton csak ezt kiáltozta: „anyácska, édes jó anyácska!”...

Én ugyan ránéztem a kis leányra, de nem szóltam hozzá egy szót sem, hanem tovább mentem. A kis leány azonban utánam szaladt, folyton ráncigálta könyökömet és beszédjéből kicsendült az a hang, amely az agyonrémtől gyermekeknél a kétségbeesés jele. Én jól ismerem ezt a hangot. Bár a kis leány egyetlenegy szót sem tudott rendesen kimondani, beszédjéből mégis megértettem annyit, hogy vagy édesanyja haldoklik valahol, vagy valami borzalmas baj történt velük, és ő szegényke azért futott ki az utcára, hogy valakit segítségül hívjon, olyan valakit, aki édesanyján valamiképpen segíteni tudna. Én azonban nem mentem el a kis leánnyal, sőt hirtelen az a gondolatom támadt, hogy a leánykát elkergetem magamtól. Én eleinte azt tanácsoltam neki, hogy forduljon bajával a legközelebbi rendőrhöz. A kis leány azonban összetette kezecskéjét és el-elcsukló zokogással, szinte fuldokló lihegéssel csak mellettem futott és nem akart mellőlem tágitani. Én aztán egyszerre csak mérgesen toppantottam lábammal és haragosan ráordítottam. Ő azonban csak annyit kiáltott vissza: „uram, édes jó uram!...” Majd hirtelen otthagyt engem és szinte hanyatt-homlok rohant át az utca túlsó felére: ott ugyanis felbukkant egy járó-kelő alak, és a kis leány szemmel láthatólag azért ment el tőlem, hogy ahhoz forduljon segítségért.

Én pedig felmásztam az én ötödik emeletemre. Albrétben lakom itten olyan asszonynál, aki szobákat ad ki. Az én szobám nyomorúságos, apró lyuk, melynek csak egy kicsiny, félkerek padlásablaka van. Van ebben az én lyukszobácskában egy, viaszosvászonnal bevont hálódíván, egy asztal, amelyen könyveim hevernek, két szék és egy boldogult, régi, ősrégi, de kényelmes karosszék. Én leültem, meggyújtottam a gyertyát és elkezdtem gondolkodni. Mellettem, a szomszédszobában, a vékonyka válaszfal mögött továbbfolyt a pokoli lárma. Már harmadik napja folyt ottan az a pokoli lárma. Abban a szobában lakott egy, a szolgálatból elbocsátott százados, hat züllött vendége volt, akik pálinkát ittak és hazárdjátékot játszottak régi, piszkos, zsíros kártyával. Mult éjjel verekedtek is a vendégek; én azt is tudom, hogy ketten közülük hajba is kaptak és sokáig ráncigálták egymás haját. A háziasszony fel akarta őket jelenteni, de még sem tette, mert borzasztóan fél a századostól. A lakásban, kívülünk, még csak egy lakó van, egy nagyon apró és nagyon sovány katonatisztné, aki nemrégiben szállt meg itt nálunk, három apró gyermeke van, akik itt, ebben a lakásban már meg is betegedtek. Ez az asszonyka, valamint mindhárom gyermeke szinte a nevetségességig rettegnek a századostól, főleg éjjelenként annyira félnek tőle, hogy félelmükben szinte remegnek, nem

tudnak emiatt aludni sem, hanem egész éjjel folyton keresztet hánynak magukra és folyton imádkoznak. A legkisebbnek a rémülettől már görcsei is voltak.

Ez a százados nagy nyomorúságában a Nyeveszkij-korzón a járókelőktől néha koldulni is szokott. Szolgálatra sehol sem akarják befogadni. Ilyen körülmények között tehát szinte furcsa, hogy az egész hónap alatt, mióta itt nálunk lakik, nekem még egyetlen egyszer sem alkalmatlankodott, engem egyetlen egyszer sem háborgatott. (Tulajdonképpen csak azért emlékeztem meg róla, hogy ezt elmondhassam.) Igaz, hogy az ismerkedés elől én kezdettől fogva a leghatározottabban kitértem és, nálam tett első látogatása alkalmával, én bizonyára nagyon unalmas voltam neki. Én miattam ők ottan, a vékony fal mögött, kiabálhatnak, amennyit csak akarnak; ott a vékony fal mögött én miattam lehetnek ők akárhányan: nekem az teljesen mindegy.

Én egész éjjel elüldögélek itten anélkül, hogy hallanám őket: annyira megfeledkezem róluk. Különben is én éjjel egészen a virradatig soha sem szoktam aludni már egy év óta. Én egész éjjel az asztal mellett valamelyik széken elüldögélek és semmit sem csinállok. Könyvet csak napközben szoktam olvasni. Ilyenkor éjjel csak ülök és ülök, még csak nem is gondolkodom, és ha ilyenkor véletlenül támadnak is valamiféle gondolataim, nem törődöm velük, hanem szabadjukra hagyom őket. A gyertya az éj folyamán teljesen el szokott égni. Én csendben ültem az asztalnál, elővettem a forgópisztolyt és magam elé tettem. Mikor a forgópisztolyt magam elé tettem, még jól emlékszem rá, megkérdeztem magamtól: „hát igen?”, és egészen beleegyezőleg ugyancsak magam ezt feleltem: „igen!” Azaz elhatároztam, hogy agyonlövöm magamat. Azt már tudtam, hogy azon az éjszakán egészen biztosan agyonlövöm magamat, csak azt nem tudtam még, hogy az agyonlövésig mennyi ideig fogok még így az asztal mellett elüldögélni. És én azon az éjszakán egészen biztosan agyon is lőttem volna magamat, ha akkor este, hazamenetelem közben, az a leányka nem vetődött volna utamba.

II.

Látják, kérem: ámbár nekem minden teljesen mindegy volt, azért, például, a fájdalmat mégis csak megéreztem. Ha valaki megütött volna, fájdalmat éreztem volna. Ugyanígy volt ez velem erkölcsi tekintetben is: ha valakivel valami nagyon szomorú eset történt volna, ez nekem is fájt volna, részvétet éreztem volna az illetővel szemben ugyanúgy, mint akkor, mikor még nekem sem volt minden teljesen mindegy. Hisz épp az imént is éreztem fájdalmat és részvétet: egy kis gyermeknek, például, okvetetlenül segítségére is lettem volna. Miért nem segítettem mégsem azon a kis leányon? Egy eszme miatt, amely éppen abban a pillanatban, támadt bennem: mikor ugyanis az a kis leány engem könyökömnél fogva ráncigált és segítségül szólogatott, ugyanakkor egy kérdés is felmerült bennem, amelyet akkor hirtelenében megoldani nem tudtam.

Ez a kérdés ugyan haszontalan semmiség volt, de én mégis méregbe jöttem miatta. Méregbe jöttem amiatt a logikai következmény miatt, hogy most már úgyis minden teljesen mindegy, sőt most már még inkább minden mindegy azért, mert hiszen azt határoztam, hogy azon az éjszakán úgyis főbelövöm magamat. És ha már olyan nagyon mindegy volt minden, akkor miért éreztem hirtelen mégis úgy, mintha mégsem lett volna minden mindegy? Miért sajnáltam meg mégis azt a leánykát? Még most is jól emlékszem, hogy azt a kis leányt én rendkívül megszántam; hogy szánakozásomból kifolyólag nagyon különös, az én helyzetemben valószínűtlen, szinte hihetetlen fájdalmat éreztem. Igaz ugyan, hogy az én akkori, futólagos érzésemről most már nem tudok egész pontosan számot adni, annyi azonban

bizonyos, hogy az az érzés folytatódott hazaérkezésem után is, folytatódott még akkor is, mikor már az asztal mellett ültem, ami miatt én rendkívül ingerült voltam, annyira ingerült, amennyire ingerült már régen nem voltam. A mindenféle megfontolások szinte kergették egymást fejemben.

Mert hiszen világos, hogyha még ember vagyok és nem semmi, és amíg semmivé nem váltam, hogy addig élek, és amíg élek, addig szenvedni, haragudni és hibáim miatt szégyenkezni is tudok. Ez igaz, vagy legalább is miattam igaz lehet. De hátha főbelövöm magamat, mondjuk két órán belül, akkor mi közöm nekem ahhoz, a kis leányhoz, mi közöm akkor a szégyenkezéshez, mi közöm az egész világhoz? Mert ha főbelövöm magamat, akkor semmivé, abszolút semmivé leszek. És vajjon az a tudat, hogy én hamarosan *egyáltalában* nem fogok létezni és hogy ennek következtében semmi sem fog létezni, vajjon ez a tudat egyáltalában semmiféle befolyással sem lehetett a kis leány iránt érzett részvétre és a kis leánnyal szemben elkövetett kegyetlenség miatt érzett szégyenkezésre? Hiszen tulajdonképpen csak azért toppantottam mérgesen lábammal, csak azért ordítottam rá a szerencsétlen kis leányra olyan vadul, mert be akartam bizonyítani, hogy „állítólag nemcsak részvétet nem éreztem a szenvedő kis leány iránt, hanem még a legaljasabb embertelenségre is mertem vetemedni vele szemben tisztán csak azért, mert két óra múlva úgyis mindennek vége lesz”. Elhiszik önök azt, hogy én ezért ordítottam rá arra a szerencsétlen kis leányra? Én majdnem meg vagyok győződve, hogy ezért.

Én abban a pillanatban úgy éreztem, mintha akkor az élet és az egész világ tőlem függött volna. Sőt merném mondani, hogy én akkoriban erősen meg voltam győződve arról, hogy az egész világ kizárólag csak értem van: és ha főbelövöm magamat, akkor világ sem lesz többé, legalább is az én számomra nem. Arról most már nem is beszélek, hogy az én megsemmisülésem után talán már senki számára sem lesz többé semmi sem, és hogy az egész világ az én tudatom megszűnése után talán szintén megszűnik, mint csak egy látomány, mint csak az én megismerésem attribútuma, mert meglehet, hogy az egész világ és a rajta levő összes emberek tulajdonképpen csak általam és bennem vannak; meglehet, hogy az egész világ és az egész emberiség tulajdonképpen csak én, egyedül csak én vagyok. Jól emlékszem még, hogy amint ott az én lyukszobámban ültem és gondolkodtam, hogy mindezeket, a gombamódra növvő új kérdéseket én alaposan meghánytam-vetettem, kifordítottam-megfordítottam őket és egészen újakat gondoltam ki belőlük.

Így, például, hirtelen az a furcsa gondolatom támadt, hogy mi lenne és miképpen lenne az, ha én azelőtt a Holdban vagy a Marson éltem volna, és ott a lehető leggyalázatosabb és a legbecstelenebb bűnt követtem volna el, olyan gyalázatos és becstelen bűnt, amelynél gyalázatosabbat és becstelenebbet már képzelni sem lehet; és ha ott a Holdban vagy a Marson ezért az én borzalmas bűnömért engem annyira összeszidtak, annyira kigúnyoltak, annyira legyaláztak, annyira megcsúfoltak, annyira kipellengéreztek volna, amint azt talán csak álomban, lidércnyomás hatása alatt lehet elképzelni és érezni; és ha mindezek után a Holdról vagy a Marsról hirtelen a Földre kerültem volna és ha itt a Földön jól visszaemlékeztem volna mindarra, amit a Holdban vagy a Marson elkövettem; és ha mindennek tetejébe még azt is tudtam volna, hogy én soha, de soha semmi szín alatt a Holdba vagy a Marsra többé vissza nem kerülhetek: vajjon mindezek után, innét a Földről látva a Holdat vagy a Marsot, vajjon mindezek után *mindegy* lett volna-e nekem minden, vagy pedig nem? Vajjon szégyenkeztem volna-e itt a Földön a Holdban vagy a Marson elkövetett gyalázatosságomért?

Mindezek tulajdonképpen csak hiábavaló, fölösleges és céltalan kérdések voltak, mert hiszen a forgópisztoly már előttem az asztalon hevert és én egész valómban tudtam, hogy egészen biztosan agyon fogom magamat lőni és mégis ezek a kérdések engem elkésérítettek, úgyhogy

valósággal dühöngtem miattuk. Akkor már megint olyformán voltam, hogy addig nem lehet meghalnom, amíg ezeket a kérdéseket előbb valahogyan meg nem oldottam. Egyszóval, az a kis leány megmentett engem, ment miatta támadtak fel bennem ezek a kérdések és a kérdések miatt el kellett halasztanom az öngyilkosságot.

A szomszéd szobában, a századosnál, közben elcsendesedtek: befejezték a kártyázást, készülődtek az alváshoz, de azért morogtak és szidták egymást, amíg csak el nem aludtak. És ekkor hirtelen én is elaludtam, elaludtam éjjel, ami még soha meg nem esett velem, elaludtam az asztal mellett ülve. Elaludtam anélkül, hogy észrevettem volna.

Mint ismeretes, az álom rendkívül különös és furcsa jelenség. Álom közben egyes dolgok, élenken, szinte rémületes világosságban, szinte ékszerészi részletezésben és hajszálnyi elaprózódásban elevenednek meg; más dolgok viszont elnagyítva, elmosódottan suhannak el, szinte észrevétlenül tűnnek el, mint például a tér és az idő álmképei. Úgy látszik, hogy az álmot nem az értelem, hanem a vágy, nem a fej, hanem a szív hozza létre és irányítja és mégis micsoda bonyolult és furfangos dolgokkal kellett néha álom közben eszemnek megbirkóznia! Álom közben néha teljesen megfoghatatlan és érthetetlen dolgok kerülnek elő. Az én fittestvérem, például, már öt évvel ezelőtt meghalt; mégis akárhányszor megjelenik álmomban, érdeklődik az én ügyeim, bajaim és gondjaim iránt, megosztja őket velem, pedig én akkor álom közben is visszaemlékszem és tudom, hogy fittestvérem meghalt és hogy el van temetve. Miért nem csodálkozom én álmomban azon, hogy rég elhalt testvérem megjelenik nekem, hogy mellettem van és hogy elbeszélget velem? Miért tűr meg az én eszem ilyesmit? No de elég legyen ebből ennyi.

Most tulajdonképpen más álomról van szó, arról az álomról, amelyet azon a bizonyos november harmadikán álmodtam. Önök most természetesen szeretnének velem egy kicsikét elingerkedni amiatt, hogy hiszen csak álom volt az egész. No de nem mindegy az, hogy csak álom volt-e az, vagy nem álom, a fő az, hogy az az álom nyilatkoztatta ki nekem az Igazságot! Ha én egyszer az igazságot megismertem és megláttam; ha én egyszer megtudtam, hogy ez az igazi Igazság és hogy más igazság nincs, sőt nem is lehet, akkor már teljesen mindegy, hogy én alszom-e, vagy ébren vagyok-e és hogy önök alusznak-e, vagy ébren vannak-e? Jól van, nem bánom, legyen hát csak álom az én álmom, legyen hát csak álom! No és az én álmomnál talán különb az önök híres élete, az az élet, melyet éppen csak az imént akartam öngyilkosság útján magamtól eldobni! Míg ellenben az álom, az az önök által lenézett álom, az az én álmom, ó igen, az az én álmom új, nagyszerű, újjáalkotott, hatalmas életet tárt fel nekem!

Tessék jól ide figyelni!

III.

Már mondtam, hogy egészen észrevétlenül aludtam el és úgy éreztem, mintha csak tovább rágódtam volna azokon a furcsa kérdéseken. Egyszerre csak azt álmodtam, hogy kezembe veszem az asztalon heverő forgópisztolyt és, csak úgy ülve, egyenesen szívemnek irányítom, szívemnek és nem fejemnek, pedig ezelőtt azt határoztam, hogy okvetetlenül fejbe lövöm magamat, fejbe, még pedig a jobb halántékon keresztül. Mikor a pisztoly csövét így a mellemre szorítottam, egy vagy két másodpercig még vártam és azt vettem észre, hogy a gyertya, az asztal és a szobafalak megmozdultak és inogni kezdtek. Ekkor aztán gyorsan elsütöttem a pisztolyt.

Álmában az ember gyakran lezuhan valahonnan a magasból, vagy megölik, vagy megszúrják, vagy megvágják, de fájdalmat sohasem érez, legfeljebb olyankor, amikor ő maga üti meg magát valamiképpen az ágyba: akkor természetesen érez fájdalmat, amelytől azután majdnem mindig fel is ébred. Így történt az én álmomban is: mikor pisztolyomat elsütöttem, fájdalmat én sem éreztem, de azért úgy tűnt fel nekem, mintha a lövéstől egész bensőm összerázkódott és elenyészett volna és mintha körülöttem borzalmas sötétség támadt volna. Úgy éreztem, mintha megvakultam és megnémultam volna, mintha valami kemény helyen kiterítve hanyatt feküdtem volna, mintha semmit sem láttam volna és mintha meg sem tudtam volna moccanni. Körülöttem mintha jöttek-mentek és kiabáltak volna, mintha dörgött volna a százados és mintha sivítózott volna háziasszonyom,... majd mintha rövid szünet következett volna, utána pedig mintha már vittek is volna lezárt koporsóban. Azt is éreztem, hogy koporsóm miképpen ingott-rengett a halottvivők vállán, el is gondolkoztam ezen, közben azonban hirtelen első ízben eszembe jutott, hogy hiszen én meghaltam, még pedig végérvényesen haltam meg; hogy én ezt tudom és nem kételkedem benne, hogy sem nem látok, sem meg nem moccanok és mégis érzek és gondolkodom. Hamarosan azonban beletörődtem helyzetembe és, mint álomban rendszerint történni szokott, a tényekbe minden ellenkezés nélkül belenyugodtam.

Közben koporsómat lebecsátották a sírba és elföldeltek. Mindannyian elmentek, én pedig magamra, egészen magamra maradtam. Meg sem moccantam. Valahányszor azelőtt ébrenlét alkalmával elképzeltem azt, hogy engem sírba temetnek, olyankor a sír képzetéhez mindig a nedvesség és a hidegség érzete is hozzákapcsolódott. Most ott lent a sírban is úgy éreztem, hogy nagyon fázom, főleg hogy lábujjaim hegye nagyon fázik, különben pedig semmi mást nem éreztem.

Ott feküdtem tehát a sírban és, furcsa, semmit nem vártam, semmit nem kívántam, minden ellenkezés nélkül belenyugodtam abba, hogy halott vagyok és hogy a halottnak semmiféle kívánsága sem lehet. A sír azonban nedves volt. Nem tudom, hogy közben mennyi idő múlhatott el: egy óra-e, vagy néhány nap-e, vagy sok nap-e? Egyszerre csak éreztem, hogy a koporsó födelén keresztül átszivárgott vízcsepp hullott lehúnyt balszememre, egy perc múlva ugyanoda a második vízcsepp, ismét egy perc múlva lehullott a harmadik vízcsepp és így tovább és így tovább: pontosan minden percben egy-egy vízcsepp lehúnyt balszememre. Hirtelen mélységes kedvetlenség árasztotta el szívemet, amelyben hirtelen fizikai fájdalmat kezdtem érezni: „Bizonyára a seb fáj, melyet a lövés szakított, ott lesz a pisztolygolyó...” - gondoltam én. A vízcsepp pedig tovább hullott, hullott; minden percben egy vízcsepp és mindig pontosan a balszememre. Én pedig hirtelen felkiáltottam, nem hangommal, mert hiszen teljesen mozdulatlan voltam; felkiáltottam, nem hangommal, hanem egész lényemmel, felkiáltottam az Úrhoz, mindannak Urához, ami velem történt:

„Bárki légy is Te, aki vagy és ha vagy, és ha van valami okosabb annál, ami most velem történik, akkor Te parancsold meg annak az okosabbnak, hogy itt nálam is az érvényesüljön. Ha Te rajtam, esztelen öngyilkosságomért, egy utálatos, képtelen és lehetetlen továbblételnek rámkényszerítésével akarsz bosszút állni, akkor tudd meg, hogy engem soha semmiféle olyan kínzás nem érhet, amely hasonlítható lenne ahhoz a megvetéshez, melyet én hallgatagon érezni fogok a kínzással szemben, húzódjék bár vértanúságom millió és milliószor millió évig!...”

Így kiáltottam én fel szótalánul és elhallgattam. Hangtalan felkiáltásom után mélységes csend következett és majdnem egy egész percre tartott, miközben még egy vízcsepp lehullott lehúnyt balszememre, én azonban tudtam, határozottan és megingathatatlanul tudtam és hittem, hogy az egész helyzet rögtön és okvetetlenül meg fog változni. És lám, egyszerre csak megnyílt a sírom. Azaz nem is tudom, hogy szétnyílt-e a sírom, vagy nem, annyi azonban bizonyos, hogy

a sírból kiragadott valami sötét és nekem ismeretlen lény és a másik pillanatban már a világűrben találtuk magunkat. Én hirtelen visszanyertem látásomat és körülnéztem: mélységesen sötét éjszaka volt és soha, de soha még ilyen sötétség nem volt! A világűrben repültünk már jó messze a földtől.

Én semmit sem kérdeztem attól, aki engem a világűrben röpített, én csak vártam, hogy mi lesz mindebből, én nagyon büszke voltam. Elhitettem magammal, hogy nem félek, és majd meghaltam a gyönyörűségtől, mikor arra gondoltam, hogy nem félek. Már nem emlékszem, hogy a világűrben mennyi ideig repülhettünk így, vissza sem tudom képzelni: az egész olyanformán ment végbe, mint ahogyan álomban szokott történni, túltettük magunkat az idő, a tér, a lét és az ész formáin és törvényein és csak azok a szempontok érvényesültek, amelyekről a szív álmodozik. Jól emlékszem, hogy a borzalmas sötétségben hirtelen egy kis csillagot pillantottam meg.

- Ez a Sirius? - kérdeztem én hirtelen és önkénytelenül, mert különben az volt a szándékom, hogy semmiről sem fogok kérdezősködni.

- Nem, ez az a csillag, melyet az este hazafelé-menet az uccáról a felhők között láttál, - felelt az a lény, aki a világűrben magával röpített. Erről a lényről csak annyit tudtam, hogy emberi alakja volt. Különös, hogy én ezt a lényt nem szerettem, hanem ellenkezőleg mélységesen iszonyodtam tőle. Én teljes nem-lét után vágyakoztam és ezért röpítettem szívembe golyót. És mégis egy lény karjaiba kerültem, egy lényébe, amely, ha nem is volt ember, de mégis lény volt, amely *van és létezik*.

„A halál után tehát mégis csak van megint élet!” - gondoltam én az álom furcsa könnyelműségében, szívem igazi mivolta azonban azalatt saját mélységének legmélyén maradt vissza.

„Ha újból léteznom kell”, - gondoltam én: - „és ha valakinek elháríthatatlan akarata következtében újból élnem kell, többé nem fogom eltűnni, hogy ismét megbántsanak és megalázzanak!”

- Te jól tudod, hogy én félek téled és emiatt megvetsz engem, - szóltam oda akaratlanul útítársamnak. Szerettem volna ezt a megalázó kérdést magamba fojtani, mert hiszen ez a kérdés egyenlő volt a beismeréssel. A megalázkodás miatt olyan fájdalmat éreztem, mintha szívemet gombostűvel szurkálták volna.

A titokzatos lény kérdésekre nem válaszolt, én azonban hirtelen megéreztem, hogy ott engem nem néztek le, nem vetettek meg; hogy ott engem nem nevettek ki; sőt hogy ott még csak nem is szánakoztak rajtam; hogy a világűrben való repülésünknek volt célja, és ha ez a cél egyelőre ismeretlen és titokzatos volt is, de mégis rám vonatkozott, még pedig kizárólag csak reám. A rémület folyton növekedett szívemben. A szóvalan útítársról valami néma kín áramlott át belém és átjárta egész valómat. Sötét és ismeretlen térségeken repültünk keresztül. Az én szememnek ismerős csillagzatok már régen eltűntek. Én tudtam, hogy az égboltozaton vannak olyan csillagok is, melyeknek fénysugarai csak évezredek, sőt évmilliók alatt érik el földünket. Lehet, hogy már ezeket a távolságokat is átrepültük. Szívemet borzalmas szorongás kínozza és ebben a rettenetes szorongásban vártam valamire, magam sem tudtam, mire.

Ekkor aztán hirtelen valami nagyon ismerős és szerfölött otthonias érzés vett rajtam erőt és szinte megrendített: hirtelen ugyanis a mi napunkat pillantottam meg! Én ugyan tudtam, hogy az nem lehetett *a mi* napunk, mely *a mi* földünket szülte; tudtam, hogy mi a mi napunktól végtelenül messze voltunk és mégis ráismertem valamiért, ráismertem egész valómmal, hogy ez a nap tökéletesen ugyanolyan, mint a mi napunk; hogy ez a nap a mi napunknak szakasztott mása, hogy ez a nap a mi napunknak ikertestvére. Az elragadtatásnak hihetetlenül édes és otthonias érzése csendült meg lelkemben. A fény termékenyítő és életető ereje, azé a fényé,

mely engem is szült, ez a fényerő megmozdult az én szívemben is, feltámasztotta szívemet és én megéreztem magamban az életet, az előbbi életet, megéreztem eltemetetésem után most először.

- De ha ez is nap, még pedig tökéletesen ugyanolyan nap, mint a mi napunk: hol van akkor ennek a napnak az ő földje? - kiáltottam fel én.

És útítársam rámutatott egy, smaragdzöld fényben ragyogó kisebb csillagra. Éppen egyenesen feléje repültünk.

- Miképp lehetséges az, hogy a világegyetemben ilyen ismétlődések vannak? Talán ez a természet törvényei. És, ha ez is föld ottan, vajjon ez a föld is olyan-e, mint a mi földünk, tökéletesen ugyanolyan-e? Ez a föld is ugyanannyira szerencsétlen, szegény és nyomorúságos és mégis édes, drága és örökké szeretett föld, mint a miénk? Ez a föld is ugyanolyan kínzó szeretetet tud ébreszteni maga iránt, még legháládatlanabb gyermekeiben is, mint a mi földünk? - kérdeztem én, remegve a visszafojthatatlanul felujjongó szeretettől ama régebbi szülőföldem iránt, amelyet elhagytam, amelytől elpártoltam. És egy pillanatra fölmerült emlékezetemben annak a kis leánynak alakja, akit én ott az uccán annyira megbántottam.

- Majd meglátod, majd megtudod, - válaszolta útítársam, hangjából azonban mintha szomorúság csendült volna ki.

Közben pedig gyorsan közeledtünk a bolygócsillaghoz, amely az én szememben folyton növekedett, már a tengereket is, sőt Európa körvonalaait is meg tudtam különböztetni. Ettől aztán hirtelen különös érzés támadt bennem, valami hatalmas és szent féltékenységnek érzése keserítette el szívemet.

„Hogyan lehet és hogyan szabad a mi földünknek máshol ennyire híven megismétlődnie? És mire való ez a megismétlődés? Én csak azt a földet szeretem, én csak azt a földet szerettem, amelyet elhagytam, amelyen ott maradtak vérem csöppjei, mikor a szívembe irányított pisztolygolyóval életemet háládatlanul kioltottam. Azt a földet én soha, de soha sem szüntem meg szeretni, még azon az éjszakán sem, amikor elszakadtam tőle, sőt talán éppen akkor kínosabban szerettem, mint bármikor azelőtt. Vajjon van-e gyötrelmem ezen az új földön is? Mert ott a mi földünkön csak gyötrellemmel és gyötrelmem által szerethetünk! A mi földünkön mi másképp nem tudunk szeretni és más szeretetet nem ismerünk. Gyötrelmet akarok, hogy szerethessek. Ebben a percben én csak azt akarom, az után epekedem, hogy nagy könnyhullatások közepette megcsókolhassam azt a földet, melyet elhagytam és más földön nem is akarok élni, más földön nekem még az élet sem kell!...”

Mielőtt én mindezt elgondoltam volna, útítársam máris faképnél hagyott. És én hirtelen, szinte észrevétlenül kerültem erre a másik földre gyönyörű, szinte mennyországszerűen gyönyörű napsütéses időben. Úgy látszik, hogy azoknak a szigeteknek valamelyikére kerülhettem, amelyek a mi földünkön az úgynevezett görög szigettengert (Archipelagust) alkotják; vagy pedig ehhez a szigetvilághoz tartozó valamelyik szárazföld tengerpart-vidékén lehettem. Ott azon a másik földön is éppen olyan volt minden, mint a mi földünkön, csak sokkal ünnepesebb volt a hangulat, olyanféle, mintha azon a másik földön az egész emberiség állandóan valami nagy, szent és magasztos öröm- és diadalmi ünnepet ült volna. A nyájas, smaragdszínű tenger szelíden locskolta és nyilvánvaló, szemmel látható, szinte tudatos szerelemmel csókolgatta a földpartot. A hatalmas, gyönyörű és árnyas fák virágzásuk szemképráztató pompájában ragyogtak és megszámlálhatatlan levelük halk és szelíd suttogása, erről meg vagyok győződve, engem üdvözölt, és mintha az ő nyelvükön szeretetről suttoztak volna nekem. A rétek szinte égtek a rajtuk elhintett, illatos virágok élénk, szinte lángoló színpompájától. A madarak seregestül röpködtek a levegőben, nem féltek tőlem, vállamra és kezemre szálltak és

apró, kedves, repeső szárnyukkal kedvesen csapkodtak engem. Végül megláthattam és megismerhettem annak a boldog földnek embereit is.

Annak a másik földnek emberei maguktól jöttek hozzám, körülfogtak és összecsókoltak engem. Azok az emberek a nap gyermekei, az ő napjuknak gyermekei voltak! És milyen szépek, milyen gyönyörűek voltak! A mi földünkön soha sem láttam emberben annyi és olyan szépséget. A mi földünkön legfeljebb a gyermekekben, de ezekben is csak életük első éveiben lehet látni annak a szépségnek távoli, de halvány és gyöngye visszfényét. Azoknak a boldog embereknek szeme tiszta fényben ragyogott. Arcukról értelem, öntudat, nyugodt és biztos tudás sugárzott le; de arckifejezésük mégis derült, mosolygós, szinte vidám volt. Azoknak a boldog embereknek beszédéből és hangjából gyermeki öröm csengett ki. Óh, én mindezt első tekintetre leolvastam arcukról!

Azt a másik földet nem szentségtelenítette meg a bűnbeesés, azon a másik földön büntelen emberek laktak és olyan paradicsomban éltek, mint aminőben, az egész emberiség hagyománya szerint, a mi őszeink is a bűnbeesés előtt éltek, mindössze azzal a különbséggel, hogy az a másik föld egészen egy paradicsom (édenkert) volt. Annak a másik földnek emberei mosolyogva és nevetgélve sereglettek körém és elkedveskedtek velem; otthonukba vittek és mindannyian azon voltak, hogy engem megnyugtassanak. Oh, azok az emberek nem kíváncsiskodtak, semmit sem kérdeztek tőlem, de én úgy láttam, mintha már mindenről tudtak volna és azon buzgólkodtak, hogy arcomról a szenvedés nyomait is minél előbb eltüntessék...

IV.

Majd meglátják kérem, hogy mindebből mi fog ismét kisülni. Igaz ugyan, hogy mindez csak álom volt! Jól van, legyen mindez csak álom! De azoknak az ártatlan és szépséges embereknek szeretete, az ő szeretetüknek megérzése, szeretetük megérzésének emléke és benyomása örökre megmaradt bennem; szeretetüknek belém való áramlását azóta még mindig érzem. Én magam láttam azokat az embereket, megismertem őket, meggyőződtem jóságukról, megszerettem őket és későbbben szenvedtem utánuk és miattuk. Óh, én akkor azonnal észrevettem, hogy sok tekintetben egyáltalában soha sem fogom őket megérteni. Nekem, mint korszerű orosz progresszistának és megcsontosodott, de förtelmes szentpétervári lakosnak teljesen megfejthetetlennek látszott, hogy ott, azon a másik földön élő emberek, akik különben sokat tudnak, miért nem ismerik a mi tudományunkat? Hamarosan rájöttem arra is, hogy ott, a másik földön az emberek tudásszomja egészen más benyomásokból és megfigyelésekből táplálkozott, és hogy ott az emberek törekvése is egészen más, mint itt a mi földünkön. Azok az emberek ott a másik földön, semmit sem kívántak és teljesen nyugodtak voltak. Ők nem törték magukat azon, hogy megismerjék az életet, mint ahogyan mi törjük magunkat ezért, mert az ő életük teljes és tökéletes volt. Mégis az ő tudásuk mélyebb és magasabb volt, mint a mienk, mert a mi tudományunk arra törekszik, hogy megvilágítsa az életet; a mi tudományunk először maga igyekszik megismerni az életet, hogy azután másokat taníthasson meg arra, miképen kell élni. Azok az emberek ott a másik földön a tudomány tanítása nélkül is tudták, miképen kell élni. És én minderre hamarosan rá is jöttem, ezt én egészen jól meg tudtam érteni, csak az ő tudásukat nem tudtam felfogni.

Ők, például, megmutatták nekem az ő fáikat, én azonban nem tudtam sem megérteni, sem átérezni a szeretetnek azt a fokát, amellyel ők a fáikra tekintettek, amellyel ők az ő fáik iránt viseltettek. Ők az ő fáikkal olyanformán beszélgettek, mintha azok a fák hozzájuk hasonló lények lettek volna. És tetszik tudni, meglehet, valószínűleg nem is tévedek, ha azt mondom,

hogyan azok a másföldi emberek az ő fáikkal tudtak beszélni, meg tudták magukat velük értetni! Igen, azok az emberek ismerték a fák beszédét, és én meg vagyok győződve, hogy ott a fák is megértették az embereket. Azok a másföldi emberek különben az egész nagy természettel ugyanolyan viszonyban voltak. Ilyen viszonyban voltak az állatokkal, amelyek velük együtt békességben éltek. Ott, azon a másik földön az állatok nem támadták meg az embereket, ott az állatok szerették az embereket, mert azok az emberek szeretetükkel az ottani állatokat meghódították. Ugyanolyan jó viszonyban voltak azok a másföldi emberek a csillagokkal is, amelyekről nekem olyasmiket is mondtak, amit én nem tudtam megérteni, pedig meg voltam győződve, hogy azok az emberek érintkezni tudtak a régi csillagokkal nemcsak gondolatban, hanem más reális módon is.

Óh, azok a másföldi emberek nem is igen törekedtek arra, hogy én megértsem őket. Ők engem anélkül is szerettek. Én azonban tudtam, hogy ők sem fognak engem soha sem megérteni, és éppen ezért nem is igen beszéltem nekik a mi földünkről. Én csak meg-megcsókoltam szemük láttára azt a földet, melyen ők laktak, és szóltanul meghódoltam előttük, szinte istenítettem őket, és ők ezt látták és engedték magukat isteníteni, nem szégyelték azt, hogy én istenítem őket; nem szégyelték, hogy én ennyire szerettem őket, mert ők is nagyon szerettek engem, ők nem szenvedtek miattam akkor, amikor én, könnyekig meghatva és sírásra fakadva, összecsóktam lábukat. Ezt én szívbéli örömmel és boldogan cselekedtem, mert éreztem és tudtam, minő hatalmas szeretettel viszonzták ők az én szeretetemet. Nagy csodálkozásomban néha szinte kénytelen voltam magamtól megkérdezni: miképpen volt az lehetséges, mi módon tudták megállni és nem sértettek meg, nem bántottak meg egyetlen egyszer sem egy olyan embert, mint amilyen én voltam? Miképpen volt lehetséges az, hogy egy olyan emberben, aminő én voltam, egyetlen egyszer sem ébresztették fel a féltékenység és az irigység érzelmét? Sokszor felmerült bennem az a kérdés is, hogy én, nyegle és hazug fráter létemre, miképpen tudtam megállni és egyetlen egyszer sem fitogtattam előttük az én ismereteimet, amelyekről nekik bizonyára halvány sejtelmük sem volt; nem fitogtattam, előttük ismereteimet, hogy őket bámulatba ejtsem, nem közöltem velük az én ismereteimet még irántuk való szeretetből sem. Miképpen volt az lehetséges?...

Azok a másföldi emberek oly élénkek, oly jókedvűek, oly vígak voltak, akár a kis gyermekek. Ott jártak-keltek és bolyongtak az ő gyönyörűséges ligeteikben és erdeikben, énekelték az ő bűbájos dalaikat és táplálkoztak könnyű és ízletes eledelükkel, a fák gyümölcsével, az erdők mézével és az őket szerető állatok tejével. Csak keveset, alig valamit kellett táplálékukért és ruházatukért fáradozniuk. Azon a másik földön is volt szerelem, azok a másföldi emberek is nemzettek és szültek gyermekeket, de én soha sem vettem észre rajtuk annak a borzalmas és kegyetlen érzékiségnek kitöréseit, amely érzékiség a mi földünkön majdnem az összes embereket, az összeseket és mindenegyest, hatalmába szokta keríteni, és amely érzékiség a mi emberiségünk majdnem összes bűneinek úgyszólván egyedüli forrása. Azok a másföldi emberek örültek az újszülött gyermekeknek, örültek nekik azért, mert tudták, hogy az újszülöttek is részesülni fognak az ő boldogságukban. Azok a másföldi emberek nem ismerték a vetélkedést, nem ismerték a viszálykodást, nem ismerték a féltékenykedést, ők nem is tudták, hogy mik ezek a szenvedélyek. Az ő gyermekeik az összesség gyermekei voltak, mert ők mindannyian egy családot alkottak. Közöttük úgyszólván egészen ismeretlen volt a betegség, bár ők is halandók voltak és meg is haltak. Az ő öregjeik oly könnyedén, oly szelíden haltak meg, mintha csak elaludtak volna. A haldoklókat környezetük szeretettel, áldással és kedvességgel árasztotta el és nyílt, őszinte, derűs tekintettel és mosollyal búcsúzott el tőlük. Egyetlen halálos ágynál sem láttam szomorúságot, gyászt vagy könnyeket; csak szeretetet; a lelkesültségig, az elragadtatásig fokozódó és mégis megnyugvó, beletörődő, megadó és vallási szemléletességig megnemesedő szeretetet.

Mindebből arra lehetett következtetni, hogy azok a másföldi emberek az ő halottaikkal a halál után is érintkezésben maradtak, és hogy földi életük a halállal nem szakadt meg. Ők szinte meg sem értettek engem, mikor náluk az örök életről érdeklődtem, de látszott rajtuk, hogy az örök életről olyan szilárdan voltak meggyőződve, hogy az számukra nem is ment kérdés-számba. Azoknak a másföldi embereknek nem voltak templomaik, e helyett azonban állandó, megszakíthatatlan és eleven kapcsolatban állottak a mindenség Egészével. Azoknak a másföldi embereknek nem volt vallásos hitük, a helyett azonban volt biztos és szilárd tudásuk arról, hogy amikor földi örömük elérte a földi természet határát, akkor majd elérkezik számukra, az élőkre és a megholtakra, a mindenség Egészével való kapcsolatnak és érintkezésnek még nagyobb, szinte korlátlan lehetősége. Örömmel vártak erre a pillanatra, de nem epekedtek utána, nem féltek tőle és nem szenvedtek miatta, mert úgy érezték, hogy ennek a nagy pillanatnak biztos zálogát szívük érzelmeiben már bírják és ezeket a sejtelmes érzelmeket hűségese és őszintén megosztották egymással.

Estéknént, álmra-térés előtt, ezek a másföldi emberek szerettek karban énekelni. Ezekbe az estéli karénekekbe szerették beleönteni azokat az érzelmeket, amelyek napközben bennük támadtak; ezekben a karénekekben dicsőítették, magasztalták az elmúló napot és elbúcsúztak tőle. Dicsőítették és magasztalták a természetet, a földet, a tengert és az erdőt. Szerettek dalokat költeni egymásról és egymásra; az így költött dalokban gyermekek módjára agyondi-csérték egymást. Ezek egészen egyszerű dalok voltak, de szívből fakadtak és szívhez szóltak. De nemcsak dalokkal és dalokban kedveskedtek egymásnak és egymással, hanem, úgy látszik, egész életük abban merült ki, hogy egymást gyönyörködtették és egymásban gyönyörködtek. Ezek a másföldi emberek mindannyian szerelmesek voltak egymásba; általános és kölcsönös, nagy szerelem fűzte őket össze egyenként és összességükben. Másnemű dalaikat és énekeiket, például az ünnepi, a dicsőítő, a magasztaló és lelkesítő tartalmúakat én úgyszólván meg sem értettem. Ha a dalszövegek egyes szavait meg is értettem, de a dalok és az énekek, igazi tartalmával, értelmével és jelentőségével soha sem tudtam tisztába jönni. Az ő dalaik és énekeik igazi tartalma, értelme és jelentősége az én eszem számára megközelíthetetlen volt; viszont szívem mégis csak beléjük tudott hatolni mindig jobban és jobban anélkül, hogy erről számot tudtam volna magamnak adni.

Én sokszor mondtam azoknak a másföldi embereknek, hogy mindazt, amit náluk láttam, hallottam és tapasztaltam, hogy mindazt én már régen előre megsejtettem. Sokszor mondtam nekik, hogy az ő nagy örömüket, az ő végtelen boldogságukat és az ő ragyogó dicsőségüket én már régen a mi földünkön előre megsejtettem, és hogy ez a sejtélem az elviselhetetlen kínszenvedésig fokozódó vágyakozásban nyilvánult. Sokszor mondtam azoknak a másföldi embereknek, hogy én az ő megdicsőült boldogságukat szívem álmaiban és elmém ábrándjaiban már sokszor előre megálmodtam és előre megéreztem; hogy én a mi földünkről a lenyugvó napot nem tudtam keserű könnyhullatás nélkül nézni... Megvallottam azoknak a másföldi embereknek azt is, hogy én a mi földünk embereit gyűlöltem, és hogy ez az én gyűlöletem szenvedéssel volt egybekapcsolva: miért nem tudtam én a mi földünk embereit szenvedés nélkül gyűlölni, ha már úgy sem szerettem őket? Miért nem tudtam én a mi földünk embereinek meg nem bocsátani, mikor irántuk való szeretetem úgyszólván csak szenvedést hozott számomra? Miért nem tudtam én a mi földünk embereit úgy szeretni, hogy egyúttal nem lettem volna kénytelen őket gyűlölni is?...

Azok a másföldi emberek csak hallgattak engem, csak hallgattak, de én láttam rajtuk, hogy nem tudták elképzelni azt, amiről beszéltem nekik. Én azonban nem bántam meg, hogy mindezt elmondtam nekik, mert ebből megérthették és megérezhették az én nagy szomorúságomat azok után és azok miatt, akiket a mi földünkön elhagytam. Igen, mikor láttam, hogy kedves és szeretetet árasztó tekintettel néznek rám; mikor megéreztem, hogy körükben az én

szívem is éppoly ártatlanná, igazzá és tisztává változott, mint amilyen az ő szívük volt, akkor már az sem bántott, hogy nem értettem meg őket. Az élet teljességének megérzésétől szinte lélekzetem is el-elakadt, és én némán meghódoltam előttük, szinte imádkozni szerettem volna hozzájuk...

Óh, és most aztán az emberek mind szemem közé nevetnek és azt állítják, hogy álomban ennyi mindenféle aprólékosságot nem lehet látni; azt állítják, hogy álomban én legfeljebb egy érzést láthattam, jobban mondva, érezhettem; még pedig azt az egy érzést, melyet szívem elragadtatásában szült, az álom részleteit pedig én gondoltam ki később, mikor már ébren voltam. Mikor aztán magam is bevallottam, hogy az egész valóban így is történhetett: óh, Istenem, milyen nagyot kacagtak szemembe és milyen nagyot mulattak rajtam! Óh, igen, természetes, hogy annak az álomnak csak egy érzése hatalmasodott el rajtam és hogy véresre sebzett szívemben csak az az egy érzés maradt vissza. Viszont azonban álomnak tényleges képei és alakjai, tehát azok, melyeket én álomban egyidejűleg csakugyan láttam, ezek a tényleges álmképek és álomalakok oly tökéletesek, oly összhangzatosak, oly befejezettek, oly gyönyörűek, oly elragadóak, annyira igazak voltak, hogy felébredésem után én semmi esetre sem tudhattam őket a mi gyöngé szavainkban kellőleg megtestesíteni. Ezek a tényleges álmképek és álomalakok az én emlékezetemben később elhalványodtak, elmosódtak, szétfolytak, aminek következtében egészen öntudatlanul és akaratlanul valóban kénytelen lehettem később az álmképek és az álomalakok részleteit kigondolni vagy legalább is kiegészíteni és újból kiszínezni. Ezen csöppet sem kell csodálkozni, mert hiszen szinte égtem a vágytól, hogy ezt a gyönyörű álomat minél előbb és minél hívebben másoknak is elmondhassam.

Miképen lehet tehát nekem nem hinni, miképen lehet el nem hinni, hogy mindez valóban megtörtént? Bizony, hogy megtörtént, még pedig meglehet, hogy ezerszeresen jobban, szebben, ragyogóbban és boldogítóbban történt, mint ahogyan én azt el tudtam mondani. Mert ha csak álom volt is az egész, de azért lehetetlenség, hogy mindez meg nem történhetett volna. Tudják-e mit? Én megsúgom önöknek a titkot: meglehet ám, hogy mindez egyáltalában nem is álom volt! Mert itt valami olyan különös történt, olyan különös és annyira ijesztően igaz, hogy ilyesmi álomban meg nem eshetik, ilyesmiről csak álmodni talán nem is lehet. Mondjuk, hogy ezt az álmot az én szívem szülte, de vajjon képes lett volna-e az én magára hagyott szívem egyedül megszülni azt a rettenetes igazságot, amely azután valóban meg is esett velem? Miképen tudtam volna én magam ezt az igazságot kigondolni, vagy miképen tudta volna ezt az igazságot csak az én szívem megérezni vagy csak megsejteni is? Vajjon lehetséges lett volna-e, hogy az én kicsinyes szívem és az én szeszélyes, jelentéktelen elmém ennek a hatalmas igazságnak kinyilatkoztatásáig fölemelkedjék? Különben ítéljenek önök maguk: mindeddig én rejtegettem az igazságot, most azonban azt is fel fogom tární. Amit eddig elmondottam, mindaz azzal végződött, hogy én mindannyiukat elrontottam, hogy romlásba döntöttem azt az egész emberiséget!...

V.

Igen, igen, az egész azzal végződött, hogy én mindnyájukat romlásba döntöttem! Miképen történhetett ez, nem tudom, de biztosan és határozottan emlékszem rá. Az álom évezredeket ugrott át és bennem csak a nagy egésznek benyomását és érzését hagyta vissza. Én most még csak annyit tudok az egészből, hogy az ottani emberi bűnbeesés oka én voltam. Mint ahogyan a dögletes trichina, vagy az undok pestis-bacillus szokott egész országokon és hatalmas birodalmakon végigpusztítani, úgy fertőztem meg és rontottam el én azt az egész, mind addig

boldog és büntelen földet. Azok, a mindaddig őszinte emberek eltanulták a hazugságot és megszerették azt és megismerték a hazugság szépségét. Óh, meglehet, hogy mindez csak ártatlanul, tréfából, játékból, kocketségből kezdődött; meglehet, hogy az egész a hazugságnak csak egy atomjából indult ki, csak hogy a hazugságnak ez az atomja ezután, mint valami hazugsági bacillus szívükbe furakodott és ott megtetszett nekik.

A hazugságból hamarosan megszületett az érzékiség, az érzékiségből a féltékenység, a féltékenységből az irigység, az irigységből a durvaság, a durvaságból a kegyetlenség. Már nem tudom, már nem emlékszem rá, hogy miképpen, de hamarosan, nagyon gyorsan kiontatott az első vér, melynek láttára azok az emberek megrökönyödtek és megborzadtak, és elkezdődött közöttük a szétválás és a visszavonás. Lassanként szövetkezni kezdtek, szövetségek keletkeztek, de most már egymás ellen, egymás kárára és ártalmára. Elkezdődött közöttük a gyanúsítás, a szemrehányás, a vádaskodás. Megismerték a szégyenkezést, a szemérmes és mindkettőt az erények közé iktatták. Megszületett a tisztesség, a becsület fogalma. Minden szövetség külön lobogót talált ki magának és az alá vonult. Ők is elkezdtek kínozni állataikat, amelyek e miatt az erdőbe és a hegyek közé menekültek és az emberek ellenségeivé váltak. Elkezdődött a visszavonás, a széthúzás, a pártoskodás és a küzdelem a létért, az életért, az egyéniségért, a javakért, a tulajdonjogért. Különböző nyelveken kezdtek beszélni.

Azok a másföldi emberek is megismerkedtek a szomorúsággal, a bánattal; megszerették a szomorúságot és a bánatot, megkívánták a szenvedést, és azt állították, hogy az Igazsághoz csak szenvedés árán lehet hozzájutni. Ekkor jutott el hozzájuk a tudomány is. Mikor gonoszokká váltak, akkor testvériességről és emberiességről kezdtek szavalni és azt hangoztatták, hogy ezeket az eszméket értik. Mikor gonosztevékké züllöttek, kitalálták az igazságosságot, melyet kódexekbe foglaltak és a kódexek védelmére *guillotine*-eket állítottak fel. Alig-alig akartak visszaemlékezni arra, amit elveszítettek, sőt el sem akarták hinni, hogy valamikor ártatlanok és boldogok voltak. Sőt hajdani boldogságuk lehetőségén nevettek és fantasztikus álomnak csúfolták. Hajdani boldogságukat sehogyan sem tudták visszaképzelni, nem tudtak neki semmiféle konkrét formát adni.

Mindez nagyon különös, nagyon furcsa, szinte csodálatos jelenség volt. De hogy is ne lett volna az! Boldogságuk elvesztése után hamarosan elvesztették ebben a boldogságban való hitüket is, sőt volt boldogságukat egyszerűen mesének nyilvánították. Későbbben mégis annyira szerettek volna újból büntelenek és boldogok lenni, hogy szívüknek ebbéli vágya előtt térdre hullottak, mint kis gyermekek. A büntelenség és boldogság utáni vágyakozásukat elkezdtek isteníteni, bálványuknak tekintették, templomokat építettek neki és imádkoztak hozzá, ehhez az új eszményükhöz, a boldogság után való „vágyakozás”-ukhoz. És bár vágyakozásuk valóra válásának lehetetlenségéről szilárdan meg voltak győződve, mégis könnyhullajtások közt istenítették és bálványozták.

De ha a boldogság után való vágyakozásuk teljesedhetett volna is; ha vissza is kerülhetek volna újból abba a büntelen és boldog állapotba, melyet elvesztettek; ha valaki ezt a boldogságot újból meg is mutatta volna nekik és ha megkérdezte volna tőlük: vissza akarnak-e jutni régi boldogságukba? - ők bizonyára visszautasították volna azt. Nekem, például, ezt felelték:

„Igaz, hogy hazugok, gonoszok és igaztalanok vagyunk. Ez igaz, és mi ezt *tudjuk* is, siránkozunk is miatta, meg is kínozzuk magunkat miatta, meg is szenvedünk érte, meg is büntetjük magunkat miatta talán szigorúbban, mint ahogyan büntetne az az irgalmas bíró, aki valamikor majd ítélkezni fog felettünk, és akinek mi még a nevét sem ismerjük. Mind e helyett azonban van nekünk tudományunk, és a tudomány segítségével majd újból felkutatjuk az Igazságot, amelyet így aztán már tudatosan fogadunk el. A tudás ugyanis több az érzésnél, az élet megismerése több magánál az életnél. A tudomány mindentudókká tesz bennünket, a mindentudás

feltárja nekünk a törvényszerűséget, a törvényeket, és a boldogság törvényeinek ismerete több, mint maga a boldogság.”

Lám, ezt mondták ők nekem. Ilyen beszéd és ilyen gondolkodás után természetesen mindenki magát szerette legjobban, magát becsülte legtöbbre, aminthogy másképp nem is tehetett. Mindenki féltékeny volt saját személyiségére és minden erejével azon volt, hogy mások személyiségét lekicsinyelje, megalázza és elnyomja; és ezt tekintette mindenki életcéljának. Ebből a gondolkodásból és ebből a cselekvési módból lassankint kifejlődött a rabszolgaság, még pedig az önkéntes rabszolgaság is: a gyöngébbek önként és szándékosan vetették magukat alá az erősebbeknek, de csak azért, hogy az erősebbek segítségével viszont ők nyomhassák el a náluknál még gyöngébbeket. Megjelentek az igazak és a próféták, akik sírva fordultak azokhoz az emberekhez és szemükre hányták kevélységüket, a mértékletességnek és az összhangnak megrontását, végül a szegényérzetnek és a szeméremnek sutbadobását. De pórul jártak, mert a romlásnak indult emberek kinevették, kigúnyolták és megkövezték őket. Szent vér ömlött le a templomok küszöbéről.

A próféták helyébe később olyan emberek kezdtek feltűnedezni, akik azon gondolkoztak, miképen lehetne az embereket újból egyesíteni úgy, hogy mindenki ugyan magamagát szeresse legjobban, magamagát becsülje legtöbbre, de ugyanakkor még se bántson meg másokat, és hogy ilyenformán az összes emberek egyetértésben és békességben, egy társadalmat alkotva, együtt éljenek. Ebből az eszméből kifolyólag ugyanennek az eszmének megvalósítása céljából a háborúk egész sora keletkezett. Az összes küzdők ugyanegy időben, egyszerre erősen hitték, hogy a tudomány, a mindentudás és az önfenntartási ösztön végül is arra fogja kényszeríteni az embereket, hogy mindannyian közmegegyezéssel, egyetértőleg és békésen egy társadalomba tömörüljenek. Másrészt azonban ugyanezek a „mindentudók” ügyük gyorsítása céljából minél gyorsabban ki akarták irtani a „nem-mindentudókat” és azokat, akik eszméjüket megérteni nem tudták, hogy ezek az ő győzelmüket meg ne hiúsíthassák. Csakhogy az általános létfenntartás szükségességének érzése gyorsan gyöngülni kezdett, hamarosan önző és büszke kéjvadászok lepték el az emberiséget, akik vagy mindent vagy semmit sem akartak. Az önző élvezetvágy mindenféle gonosztettekre vetemedett, amelyeknek sikertelensége esetén az öngyilkosság következett.

Megszülettek azok a vallások, amelyek az örök nyugalmat a nem-létezés, az önpusztítás és a megsemmisülés kultuszával akarták elérni. Végül is az emberek belefáradtak az értelmetlen és céltalan küszködésbe, már arcukra is kiverődött a szenvedés. Ekkor aztán azt kezdték hirdetni, hogy csak a szenvedésben van szépség, mert az életben csak a szenvedésnek van értelme és célja. Még dalaikban és énekeikben is dicsőítették a szenvedést.

Mindezek láttára én a kétségbeesésig elkeseredtem, fájdalomban kezemet tördeltem, sírtam-jajgattam, de azért szerettem őket, talán még jobban, mint akkor, mikor arcukra még nem ült ki a szenvedés, amikor még ártatlanok, büntelenek és olyan nagyon szépek voltak. Jobban szerettem az általuk megszentégtelenített földet, mint akkor, mikor még édenkert volt; megszerettem jobban csak azért, mert megjelent rajta a szenvedés. Óh, jaj nekem, én mindig szerettem a szenvedést és a szomorúságot, de csak a magam személyében; azokat a másföldi embereket, szenvedésük és szomorúságuk láttára, mégis csak megsajnáltam, sőt meg is sirattam őket. Nagy szánakozásomban kitértam előttük karjaimat és kétségbeesésemben vádoltam, átkoztam és megvettem magamat. Megmondtam nekik egészen őszintén, hogy mindazt én cselekedtem, hogy mindennek én, csakis én, egyedül csak én vagyok oka. Én zúdítottam rájuk a romlást, a halálvést és a hazugságot! Arra kértem őket, hogy feszítsenek engem keresztre és mindjárt meg is mutattam nekik miképen kell keresztet készíteni.

Nekem magamnak nem volt annyi lelkierőm, hogy magam öljem meg magamat, velük akartam magamat halálra kínoztatni, epekedtem a kínzás után, epekedtem az után, hogy kinszenvedés útján ontassék ki vérem a legutolsó cseppig. Ők azonban csak nevettek rajtam és azt vágták szemembe, hogy köztönivaló bolond vagyok. Sőt még ők mentegettek engem és vigasztalásomra azt állították, hogy ezt az állapotot ők maguk óhajtották, tehát csak azt kapták általam, ami után vágyakoztak; azt állították, hogy mindannak be kellett következnie, ami velük történt, hogy mindannak lehetetlen volt be nem következnie. Végül is kijelentették nekem, hogy én veszedelmes kezdek lenni rájuk nézve, hogy a bolondok házába záratnak, ha bogaraimmal el nem hallgatok. E miatt oly hatalmas bánat árasztotta el lelkemet, hogy szívem egészen összeszorult, és úgy éreztem, hogy rögtön meg kell halnom, de... de... közben felébredtem.

Már reggel volt, de a nap még nem kelt föl, még csak hat óra lehetett. Karosszékekben ébredtem fel, gyertyám tövig leégett, a századosnál még aludtak, és egész lakásunkban szinte szokatlanul mély csend honolt. Első dolgom volt, hogy a székből felugrottam és rendkívül elcsodálkoztam; soha életemben ilyesmi még nem történt velem; minden, még a legaprólékosabb körülmény is feltűnő volt: így például soha még így karosszékekben el nem aludtam. És amíg így elcsodálkozva álltam és magamhoz tértem, szemembe ötlött töltött, lövésre kész forgópisztolyom, de amint megpillantottam, azonnal félreis löktem magamtól! Óh, nem kellett már nekem a halál, hanem az élet, az élet, az élet. Magasba emeltem kezeimet és felfohászkodtam az örök Igazsághoz; nem is annyira felfohászkodtam, mint inkább sírva fakadtam; lelkesedés, az elragadtatásig menő lelkesedés árasztotta el egész valómat. Igen, élet kell nekem, élet és... igehirdetés! Abban a pillanatban el is határoztam magamat az igazság hirdetésére; elhatároztam, hogy egész életemet az igazság hirdetésének fogom szentelni! Igen elmegyek hirdetni, én akarok és fogok hirdetni... De mit? Az igazságot, mert az igazságot én láttam, saját két szememmel láttam, láttam az igazság ragyogását!

És azóta hirdetem is az igazságot. Ezenkívül... mindenkit szeretek; azokat pedig, akik kinevetnek, azokat szeretem a legjobban. Hogy miért van ez így, nem tudom, megmagyarázni sem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy ez a jövőben is így lesz. Az emberek azt mondják, hogy én máris meg vagyok zavarodva és hogy tévedek. De ha ez igaz, hogy én máris meg vagyok zavarodva, akkor mi lesz velem később? Mert szent igaz, hogy én meg vagyok zavarodva és lehet, hogy később még rosszabbra fog fordulni a dolgom. Annyi bizonyos, hogy fogok én még egypárszor megzavarodni és tévedni, amíg beletanulok az igazság hirdetésébe, amíg megtanulom, hogy minő szavakkal és minő tettekkel kell az igazságot hirdetni, mert ezt a feladatot nagyon nehéz és fáradságos jól betölteni. Én mindezt a napnál is világosabban látom, de figyeljenek csak ide: ki az, aki nem téved? Különben is az emberek mind, a legnagyobb bölcsőtől a legutolsó gazemberig, egy és ugyanazon célra törekszenek, csak hogy különböző módon és úton akarják ugyanazt a célt elérni.

Mindez ősrégi igazság, de az én esetemben van ennek az igazságnak új oldala is, ami miatt én nem is tévedhetek olyan nagyon. Nem tévedhetek pedig nagyon azért, mert én az Igazságot láttam; én láttam és tudom, hogy az emberek lehetnek jók is, szépek is, boldogok is anélkül, hogy alkalmatlanokká kellene válniuk a földi életre. Nem tudom, de nem is akarom elhinni, hogy a rosszság és a gonoszság lenne az emberek normális állapota. És az emberek mégis kinevetik ezt az én hitemet! De hát hogy is lehet nekem nem hinni, mikor én az Igazságot láttam, tehát nem kigondoltam, nem kitaláltam, hanem láttam, láttam; az Igazság *eleven képe* töltötte el lelkemet mindörökre. Én az igazságot a maga egész teljességében láttam és e miatt nem tudom elhinni, hogy ebből az Igazságból semmi sem került volna az emberek közé. Hogyan tévedhetnék tehát én?

Lehet, hogy kissé le-letévedek a helyes útról; meglehet az is, hogy az Igazságot néha idegenszerű, esetleg érthetetlen szavakkal fogom hirdetni, de ez sem tarthat sokáig, mert az Igazság eleven képe, amelyet láttam, mindig velem lesz és vissza fog terelni a helyes útra, meg fog óvni az eltévelyedéstől, ki fog igazítani és meg fog javítani. Óh, én bátor, bizakodó életrevaló ember vagyok és megyek, megyek hirdetni az igazságot akár ezer esztendeig is. Tessék tudomásul venni, hogy én kezdetben el akartam titkolni, hogy azokat a másföldi embereket én döntöttem romlásba, de ez hiba volt tőlem,... igen ez volt az első hiba! Csak-hogy az Igazság megsúgta nekem, hogy nem szabad *hazudni*, az Igazság megmentett engem a tévedéstől és útbaigazított. De miképpen kell a földre az édent elővarázsolni, azt én nem tudom, nem tudom pedig azért, mert nem tudom szóban kifejezni. Álmom óta elfelejtettem a kellő szavakat, elfelejtettem éppen a legszükségesebb, a legkifejezőbb szavakat. No de mindegy: én mégis csak megyek és beszélni fogok, beszélni fáradhatatlanul, beszélni fogok azért, mert az Igazságot szemtől-szemben láttam, ha szóval nem is tudom elmondani azt, amit láttam.

De a gúnyolódók éppen ezt nem tudják, de nem is akarják megérteni: „Álom az egész, vagy agyrém vagy hallucináció!” Ezt vagdossák folyton a szemembe. Eh! Mintha ők olyan nagyon bölcssek lennének! Hát az okos, amit ők beszélnek? És hozzá milyen kevélyek! Álom? Hát mi az az álom? Hát a mi egész életünk nem álom? Sőt többet mondok! Jól tudom én azt, nagyon jól tudom, hogy az én törekvésem soha sem fog teljesedni, hogy a földre soha többé édent varázsolni nem lehet. (Ezt most már én magam is beismerem!) Mindegy, én azért mégis csak hirdetni fogom az igazságot. És mégis, mégis mennyire egyszerű, mennyire könnyű lenne az egész: egy szép napon *egy óra alatt* minden megváltozhatnék! Az egész csak annyiból állana, hogy az emberek szeressék egymást úgy, mint ahogyan magukat szeretik. Ez a fő, ez az egész, semmi más nem kellene hozzá, mindjárt valóra válhatnék a teljesen boldog földi élet. Különben is ez régi, ősrégi igazság, amelyről az emberek már billiószor és billiószor hallottak és olvastak és mégsem valósították meg! „Az élet megismerése több, mint maga az élet, a boldogság törvényeinek ismerete több, mint maga a boldogság”,... ez az az óriási tévedés, amellyel meg kell küzdeni! Ezzel a tévedéssel akarok és fogok én megküzdeni. Ha ugyanezt megtennék a többiek is, akkor azonnal minden jóra fordulna a világon...

Azt a szegény kis leányt is felkutattam... Most pedig megyek, hogy hirdessem az Igazságot! Megyek, megyek, megyek!

BOBOK

Egy bizonyos ember följegyzései

Ez alkalommal „Egy bizonyos ember följegyzései”-t bocsátom olvasóim rendelkezésére. Ez a bizonyos ember nem én vagyok; sőt ez egészen más ember. Azt hiszem, hogy ezek után már semmiféle előszóra sincsen szükség.

Három nappal ezelőtt, se szó se beszéd, egyszerre csak nekem ront az az Ardalyonovics Szemjon:

- Mondd csak, kérlek, Ivániics Iván, lesz-e te belőled valaha még józan eszű ember vagy sem?!

Furcsa kérdés, különös eljárás! Én azonban egyáltalában nem érzem magamat sem megsértve, sem megbántva. Én ugyanis félénk, bátortalan ember vagyok. Egyidőben engem már elme-háborodottnak is nyilvánítottak. Egy festő le is festett engem. Egészen véletlenül.

- Te mégis csak íróember vagy! - mondja nekem ő.

Nem bánom. Gondoltam én. És rászántam magamat. Képemet ő ki is állította. Nemsokára olvasom:

„Tessék sietni és megnézni ezt a beteg, az örülethez közel járó arcot!”

Nem bánom. De mégis: hogy lehet ilyesmit ennyire nyíltan újságban megírni? Mégis csak nemes dolgokról lenne szabad írni. Eszmények kellenének, ők pedig ilyesmit firkálnak össze!...

De ha már mindenáron ilyesmit meg akarnak írni, írják meg indirekt, hisz erre is vannak megfelelő kifejezések! De nem, ők már az ilyesmit sem akarják indirekt megírni. A humor és az ízléses írásmód manapság már egészen eltűnik és helyét a gyalázkodás foglalja el. Minél jobban tud valaki gyalázkodni, annál szellemesebbnek és élesebb eszűnek tartják. Nem. Csak azért sem sértődöm meg: nem vagyok én, tudja Isten, miféle író, hogy megbolonduljak bele. Írtam egyszer egy novellát,... nem nyomatták ki. Írtam egy tárcát,... visszautasították. Jó egy csomó tárcát cipeltem már a különféle szerkesztőségekbe: hiába...

- Semmiféle só sincsen az ön írásaiban, - mondták nekem a szerkesztőségekben.

- Miféle sót kívánnak az urak? - kérdeztem én gúnyosan. - Talán bizony attikai sót?

Meg sem értették a finom célzást. Ennélfogva kénytelen vagyok franciából fordítani mindenféle kiadók számára. Reklám-hirdetéseket is fogalmazok kereskedők számára: „Ritkaság! Elsőrendű minőség! Vörös tea! Saját termés!...” A megboldogult Matvejics Pétert egyszer alaposan megfejttem egy dicsőítő beszédért. Egy kiadó megrendelésére írtam egy könyvecskét, melynek ez volt a címe: „A szépnem a művészet kedvelője”. Különben hat ilyesféle könyvecskét írtam eddig életemben. Már régóta akarom Voltaire elmesziporkáit összegyűjteni, de attól félek, hogy unalmasaknak fogják találni. Mert ugyan ki érti manapság még Voltaire-t! Vaskos gorombaság kell ma az embereknek, nem pedig Voltaire szellemessége! Hisz a mai emberek legnagyobb gyönyörűsége az lenne, ha kiüthetnék egymás utolsó fogát... Ez lenne tehát az én egész írói tevékenységem. Különben még hozzá lehetne számítani azt a sok fölösleges levelet, melyeket a szerkesztőségeknek összefirkáltam. Ezek alá a levelek alá mindig az én teljes nevemet írom oda. Ezekben a levelekben figyelmeztetem a szerkesztőségeket erre

vagy arra, tanácsokat osztogatok nekik, bírálók és helyreigazítók, rámutatok a helyes útra. Az egyik szerkesztőségbe a múlt héten már a negyvenedik levelet küldtem el; csak a levélbélyeg négy ezüst rubelbe került. Nem felel meg nekik az én jellemem, ez az egész.

Én azt hiszem, hogy az a festő engem nem íróiságom miatt festett le, hanem a homlokomon szimmetrikusan növő két szemölcsöm miatt: ez fenomén, azt mondják. Persze, már nincsenek eszméik, ennél fogva fenoménekkel kísérleteznek. Azt azonban meg kell adni, hogy az én két szemölcsöm ott azon a képen nagyszerűen sikerült; olyanok, mintha *élnének*, ezt merem mondani önöknek! Ezt ők realizmusnak nevezik.

Ami pedig az elmeháborodottságot illeti, csak annyit jegyzek meg, hogy a múlt évben ők sokakat nyilvánítottak elmeháborodottaknak. És hozzá még milyen stilizálásban tették ezt: „Micsoda önálló egy tehetség!... Csakhogy bebizonyult róla, hogy...” És a cikk végén: „...Különb enzt már régóta előre lehetett látni...” Így törnek borsot az ember orra alá. Pedig a tiszta művészet szempontjából akár dicsőíthették is volna. De miért is ne? Ők természetesen egyszerre hihetetlenül okosakká váltak. Hát ez az! Másokat bolondoknak nyilvánítani, ahhoz nálunk mesésen értenek; de csak egy embert is okosabbá tenni, ezt nálunk még soha sem tudták megcsinálni.

Az én véleményem szerint a legokosabb ember az, aki havonként legalább egyszer jól leszamarazza maga-magát. Ilyen kiválóság azonban manapság már a legnagyobb ritkaságszámba megy. Régebben a számár évenként legalább egyszer elismerte magáról, hogy ő számár, most azonban már soha semmi szín alatt sem ismeri el ezt magáról. Manapság már mindent annyira kiforgatnak és elcsavarnak, hogy bizonyísten, az okos embert az üresfejűtől sehogyan sem lehet megkülönböztetni. Ezt természetesen szándékosan csinálták így.

Erről éppen most jut eszembe egy spanyol anekdota. Spanyolországban ugyanis párszáz évvel ezelőtt, mikor a franciák az első bolondokházát építették, ezt mondták: „A franciák összes bolondjaikat egy külön házba zárták el, hogy elhitessék magukkal és másokkal, hogy ők maguk okos emberek”. A spanyoloknak igazuk is volt: ha az emberek másokat a bolondokházába csuknak el, ezzel az ő okosságukat akarják bizonyítani. „X. megbolondult, ebből következik, hogy mi most már okosak vagyunk”. Nem, atyafiak, abból ez soha és sehogyan sem következik.

Hm!... Az ördögbe is! Mit kérkedem én itt annyit az én eszemmel? Mire való ez a rengeteg fecsegés? Még a cselédleányt is halálra untattam: egy szót sem akar többé tőlem hallani. Torkig van velem. Tegnap egy ismerősöm állított be hozzám.

- A te stílusod megváltozott: valóságos favágás lett belőle, - mondotta az ismerős. - Te úgy írsz, mintha fát vágnál, folyton csak fát vágnál. És ez a te favágásszerű írásod tulajdonképpen csak bevezetés akar lenni. Ehhez a bevezetéshez azután írsz egy másik bevezetést, a második bevezetéshez még egy előszót, ehhez az előszóhoz zárjelben még valamit előre bocsátasz, azután pedig újból megindul a favágás, a favágásszerű írás vége-hossza nélkül.

És ismerősömnek igaza van. Valóban valami különös dolog történik velem. Még jellemem is változóban van és fejem is nagyon fáj. Már nagyon furcsa dolgokat kezdek hallani és látni. Amit így hallok, nem mondhatom róla, hogy hang lenne, nekem azonban mégis mindig úgy rémlik, mintha valami vagy valaki mellettem mindig ezt motyogná: „...bobok, bobok, bobok!...”

Mi az ördög lehet az a „bobok”? Kénytelen vagyok kissé valamiképpen elszórakozni.

* * *

El akartam kissé szórakozni és egy temetésre jutottam el. Valami távoli rokon temetésére. Törvényszéki ülnök volt az illető. Özvegyet és öt leányt hagyott maga után, akik közül még egy sem ment férjhez. Tessék csak öt pár cipőt számítani, mennyi pénzbe kerül! És hol még a többi kiadás! A megboldogult még csak tudott valamit mellékesen is szerezni, most azonban csak arra a kis nyugdíjra vannak szorulva. De hát ebből is meg kell élniük. Engem mindig nagyon kelletlenül fogadtak. Most sem mentem volna oda, ha az eset nem lett volna olyan rendkívüli. Egészen a temetőig a többi kísérő közt mentem; mind elfordultak tőlem, fontoskodtak. Igaz, hogy az én felöltöm meglehetősen ütött-kopott. Engem legalább már huszonöt év óta semmiféle temető sem látott. Nem is olyan rossz hely a temető!

Csak az a szag, az ne lenne! Körülbelül tizenöt holttest verődött össze. A koporsók különféle árban; két katafalk is volt: az egyikben egy tábornok, a másikon valami nagyúri dáma volt felravatalozva. Sok szomorú arcot láttam ott, de sok színlelt szomorúságot is, sőt sok el sem titkolt örömet is. A papság nem panaszkodhatik, szép jövedelme van a halottakból. De a szag, az a hullaszag! Nem szeretnék temetőben pap lenni.

Én csak óvatosan kukkantottam be a nyitott koporsókba, a halottak arcába:¹⁴ nem tudhatom ugyanis, hogy a halottak miféle hatást gyakorolhatnak rám. Egyik halott szelíd, a másik kellemetlen benyomást tesz az emberre. A halottak mosolya általában nem kellemes, néha azonban rémületes. Nem szeretem a halottak mosolyát. A látott halottak aztán álmomban kísértének.

A gyászmise után a templomból a friss levegőre mentem. Az idő borús, de száraz és hideg volt, októberben történt az eset. Más halottakhoz mentem, más társadalmi osztálybeliekhez. A harmadosztályú temetés harminc rubelbe került: tisztességes temetés volt és még sem drága. Az első- és a másodosztályú halottakat a templomból temették: az ilyen temetés csak a tömött erszényűeknek való. Dísztemetésben akkor körülbelül hat halott részesült, köztük az említett tábornok és az a nagyúri dáma.

Bekukkantottam a sírgödörbe is - förtelmes látvány! A sírok fenekén víz volt, még pedig milyen víz! Egészen zöld víz, a sírásók alig győzték kimerni! És ez igaz, igazán igaz! Otthagytam a sírokat és a sok gyászmise idejére kimentem a temetőből az uccára... sétálni. Közel volt a szegényház, valamivel odébb egy vendéglő. Nem is olyan rossz vendéglő: jól lehetett benne falatozni, reggelizni és bepálinkázni. A vendéglő zsúfolva volt gyászolókkal. Sok hamisítatlan jókedvet és nagy életkedvet árultak el a gyászolók. Én megittam az én részemet és egy falatka kenyeret ettem hozzá...

Utána sajátkezűleg részt vettem a halottvivésben a templomból a sírig. Miért is válnak az emberek mint hullák a koporsóban mindig olyan nagyon súlyosakká? Azt mondják, hogy bizonyos tehetetlenségi nyomaték következtében, mivel a holttest már nem viszi magamagát, vagy más hasonló ostobasággal magyarázzák. Igazán ostobaság, mert ellentmond a mechanikának és a józan emberi észnek. Ki nem állhatom, ha a csak általános műveltségű emberek szakkérdésekben ítélik; pedig nálunk ezt mindenki, kivétel nélkül, megteszi. Nálunk a civil tisztviselők különös szeretettel avatkoznak bele a katonai, sőt a vezérkari szakkérdésekbe, a mérnökök pedig a bölcséleti és a nemzetgazdasági szakkérdésekbe.

A halotti-torra nem mentem el. Sokkal büszkébb vagyok és ha már csak a legvégső szükség esetén hajlandók fogadni, miért tolakodnám asztalukhoz, ha mindjárt halotról van is szó? Csak azt nem értem, miért is maradtam voltaképpen a temetőben. Leültem az egyik sírkőre és a temetőnek megfelelő gondolatokba merültem el.

¹⁴ Oroszországban a koporsókat csak a sírbatétel előtt zárják le.

A gondolkodást a moszkvai kiállításon kezdtem és a végül is a „csodálkozás”-on fejeztem be. A „csodálkozás”-t csak általánosságban, mint gondolkodási tárgyat tessék tekinteni. A „csodálkozás”-t illetőleg a következő eredményre jutottam:

„Mindenen csodálkozni természetesen ostobaság, sokkal szebb és bizonyos okból ízlésesebb is, semmin sem csodálkozni. A valóságban ez azonban aligha helyes. Az én véleményem szerint semmin sem csodálkozni sokkal nagyobb ostobaság, mint mindenben csodálkozni. Semmin sem csodálkozni ugyanis majdnem ugyanannyi, mint semmit sem becsülni. Mert hiszen csak az ostoba ember nem tud semmit sem becsülni.”

„Mindenekelőtt és mindenekfölött becsülni akarok! Szinte *lihegve epekedem* az után, hogy becsülni tudjak”, - mondta nekem pár nappal ezelőtt egyik ismerősöm.

Lihegve epekedik az után, hogy becsülni tudjon! Szent Isten, gondoltam én, mi lehetne belőled, ha ezt most ki mernéd nyomatni!

Efölött azután annyira elgondolkoztam, hogy szinte megfeledkeztem magamról... Nem szeretem a sírfeliratokat olvasni, mert mind egyformák és örökké ugyanarról beszélnek. Mellettem a márványtáblán egy körülragott vajaskenyér hevert; ostoba és illetlen dolog. Lehajítottam a földre, mert hiszen nem kenyér volt az, hanem csak vajaskenyér, mint már mondtam. Különbösen is úgy hiszem, hogy a kenyeret a földre ledobni nem bűn, hanem csak a padlóra. Meglehet, hogy éppen ellenkezőleg áll a dolog. Utána kell néznem Szuvorin mindentudó naptárában.

Föl kell tennem, hogy sokáig, sőt nagyon sokáig ültem így; azaz tulajdonképpen azt akartam mondani, hogy én ott a temetőben azon a márvány-sírkövön elheverészttem... Hogy miképpen történt, voltaképpen magam sem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy egyszerre csak hallani kezdtem különféle dolgokat. Kezdetben nem igen méltattam figyelemre az egészet; nem tartottam figyelemreméltónak. Közben azonban észrevettem, hogy, amit hallok, az tulajdonképpen beszélgetés, amely folyton folytatódott. Tompa hangokat hallottam olyanformán, mintha a beszélgetők száját vánkossal szorították volna le. És mégis ezeket a tompa hangokat is meg lehetett érteni, mert nagyon közről jöhettek. Ettől aztán magamhoz tértem, felálltam, majd leültem és elkezdtem figyelni.

- De excellenciás uram, kérem, az még sem járja. Kegyelmességed a vörös színt mondotta be, én elfogadtam és most hirtelen mégis a tök hetest játssza ki! Erre vonatkozólag mégis csak illetet volna előzetesen megállapodni, kérem alázatosan!

- Hogy-hogy?... Ön tehát azt kívánja tőlem, hogy én mindent a fejemben tartsak, hogy mindenre emlékezzem és figyeljek? De hát mi lesz akkor a kedélyességgel?

- Nem, kegyelmes uram, ez így nem járja! Kérem alázatosan, garanciák nélkül nem lehet kártyázni! A kegyelmes úrnak újból osztania kell, ezúttal azonban ne méltóztassék strohmannról megfeledkezni...

- Pedig én azt hittem, hogy ilyenre itt igazán semmi szükség sincsen...

Micsoda gögös beszéd ez! Milyen különös és milyen váratlan ez az egész eset! Az egyik hang mennyire öntudatos és szolid, a másik mennyire édeskésen hízalgő. Valóban nem hittem volna, ha nem saját fülemmel hallottam volna. Hiszen úgy tudom, hogy a halotti torra nem mentem el!... Itt a temetőben, a föld alatt, a sírban, a koporsóban préférence-t játszani! És miféle excellenciás úr lehet az?... Hogy ezek a hangok a sírokból hangzottak fel, azon még csak kételkedni sem lehetett. Kissé oldalt hajoltam és elolvastam a márvány sírfeliratát.

„Itt nyugszik Pervojedov vezérőrnagy... ezen és ezen érdemrendnek lovagkeresztése... meghalt... hetvenötben... augusztus...-én... Nyugodjál békében a boldog feltámadásig!”

Hm... tehát tényleg tábornok! A másik síron, amelyből az a hízelgő hang hangzott, még nem volt síremlék, csak egy kőlap. Ez tehát még ujonc volt a halottak birodalmában. Hangja után ítélve, az illető udvari tanácsos lehetett.

- Óh!... ho-ho-ho! - hangzott fel hirtelen egy új hang, a tábornok sírjától körülbelül öt lépésnyire, egészen frissen hantolt sírból. Férfi hang volt, de egyszerűbb, olyanforma, aminőt a nép körében lehet hallani. Ez a hang most azonban jámborosan-megindultan és gyöngén hangzott.

- Óh!... ho-ho-ho!

- Ah, már megint nyög! - csendült fel hirtelen és ingerülten egy szeszélyes és fennhéjázó női hang, melynek tulajdonosa a magasabb társadalmi osztályhoz tartozó hölgy lehetett. - Igazán valóságos kálvária ennek a szatócsnak közelében feküdni!

- Egyáltalában nem nyögtem, csakhogymár régóta semmit sem ettem, a nyögés különben is csak természetes szokásom. De a méltóságos asszony is engedhetne valamicskét a szeszélyeiből.

- Miért temettette magát ide a mi közelünkbe?

- Nem én temettettem ide magamat, hanem feleségem és aprócska gyermekeim temettettek ide. Nem magamtól feküdtem én ide. Különben is ez a halál misztériuma! Magamtól soha, de soha, semmi szín alatt sem, semmiért, a világ összes kincseiért sem helyezkedtem volna el a méltóságos asszony közelébe! Én kizárólag csak vagyonomnál, csak vagyonom értékénél fogva nyugszom itten. Mi azt megtehetjük, hogy magunknak első osztályú sírhelyet vásároljunk.

- Azt szívesen elhiszem, mert ön igazán nagyszerűen értett a csaláshoz.

- De hogyan csalhattam volna meg a méltóságos asszonyt, mikor már január óta semmit sem fizetett? Pénztári könyvemben még nagyon csinos számlám van a méltóságos asszony számára.

- Ez már mégis csak sok! Most már igazán tudjuk, hogy kivel van dolgunk! Még itt a temetőben, a sírban is számláit akarja rajtunk behajtani! Menjen csak vissza az élők világába és forduljon unokahúgomhoz; ő az én örökösöm.

- Óh, édes jó Istenem, ugyan minek és hová mehetnék, kihez fordulhatnék? Hisz mind a ketten el vagyunk temetve és mind a ketten egyformán gyarlók és bűnösök vagyunk az Úr színe előtt.

- Gyarlók és bűnösök! - gúnyolódott a halott hölgy megvetőleg. - Többé ne merészkedjék hozzám szólni!

- Óh!... ho-ho-ho!

- Kegyelmes uram, önnek talán fog engedelmeskedni ez a szatócs.

- De hát miért is nem engedelmeskednék?

- Igen, kegyelmes uram, engedelmeskedem, csakhogymár itt a temetőben tudvalevőleg egészen más rend van.

- Ugyan miféle más rend?

- De hát, kegyelmes uram, hiszen mi meghaltunk, mint mondani szokás.

- No igen, ez igaz! De ha meg is haltunk, ha itt a temetőben más is a rend, de azért ez a rend is csak rend...

Szórakozni jöttem... No mondhatom, ezek a halottak engem alaposan elszórakoztattak! Ha már itt a holtak birodalmában is ennyire jutottak, mit lehet várni az élők régióitól? Szép kis história, mondhatom! De azért csak tovább hallgatóztam, ha mindjárt a leghevesebb kedvetlenséggel is.

* * *

- Nem,... de szeretnék még élni! Nem,... tetszik tudni, *én* nagyon, de nagyon szeretnék még élni! - hallottam hirtelen egy új hangot, valahonnét arról a tájékról, amely a tábornok és az ingerlékeny hölgy sírja közt terült el.

- Hallja ezt, excellenciád? A mi öregünk újból kezdi. Három napig hallgat, csak hallgat, azután egyszerre csak megszólal: „Jaj, de szeretnék *én* élni! Nem,... jaj, de nagyon szeretnék *én* még élni!” És hogy mondja ő ezt, milyen étvágygal, tetszik tudni, olyan mohón, hi-hi-hi!...

- És milyen könnyelműen!...

- Ő már közel jár... tetszik tudni, kegyelmes uram; ő már közel jár az elalváshoz, ő már kezd véglegesen elaludni, mert hiszen már április óta van eltemetve és most hirtelen csak kezdi: „Jaj, de szeretnék még élni!”...

- Meglehetősen unalmas, - jegyezte meg őexcellenciája.

- Unalmas, kegyelmes uram? Talán elkötekedjünk megint egy kicsikét Ignatjevna Avdotyával, mi?... Hi-hi-hi!

- Nem! Kénytelen vagyok önt arra kérni, hogy tessen nekem vele békét hagyni. Ki nem állhatom ezt a folyton zsémbelődő skatulyát.

- Én pedig mindkettőjüket ki nem állhatom! - kiáltott vissza rögtön a feldühödött skatulya. - Önök mind a ketten halálosan unalmasak és egyikük sem tud semmiféle eszményibb dologról elbeszélgetni. Én ellenben, ha akarnám, tudnék önről, kegyelmes tábornok úr, egy csinos kis történetkét elmesélni... Ne hordja tehát olyan magasan az orrát, mert ha akarnám, elmesélhetném, hogy egy reggel egy inas seprűjével miképpen söpörte ki excellenciádat egy férjes asszonynak hitvesi ágya alól...

- Közönséges fehérnép! - morogta dühösen összeszorított fogai mögül a tábornok.

- Ignatjevna Avdotya anyuskám, - szólt közbe ismét hirtelen a kereskedő - mondd csak, drága úrnőm, minden hátsó gondolat nélkül, egészen őszintén mondd meg, vajjon most itt nekem a léleknek a halál után következő összes átmeneti állapotait végig kell csinálnom, vagy mi is lesz velem itt a sírban tulajdonképpen?

- Ah, már megint ezzel áll elő. Szinte gondoltam! Tehát tőle terjeng ez a bűz, bizonyosan már rothadásnak indult!

- Óh, én még nagyon messze vagyok a rothadástól, drága úrnőm! Egyáltalában nem mondhatnám, hogy belőlem valami különösebb szag áradna, az én holttestem még mindig egyben van. De a méltóságos asszony már más állapotba kezd átmenni, mert a bűz már igazán nagyon erős és már egészen hozzám is eljutott. Eddig is csak udvariasságból hallgattam.

- Gyalázatos hazugság! Ő bűzlik annyira, hogy az ember majd elájul tőle és van hozzá pófája, hogy a bűzt rám fogja! Hallatlan szemtelenség!

- Óh!... ho-ho-ho! Bár csak már itt lenne, az én negyvenedik napom, hogy elimádkoznák értem a gyászmisét, hogy hallhatnám az értem felhangzó gyászénekeket, feleségemnek fel-felcsukló zokogását és gyermekeimnek halk sírdogálását!

- No nézze meg az ember, hogy miről is nem ábrándozik ez a szatócs itten! Óh, ez már bizonyosan régen megtörtént! Emiatt már nyugodt lehetsz! Hanem én azt szeretném, ha valaki az újabban eltemetettek közül térne magához!

- Ignatjevna Avdotya! - szólt közbe azonnal a tisztviselő, azt hiszem, az udvari tanácsos. - Méltóztassék csak egy pillanatig türelemmel lenni, nemsokára majd ébredezni kezdenek az újonnan eltemetettek!

- Ah, vajjon van-e köztük fiatalember is?

- Biztos, egészen biztos, hogy fiatalember is, sőt ifjú is van közöttük!

- Ah, hisz ez nagyszerű!

- Hát hogyan, ezek még mindig nem ébredtek fel? - érdeklődött a tábornok őexcellenciája.

- Sőt még a tegnap-tesztapelőttiek sem ébredtek fel, nem bizony. A kegyelmes úr maga is jól tudja, hogy tegnap, tesztapelőtt és ma, majdnem egy időben, rengeteget temettek ide közélünkbe. Különben pedig tőlünk körülbelül tíz lépésnyi körletben mind tavalyi halottak vannak eltemetve.

- Hm! Érdekes!

- Tudja-e nagyméltóságod, hogy ma Tarasszevics valóságos titkos tanácsost is ide temették? Én felismertem a hangokat. A titkos tanácsos úr unokaöccsét én nagyon jól ismerem, ő is segítette a koporsót elsűlyeszteni.

- Hm!... És hol fekszik a titkos tanácsos?

- Körülbelül öt-hat lépésnyire balra excellenciádtól. Majdnem nagyméltóságod ballábánál... Nem lenne jó, ha kegyelmességed megismerkednék vele?

- Hm, nem!... Hogy gondolhat ilyent?... Én csak nem kezdek az ismerkedést...

- Óh, majd bemutatkozik ő excellenciádnak... Nagyon boldog lesz, ha nagyméltóságodnak bemutatkozhatik... Különben kegyeskedjék ezt csak énrám bízni, majd elintézem én az egészet, kegyelmes uram!...

- Ah,... ah,... ah!... Mi van velem? - hangzott fel hirtelen egy új, köhécselő, egészen megrémült hang.

- Egy ujonc, kegyelmes uram, egy ujonc, hála Istennek! És milyen gyorsan tért magához! Néha az ilyen ujoncok egy teljes hétig is némák maradnak.

- Ah, én úgy sejtem, hogy ez fiatalember! - kiáltott fel sipító hangon, elragadtatva, Ignatjevna Avdotya.

- Én,... én... én visszaestem... és egészen hirtelen!... - hebegte ismét az ifjú. - Még az este meglátogatott Schulz: „Ön megint meghűlt és visszaesett”, mondotta az orvos. És reggel hirtelen meghaltam... Ah, ah, ah!

- Nos, fiatalember, ezen most már nem lehet segíteni! - vélekedett a tábornok, aki szemmel-láthatólag kegyesen megörült az ujonc-halottnak. - Ebbe most már tessék megnyugodni és belevigasztalódn! Isten hozta minálunk, itt a Jozafát völgyében, mint mondani szokás. Mi mind jó emberek vagyunk itt a temetőben; erről majd ön is meggyőződhetik, ha közelebből

megismer bennünket. Bízom, hogy tisztelettel telik el irányunkban. Különben pedig szolgálatára Pervojedov Vaszilyevics Vaszilij vezérőrnagy vagyok...

- Óh, nem!... Nem, nem és nem, semmi esetre sem, semmi szín alatt sem! Ezt nem bírom!... Én, tetszik tudni... Nálam rosszabbodás állt be... Kezdetben csak a mellem fájt és elkezdtem köhögni, később azonban meg is hültem: és tüdőgyulladásba estem,... azután pedig hirtelen,... egészen váratlanul... meghaltam... Ez az, hogy egészen váratlanul!...

- Ön, fiatalember, azt állítja, hogy kezdetben csak a melle fájt? - szólt közbe az udvari tanácsos barátságos hangon, egészen olyanformán, mintha az ifjút fel akarta volna vidítani.

- Igen, kezdetben csak mellfájás és nyálvadász-hányás, később azonban ez hirtelen abbamaradt és... nem tudtam lélekzeni... és tetszik tudni...

- Tudom, tudom... Csak azt akarom mondani, hogy mellfájással Eck-hez és nem Schulz-hoz kellett volna fordulnia.

- Én azonban, tetszik tudni, mindig Botkin-hoz akartam menni,... csakhogy hirtelen...

- Csakhogy Botkin vág, - jegyezte meg a tábornok.

- Óh, nem, ez egyáltalában nem igaz, Botkin nem vág! Én úgy hallottam, hogy Botkin nagyon figyelmes és mindent előre megmond.

- Öexcellenciája a vágást pénzbelileg értette, - világosította fel az ifjút az udvari tanácsos.

- Óh,... egyáltalában nem, hiszen csak három ezüst rubelt kér és oly alaposan vizsgál és olyan receptet ír,... és én föltétlenül akartam is, mert azt mondták nekem... Hát igen, uraim, most aztán, hogy legyen, mit csináljak én, kihez is forduljak: Eck-hez-e vagy pedig Botkin-hoz-e?

- Hogy-hogy? - kérdezte kíváncsian a tábornok, majd kedélyesen elnevette magát, hogy hullája egész hosszában megremegett tőle. A nevetésben természetesen azonnal szekundált neki az udvari tanácsos.

- Óh, kedves, óh drága, óh itt is jókedvű ifjúember! Óh, mennyire szeretlek én téged! - vágott közbe elbűvölten Ignatjevna Avdotya gyöngédnek szánt, de mégis rikácsoló hangon. - Óh, miért is nem temettek mellém egy olyan ifjúembert!...

No, de ez mégis csak lehetetlen. És ez a mi századunkból való halott lenne! De végül is még tovább kell hallgatózni, mert csak így lehet végleges ítéletet formálni. Ez az éretlenül zöld ujonc-halott... még visszaemlékeztem, milyen volt a koporsóban: a megrémült tyúk arckifejezése, az egész világon a legutálatosabb arckifejezés! De mi lesz tovább?...

* * *

Ami azonban azután következett, az már a hangoknak egész kórusa volt, hogy mindent fel sem foghattam, mindent meg sem érthettem, mert akkor egyszerre nagyon sok halott ébredt fel. Volt közöttük egy magasrangú tisztviselő is, egy államtanácsos, aki a tábornokkal azonnal beszélgetésbe elegyedett a közmunkaügyi minisztérium egyik albizottságának valamelyik tervezetéről és ezzel összefüggésben több tisztviselőnek szükségessé vált áthelyezéséről és más beosztásáról, ami a tábornokot hihetetlenül, egészen hihetetlenül érdekelte. Meg kell vallanom, hogy ebből az alkalomból én is nagyon sok újat tudtam meg, meg is csóváltam fejemet a különös út és mód miatt, amelyen az ember ebben, a fővárosban adminisztrációs újdonságokhoz juthat...

Közben lassankint magához tért egy mérnök is, aki azonban még jóideig mindenféle ostobaságot fecsegett össze, úgy hogy a többiek egyelőre nem háborgatták, hanem engedték, hogy magát „kifeküdjé”. Végül az aznap reggel a katafalkról eltemetett előkelő úridáma is a

sírban való megelevenedésnek néhány jelét árulta el. Lyebezetnyikov - kisült ugyanis, hogy a hízelgő és nekem annyira gyűlöletes udvari tanácsos, aki Pervojedov tábornok mellett volt eltemetve, Lyebezetnyikov volt. Szóval ez az udvari tanácsos rettenetesen csodálkozott és nem tudott hová lenni a meglepetéstől, hogy az újabban eltemetett halottak olyan hamar tértek magukhoz. Meg kell vallanom, hogy ez a körülmény kissé engem is csodálkozásba ejtett. Különben az ébredők közül néhányan már három napja voltak eltemetve, mint például egy tizenhat éves leány, aki azonban az egész idő alatt folyton csak vihogott... Undorító!...

- Kegyelmes uram, Tarasszevics titkos tanácsos éppen most van ébredőben - jelentette hirtelen és szinte tőle is szokatlan szolgálatkészséggel az udvari tanácsos a tábornoknak.

- Igen? Mi az? Ki az? - már kérdezte is a félig alvó, félig ébredező titkos tanácsos fennhéjázó, makogó és önfejtően parancsoló hangon.

Én kíváncsian hallgatóztam, mert az utóbbi napokban nagyon sokat hallottam erről a Tarasszevicsről beszélni, még pedig sok furfangos és izgató dolgot.

- Én vagyok, excellenciás uram, egyelőre csak én.

- És mit akar?

- Kizárólag csak kegyelmességem magas hogy létéről vagyok bátor alázatosan, érdeklődni. A szokatlanság miatt ugyanis kezdetben itt majdnem mindenki összeszorítva szokta magát érezni... Alázatosan, engedelmet kérek,... Pervojedov tábornok úr megtisztelve érezné magát, ha nagyméltósággal megismerkedhetnék és reméli...

- Nem ismerem.

- Lehetetlen, kegyelmes uram, Pervojedov tábornok, Vaszilyevics Vaszilij...

- Talán ön az a Pervojedov tábornok?

- Nem, bocsánatot kérek, excellenciás uram, nem én vagyok. Én csak Lyebezetnyikov udvari tanácsos vagyok és nagyon boldognak érezném magamat, ha nagyméltóságod szolgálatára lehetnék, Pervojedov tábornok ellenben...

- Hülyeség! Legyen olyan szíves és ne háborgasson engem!

- Hagyja, kérem! - vetett véget végül méltóságteljesen maga Pervojedov tábornok temetői ágense előkelőtlen szolgálatkészségének.

- Még mindig nem tért egészen magához, excellenciás uram, ezt tekintetbe kell venni. A titkos tanácsos úr ő nagyméltóságának ez a viselkedése egyelőre még a szokatlanságból ered: ha majd egészen magához tért, akkor majd egészen másképpen fogja az ügyet venni...

- Hagyja csak, kérem! - ismételte a tábornok.

* * *

- Vaszilyevics Vaszilij! Hé, Kegyelmes uram! - hangzott fel erősen és vakmerően egy új hang, szorosan Ignatjevna Avdotya közvetlen közeléből; amolyan blazirt, unottan fáradt, fáradtan unott és szemtelenül elnyújtott „úri” hang volt ez, aminő a társadalom léha és hülyén szemtelenkedő részében most nagyon divatozik. - Már két óra hosszat figyelem önöket mind. Hisz már három nap óta fekszem itt a sírban... Ön Vaszilyevics Vaszilij bizonyára emlékszik még reám, nemde?... Klyinyévics vagyok... Volokonszkijéknál találkoztunk, ahol önt, magam sem tudom miért, de szintén fogadták...

- Hogy-hogy, Petrovics Péter gróf úr?!... Hát ön szintén már ide került?... És ilyen fiatalon?... Rendkívül sajnálom!

- Tya, magam is természetesen sajnálom, csak hogy nekem most már meglehetősen mindegy és én itt is minden lehetőséget ki akarok aknázni. És... különben is nem vagyok gróf, hanem mindössze csak báró. Mi csak amolyan, lakájnemzetségből származó, koszos bárócskák vagyunk, tya, és én magam sem tudom igazán miért,... eh,... mindez különben teljesen mindegy... Különben is én a pszeudo-előkelő társaságnak csak egy semmirekellő léhűtője vagyok és senki többnek nem is tart, mint csak egy „kedves Polisszon”-nak. Atyám, eh, csak egy nyomorúságos tábornokocská volt, anyámat pedig egyszer *en haut lieu* is fogadták... A múlt évben ezzel a nyomorult Siffel zsidóval ötvenezer ezüst rubel értékű váltót hamisítottam, utána pedig a gazembert feljelentettem, csak hogy az így szerzett pénzzel azután megugrott külföldre, gondolom, Bordeaux-ba, az én drága Charpentier de Lusignan Juliskám. És képzelje csak, már-már szinte el voltam jegyezve a kicsi, de dúsgazdag Scsevalyevszkij-leánnyal, akinek már csak három hónapja hiányzott a tizenhatodik életéből, aki még most is nevelőintézetben van és kilencszázezer ezüst rubelt örököl. Ah, Ignatjevna Avdotya, emlékszik-e még arra, hogy mennyire megrontott kegyed engem úgy tizenöt évvel ezelőtt, amikor én még csak tizennégy éves fiú voltam?

- Ah, hát te vagy az te, semmirekellő svihák! De nem, téged mégis csak a jó Isten küldött ide hozzánk, csak hogy kissé diszkrétebb is lehetnél...

- Kegyed, Ignatjevna Avdotya, igaztalanul gyanúsította az imént Kalmár-szomszédját a rossz szag terjesztésével... Én akkor hallgattam és magamban jóízűen nevettem, mert a bűz belőlem árad. Az én hullám olyan gyorsan indult oszlásnak, hogy már zárt koporsóban hoztak ide.

- Ah, milyen undorító szaga van! Azért mégis örvendek önnek, nagyon örvendek. Önnek, Klyinyévics, sejtelve sincsen, de nem is lehet sejtelve arról, hogy micsoda élettelenység és szellemtelenység dühöng itten!

- No, igen, igen, tudom... Tya, éppen ezért az a szándékom, hogy itt is minél több eredetiséget honosítsak meg... Excellenciás uram!... Nem önhöz szólok, Pervojedov tábornok, hanem a másik kegyelmes úrhoz, Tarasszevics titkos tanácsos úrhoz... Hallja-e, nagyméltóságod? Feleljen már no, hisz én vagyok az a Klyinyévics, aki kegyelmességedet a nagybőjt idején mademoiselle Fűr-vel összehoztam... Ide figyel nagyméltóságod? Hallja ezt?

- Hallom, hallom, Klyinyévics, nagyon örvendek a szerencsének és higgye el nekem...

- Egy szavát sem hiszem el excellenciádnak,... különben úgyis teljesen mindegy. Tudja-e, kedves öregem, hogy én magát szeretném összecsókolni, de, hála Istennek, nem tehetem. Tudják-e uraim, hogy ez a grand-père mit művelt odafent, az élők birodalmában? Három vagy négy nappal ezelőtt halt meg... és képzelhetik... csak negyvenezer ezüst rubelni hiányt hagyott maga után hivatalos pénztárában! Özvegyek és árvák pénze, és bizonyos ismeretlen okból ő maga, kizárólag csak ő maga gazdálkodott ezzel a pénzzel, annyira maga, hogy már nyolc év óta nem revideálták pénztári könyveit... Eh, képzelem, hogy azoknak ott fent mennyire megnyúlt az arcuk és miképpen emlegetik! N'est-ce pas, kéjes gondolat! Már az egész utolsó évben sehogy sem tudtam megérteni, hogy ez a hetvenéves, csontvázra aszott, agyonköszvényesedett és agyoncsúszosodott vén kappan honnét vette az erőt ahhoz a hallatlanul feslett, kicsapongó és dőzsölő életmódhoz? Eh, de most már megtaláltuk a rejtély kulcsát!... Azok a szegény özvegyek és árvák,... tya, édes jó Istenem, már a rájuk való pusztá gondolattól hamuvá kellene égnie!... Én voltam az egyetlen, aki minderről tudtam, az a kicsi Charpentier árult el nekem mindent, és mihelyt tudomást szereztem róla, azonnal elmentem ehhez a vén gonosztevőhöz és neki szegeztem mellének az erkölcsi revolvert, - eh, amint ez jóbarátok közt szokás és illik: „Ebben a pillanatban olvass le nekem a markomba huszonötezer ezüst rubelt, mert ha nem teszed meg, akkor holnap jön a revízió!”... És képzeljék,

uraim, a vén gazember hirtelenében csak tizenháromezer ezüst rubelt tudott összeszedni, úgyhogy igazán a lehető legjobbkor halt meg. Grand-père, grand-père, hallja ezt?

- Cher Klyinyévics, én önnel mindenben teljesen egyetértek, de higgye el, egészen fölösleges ezt az ügyet ennyire részletezni. Az élet amúgyis tele van gonddal, bajjal és szenvedéssel, amelyekért semmi kárpótlás, semmi jutalom nem jár... Az volt tehát a vágyam, hogy egy kis gondtalanságot, egy kis nyugalmat biztosítsak magamnak... És amennyire én a helyzetet ismerem, azt hiszem, hogy még itt is nagyon sok cifra dolog fog kipattanni...

- Ha-ha-ha!... Mernék fogadni, hogy már itt is kiszimatolta magának Beresztova Katicát!

- Kit?... Miféle Katicát? - kérdezte rögtön a vén kujon, érzékiesen vibráló hangon.

- Á... á... ah!... Hogy miféle Katica? Eh, hát itten balra, tőlem körülbelül öt, öntől pedig tíz lépésnyire. Öt napja fekszik már itten. Ha ön, grand-père, tudná, hogy micsoda egy leány az... Természetesen jó családból való, nagyszerű nevelés,... és valóságos monstre, monstre, a legfelsőbb fokban! Ott fent, az életben senkinek sem árultam el, csak én magam tudtam róla... Hé, Kati!?...

- Hi-hi-hi! - hangzott vissza egy vihogó nevetés finom, magas leányhangon, amely azonban tűszúrásként hatott. - Hihi-hi!...

- És, és,... és szőke ez a leány? - sóhajtott fel lüktető és suttogó lélekzettel, egyszerre négy-szólamúlag, a grand-père.

- Hi-hi-hi!

- Engem már régen elbűvölt a gondolat... - folytatta a vén kujon suttogva, el-elakadó hangon, - engem már régóta epeszt a vágy egy szőke leányfejecske után,... egy,... egy tizenöt éves után, még pedig éppen ilyen körülmények között...

- Szörnyeteg! - kiáltott fel Ignatjevna Avdotya megbotránkozva, magából kikelve.

- Elég! - döntött Klyinyévics. - Most már látom, hogy itten kitűnő anyag van együtt. Mi majd itt a temetőben hamarosan mesésen fogunk berendezkedni. A fő az, hogy még hátralevő időnként minél vígabban töltsük el. De hát milyen és mennyi is ez az idő? Hé, hallja-e ön, tisztviselő-féle, nemde Lyebezetnyikov?! Vagy nem? És úgy gondolom, hogy önt azelőtt így nevezték, vagy nem?

- De igen, mindenesetre Lyebezetnyikov, udvari tanácsos, Jevszejics Szemjon, tessék velem parancsolni és nagyon örvendek a szerencsének, nagyon örvendek, hihetetlenül örvendek...

- Eh, hagyja kérem, mert nekem az igazán teljesen mindegy, hogy ön örül-e... Nekem az a fontos, hogy ön mindentudónak látszik. Mindenekelőtt mondja meg nekem azt,... én már tegnap óta csodálkozom rajta, hogy miképpen is tudunk mi itt voltaképpen beszélgetni? Mi ugyanis holtak vagyunk, mert hiszen meghaltunk, ugyebár, és mégis beszélünk; sőt mintha mozognánk is; valójában pedig sem nem mozgunk, sem nem beszélünk... Vagy mégis? Mi ez tulajdonképpen?

- Óh, ezt,... ezt, báró úr, ezt önnek Nyikolájevics Platon jobban tudja megmagyarázni, mint csekélységem.

- Miféle Nyikolájevics Platon? Ne fecseljen itt nekem mindenféle ostobaságról, hanem térjen a dologra.

- Nyikolájevics Platon a mi házi filozófusunk, természetbúvárunk és professzorunk. Fentföldi életében több filozófiai munkát írt, most azonban körülbelül három hónap óta mintha arra készülődnék, hogy örökre elaludjék. Emiatt őt most nagyon nehéz lenne teljes ébrenlétre

felrázni. Ő most hetenként legfeljebb egyszer szokott néhány összefüggéstelen szót el-motyogni, amelyek azonban sehogysen vágnak a mi tárgyunkhoz...

- Éppen azért térjen legalább ön a tárgyra!

- Ő,... ő,... ezt a mi eltemetett helyzetünket azzal az egyszerű ténnyel magyarázta, hogy mi, földi életünkben, a földszíni halált tévesen gondoltuk végleges halálnak. A test a sírban bizonyos fokig még egyszer megelevenedik, az élet maradványai még egyszer összeszedelőzködnek és összpontosulnak, de csak az öntudatban. Az élet... (ezt már nem tudom helyesen megmondani, nem is tudom, hogy tulajdonképpen hogyan is fejezzem ki magamat)... az élet a sírban a tehetetlenség erejénél fogva bizonyos mértékben tovább folytatódik. A professzor szerint az összes maradék-életerő valahol a halott öntudatában koncentrálódik és az eltemette-tés után még három vagy négy hónapig, esetleg egy félévig is, ott tovább él... Van itt például egy olyan halott, akinek hullája teljesen feloszlott, de azért hat év óta közben-közben minduntalan, egészen váratlanul egy-egy értelmetlen szót ki-kinyög, még pedig valami bobokot: bobok, bobok, bobok,... tehát ebben az elrothadt hullájú halottban is még mindig izzik az életnek valami kis szikrája...

- Amit ön most itten elmondott, mindez meglehetősen nagy ostobaságnak látszik. De miképp lehetséges az, hogy én ezt a büzt érzem, pedig nincs is szaglóérzésem?

- Hogy miképpen lehetséges ez?... He-he-he!... Erre vonatkozólag a mi házi filozófusunk már kissé fátyolszerű magyarázattal szolgált volna. A szaglóérzékről azt mondta, hogy mi halottak itt a sírban,... he-he-he,... hogy úgy mondjam,... he-he-he,... hogy a halottak a sírban csak az erkölcsi büzt érzik! A halottak a sírban, a professzor szerint, csak a lélek bűzét érzik, még pedig azért, hogy a még rendelkezésükre álló két-három hónapban észretérhessenek és ez lenne az isteni kegyelem utolsó ideje, amelyet nekünk halottaknak... Csakhogy én azt hiszem, báró úr, hogy mindez már misztikus képzelgés, amelyet meg lehet bocsátani, ha tekintetbe vesszük...

- Köszönöm, meg vagyok győződve, hogy nagy ostobaság mindaz, amit erről még mondani akart. Teljesen elég, ha tudjuk, hogy ebből a maradék-életből még két-három hónapunk van, amely után, a végén, az a bizonyos bobok következik. Ebből kifolyólag én mindannyiuknak azt ajánlom, hogy a hátralevő két-három hónapot igyekezzünk minél kellemesebben eltölteni és ebből a célból új alapelvekben állapodjunk meg. Hölgyeim és uraim, első ilyen új alapelvnek én azt ajánlom, hogy *ezentúl soha, semmit ne szégyeljünk!*

- Óh igen, óh igen, ezentúl soha semmiért sem fogunk szégyenkezni, ezentúl nem akarjuk magunkat szégyelni! - kiáltottak a halottak mindenfelől és különös, hogy sok, egészen új hangot is lehetett hallani, ami azt bizonyította, hogy közben más halottak is magukhoz tértek. De különös lelkesedéssel és dörgő basszus-hangon nyilvánította tetszését a közben egészen magához tért mérnök. Az a bizonyos Katica pedig boldogan vihogott.

- Óh, mennyire szeretném magamat nem szégyelni semmiért, amit életemben valaha is elkövettem! - kiáltott fel lelkesen Ignatjevna Avdotya.

- No hallják, mi lesz ebből, ha már Ignatjevna Avdotya sem akar többé semmiféle tette miatt szégyenkezni!...

- Nem, nem és ezerszer is nem, Klyinyévics! Ne beszéljen rólam így, mert hiszen én azelőtt szégyeltem magamat, még mindig szégyeltem magamat, itt azonban borzasztóan, iszonyú borzasztóan szeretném magamat többé nem szégyelni!

- Én teljesen megértem önt, Klyinyévics, - lelkesedett tovább a mérnök dörgő basszus-hangon,
- ha ön azt ajánlja, hogy itteni, úgynevezett életünket teljesen új és okos alapelvek szerint rendezzük be...

- Eh, ez nekem teljesen mindegy! Ami azt illeti, várjuk meg talán Kugyejárovot is, tegnap temették. Ha ő felébred, majd megmagyaráz ő önöknek mindent. Mesés fickó! Azt hiszem, hogy holnap egy naturalistát is ide fognak hurcolni, természetesen hadnagy az illető; és ha nem csalódom, három-négy nap múlva egy tárcaíró is, talán szerkesztőjével együtt. Különben vigye őket az ördög, mi itt mindenestre zártkörű társaságot fogunk alakítani, a többi azután majd magától jön. Egy feltételt azonban okvetetlenül ki kell kötnöm, még pedig azt, hogy *itt senkinek soha semmit sem szabad hazudnia!* Csak ezt az egyet követelem meg önöktől, még pedig mindnyájuktól, mert ez a legfontosabb. Ott fent a föld felszínén hazugság nélkül nem lehet élni, mert a földi élet és a hazugság elválaszthatatlanok; itt a temetőben, a sírban azonban a kedélyesség felfokozása érdekében, megpróbálunk egyszer *nem* hazudni. Az ördögbe is: még egyet! Mi mindannyian, akik itt vagyunk, jól, hangosan el fogjuk mondani élettörténetünket és életünkben semmit, de semmit nem fogunk szégyelni. Legelőször is majd én fogok magamról mindent elmesélni. Én, tetszik tudni, a kéjencek közé tartozom... Ott a föld felszínén minden, de minden dolog hitvány fonalakkal volt befonva. Itt a temetőben, a sírban tépjük széjjel ezeket a hitvány fonalakat, el ezekkel a hitvány fonalakkal és éljük le a hátralevő két-három hónapot a legszemérmertlenebb, a legmeztelenebb igazságban! Vetkőzzünk le mindannyian teljesen meztelenre és mutassuk be magunkat teljesen meztelenül!

- Óh igen, igen! Vetkőzzünk meztelenre, meztelenítsük le magunkat! - ordítottak a halottak mindenfelől torkuk szakadtából.

- Óh, én iszonyúan szívesen, borzasztóan szívesen szeretnék meztelenre vetkőzni! - kiáltotta Ignatjevna Avdotya és sipító hangja szinte lihegett a lelkes elragadtatástól.

- Ah,... ah,... ah!... Úgy látom, hogy itt nagyon vígan fog menni, nem is megyek már Eck orvoshoz!

- Nem, de mégsem, *én* mégis csak szeretnék még élni; tetszik tudni, *én* még nagyon szeretnék élni!

- Hi-hi-hi! - vihogott Katica.

- Mindenekfölött méltóztassanak megfontolni, hogy itt nekünk senki nem parancsol, senki semmit meg nem tilthat, és ha Pervojedov tábornok úr, amint látom, mérgelődik is, de azért nem tud galléromon ragadni, sem másképpen ártalmamra lenni. Grand-père, ön hozzájárul határozatunkhoz?

- Óh, óh, én természetesen hozzájárulok, nagyon is hozzájárulok, a legnagyobb örömmel hozzájárulok, de csak egy föltétel alatt, ha Katica önagysága mondja el elsőnek élettörténetét...

- Ez ellen én tiltakozom, a legnyomatékosabban tiltakozom, - jelentette ki határozott hangon Pervojedov tábornok.

- Excellenciás uram! - könyörgött azonnal aggodalmas izgatottsággal s halkított hangon a semmiházi Lyebezetnyikov, látszott rajta, hogy jobb belátásra akarja a tábornokot rábeszélni: - de, kegyelmes uram, mégis csak előnyösebb ránk nézve, ha a többség határozatához hozzájárulunk. Itt van, tetszik tudni, ez a kis bakfis,... és végül is csak apró kalandocskákról van szó...

- Szép, szép, tegyük fel, hogy csak egy bakfis, de mégis...

- Mindenesetre előnyösebb a közös határozathoz hozzájárulni, kegyelmes uram, Istenemre mondom, hogy előnyösebb! Tessék csak hozzájárulni, mondjuk, egyelőre csak úgy kísérletként, csak úgy próbaként...

- Még a sírban sem hagynak békét az embernek!...

- Engedje meg, tábornok úr... - vágott közbe kimérten Klyinyévics: - de először is ön volt olyan vakmerő, hogy éppen az imént préférence-t játszott a sírban és másodszor... előttünk semmit sem számít, semmit, de semmit!...

- Uram, arra kérem önt, hogy ne feledkezzék meg magáról!

- Mit?... tya, ön engem nem érhet el és én kedvemre bosszanthatom önt, akár Juliska mopsz-kutyáját. Különben is,... eh, uraim, de hát miféle tábornok is ő még itten? Ott fent, a föld felszínén még csak lehetett valahogyan tábornok, itt azonban a temetőben, a föld alatt, a sírban, ő is csak egy nagy semmi, egyáltalában semmi!

- Nem, uram, én még itt is vagyok valami...

- Itt a koporsóban ön egészen el fog rothadni és itt önből az egészben csak hat ezüstgomb fog megmaradni.

- Éljen, Klyinyévics,... ha-ha-ha! - kurjongattak a halottak hahotázva.

- Én a cárt szolgáltam és... és... kardom is van!

- Eh, mit nekem az ön kardja, felnyársalhatja vele az egereket... különben is egész életében egyetlen egyszer sem használta, még csak ki sem rántotta hüvelyéből.

- Az már aztán mindegy, de az egésznek én is része voltam!

- Mintha az egésznek csak kevés része lenne!

- Éljen, Klyinyévics, éljen!... Ha-ha-ha!...

- Én egyáltalában nem értem, hogy a katonatiszti kardnak mi az értelme, - gúnyolódott a mérnök.

- Az ilyen katonák a poroszok láttára úgy szétfutnak, mint macska láttára az egerek; az ilyen katonákat a poroszok úgy szétszórják, mint a polyvát a szél! - ordította egy távolabbi, nekem még ismeretlen hang, a nagy elragadtatástól szinte lihegve.

- A kard, uram, a becsület és a tisztelet jelképe! - kiáltotta alighanem még a tábornok, én azonban az ő hangját már alig tudtam a többiekétől megkülönböztetni, mert borzasztóan dühös és féktelen lármá kerekedett, amely szinte fülrepesztően tombolt és amelyet csak Ignatjevna Avdotjának türelmetlenül hisztériás sipítozása tudott keresztülsüvítetni.

- Ah, gyorsabban, gyorsabban! Ah, mikor kezdjük el már végre magunkat nem szégyelni?!

- Óh!... Ho-ho-ho! No, itt most már az én szegény lelkem igazán végigszenvedi a tisztítótűzet!

- hallottam én még a szatócs hangját, de...

Ekkor én egyszerre csak eltüsszentettem magamat. A tüsszentés egészen váratlanul, nagyon hirtelen és teljesen akaratom ellenére tört ki rajtam, de a hatás bámulatos volt: pillanat alatt minden elcsendesedett és szétfoslott, mint az álom. Igazi temetői, síri csend köszöntött be. Nem hiszem, hogy a halottak miattam és tőlem szégyeltek volna el magukat, mert hiszen önként és közakarattal határozták el, hogy egyáltalában soha semmiért sem fogják magukat szégyelni!

Még öt percig vártam, de többé egy szót, sőt egy hangot sem hallottam. Nem valószínű, hogy a halottak a rendőrségen való feljelentéstől féltek volna, mert hiszen mit árthatott volna nekik a rendőrség? Ebből arra kellett következtetnem, hogy a halottaknak is vannak titkaik és hogy titkaikat az élők elől gondosan el akarják rejteni.

„No jól van, kedveseim”, - gondoltam magamban én. - „Maj meg foglak én még benneteket egypárszor látogatni!” - És ezzel otthagytam a temetőt...

* * *

Nem, ezt nem tartom lehetségesnek; ez nem lehetséges, ez egyszerűen lehetetlen, igazán lehetetlen! Ott a temetőben, a sírban találtam meg én is az én bobokomat!... Most már én sem félek tőle, igazán nem félek tőle, csakhoggy...

Romlottság a temetőben! Romlottság a sírban! Romlottság az oszladozó, rothadó hullákban az eszmélés legutolsó pillanataiban; a magábaszállás, a megtérés, a javulás legutolsó lehetőségének legutolsó pillanataiban! Hiszen ezeket az utolsó, rövidke pillanatokat azért kapják, hogy... De ami a fő, a fő: romlottság ilyen helyen, a temetőben, a sírban! Nem, ezt nem tudom elhinni, ez egyszerűen lehetetlen, lehetetlen!...

Majd elmegyek más társadalmi osztálybeli halottakhoz is, ott is fogok majd hallgatózni. Ez az, hogy az ember mindig és mindenhol hallgatózni kénytelen, ha valamit igazán és komolyan meg akar tudni; ha azt akarja, hogy valamiről helyes fogalma legyen. Ki tudja, lehet, hogy máshol vigasztalóbb dolgokra fogok bukkanni.

De az előbbi halottakhoz mindenesetre még egyszer vissza fogok térni. Hisz megígérték, hogy el fogják mondani életüket és egyéb történetkéket... Pfuj!... Én azonban mégis elmegyek hozzájuk és másfelé is, okvetetlenül elmegyek és kihallgatom őket! Ez most már lelkiismeretbeli kötelességem!...

Ezeket a följegyzéseimet a „Polgár” szerkesztőségébe fogom elvinni; ott egy szerkesztőnek arcképet is kiállították. Talán elfogadják és kinyomatják az én följegyzéseimet is...

A KOLDUSFIÚCSKA

Különös teremtményei az Úristennek a gyermekek: örökké ott motoszkálnak az ember fejében és szívében, akár ébren van, akár pedig alszik és álmodik. Karácsony előtt, de főleg a karácsonyelőtti napon, estefelé, mindig pontosan és biztosan összetalálkoztam egy bizonyos uccasarkon egy kis fiúcskával, aki semmiesetre sem volt idősebb, mint, mondjuk, hétéves. A fiúcska a metsző hideg ellenére csaknem nyáriasan volt felöltözve, nyaka azonban valami ócska, elnyűtt holmival volt becsavarva jeléül annak, hogy a fiúcskát valaki mégis valamiképpen gondozta és felkészítette, mielőtt az uccára kiküldte. A fiúcska „kéznyujtogatni” ment: így hangzik a műkifejezés, jelenti pedig azt, hogy koldulni ment. Ezt a műkifejezést maguk a fiúcskák találták ki foglalkozásuk megjelölésére.

Ilyen kolduló fiú özönével hemzseg az uccákon, minden uccasarkon beléd botlanak és könyörögnek és sírálnak és valami, fejből betanult mondókát hadarnak el. Ez a fiúcska azonban nem sírálnak, bizonyos fokig ártatlanul és szokatlanul beszélt, szemével bizakodva tekintett reám, ez a fiúcska tehát a koldulásban még kezdő volt. Kérdezősködésekre azt felelte, hogy van egy testvérnénje, aki munka nélkül van, különben sem tudna dolgozni, mert beteg. Lehet, hogy a fiúcska igazat mondott, bár később azt tapasztaltam, hogy ilyen kolduló fiúcska rengeteg van. A legkegyetlenebb és a legborzalmasabb téli hidegben is az uccára hajszolják ezeket a szerencsétlen fiúcskákat, hogy kolduljanak. Ha üres kézzel mernek visszamenni, akkor jól elverik őket.

Ha a koldúsfiúnak sikerült pár kopejkát összekoldulnia, akkor, csontig agyonfagyva, a hidegtől meggémberedett kezekkel és lábakkal, visszamegy valamelyik pince-lebujba (ő már tudja, melyikbe), ahol az ő ivóbandája már együtt van és baromi módon iszik. Ezek a részegeskedő kompániák olyanokból szoktak összeverődni, akik „a gyári munka befejezése után már szombat este kezdik ünnepelni a vasárnapot és ünneplik egészen szerda estig” és csak csütörtökön reggel állanak ismét munkába. Ott, azokban a pince-lebujokban a férfiakkal együtt isznak az ő, betegre vert és éhező asszonyaik és ott sivítoznak az anyai emlékek után éhező csecsemőik. Pálinka, pizok, bűz és kicsapongás, de mindenekelőtt és mindenekfölött pálinka bőven van ott. Az összekoldult kopejkákkal a visszatérő fiúcskának azonnal a legközelebbi csapszékbe kell rohannia és még több pálinkát hoznia. Tréfából azután a fiúcska szájába is öntenek a méregitalból és majd megszakadnak a röhögéstől, ha az égető italtól a gyermek lélekzete eláll, ha fuldoklásában összerogy és az iszonyattól majd megfullad, ha kínjában se nem lát, se nem hall. Ők, a röhögő felnőttek azonban csak tovább öntik a gyermek szájába az istentelen méregitalt, az iszonyatos pálinkát.

Ha az ilyen kolduló fiúcska kissé fölcseperedik, akkor valamelyik gyárba dugják; amit azonban munkájával összeszerez, azt azonnal a pince-lebujba kell vinnie és pálinkára odaadnia. Mielőtt azonban ezek a kolduló gyermekek a gyárba jutnak, máris apró gonosztevőkké züllöttek. Bebarangolják az egész várost és pontosan ismerik mindazokat a pince-, félszeres udvar-rejtekhelyeket, ahol észrevétlenül lehet meghálni. Így, például, egy ilyen koldusfiú több éjszakán át egy háziszolga fűkosarában hált meg, anélkül, hogy a szolga ezt észrevette volna. Mindezek a kolduló fiúk természetesen agyafűrt tolvajok. A lopás szinte vérükké válik már nyolcéves korukban és nem ritkán sejtelmük sincs arról, hogy a lopás tulajdonképpen bűn, vagy legalább is tiltott dolog. Vannak köztük olyanok, akiknél büntudatról szó sem lehet.

Ezek a kolduló fiúk hihetetlenül edzettek és szabadságukért képesek mindenre, képesek ázni-fázni, koplalni-éhezni és magukat véresre veretni. Mihelyt tehetik, azonnal lerázzák magukról szipolyozóik igáját, függetlenítik magukat és hétpróbás csavargókká válnak. Attól fogva

azután saját kedvükre csavarognak; saját kezükre dolgoznak, saját hasznukra és élvezetükre csálnak, lopnak és koldulnak. Az ilyen vadon nőtt gyerekcsavargónak semmiféle ismerete, semmiféle tudása sincsen. Még azt sem tudja, milyen országban lakik, melyik nemzethez tartozik. Nem tudja, van-e Isten, van-e cár... Ezek a vadon nőtt kis csavargók sokszor annyira tudatlanok, hogy szinte hihetetlen, pedig úgy van. Sajnos, de mindez tény...

A koldusfiúcska karácsonyestéje az égben.

Mégis én íróember vagyok és azt hiszem, hogy ezt a „történet”-et én eszeltem ki. Azt mondtam, hogy „azt hiszem”, pedig biztosan tudom, hogy én eszeltem ki. De bár tudom, hogy én eszeltem ki, mégis folyton úgy rémlik, hogy ez az eset valahol valamikor valóban megtörtént, még pedig karácsony estéjén valamelyik nagyvárosban, metsző hidegben.

Lelki szememmel egy fiút látok, egy, még egészen kicsi fiúcskát, aki talán még csak hatéves vagy még ennél is fiatalabb. Ez a fiúcska egy napon egy nedves és hideg pincehelyiségben ébredt fel. A fiúcska vézna testecskéjét csak egy vékonyka és ócska ingecske fődte. A szegény gyermek szinte remegett a nagy hidegtől. A fiúcska saját leheletét figyelte, amely fehér gőzként áramlott ki szájából-orrából; és mivel ott a sarokban egy kopott bőrtáskán ülnie unalmas volt neki, szándékosan jó erőket lehelt és kíváncsian nézegette a szájából-orrából kifújtatott lehelet-gőz gomolygását és a hideg, nedves levegőben való szétfoszlódását.

A fiúcska azonban nagyon éhes volt és szeretett volna valamit enni. Reggel óta a fiúcska már ismételten odaosont az egyik fekvőhelyhez, ahol egy tenyérnyi vastag, jobban mondva, tenyérnyi vékony szalmazsákon beteg édesanyja feküdt. Vánkosa a betegnek nem volt, ehelyett feje alá valami batyúfélét gyömöszölt. Hogyan került oda az a szegény asszony? Valószínűleg valamelyik más városból vetődött oda kis fiával és ott megbetegedett. A pincehelyiség főbérlőnőjét már két nappal ezelőtt elhurcolta a rendőrség. Erre az albérlők is ijedtségben majdnem mindannyian szétrebbentek, csak egy férfi-albérlő maradt vissza, de ez is csak azért, mert már huszonnégyszer órája holtrészegen feküdt az egyik sarokban: ez már a közeledő karácsonyi ünnepek öröme és tiszteletére itta le magát ennyire. A pincehelyiség egy másik zugában egy agyonreumásodott nyolcvanéves öregasszony nyöszörgött, aki valahol valamikor szárazdajka volt, most azonban ott feküdt egyedül és elhagyottan és sóhajtozva várt a halálra. Az öregasszony folyton morgott és szidta, korholta a kisfiút, aki félelmében közelíteni sem mert az öregasszony vacka felé.

Az egyik polcon a kisfiú talált valami innivalót, de egy morzsányi kenyeret sehol sem tudott felkutatni és emiatt édesanyját már legalább tizedszer próbálta felébreszteni. A kisfiú már félni kezdett a sötétségtől, közben ugyanis már erősen besötétedett, de senki sem volt, aki világosságot gyújtson. Amint a fiúcska édesanyját újból keltegette, kezeckéje odaért szülője arcához. A kisfiú nagyon elcsodálkozott, hogy édesanyjának arca épp oly hideg, mint a hideg fal.

„Jaj de nagyon hideg van itten!” - gondolta a kisfiú, kissé elgondolkodott, kezeckéje közben öntudatlanul is halott édesanyja arcáról annak vállára csúszott le. A kisfiú hirtelen elkapta kezeckéjét anyja válláról, kis ujjaira lehelgetni kezdett, hogy megmelegítse őket. Közben eszébe jutott sapkája, mely ott valahol az ő kis fekvőhelyén hevert, odament, megkereste és fejébe nyomta. Ekkor hirtelen az a gondolata támadt, hogy kimegy a pincehelyiségből az uccára és tapogatózva megkereste az ajtót. Talán már előbb is kiment volna, ha nem félt volna attól a nagy kutyától, amely a pincekijáratban hevert és folyton csaholt. A csaholás megszűnt, a kutyát sem lehetett látni sehol sem és a kisfiú egyszerre csak az uccán termett, anélkül, hogy sokat gondolkodott volna rajta.

Óh, édes jó Istenem! Micsoda város volt az! Ehhez hasonlót a kisfiú még soha sem látott! Ott, ahonnet édesanyjával érkezett, ott abban a városban éjjel nagyon sötét volt, mert minden uccában csak egy lámpa égett. Ott, abban a városban alacsonyok voltak a házak, az ablakokat éjjelre fatáblákkal zárták el. Ott, abban a másik városban, mihelyt sötétedni kezdett, már senkit sem lehetett az uccán látni; az emberek mind hazamentek és lakásukba zárkóztak. Ott, abban a másik városban este már csak kutyákat lehetett látni százával, ezrével, amelyek egész éjjel veszettül ugattak és fülrepesztően vonyítottak. Azért abban a másik városban mégis csak jobb volt, ott meleg volt és enni is adtak neki, itt azonban... óh, csak kaphatna valahol valami kis ennivalót!...

De micsoda zaj, lárma, zsidongás és tolongás van ebben a városban! És mennyi a világosság, mennyi az ember, a kocsis és a ló! És milyen a hideg, a hideg! Az agyonhajszolt állatok orrlyukaiból szinte tódul a gőzzé sűrűsödő, fehér pára; közben-közben a puha és omlékony havon átütnek a lovak patkós patái és szinte csattogó csattanással ütődnek az ucca köves burkolatába. És mennyi az ember ebben a városban és hogy rohannak, tolonganak ezek az emberek... De, de,... édes jó Istenem mennyire éhes a kisfiú, mennyire szeretne valamicskét enni, akármilyen keveset is, akármit is, csak adna neki valaki valami kis ennivalót! És hogy fáznak kis ujjai, úgy fáznak, hogy szinte fájnak. Egy rendőr haladt el a fiúcska mellett, de hirtelen elfordította fejét, hogy a szánalomra méltó gyermeket ne is lássa.

Közben a kisfiú egy másik uccába ért. Óh, micsoda hatalmas és széles ucca volt az! Ott abban az uccában igazán gyönyörű volt minden! És mennyi ember tolongott abban az uccában. És mindannyian lármáztak, futottak, rohantak vagy gyalog, vagy kocsin, vagy szánon. És mennyi lámpa, de mennyi lámpa égett ott abban az uccában! És micsoda tündéri fényt árasztott az a sok lámpa! De mi az?... óh, micsoda óriási ablak és az ablak mögött egy szoba, egy óriási szoba és a szobában egy hatalmas fa, mennyezetig érő karácsonyfa, egy nagy fenyőfa, rajta sok-sok csillogó-villogó lángú lámpácska, sok-sok aranyos csecsebecse, sok-sok aranyozott alma és dió, a karácsonyfa körül mennyi gyönyörű játékszer, mennyi baba, mennyi lovacska! És ebben a tündérien szép szobában, a ragyogó fényű karácsonyfa körül kis gyermekek futkároznak, mindannyian ünneplőbe öltözve, mindannyian oly tiszták és szépek és ezek a gyermekek mind mosolyognak, nevetgélnek, játszadoznak és iszogatnak és eszegetnek szép és finom csemegéket. Egyszerre csak táncra perdül egy kisleány egy kisfiúval... Óh, édes jó Istenem, milyen szép is az a kisleány! Sőt az óriási ablak üvegtáblái mögött felhangzik még a muzsika is, az uccára is kihangzik, egészen jól lehet hallani...

És az a kisfiú ott az uccán egy szál ingecskében, mezítláb, tágra meresztett szemmel néz be a fényes ablakon és csodálkozik és már mosolyog is, pedig mezítelen kis lábai és lábujjai nagyon fáznak, a metsző hidegtől szinte fájnak. Kis kezén az ujjacskák már szederjesen vörösek, ujjacskáit már nem tudja hajlítani, már minden mozdulat fájdalmas neki, de ő most ezzel nem törődik. Egyszerre azonban úgy érzi a fiúcska, hogy mindkét keze nagyon fáj a metsző hidegtől, fájdalmában elsírja magát és tovább szalad...

Futás közben megint szemébe ötlük egy fényes, óriási ablak és az ablaküveg mögött egy ragyogóan kivilágított szoba. Ebben a szobában is van karácsonyfa, nem is egy, hanem több; ezek a karácsonyfák azonban már nem olyan nagyok. Ebben a szobában sok-sok asztal van és minden asztalon rengeteg sütemény, sütemény és sütemény; piros és sárga és fehér és barna és más színű sütemény. Egy hosszú-hosszú asztal mögött négy, fényesen kiöltözött hölgy áll és ezek mindenkinek, aki a hosszú asztalhoz megy, adnak az asztalon levő finom és gyönyörű süteményből. A fényes szoba ajtaja minden pillanatban kinyílik és becsukódik és ezen az ajtón keresztül sokan mennek be az uccáról a fényes szobába. A kisfiú odasompolyog és meglapul az ajtóban és amint megint kinyílik az ajtó, ő is beoson a fényes szobába. Óh, de milyen

mérgesek rá, hogy rá ordítanak és kikergetik! A négy kiöltözött hölgy közül az egyik hirtelen hozzá rohan, markába nyom egy kopejkát, maga nyitja ki az ajtót és kiküldi őt az uccára. Mennyire megrémül mind ettől a kisfiú! A kopejka kihull kezéből és csengve-bongva esik le az ajtóküszöb lépcsőfokára: kékesvörösre fagyott kis ujjait már annyira sem tudta hajlítani, hogy a pénzdarabot kezében foghatta volna...

És a fiúcska kiszalad az uccára és gyorsan tovább fut, oly gyorsan fut, amilyen gyorsan csak telik tőle; fut, fut, de maga sem tudja, hová. Megint sírni szeretne, de nem mer, csak fut, fut és futás közben ujjaira lehelget, hogy megmelegítse őket. És a fiúcska elszomorodik, végtelenül elszomorodik és elkeseredik, végtelenül elkeseredik amiatt, hogy annyira magára hagyták, hogy senki nem gondol, senki nem törődik vele; már-már valami rémületféle kezdett rajta erőt venni, de hirtelen... mi ez megint? Miféle látnivaló van itt megint?...

Az ucca azon részén rengeteg ember torlódott és préselődött össze, hogy valamit megbámuljon. Mi lehet ottan? Ugyan mit lehet ott látni? Megint egy óriási fényes ablak és az ablaküveg mögött három kis baba, piros és zöld ruhába öltöztetett három baba, mind a három olyan szép, mintha eleven lenne! És egy öreg törpe emberke ül ottan a fényes ablakban és egy nagy hegedűn hegedül, vagy legalább is úgy látszik, mintha hegedülne. Az öreg törpe mellett még két másik törpe is áll, mind a ketten szintén hegedülnek, de az ő hegedűjük már kisebb; hegedülnek és fejükkel taktusosan bólogatnak hozzá, majd egymásra néznek, össze-összenéznak, ajkukat is meg-megmozdintják, mintha beszélnének egymással,... csak hogy az ablaküveg miatt semmit sem lehet hallani. A szegény fiúcska kezdetben azt hitte, hogy ezek a babák mind elevenek, mikor azonban észrevette, mikor meggyőződött róla, hogy ezek „csak babák”, akkor kénytelen volt nevetni. Soha ilyesmit ő még nem látott és egyáltalában nem is tudta, hogy ilyen babák is vannak a világon! És bár nagyon nagy kedve lett volna sírni, mégis nevetnie kellett azokon a különös babákon...

Egyszerre csak érzi a szegény fiúcska, hogy valaki hátulról tarkón ragadja: egy nagy, komisz kamasz áll háta mögött, hirtelen fejbe üti a kisfiút, leüti fejéről sapkáját és alulról jó erősen fenekén rúgja. A fiúcska összeesik, de a járókelők ráordítanak a közben kereket oldó kamaszra, szidják, káromolják a kamasz komizását. Mindettől a kisfiú megrémül, a földről felugrik és elszalad és fut, fut, fut olyan messzire, hogy már maga sem tudja, hol van. A legközelebbi kapubejáraton a kisfiú besurran az udvarba és ott egy faoszlop mögé kuporodik. „Itt nem akadnak rám, különben is itt jó sötét van!” - gondolja a fiúcska...

Ott az idegen udvaron, a faoszlop mögött, a sötétben és metsző hidegben, egy szál rongyos ingecskében mezítlába összekuporodik, egészen összehúzza magát a kisfiú és a félelemtől alig mer lélekzeni. Hirtelen azonban olyan jól kezdi magát érezni: nem fáj már, nem fázik már sem keze, sem lába, sőt olyan jó meleget érez, mintha a kemence padkáján és nem a fagyos udvaron guggolna. Egyszerre csak osszeroggyan a kisfiú: jaj, majdhogy el nem aludt! Milyen jó lenne is ott az udvaron, a faoszlop mögött elaludni!...

„Még egy keveset itt fogok ülni, azután pedig megint visszamegyek azokhoz a babákhoz”, - gondolja a fiúcska és elmosolyodik, mikor azok a furcsa babák eszébe jutnak. - „...egészen olyanok azok a babák, mintha élnének...!”

Egyszerre csak úgy rémlik a kisfiúnak, mintha édesanyját hallaná énekelni. Az anya oly halkan énekel, hogy a fiúcska alig hallja, de ő mégis jól hallja...

„Mama, én elalszom!... Óh, milyen jó és milyen szép itt elaludni!”

„Jöjj hozzám, édes kis fiam, jöjj ide a karácsonyfához, hiszen ma karácsonyeste van!... Jöjj hozzám, drága kis magzatom!” - suttogja a kisfiúnak valaki halk hangon...

A kisfiú azt hiszi, hogy az ő édes mamája suttog hozzá, pedig nem az ő édesanyja az, hanem valaki más! De mégis ki hívogatja, ki szólítgatja őt?... A kisfiú nem tudja, mert nem lát jól. Valaki mégis hozzá hajol és a sötétben átkarolja... A kisfiú kitárja karocskáit és,... és... hirtelen vakító fényességben találja magát! Óh, mennyi és minő világosság! És micsoda karácsonyfa!... Ilyen karácsonyfát ő még soha sem látott! De hát hol is van ő most tulajdonképpen? Minden úgy fénylik, úgy ragyog, úgy villog körülötte és mindenfelé annyi a gyönyörűbbnél gyönyörűbb baba!... De nem, ezek nem is babák, hanem mind igazi kis fiúk és igazi kis leányok és mindannyian oly könnyűek, oly lengék, mindannyian őhózzá tódulnak, megölelik, megcsókolják, libegnek-lobognak, megragadják és röpítik őt is... A kis fiú szinte érzi, hogy már ő is libeg, repül és észreveszi, hogy ott nem messze van az ő jó édesanyja is, aki boldogan integet neki és még boldogabban mosolyog reá!

„Mama, mama, édes jó mama! Óh, mily szép itt minden! Édes jó mama!” - kiáltja boldogan a kisfiú és sorra megöleli a gyermekeket és nagy-sietve mindent el akar nekik mondani azokról a babákról, amelyeket ott a kirakatban látott...

- Ah, kik vagytok ti, fiúk? És kik vagytok ti, leányok? - kérdezi a kisfiú mosolyogva a gyermekektől, akiket már is annyira megszeretett.

- Ez itt a Jézuska karácsonya, - felelték neki a kisgyermekek, - itt az égben mindig karácsony van az olyan gyermekek számára, akiknek a földön nincs karácsonyfájuk.

A kisfiú lassanként megtudja, hogy azok az égi fiúcskák és leánykák valamikor éppen olyan földi gyermekek voltak, mint ő, bár egyben-másban nagy különbség volt földi sorsuk között. Sokan közülük ugyanis alighogy megszülettek, már is meghaltak vagy az uccán, vagy a kapualjakban, vagy a hivatalok lépcsőin, hová kitették őket. Sokan közülük a finn paraszttasszonyoknál fulladtak meg, akikhez őket a lelencházból felnevelés céljából adták. Mások ismét édesanyjuk kiapadt mellén haltak éhen. Ismét mások a vonaton, a harmadik osztályú vasúti kocsik pestises levegőjében pusztultak el. És így tovább és így tovább...

Ezek a gyermekek mind együtt vannak az égben, ahol angyalokká változtak. Ott közöttük van a Jézuska is, ő hívta őket magához, megáldotta őket, hogy boldogok lehessenek... És a bűnös anyák?... Ezeknek a gyermekeknek anyái is ott vannak, csak hogy kissé oldalt állnak és sírnak. Minden egyes anya felismeri a maga fiacskáját vagy leánykáját. És az angyalokká vált gyermekek oda-odarepülnek anyjukhoz, meg-megcsókolják, apró kacsóikkal le-letörlik anyjuk orcájáról a könnyeket és biztatják, hogy ne sírjon, mert hiszen nekik most ott az égben nagyon jó dolguk van...

Lent a földön pedig másnap reggel egy nagyvárosi ház udvarán az egyik faoszlop mögött a háziszolgák egy megfagyott fiúcska holttestére bukkantak. Ott, abban a pincehelyiségben ráakadtak mások a fiúcska édesanyjára is, aki már jóval előbb halt meg. Fent az égben látták viszont egymást az anya és a fiúcska...

Minek is eszeltem ki egy ilyen történetet, amely egy rendes és józan „Napló”-ba sehogyan sem illik bele?!... Mert hiszen kedves olvasóimnak még azt is megígértem, hogy ebbe a naplóba kizárólag vagy legalább is túlnyomó részben, csak valóban megtörtént eseményeket fogok bejegyezni! De hát... éppen ez az: nekem tudniillik úgy rémlik, én azt hiszem, hogy mindez meg is történhetett. Mindenesetre megtörténhetett az, ami ott abban a pincehelyiségben és ott a faoszlop mögött történt. Ami azonban az égi karácsonyestét illeti, erre vonatkozólag igazán nem tudom, mit is mondjak önöknek. Vajjon az is úgy történhetett-e vagy sem, amiképpen én azt elmondtam?... Különben pedig azért vagyok költő, hogy ezt is tudjam.

A SZENDE

Fantasztikus elbeszélés

A szerző az olvasóhoz.

Bocsánatot kérek, kedves olvasóimtól, hogy ezúttal a szokásos „Napló” helyett csak egy novellával kedveskedhetem. Ez azonban nem egészen az én hibám, mert ebben a hónapban időm legnagyobb részét valójában ennek a novellának megírása kötötte le.

Magáról a novelláról legyen szabad a következőket megjegyezmem. Ezt a novellát én a címben *fantasztikus* elbeszélésnek neveztem, noha a lehető legrealisztikusabban írtam meg. És ennek ellenére ennek a novellának elbeszélő formájában van valami fantasztikusság, amelyet némileg mégis csak már előre is meg kell magyaráznom.

Ez a novella tulajdonképpen sem nem elbeszélés, sem nem naplószerű följegyzés. Tessék elképzelni egy férfit, egy férjet, kinek felesége öngyilkossá lett, még pedig úgy, hogy pár órával ezelőtt leugrott az ablakból az uccára és most az ebédlőasztalon, holtan kiterítve fekszik. A férj meg van rendülve és még nem volt elegendő ideje ahhoz, hogy gondolatait rendbeszedje. Össze-vissza jár-kelel a szobákban és azon erőlködik, hogy a történeteket megértse, hogy „gondolatait egy pontra irányíthassa.”

Mindennek tetejébe a férj még hypochondriás, búskomor is, olyan ember, aki magában és magával szokott hangosan beszélgetni. Eme szokásából kifolyólag ez egész esetet ő maga sajátmagának beszéli el és magyarázza meg. Magával való beszélgetése közben többször ellenmondásba keveredik úgy logikailag, mint érzelmileg. Az ellenmondásból azonban hamarosan kikecmereg, igazolni igyekszik magát, a történetekért a felelősséget feleségére hárítja, közben pedig mellékes és kicsinyes dolgokba zavarodik bele. Mindebből a férfi észbeli és szívbeli durvasága, de egyúttal érzelmeinek mélysége is kiviláglik.

Lassankint a férfi lelkében a helyzet megvilágosodik és gondolatait is sikerült neki „egy pontra összeirányítani”. Egy sereg visszaemlékezés révén a férfi végül mégis csak eljut az igazsághoz, az igazság felismeréséhez, amely értelmét is, szívét is fölemeli és megneemesíti. Ebből kifolyólag az elbeszélés hangja is, a vége felé, megváltozik, rendesebbé válik a kezdeti zűrzavarossághoz képest. Az elbeszélés végén a tény és az igazság elég világosnak és egyszerűnek látszik a szerencsétlen embernek, legalább is ő azt hiszi, hogy aényt és az igazságot világosnak és egyszerűnek látja.

Ez az elbeszélés tárgya. Az elbeszélés lefolyása, a megszakításokkal együtt, természetesen több óra hosszáig tart. Az elbeszélés alakja gyakran, zűrzavaros. A szerencsétlenségtől sújtott férj majd magamagával és magamagához beszél, majd valami láthatatlan hallgatóhoz és hallgatónak beszél, akit egyúttal mintegy bírójának is tekint. De hát a valóságban így is szokott ez történni.

Ha ezt a szerencsétlen férjet, úgy titokban, valamelyik gyorsíró kihallgathatta volna és a hallottakat szóról-szóra lekaphatta volna, akkor az elbeszélés némileg gyorsabb, sietősebb és kidolgozatlanabb lett volna, mint ahogyan én azt előadtam, de a lélektani elrendezés ugyanaz maradt volna, legalább is én azt hiszem. Az itt elbeszélte eseménynél valamelyik gyorsírónak jelenléte, hallgatózása, jegyzése és följegyzésének elbeszéléssé való feldolgozása lenne az,

amit én ebben az elbeszélésben „*fantasztikus*”-nak nevezek. Pedig ezt vagy az ehhez hasonló eljárást a művészetben már gyakrabban alkalmazták.

Így például, *Hugo Victor* is hasonló fogást alkalmazott az „*Egy halálra ítéltnek utolsó napjai*” című mesterművében. Itt ugyan nem hallgatkozó gyorsíróról van szó, hanem még sokkal nagyobb valószínűtlenségről. *Hugo Victor* ugyanis úgy állítja be a helyzetet, hogy egy halálra ítélt ember nemcsak az utolsó napon, hanem az utolsó órában is, sőt az utolsó percben is benyomásait és gondolatait leírhatta, hogy ehhez módja és ideje lehetett. Ha *Hugo Victor* ezt a fantasztikus fogást nem alkalmazta volna, akkor szóbanlevő műve meg sem születhetett volna, pedig *Hugo*-nak ez a regénye a legrealisabb és legigazabb összes művei közt.

ELSŐ FEJEZET.

I.

Ki voltam én és ki volt ő.

...Amíg itt az asztalon kiterítve fekszik,... addig rendjén van minden, mert addig minden pillanatban hozzámehetek és nézhetem... De mi lesz holnap, holnap, ha majd eljönnek érte a hullaszállítók és elviszik,... hogyan,... hogyan maradhatok én majd akkor egyedül itten? Most még ott a vendégszobában az asztalon kiterítve fekszik; most egyelőre két *l'hombret*-et toltak össze számára; a koporsót még csak holnap reggel fogják elhozni, a koporsó fehér lesz, *gros de Naples*-vel bevonva. Különb, nem erről akartam én most... Az egész idő alatt szüntelenül ide-oda, fel-le járkálok és szeretnék magamnak mindent megmagyarázni, szeretnék ebben a dologban tisztán látni. Már hat órája fáradozom ebben, de gondolataimat még mindig nem tudtam rendbe szedni és rendben tartani. Mindössze csak annyit tudtam eddig elérni, hogy megszakítás nélkül folyton csak járok-kelek és járok-kelek és járok-kelek... A dolog ugyanis így történt. Egyszerűen és szép sorjában fogom elmesélni. Szép sorjában! Nem vagyok én sem tudós, sem író; erről különben hamarosan önök is meg fognak győződni. Mindegy; úgy fogom elmondani, ahogyan tudom, ahogyan értem. Igen, éppen az az én szörnyűségem és átkom, hogy mindent értek.

Úgy történt ugyanis, ha éppenséggel tudni akarják,... azaz ha éppen a legelején kell kezdenem:... ő egészen egyszerűen beállított hozzám, hogy pár holmiját nálam elzálogosítsa, hogy a kapott pénzen a „*Szózat*”-ban hirdetést tehessen közzé, hogy így meg amúgy,... hogy egy nevelőnő állást keres, miattam akár vidéken is, hogy hajlandó a házon kívül is órákat adni és így tovább és így tovább... Mindez még nagyon is a legelején történt, és a leányka nekem természetesen egyáltalában fel sem tűnt, egyáltalában nem is törődtem vele. A leányka beállított zálogos üzletembe éppen úgy, mint mások, mint a többiek mind,... és ez volt az egész.

Későbbben azonban mégis csak szemet szűrt nekem az annyira nyúlánk, az annyira karcsú, az annyira vékonyka, középtermetű és szőke hajú teremtes, aki a velem való érintkezésben annyira gyámoltalan és tartózkodó volt, mintha jelenlétemben szégyenkezett volna. (Én azt hiszem, hogy minden idegennel szemben ugyanúgy viselkedett és én, mint ember és nem mint zálogos, természetesen éppen oly közömbös voltam neki, mint akárki más.) Mihelyt a zálogpénzt megkapta, azonnal sarkon fordult és elment. Soha egy szót nem szólt. Mások rendszerint több pénzt kérnek a zálogért, mint amennyit felajánlanak nekik, többet akarnak; ő

azonban nem, ő szó nélkül elfogadta azt, amennyit adtak neki... Úgy hiszem, hogy gondolataim minduntalan összekuszálódnak...

Nos hát igen: mindenekelőtt csodálkoztam zálogtárgyain; ezüstözött-aranyozott fülbevalók, egy nyomorúságos, ócska nyakérem,... húsz kopejkát sem ért az egész. Ő maga is jól tudta, hogy ennek az ő holmijának rám nézve semmi értéke sem lehetett; viszont azonban már az ő szemén is lehetett látni, hogy ennek ellenére ezek az apróságok neki mennyire becsesek voltak, amiről későbbben csakugyan meg is győződtem: ez a pár holmi volt az ő egész öröksége, mely szülei után reá maradt és még birtokában volt. Csak egyszer engedtem meg magamnak azt, hogy zálogba hozott holmiját megmosolyogjam. Azaz, bocsánat, ilyesmit én sohasem engedtem meg magamnak, én a zálogosító közönséggel mindig tapintatosan bántam: én a közönséghez mindig szűkszavú, udvarias és szigorú voltam. „*Szigorúság, szigorúság!*” volt az én legfőbb alapelvem. Mikor azonban egy alkalommal lehetségesnek gondolta azt, hogy egy ócska nyúlőr-zekének maradványait, a szó szoros értelmében maradványait nálam elzálogosíthatja, akkor már nem tudtam magamon többé uralkodni, hanem hirtelen odamondtam neki valamit,... amolyan megjegyzésfélét. Szent Isten, mennyire megsértődött ezért, hogy szinte belepirult. Nagy, elgondolkozó, kék szeme szinte villámokat szórt! De egy szót sem szólt, hanem fogta a „*maradványok*”-at és... elment. Ekkor először történt meg az, hogy jobban és *különösebben* néztem meg és figyeltem meg azt a leányt és valami módon valamit gondoltam róla, jobban mondva, valamit bizonyos értelemben gondoltam róla...

Igen: még egy benyomásra, vagy ha úgy tetszik, a főbenyomásra is visszaemlékezem. Ez a főbenyomás az egésznek synthesise. Szóval emlékszem, hogy ő akkoriban borzasztóan fiatal volt, annyira fiatal, hogy tizenégy évesnek lehetett volna gondolni, pedig akkor már tizenöt éves és kilenc hónapos volt. Különben is tulajdonképpen nem ezt akartam én elmondani, mert nem is ebben rejlett a synthesis. Másnap megint, eljött. Későbbben megtudtam, hogy nyúlőr-zekéjének maradványaival Dobronravov és Mózer zálogházába is járt, ezek azonban aranyon kívül semmit sem fogadnak el zálogba, ennél fogva szóba sem álltak vele. Én ellenben egyszer egy silány ékkő-utánezatot is elfogadtam tőle zálogba és ennek megtörténte után, mikor jobban meggondoltam a dolgot, magam is elcsodálkoztam rajta, mert hiszen aranyon és ezüstön kívül én magam sem szoktam mást zálogba elfogadni, tőle azonban mégis elfogadtam azt a silány ékkő-utánezatot! Nagyon jól és biztosan tudom, hogy ez volt róla a második gondolatom.

A második alkalommal, tehát Mózer után, egy borostyán-szivarszipkát akart elzálogosítani. A szivarszipka helyes portéka volt, szenvedélyes szivarosnak való csecsebecse, nekem, mint zálogosnak azonban teljesen értéktelen, mert hiszen „mi csak aranytárgyakat fogadunk el”, mint már mondtam. Történt pedig mindez a második napon az után a kis jelenet után, amelyről éppen az imént emlékeztem meg. E miatt én a leányt szigorú arccal fogadtam. Az én szigorúságom szárazságban nyilvánul. Mikor azonban a szivarszipkáért a neki szánt két ezüst rubelt kifizettem nem tudtam megállni, hogy olyan módon, mintha fel lennék indulva, odamondjam neki: „Ezt csak *kegyed kedvéért* tettem meg, Mózer ilyesmit sohasem fogadna el zálogba”... A „*kegyed kedvéért*” szavakat különös nyomatékkal hangsúlyoztam és bizonyos különös értelemben is értettem. Én dühös voltam. Ő újból felfortyant a „*kegyed kedvéért*” szavak hallatára, de egy szót sem szólt, a pénzt nem dobta vissza, hanem elfogadta... Igen, igen: a szegénység! De hogy belepirult! Ebből észrevettem, hogy megsértettem. Mikor elment, ezt kérdeztem magamtól: „Megéri neked a két rubelt a kicsike fölött aratott ez a győzelem?”... He-he-he!... Még most is emlékszem, hogy még kétszer megkérdeztem magamtól: „Hát megéri? Igazán megéri?” És mindannyiszor azt feleltem, hogy megéri. Szinte felvidultam tőle. Nem volt ez részemről rosszindulat: hiszen szándékosan tettem, szándékosan! Próbára akartam tenni, mert vele kapcsolatban hirtelen pár eszmém támadt. Ez volt az én harmadik *különös* gondolatom róla...

...Idővel azután minden szépen megindult. Magától értetődik, hogy kerülő úton valami közelebbit igyekeztem róla megtudni és különös türelmetlenséggel vártam jövetelére. Szinte sejtettem, hogy nemsokára meg fog jelenni. Mikor megjelent, szeretetreméltó beszélgetésbe elegyedtem vele, természetesen elképzelhetetlenül udvariasan. Hiszen jól nevelt és jó modorú ember vagyok... Hm!... Ekkor aztán meggyőződtem, hogy a leánya jó és szelíd volt. A jó és szelíd emberek nem sokáig tudnak ellenállni és ellenkezni, és ha nem válnak is rögtön közlékenyekké, de ahhoz sem értenek, hogy a beszélgetés elől kitérjenek: kezdetben csak röviden felelnek, de mégis felelnek és minél tovább húzódik a beszélgetés, annál többet felelnek és nyilatkoznak, csak nem szabad belefáradnunk, ha a beszélgetéstől valami eredményt várunk...

Akkoriban természetesen még semmit sem mondott el nekem magáról. A „Szózat”-ban közölt hirdetésekről és a többiről is csak későbbben szereztem tudomást. Legutolsó filléreit is hirdetésekre fordította. Hirdetéseit kezdetben természetesen büszkén hangzottak: „Nevelő állást keres... vidéken is... feltételeket zárt levélben kér...”... stb., stb... Későbbben azonban már így: „...mindent elvállal, ... tanítani is kész, ... mint társalkodónő... a háztartásban is hajlandó segédkezni, ... betegápolásra is kész, ... varráshoz is ért...” És így tovább és így tovább, amint ez már az apróhirdetéseknél szokásos, hisz mindannyian tudjuk!... Az igények természetesen fokozatosan szálltak lejjebb és lejjebb; a végén pedig, mikor már a kétségbeesés is beköszöntött, már így szólt a hirdetés: „fizetés nélkül is, csak ellátásért...” Azonban még így sem tudott álláshoz jutni! Ekkor elhatároztam, hogy még egyszer próbára teszem: hirtelen elővettem a „Szózat” utolsó számát és megmutattam neki a következő hirdetést: „Teljesen árva, fiatal leány nevelőnőnek ajánlkozik kis gyermekekhez, elsősorban idősebb özvegyemberhez. Háztartásban is tud segíteni.”

„Látja, kérem”, - mondtam neki, - „ez a nő ma reggel tette közzé hirdetését és estig biztosan fog állást kapni. Látja, kérem, így kell hirdetni!”

Arca ismét fellángolt, szeme újból villámokat szórt; rögtön sarkon fordult és elment. Ez a viselkedés nekem rendkívül megtetszett. Különben is akkor már bebiztosítottnak éreztem magamat és semmitől sem féltem már: tudtam, hogy szivarszipkákat és ezekhez hasonló dolgokat senki sem fog zálogba elfogadni. Különben pedig a leánynak már ilyesféléje sem volt. És így is volt: a harmadik napon újból beállított hozzám, egészen sápadtan és nagyon izgatottan, ... mindjárt tudtam, hogy otthon valami nagy baj érhetett és valóban nagy baj is érte. Későbbben majd el fogom mondani, hogy akkor voltaképpen mi is történt vele, jelenleg azonban inkább arról akarok megemlékezni, miképpen tettem szert hirtelen nagy tekintélyre előtte és milyen nagyra nőttem szemében. Erre a tekintélynövesztő lépésre hirtelen határoztam el magamat... Igen, igen, most már emlékszem rá, az eset így történt: ő szentképet hozott hozzám zálogba, el tudta magát szánni arra is, hogy szentképet zálogosítson el... Igen, igen! Most, most már mindenre pontosan emlékszem, csak egy kis türelmet kérek, csak még egy kis türelmet kérek, mert az imént még egészen meg voltam zavarodva... Most azonban már mindenre ráeszmélek; minden apróságra, minden részleteckére rá akarok eszmélni. Egész idő alatt azon voltam, most is azon vagyok, hogy gondolataimat egy pontra tereljem össze. Mindezideig azonban még nem sikerült és kérdés fog-e egyáltalában sikerülni? Óh, azok a részletecskék, azok a részletecskék!...

Az Istenanya képe volt. A szent Szűz, karján az isteni kisdéd, családi szentkép, régi vágású szentkép, aranyozott ezüsttel díszítve; értéke, mondjuk, hat ezüst rubel. Észrevettem, hogy a leány nagyon szerethette a szentképet és mégis zálogba akarta rakni az egészet, pedig az ezüst díszit levehette volna róla. Mondom neki:

- Jobb lesz, ha leszedjük róla az ezüstöt, akkor magát a szentképet vissza is viheti; mert mégis szentképet rakni zálogba, ez mégis... mindenképen...

- Szentképet nem szabad zálogba vennie? Meg van ez önöknek tiltva? - kérdezte a leány.

- Nem azért, mintha meg lenne tiltva, hanem csak úgy gondoltam, hogy kegyednek ez mégis talán... - ellenkeztem én.

- No jó, hát akkor szedje le a képről az ezüstöt, - mondotta a leány.

- Tudja mit, még se szedem le a képről az ezüstöt, hanem az egész szentképet, úgy amint van, inkább odaakasztom az én szentképeim közé, az öröklámpa alá, - mondottam én rövid gondolkodás után. (Mióta zálogüzletet nyitottam, azóta szentképeim előtt a kis lámpa éjjelnappal folyton égett.) - Tessék, a zálogért egyszerűen tíz ezüst rubelt adok.

- Nincs szükségem tíz rubelre, tessék csak ötöt adni, mert a szentképet okvetlenül ki akarom váltani.

- Nem akar tíz rubelt? Pedig annyit ér, - jegyeztem meg én, mivel észrevettem, hogy a leány szeme ismét elsötétedett.

Ő azonban semmit sem válaszolt. Én tehát átadtam neki az öt ezüst rubelt.

- Ne nézzon le, ne vessen meg senkit... Én magam is zavarban voltam valamikor, még sokkal nagyobbban, és ha most ilyen foglalkozásban lát, mindez csak annak a következménye, amit előzőleg el kellett szenvednem...

- Ön ezzel most a társadalmon akar bosszút állni? Igen? - szakított ő félbe hirtelen meglehetősen keserű gúnnyal, amely azonban nem igen volt szándékos (jobban mondva, nem volt személyeskedő, mert akkoriban ő engem még nem választott el másoktól, éppen azért megjegyzése rám nézve nem is lehetett sértő).

„Ahá!” - Gondoltam én. - „Hát így vagyunk! Ilyen is tudsz te lenni? Lám, lám, a jellem csak megnyilvánul,... hm!... ez új irányba mutat.”

- No látja, - jegyeztem meg én gyorsan, félig tréfásan, félig titokzatosan: - én,... én „egy darab oly erő” vagyok, „mely csak a rosszra tör s csak jót idéz elő”...

Ő hirtelen nagy érdeklődéssel nézett fel rám, nézésében sok gyermekiesség volt.

- Várjon csak... Miféle gondolat ez? Honnét való ez a mondás? Mintha valahol már hallottam volna...

- Óh, soha se törje fejecskéjét miatta. Ezekkel a szavakkal ajánlkozott be Mephistopheles Faustnak. Olvasta kegyed a *Faust*-ot.

- N-n-nem valami figyelmesen.

- Szóval csak úgy, mintha egyáltalában nem is olvasta volna. Pedig azt el kell olvasnia. Különbön pedig úgy látom, hogy kegyed megint gúnyosan méltóztatik mosolyogni. Nagyon szépen kérem kegyedet, ne gondoljon engem annyira ízléstelennek, hogy zálogos szerepemet Mephisto ajánlásával akarom szépíteni. A zálogos csak zálogos marad mindig... azt jól tudjuk.

- Milyen, milyen különös ön!... Ilyesmit én önnek egyáltalában nem akartam mondani... Eszemágában sem volt...

A leány ezzel tulajdonképpen ezt akarta mondani: „Nem hittem volna, hogy ön művelt ember,” de nem mondta ki; én azonban tudtam, hogy ő ezt gondolta; az én megjegyzésem mindenestre tetszett neki.

- Látja, kérem, - mondtam én: - minden téren jót is lehet tenni. Ezt természetesen nem magamról mondom: én ugyanis, mondjuk, csak rosszat teszek, de mégis...

- Természetes, magától értetődik, hogy mindenütt lehet jót tenni, - vágott közbe hirtelen a leány és közben oly őszintén nézett rám. - Természetes, hogy minden téren lehet jót tenni, ismételte gyorsan még egyszer.

Óh, jól tudom én még ezt, még most is tisztán és határozottan emlékszem ezekre a pillanatokra! Ha ezek a fiatalok, ezek a kedves fiatalok valami nagyon okosat és meggondoltat akarnak mondani, akkor naiv és őszinte arcukról szinte formálisan le lehet olvasni, hogy közben mit gondolnak, mindenesetre ezt: „...látod, most valami igazán okosat és meggondoltat mondok neked!”... És a fiatalok ezt nem is dicsőségvágyból teszik, mint mi öregebbek! Szinte látni lehet rajtuk hogy mily rettenetesen sokra becsülik magukat, mennyire nagyra vannak saját magukkal, mennyire hisznek és bíznak magukban és abban a hiszemben vannak, hogy mások is ugyanúgy gondolkoznak róluk és ugyanúgy éreznek irántuk. Oh, te szent őszinteség és nyíltság! Ezzel az őszinteséggel, ezzel a nyíltsággal hódít és győz a fiatalság!... Milyen bájos és vonzó volt ennek a lánynak a fiatalsága!

...Még most is mindent tudok, mindenre visszaemlékezem, semmit sem felejtettem el! Mikor ez a vonzóan fiatal teremtés zálogos üzletemből távozott, hirtelen megfogamzott bennem az elhatározás. Még ugyanaznap elmentem, hogy személyéről, környezetéről és viszonyairól megtudakoljam azt, amit még nem tudtam. A legtöbbit ugyanis már tudtam Lukerjától, cselédlányuktól, akit pár nappal ezelőtt már megvesztegettem. Amit megtudtam, rettenetes volt, annyira rettenetes, hogy nem voltam képes megérteni, hogy az ilyen borzalmak közt élő szerencsétlen leány nem felejtett el mosolyogni, hogy még Mephisto szavai iránt is érdeklődni képes volt!...

De... hiszen épp ez a fiatalság! És éppen e miatt gondoltam én akkor szinte büszkén és örömmel arra a fiatal leányra, ennek a fiatal leánynak hőslélekűségére, hogy noha ő maga a romlás legszélére jutott, mégis tiszteletet tudott tanúsítani Goethe nagy gondolatai iránt. A fiatalok mindig hőslélekűek, ha csak kis mértékben is, ha helytelenül és rosszkor is, de mindig hőslélekűek... Azaz én tulajdonképpen csak arról a fiatal leányról beszélek, csakis őrá. Tudni kell ugyanis, hogy azt a leányt én akkoriban már a *magaménak* tekintettem és már nem kételkedtem a fölötte való hatalmamban... Tetszik tudni, csodálatosan csodálatos az a gondolat, az a tudat, hogy az ember már nem kételkedik...

No, de hát mi van velem! Mert ha így folytatom, mikor fogom gondolataimat összeszedni és egy pontra irányítani? Csak gyorsabban, gyorsabban, hisz nem ezekről a mellékes dolgokról van szó, persze, hogy nem!... Oh, édes jó Istenem!

II.

A házassági ajánlat.

Mindaz, amit róla megtudtam, röviden a következő. Édes szülei már nem éltek, három évvel ezelőtt haltak el, és ő két rendetlen nagynénjére maradt vissza. Tulajdonképpen túlságosan, enyhe a kifejezés, ha ezeket a nagynéniket csak rendetleneknek mondjuk. Az egyik nagynéni özvegyasszony volt, hat gyerekkel megáldva; a másik nagynéni pedig egy utálatos vénleány vala. A leányka apja kishivatalnok volt. Egyszóval: amit megtudtam a leányról, mindaz rám nézve kedvező volt. Mindezzel szemben én szinte felsőbbrendű világból való voltam: egy fényes regimentnek századosa, ha mindjárt szolgálaton kívül is, azonkívül nemesember,

anyagilag is, szellemileg is független és így tovább és így tovább. Ami pedig zálogos kasszámat illeti, az bizonyára csak tiszteletet ébresztett a két nagynéniben irántam.

A szegény árva leány a két nagynéninél három évig valóságos rabszolgasorban sínylődött. Mindezek ellenére a leánynak volt tanítónői oklevele; le tudott vizsgázni, befejezhette tanulmányait, sikeresen állotta meg a vizsgát; kegyetlen napi munkájából tudott magának tanuláshoz is időt szakítani. Mindez nem volt csekélység, ez jelentett valamit, jelentette a magasabb és nemesebb után való vágyat és törekvést! Miért is akartam tehát ezt a leányt feleségül venni?... Ah, hogy az ördög vinne el engem a fenébe, hiszen én erről csak később akartam beszélni... Hisz most még nem erről van szó!... Ennek a fiatalocská teremtésnek kellett a nagynéni hat gyermekét tanítania és nevelnie, ruhát varrnia, sőt (az ő keskeny és szűk mellével!) még padlót is súrolnia! És mindezért jutalmul sokszor még napi falat kenyerét is megvonták tőle, sőt gyakran mindennek tetejébe még meg is verték!! Mivel a szerencsétlen teremtés ebből a borzalmas helyzetéből másképp szabadulni nem tudott, elhatározta, hogy eladja magát. Pfuj! Ördög és pokol! Ezt a pizsokságot nem is részletezem... Később ő maga mondta el nekem egészen részletesen...

Mindezt a rettenetességet egy álló esztendeig figyelte a leány szomszédja, egy kövér kereskedő, még pedig nem is a közönségesebb fajtából való, hanem olyan kereskedő, kinek két gyarmatárú kereskedése is volt. Ez az ember már két asszonyt is sírba döntött és most akarta odadönteni a harmadikat is: és választása pont erre a szerencsétlen leányra esett... Hm!... „Ez a leány olyan csendes és olyan szelíd, szegénységben nőtt fel, én pedig csak azért nőszülék meg, hogy elárvelt gyermekeimnek anyát szerezzek...” és hasonló szép frázisok... ismerjük már az ilyeneket. A kövér kereskedőnek valóban voltak gyermekei mindkét első, halálra gyötört feleségétől. Meg is kérte a leányt, a két nagynénivel is beszélt. Hozzá még ötvenéves is volt.

A szegény leány eliszonyodott, megborzadt! És éppen ezért, éppen akkor járt olyan gyakran zálogos üzletembe, hogy pénzt szerezzen a „Szózat”-ban közléteendő apróhirdetésekhöz. A két nagynéni pedig arra kérte, engedjenek neki egy kevés, csak nagyon kevés gondolkodási időt. A két nagynéni adott is neki egy kis gondolkodási időt, de csak rövidet, csakhogy ezalatt sem hagyták békében... „Még a te fölösleges szád nélkül sem tudjuk, mit fogunk enni.” Mindezt én is nagyon jól tudtam és el is határoztam, mint már mondván volt, hogy munkához látok. Ez azon a bizonyos napon történt, a már ismert délelőtti beszélgetés után. Aznap este hozzájuk ment a kövér kereskedő és egy font csemegét vitt nekik (ötven kopejka értékben). A leánynak kellett a kérőt fogadnia a vendégszobában. Én azonban kihívtam Lukerját a konyhából és meghagytam neki, hogy menjen őhöz és titokban súgja meg neki, hogy a kapuban várok rá és valami nagyon fontosat szeretnék neki mondani. E miatt nagyon meg voltam magammal elégedve. Általában azon az egész napon hihetetlenül elégedett voltam.

És ott a kapuban nyilatkoztam, amittől ő már csak azért is nagyon elcsodálkozott, hogy én, egészen idegen ember létemre, őt hirtelen és váratlanul kihívtam... Szóval ott a kapuban Lukerja cselédleány jelenlétében nyilatkoztam, hogy nagyon boldognak érezném magamat és nagy megtiszteltetésnek venném, ha feleségül vehetném... Másodszor: ne csodálkozzék fellépésem, azon se csodálkozzék, hogy a kapuban... stb., stb. Hm...: „én őszinte ember vagyok és tekintetbe veszem a körülményeket...” És nem is hazudtam, mikor azt állítottam magamról, hogy őszinte vagyok. De hát az ördögbe is mindezzel! Nemcsak hogy úgy beszéltem, mint illik, mint jólnevelt embernek beszélnie kell, hanem *eredeti* módon is; pedig az egészben ez a legfontosabb... Hogy-hogy?... Talán bűn, hogy mindezt én beismerem? Én magam akarok a magam bírása lenni, ennélfogva *pro* is, *contra* is kell beszélnem és ezt meg is teszem.

Későbbben is mindig megelégedéssel és elégtétellel emlékeztem vissza erre az eljárásomra, noha ostoba volt is...

Én akkoriban minden teketória és a legcsekélyebb zavar nélkül kijelentettem neki, hogy én, először is, nem vagyok valami különösebben tehetséges, valami különösebben okos, sőt talán valami különösebben jó ember sem, hanem meglehetősen hitvány egoista (erre a kifejezésre még most is nagyon jól emlékszem, mert menetközben gondoltam ki és nagyon meg voltam vele elégedve), azt is kijelentettem, hogy nagyon könnyen meglehet, hogy más tekintetben is nagyon sok kellemetlen tulajdonságom van. Mindezt bizonyos fajta büszkeséggel nyilatkoztattam ki, hisz mindannyian jól tudjuk, hogy az ilyesmit miképpen szoktuk elmondani. Magától értetődőleg nem voltam annyira ízléstelen, hogy hibáimnak nagylelkű elsorolása után jó tulajdonságaimról is meg nem emlékeztem volna, ilyenformán: „...viszont azonban ilyen is, olyan is, amolyan is vagyok ám én.”

Nagyon jól láttam én azt, hogy a szegény teremtetést ez az egész dolog rettenetesen aggasztja és nyugtalanítja, de azért nem indultam meg, nem lágyultam meg, nem sajnáltam meg; sőt helyzetét még szándékosan súlyosbítottam: egyenesen kijelentettem, hogy ennivalója ugyan mindig bőven lesz, de színházról, bálokról, toalettekről... „minderről szó sem lehet... talán későbbben valamikor, amikor már célomat elértem.” ...Ez az én szigorú hangom szinte elbűvölt engem. Hozzátettem még, amennyire lehetséges volt, csak úgy mellékesen, hogy a zálogüzleti foglalkozást csak bizonyos, különleges cél érdekében és csak bizonyos, különleges okból választottam... Tessék elhinni, hogy egész életemben lelkem mélyéből utáltam a zálogos mesterséget és mégis ráadtam fejemet, hogy „az emberi társadalmon bosszút álljak!” Komikus dolog ugyan, ha az ember magamagának titokzatos frázisokat mond, de hát ami igaz, az igaz. Igenis, igenis, ez igaz, igaz és harmadszor is igaz!

Ennélfogva nem is volt olyan nagyon hamis ennek a szegény leánynak aznap délelőtti, éles megjegyzése, hogy a zálogolási foglalkozással bosszút akartam állni a társadalmon. Mert tessék csak idefigyelni: ha én akkor ennek a leánynak egyszerűen csak azt mondtam volna: „Igen, én az emberi társadalmon akarom magamat megbosszulni”, akkor ő bizonyára kinevetett volna, mint akkor azon a bizonyos délelőttön, mert tényleg az ilyen mondás nevetséges is lett volna. Úgy azonban, amiképen én tettem, hogy a társadalom ellen forralt bosszúra csak céloztam egy titokzatos frázissal, így, amint későbbben kisült, megragadtam figyelmét és megvesztegettem képzeletét. Különben is akkor én már nem féltem, akkor már biztos voltam a dolgomban: akkor már mégis tudtam, hogy a kövér kereskedő ellenszenvesebb volt neki, mint én és hogy én ott a kapuban megváltójaképpen szerepeltem. Ezzel mégis csak tisztában lehettem és voltam is. A közönségességgel az ember csak tisztában lehet, azt legelőbb érti meg! De... hát valóban közönségesség volt ez? Hogyan is lehet, hogyan is kell voltaképpen az embert megítélni? Talán nem szerettem én már akkor azt a leányt?...

...Tessék csak várni egy kicsikét: jótéteményről én akkor természetesen egy szót sem szóltam neki; sőt ellenkezőleg óh, nagyon is ellenkezőleg ezt mondtam: „*rám* nézve jótétemény és nem kegyedre, ha hozzám jön feleségül!” - ezt határozottan kijelentettem: nem tudtam magamon uralkodni, pedig talán ostobául is hangzott, mert a leány ajkán átsuhanó mosolyt vettem észre. Nagyjában-egészében azonban kétségtelenül mégis csak én győztem...

...Tessék csak várni még... Ha már egyszer ez az egész gyalázatosság szóba került, hadd emlékezzem meg a legutolsó gyalázatosságról is... Amikor én ott a kapuban vele szemben álltam... fejemben a többi gondolat közt hirtelen felbukkant a következő is: „Te jól megtermett, nyúlánk, jól nevelt és végül, kérdés nélkül mondva, nem is csúnya férfi vagy...” Igenis, ez, ez, ez a gondolat motoszkált agyamban akkor, abban a pillanatban, ott a kapuban!... Magától értetődik, hogy a leány akkor ott a kapuban „*igen*”-t mondott... Azonban,... azonban

hozzá kell tennem: a leány ott a kapuban sokáig gondolkodott, mielőtt az „igen”-t kimondta. Olyan sokáig és olyan mélyen, de olyan nagyon mélyen gondolkodott, hogy én már meg is akartam kérdezni...: „No mi lesz?”... De nemcsak meg akartam kérdezni, hanem meg is kérdeztem, ezt a kérdést nem tudtam magamba fojtani. „No, mi lesz hát?” - kérdeztem én, igen, igen, a kérdésben benne volt a „hát” is, éppen ez a „hát”, erre most már egészen biztosan és pontosan emlékszem!

...Tessék csak várni, utána kell gondolkozznom...

...És a leány olyan komoly arcot vágott hozzá, de olyan komolyat,... hogy már akkor is észbe kaphattam volna! De én nem kaptam észbe, hanem megsértődtem. „Még utóbb is valóban köztem és a szatócs közt akar választani?!”... Óh, akkor én még semmit sem értettem! Semmit, semmit, de semmit sem értettem még akkor! Egészen a mai napig semmit sem értettem!... Arra azonban jól emlékszem, hogy a kapuból való távozásom után Lukerja cseléd utánam futott, megállított a nyílt uccán és lélekszakadva mondta: „A jószágos Úristen is meg fogja áldani uraságodat, ha a mi drága kisasszonykákat feleségül veszi! De a világért sem tessék ezt neki megmondani, mert nagyon büszke teremtés...”

Nos,... igen!... Hát büszke! Én magam is szeretem a kis büszkéket, gondoltam magamban. A büszke leányok egészen különösen szépek, ha... ha az ember biztos abban, hogy hatalmában tudja őket tartani,... nemde?... Óh, én alávaló, ügyetlen ember! És mégis mennyire boldog és megelégedett voltam én akkor! Tudják-e, hogy mikor én ott a kapuban álltam és azon aggódtam, vajjon a leány házassági ajánlatomra „igen”-nel vagy „nem”-mel fog-e válaszolni és ezen az ő ingadozásán csodálkoztam,... tudják-e, hogy annak a leánynak akkoriban ilyesféle gondolata is támadhatott, mint: „Ha már egyszer szerencsétlenné kellennem, akár ezzel, akár azzal, nem lenne-e jobb a nagyobb szerencsétlenséget, tehát a kereskedőt választanom? Ez legalább részegségében hamarabb ütne agyon!”... Nos?... Mi a véleményük? Lehetett-e a leánynak ilyesféle gondolata?...

De őszintén szólva, magam sem értettem ezt a dolgot,... az egészből igazán semmit sem értek! Éppen az előbb magam mondtam, hogy a leánynak olyasféle gondolata is támadhatott, hogy a nagyobb rosszat, a nagyobb szerencsétlenséget válassza és ez a nagyobb rossz... talán a kövér kereskedő lett volna?... De hát ki volt a leánynak akkoriban ellenszenvesebb: én vagy a kövér kereskedő? A kövér kereskedő vagy a Goethét idéző zálogos? Ez még kérdés!... Miféle kérdés? És ezt te nem érted?... Hisz a felelet a napnál is világosabb, és te mégis azt állítod, hogy ez még kérdés! Ah, hogy az ördög vinne el engem a pokol fenekére! Hisz nem rólam van most szó... De mégis, majd alkalomadtán:... tulajdonképpen mi is fontos most rám nézve: rólam van-e most szó, vagy nem rólam?... Ah, erre a kérdésre én most egyáltalában nem tudok felelni... Legjobb lesz, ha lefekszem aludni, amúgy is nagyon fáj a fejem...

III.

A legnemesebb ember, aki azonban ezt maga sem hiszi el.

Nem tudok aludni. De hogy is tudnék aludni, mikor szegény agyamban szakadatlanul lüktet valami. Szeretnék mindent megérteni, szeretném megérteni az egész gyalázatosságot... Óh, micsoda pizsokból emeltem én ki azt a leányt akkoriban! Ezt öneki mégis meg kellett volna értenie és az én eljárásomat meg kellett volna becsülnie!... Mindenféle más gondolatok is jutottak eszembe, mint például, hogy én akkoriban már negyvenegy éves voltam, ő pedig ugyanakkor csak tizenhat. Pedig akkoriban éppen ez ígézett meg engem, ez a nagy korkülönbség, az

egyenlőtlenségnek ez a különös érzése... Oly édes volt ez a tudat, oly édes, de olyan nagyon édes!...

Én akkoriban, például, azt akartam, hogy az esküvő *à l'anglaise* legyen, legfeljebb két tanú, Lukerja és még valaki, a templomból egyenesen a vasúthoz, azután pedig kettesben Moszkvába, valamelyik szállodába (éppen akkoriban üzleti ügyben amúgy is Moszkvába kellett volna utaznom). Ő azonban mindennek ellenszegült, és én kénytelen voltam megalázkodni és két nagynénjénél, mint legközelebbi rokonainál, tiszteletemet tenni s a leány kezét tőlük is megkérni. No jó, én tehát engedtem s a két nagynéninek a kellő tiszteletet megadtam, amint ez már ilyenkor szokás. Sőt kétszáz ezüst rubelt is adtam nekik, mindegyiküknek százat-százat és ígértem nekik még többet. Erről a leánynak természetesen egy szót sem szóltam, hogy környezetének aljasságával meg ne szomorítsam. A két nagynéni, a száz-száz ezüst rubel zsebre vágása után, természetesen mézédessé változott irányomban.

A kelengye miatt is volt baj: a leánynak semmije, majdnem szó szerint semmije sem volt, de nem is akart semmit sem. Végül is, nagy nehezen, sikerült őt meggyőzőnöm, hogy minden nélkül még sem lehet férjhez menni. Így aztán, belenyugodott és vettem meg neki a menyasszonyi kelengyét, mert különben ki más vehette volna meg azt?... Ah, hogy az ördög vinne el engem a fenébe!... Közben-közben mindig találtam rá módot, hogy egy-egy gondolatomat kifejtsem előtte, hogy gondolkozásomat megismerhesse. Sőt ezt a gondolat-kifejtést talán el is hamarkodtam...

A legfontosabb azonban az volt, hogy menyasszonyom, mindjárt kezdettől fogva, bármennyire iparkodott is magán erőt venni, a legteljesebb szeretettel árasztott el. Mikor úgy esténként hozzám mentem, a lehető leglelkesebben fogadott, elragadóan gyermekes fecsegéssel mesélte el egész gyermek- és ifjúkorát, sokat mesélt szülei házáról, apjáról és anyjáról. Én azonban az ő nagy elragadtatását azonnal hideg vízzel hűtöttem le. Hiszen éppen a lehűtésben állt az én egész, rá vonatkozó tervem. Menyasszonyom elragadtatására én hideg, de természetesen jóindulatú hallgatással feleltem,... magától értetődik... Hamarosan éreznie és tapasztalnia kellett, hogy mi ketten két különböző ember vagyunk, hogy én... rejtély vagyok. De hát én éppen ezt is akartam, éppen erre is törekedtem, hogy ő engem rejtélynek lásson és tartson! Azt akartam, hogy neki rejtélye legyen, amelyet neki kell megfejtenie. És talán éppen emiatt gondoltam ki az egész ostobaságot!

Az első volt a szigorúság. A szigorúság jegyében vezettem őt, mint ifjú hitvesemet, házamba is. Egyszóval, házasságunkra vonatkozólag egész rendszert gondoltam ki. Különben is ez az egész rendszer, minden nagyobb megerőltetés nélkül, magától adódott. De hát másképp nem is volt lehetséges, ezt a rendszert nekem meg kellett alkotnom, erre engem egy kikerülhetetlen tény kényszerített... Valójában nem is tudom, hogy a történetekért miért is vádolom én magamat, mindig csak magamat! Ez az én rendszerem igazán kipróbált és átélt rendszer volt. Nem, kérem, tessék csak jól idefigyelni! Ha már valamelyik emberről ítélni kell okvetetlenül, akkor előbb alaposan meg kell ismerkedni az összes idevágó tényekkel és körülményekkel... Most aztán tessék jól idefigyelni!...

...Hol és hogyan kezdjem el tulajdonképpen?... Nem olyan könnyű ezt elmondani. Amint az ember igazolni akarja magát és bele akar kezdeni, azonnal nehezzé válik. Tetszik tudni: a fiatalok, például, megvetik a pénzt. Én meg kezdettől fogva nagy súlyt helyeztem a pénzre, a pénz fontosságát folyton hangsúlyoztam, annyira, hogy ifjú hitvesem ennek következtében mindinkább hallgattá vált. Nagy szemeket meresztett rám, csak figyelt, csak nézett és... hallgatott... Tetszik tudni: a fiatalok nemeslelkűek, már tudniillik csak a jóra való fiatalok nemeslelkűek, de hevesek is: kevés a türelmük. Ha valami csak kicsikét is másképp történik, mint ahogyan ők azt gondolják és szeretik, akkor azt azonnal lekicsinylik, lenézik, esetleg

meg is vetik. Én pedig ifjú hitvesemnek szívébe, egyenesen szívébe, szívének alkatába akartam beleoltani a „*mindent megérteni*” elvet és készséget. Talán nem volt igazam? Vegyünk csak egy triviális példát: hogyan tudtam volna az én hitvesem jellemének kellőleg megmagyarázni és kielégítően igazolni, mondjuk, az én szabadon és önként választott (zálogos) hivatásomat?... Zálogos foglalkozásomról mindjárt kezdetben semmit sem beszéltem; ha mindjárt kezdetben szóltam volna róla, ifjú hitvesem azt hihette volna, hogy mentegetőzni akarok miatta, pedig ez nem volt szándékomban. Éppen azért büszkén viselkedtem, hallgatva beszéltem.

Óh, a hallgatásban én nagy mester vagyok! Hiszen egész életemet hallgatva beszéltem át, egész tragédiákat éltem át magamban, hallgatva. Óh, *én is* voltam szerencsétlen! Mindenki eltaszított, eltaszított és elfelejtett és elfelejtett és senki, de senki erről semmit nem tudott! És íme megjelent hirtelen ez a tizenhat éves csitri és itt is, ott is mocskos-szájú, közönséges emberektől el-elkapott egy-egy pletykát rólam, azt készpénznek vette, elhitte és azt gondolta, hogy most már rólam mindent tud, pedig az érték, a kincs ott rejtőzött annak az embernek szívében, mélyen elrejtve! Én az egész idő alatt hallgattam, de főleg, különösen akkor hallgattam, mikor vele együtt voltam, hallgattam egész tegnapig!... És miért hallgattam ennyire és ennyi ideig? Azért, mert büszke ember voltam. Én azt akartam, hogy az én feleségem erre magától, az én közreműködésem nélkül, jöjjön rá, hogy ne a vénasszonyok pletykái után induljon, hanem hogy *magamagától* ismerjen és értsen meg engem!

Mikor én ifjú hitvesemet hazavitettem és házamba fogadtam, személyem iránt a legteljesebb tiszteletet követeltem tőle. Én azt kívántam, hogy ő engem, átélt szenvedéseim miatt, szinte az imádásig becsüljön, és... ezt én meg is érdemeltem, erre én méltó is voltam. Óh, én teljes életemben mindig büszke voltam és mindig vagy mindent,... vagy semmit sem akartam! És éppen azért, mivel én a boldogságból nem egy hitvány morzsát, hanem nagy, teljes és egész boldogságot akartam, éppen azért voltam kénytelen úgy cselekedni, ahogyan cselekedtem... „Jöjj rá mindenre magadtól és azután becsülj meg!”... Mert, nemde, ezt önöknek is el kell ismerniök, ha én magam kezdtem volna magyarázkodni és fejtegetni, csalafintáskodni és tiszteletért kunyorálni, akkor végeredményben tulajdonképpen alamizsnáért koldultam volna... Különben,... különben,... minek is beszélek én erről!...

Ostobaság, ostobaság, ostobaság és még egyszer ostobaság! Én akkoriban pár szóval, minden hímezés-hámozás nélkül, irgalmatlanul és kegyetlenül (ismétlem, hogy irgalmatlanul és kegyetlenül) tudtára adtam, hogy a fiatalság nemeslelkűsége magában véve csodaszép valami, de... egy kopejkát sem ér. Miért nem?... Mert a fiatalok a nemeslelkűséghez nagyon olcsón jutnak hozzá, mert a nemeslelkűség ingyen hull a fiatalok ölébe, mert sajátjukká lesz, mielőtt még éltek volna; mert a nemeslelkűség, mint mondani szokás, „a lét első benyomása.” De hát lássuk csak, hogy miképpen viselkednek a baj idején! Könnyű az olcsó, az ingyenes nagylelkűséggel és nemesszívűséggel kérkedni a fiataloknak; könnyű nekik kérkedni az étellel, mely magától árad; könnyű kérkedni annak, akinek ifjú vére magától pezseg és forr, kinek ereje a túlbőségtől szinte duzzadozik, hullámszik és szinte habzik. Szépséget, szépséget és szépséget követelnek szenvedélyesen, mindenáron!...

Nem! Az ilyen nagylelkűség, a fiatalok nagylelkűsége semmi! Tessék azt a másikat, a hősiességet; a nehéz, a terhes, a súlyos, a csendes, a nem látható, a nem hallható, a nem fényes, a nem ragyogó, a sok-sok áldozatot kívánó, a dicstelen, a keserű, a megrágalmazható, a meggyanúsítható nagylelkűséget gyakorolni; azt a nagylelkűséget, amely miatt a világ legértékesebb emberét gazembernek kiáltják ki, pedig ez a gazember a világ összes lovagjainál ezerszerbe becsületesebb és tisztességebb... Nos, próbáljátok ezt utánam csinálni, gyakoroljátok ezt a hőstettet, mondjátok le annyiról, amennyiről én lemondtam! Hálásak

lehetnétek irántam mindenért! Igen, mert én egész életemben mást sem tettem, mint áldozatot hoztam.

Ő eleinte szembeszállt velem, szembeszállt és viaskodott velem, de hogy viaskodott, Istenem, hogyan viaskodott! Lassanként azonban elhallgatott, egészen elhallgatott, szinte megnémult. Csak a szemét meresztgette, ijesztően meresztgette, mikor ilyesféléről beszéltem hozzá. Figyelmesen hallgatott rám, de a távolba nézett tágra meresztett szemével. És,... és ezenkívül hirtelen valamiféle mosolyt fedeztem fel ajka körül, bizalmatlankodó, hallgató, nem jó és nem szép, hanem gonosz mosolyt. És evvel a mosollyal, már evvel a mosollyal vittem őt haza mint ifjú hitvesemet. Különben az is igaz, hogy máshová nem mehetett, mert senkije sem volt...

IV.

Terv, terv, csupa terv.

Ki kezdte el kettőnk közül először?

Egyikünk sem. Magától kezdődött, a legelső perctől fogva... Már mondtam, hogy ifjú hitvesemet a szigorúság jegyében vezettem be házamba, de szigorúságomon már az első percben enyhítettem. Még menyasszony korában, tehát még az esküvő előtt, kijelentettem neki, hogy zálogos üzletünkben neki kell majd a zálogtárgyakat átvennie és az értük járó pénzt kifizetnie és erre ő semmit sem szólt, nem ellenkezett (ezt jól tessék megjegyezni, ezt ne tessék elfelejteni!) Nemcsak nem ellenkezett, hanem buzgón, szinte lelkesen fogott ehhez a feladathoz...

Magától értetődik, hogy lakásunk, a lakás berendezése, a bútorkészítés... mind-mind a régi maradt. Lakásunk két szobából állott. Az egyik teremszerű, nagy lakószoba, egyik része a pénztár számára volt elkerítve; a másik, szintén nagy szoba, volt tulajdonképpen a mi lakószobánk, de egyúttal hálónk is. Az én bútorkészítésem nagyon nyomorúságos volt, ennél még a két nagynéni bútora is jobb és szebb volt. Az én szentképszekrényem és az öröklámpa az első szobában volt elhelyezve, ott, ahol a pénzszekrény is állt. A másikban, az én voltaképeni szobámban volt elhelyezve az én szekrényem, rajta egynéhány könyv, továbbá az én útitásakám; az összes kulcsokat mindig zsebemben hordtam. Ugyancsak ebben a szobában volt az ágy, az asztalok és a székek.

Még az esküvő előtt kijelentettem, hogy az élelmezésre nekem, feleségemnek és Lukerjának, kit a nagynéniktől elcsaltam, naponként egy ezüst rubelt adok, sem többet, sem kevesebbet. „Három év alatt harmincezer ezüst rubelt kell összeszereznem, különben sohasem vergődünk zöld ágra”, - szoktam neki mondogatni. Ifjú hitvesem nem ellenkezett, nem is szólt egy szót sem, de én magamtól a napi egy rubelt napi harminc kopejkával megtoldottam. A színházra vonatkozólag, még menyasszony korában, kijelentettem neki, hogy a színházbajáráról szó sem lehet. Később azonban mégis úgy határoztam, hogy havonként egyszer mégis csak elmegyünk oda is, mégpedig rangosan földszinti helyre. Kettesben mentünk színházba, mindössze háromszor voltunk ott és „*Hajsz a szerencse után*”-t és az „*Éneklő madarak*”-at néztük meg. (Leködni, leködni való darabok voltak!) ...Színházba menet is, onnét jövet is hallgattunk és hallgattunk. Miért is, miért is szántuk rá magunkat mindjárt kezdettől fogva erre a rettenetes hallgatásra?...

Eleinte semmiféle összekülönbözés sem fordult elő közöttünk, mert hiszen hallgattunk és csak hallgattunk. Kezdetben, erre még jól emlékszem, ő úgy titokban meg-megfigyelt. Mikor azonban én ezt észrevettem, akkor kezdtem csak igazában hallgatni. Mindenesetre igaz az,

hogy a hallgatásban *én* bizonyultam kitartóbbnak és nem ő. Ő nem tudott magán annyira uralkodni, mint én; belőle ki-kitört a szenvedély, egyszer-kétszer szinte betegesen, szinte hisztériásan, olyankor hozzám rohant és erősen megölelt, én azonban ezeket a kitöréseket hidegen fogadtam, mert nem ezt akartam. Én teljes és szilárd boldogságot óhajtottam, ennek alapkövére pedig, szerintem, csak az lehetett, hogy feleségem engem tiszteljen és becsüljön. És igazam is volt, mert az ilyen kitörések után rendesen veszekedés következett.

Azaz szoros értelemben vett veszekedés közöttünk nem fordult elő, mert én veszekedéskor is hallgattam, aminek következtében ő is elhallgatott, de mintegy kárpótlásul azután merész, kihívó, sőt szemtelen magatartást tanúsított. „Lázadás és függetlenítés” akart ez lenni az ő részéről, csak hogy nem sikerült, mert nem értett hozzá. A szende arc lassanként vakmerővé, kihívóvá, szinte szemtelenné változott. Tessék elhinni, hogy ellenszenvessé váltam neki; tessék ezt elhinni, én ezt biztosan tudom, mert hiszen tapasztaltam. Hogy néha ki-kikelt magából, az kétségtelen. Csak az a különös, például, az ő esetében is, hogy fel merte tolni orrocskáját az én szerényebb anyagi viszonyaim miatt, ő, akit akkora piszokból, akkora szegénységből, akkora nyomorból emeltem ki... én.

Különben is az én szegénységem voltaképpen nem is volt szegénység, hanem csak takarékoság, és ha kellett és ahol kellett, a takarékoság valóságos fényűzésbe csapott át, így például a fehérneműben, a rendben és a tisztaságban. Én mindig úgy gondolkodtam, hogy a férfiak rendszeretete és tisztasági érzéke csak kellemes és vonzó lehet a nők szemében. Különben nem is annyira az én szegénységem, mint inkább az én állítólagos fősvénységem ellen háborodott ő fel: „Azt állítja, hogy bizonyos célra törekszik és hogy ebben szilárd jelleműnek akar bizonyulni!” A színházról hirtelen ő maga mondott le. Szájszöglete folyton gúnyosabbá és gúnyosabbá változott, aminek következtében én meg hallgatásomat fokoztam és erősítettem.

Ilyen körülmények közt csak nem lehetett tőlem követelni azt, hogy én mentegessem magamat és igazoljam eljárásomat. Az egészben természetesen a zálogpénztár játszotta a főszerepet. Méltóztassék megengedni: én tudtam, hogy egy nő, aki hozzá feleség is, azonkívül még csak tizenhatéves, hogy egy ilyen nő nem fogja magát egykönnyen férjének egészen és mindenben alárendelni. A nőkben nincs eredetiség: ez axióma, mindig axióma volt, most is axióma, axióma most is, főleg nekem! Mert mi az, ami ott az ebédlőben, az asztalon hullaszerűen fekszik, mi az a női hulla ott az ebédlő-asztalon: az az igazság, olyan igazság, amelyen még *Mill* sem változtathat semmit sem!...

Mennyire más a szerető nő, óh igen, a szerető nő, aki szeretett férfiának még hibáit, még bűneit is megbocsátja, sőt nemcsak hogy megbocsátja, hanem még isteníti is azokat. A legelvetemültebb férfi sem tud gonoszságaira olyan mentséget kitalálni, mint amilyent az őt szerető nő tud erre a célra kigondolni. Ez mindenesetre nagylelkűség, de nem eredetiség. A nőket mindig csak az eredetiség hiány vitte, viszi és fogja vinni romlásba. De hát miért hajtogatom én mindezt olyan makacsul, fogják önök tőlem kérdezni és rámutatnak kezükkel az ebédlőasztalra, melyen ott hever öngyilkossá lett feleségem hullája. Igen, én pedig azt kérdezem önöktől, hogy ott az ebédlő-asztalon fekvő női hulla talán eredeti valami? Ó-ó!!!

Figyeljenek, kérem, ide: az ő szeretetéről én akkoriban meg voltam győződve. Hiszen szenvedélyesen borult nyakamba. Tehát mégis csak szeretnie kellett, vagy helyesebben: mégis akart szeretni. Igen, igen, úgy volt az: ő akart szeretni, szeretett volna szeretni, megpróbálta, hogy szeressen. A dolog veleje azonban mégis tulajdonképpen abban volt, hogy én mégsem követtem el olyan bűnöket, amelyek miatt neki mentséget kellett volna kigondolnia az én számomra és a maga számára. Erre önök lenézőleg, lekicsinylőleg, megvetőleg csak annyit fognak mondani: „*Zálogos!*”... Nos, hát igen! Nemcsak önök mondják ezt, hanem mások is,

mindenki ezt mondja. De hát ki és mi az a „zálogos?” De hát mégis kellett okának lennie ahhoz, hogy a legnemesebb lelkű ember zálogossá lett?...

Tessék csak idefigyelni: vannak gondolatok, eszmék és tények... azaz vannak olyan gondolatok, eszmék és tények, amelyek kimondva vagy leírva, rettenetesen ostobáknak vagy nevetségeseknek látszanak. Kimondva ezek annyira ostobák vagy nevetségesek, hogy az ember szinte szégyenkezni kénytelen miattuk. De ugyan miért van ez így? Tulajdonképpen semmiért. Legalább is komoly ok nincsen rá. Az egész voltaképpen csak azért van így, mert mi emberek mindannyian nagyon hitványak vagyunk és az igazságot nem bírjuk el. Vagy... talán nem is így van,... én igazán magam sem tudom...

Az imént azt állítottam magamról, hogy a *legnemesebb lelkű* ember vagyok. Ez az állítás, kimondva vagy leírva, igazán nevetséges. Nevetséges és mégis igaz, de mennyire igaz; maga a szentishta *igazság* az, amit magamról mondtam! Mert hiszen nyilvánvaló, hogy nekem akkoriban *jogom volt* ahhoz, hogy magamat pénzügyileg biztosítsam, és hogy ebből a célból zálogüzletet nyissak. „Ti kitaszítottatok magatok közül, ti (ti emberek természetesen) megvetőleg és minden szó nélkül üztetek el engem magatok közül! Én szinte szenvedélyesen ragaszkodtam hozzátok és ti ezért viszonzásul egész életemre megsértettetek. Ennélfogva nekem *jogom* volt, hogy tőletek elszakadjak, hogy magam közé és ti közétek választófalat építsek. *Jogom* van ahhoz, hogy magamnak az említett harmincezer ezüst rubelt összekuporgassam; hogy ezen az összekuporgatott harmincezer ezüst rubelen valahol Krimben, a Fekete-tenger partján, a hegyek és a szőlőtelepek közt egy kis birtokocskát vásároljak és hogy ott, az így szerzett birtokocskán éljem le, fejezzem be hátralévő életemet, távol tőletek, emberektől, akik engem magatok közül minden ok nélkül kitaszítottatok és elűztetek. És ami a fő, ami a legfontosabb: én mindezért még csak nem is haragszom rátok, ti emberek; bosszút sem akarok rajtatok állani, csak nem akarok benneteket látni, csak nem akarok rólatok tudni, csak távol akarok tőletek lenni, csak az én eszményeimnek akarok élni forrón szeretett hitvesem és gyermekeim körében, ha a jó Isten kegyes lesz velük megajándékozni. Bajbajutott barátaimon, szomszédaimon és egyéb embertársaimon is segíteni fogok, amennyire módomban lesz”...

Nemde, szép is, jó is mindaz, amit most itt magamban és csak magamnak elmondottam. De nem lett volna-e nevetséges ostobaság, ha mindezt én mindjárt a legelején ifjú hitvesemnek is ugyanígy, hangosan is, elmondottam volna? Nem akartam sem nevetségessé válni, sem pedig ostobaságot elkövetni, azért inkább hallgattam büszkén, kevélyen és azért ültünk egymás mellett szóltanul. És kérdés, hogy megértett volna-e engem? Hiszen még csak tizenhat éves volt, az ifjúkor legelejét sem élte még meg! Mit tudott volna ez a gyermek-nő megérteni az én mentegetőzésemből, az én szenvedésemből? Igaz, hogy ő őszinte és nyíltszívű volt, de nem ismerte még az életet, még csak fiatalocská és mit sem érő meggyőződése voltak, pompás szívéhez tyúkvakság társult,... de különben is ott volt a zálogpénztár, abból mindent megérthetett volna! Nem voltam én sem csaló, sem uzsorás, sem embernyúzó, sem tolvaj, sem rabló! Ő maga, saját két szemével, láthatta, hogy ki vagyok, mi vagyok, hogyan végzem a zálogolást; meggyőződhetett róla, hogy a kasszába egyetlen kopejka sem kerül jogtalanul és igazságtalanul!...

Óh, mennyire rettenetes is az igazság itt a földön! Ez a szende, ez az elragadó kis teremtés, ez a földre lerepült angyal... zsarnok volt, túrheterlen zsarnok volt, az én lelkemnek zsarnoka és hóhéra! Magamat feketíteném be, magamat rágalmaoznám meg, ha ezt ki nem nyilvánítanám! Önök talán azt hiszik, hogy én nem szerettem őt? Ki merné azt mondani, hogy én nem szerettem őt? Hisz láthatják, hogy éppen ebből óriási ironia származott, a végzetnek és a

természetnek gonosz iróniája! Mi el vagyunk átkozva, az emberek élete általában el van átkozva (de főleg el van átkozva az én életem!)...

Én most már biztosan tudom, hogy ebben a tekintetben valamiben elszámítottam magamat! Valaminek rosszul kellett sikerülnie. Pedig oly egyszerű és oly világos volt minden, az én tervem és szándékom a napnál is világosabb volt: „Nyersen határozott, szilárdan eltökélt és büszke leszek, senkinek még erkölcsi vigasztalására sem akarok rászorulni, némán fogok szenvedni”. És úgy is volt, nem tévedtem, nem hazudtam, semmiképpen sem hazudtam! „Ebből az én viselkedésemből azután majd ő maga fogja a nagylelkűséget, a hősiességet kikövetkeztetni. Túlfialtal hitvesem még nem érett meg arra, hogy ezt észrevegye. Egyszer azonban majd csak rájön minderre, akkor aztán majd ezerszeresen fog érte megbecsülni, egyszerűen a porba fog hullani és onnét, térdelve, kezét összekulcsolva, fog hozzám könyörögni”... Ez volt az én tervem! De ennek a tervnek elgondolásában és kivitelében valamiről mégis csak meg kellett feledkeznem vagy valamit szem elől tévesztenem. Valamit mégis rosszul kellett csinálnom. No de ebből elég legyen, elég! És most kitől kérjek bocsánatot? De hát vége, mindennek vége! Légy bátor, te ember, légy bátor és büszke! Nem te vagy a hibás, nem te vagy a bűnös! Nem te, nem te!...

Igenis, én meg merem mondani az igazat, én oda merek állani az igazság ítélőszéke elé. Ki is mondom, hogy *ő* a bűnös, *ő*, a feleségem, a bűnös!...

V.

Lázadozik a szende.

Az egyenetlenkedés azért kezdődött és abból eredt, mert neki hirtelen eszébe jutott, hogy a zálogba hozott tárgyakat ő fogja felbecsülni és az értük járó pénzüsszeget ő fogja megállapítani. Természetesen nem értett hozzá, a tárgyakat túlbecsülte és olyan összegeket fizetett ki értük, amilyeneket távolról sem értek meg. Tévedését azonban nem akarta belátni, sőt vélt igazáért még vitába is mert velem bocsátkozni. Az ilyen üzletkötésbe én természetesen nem egyezhettem bele. És éppen akkor botlott utunkba az az özvegy századosné is.

Szóval zálogos üzletünkben megjelent egy öregasszony, egy százados özvegye és egy nyakérmét akart elzálogosítani. Az érmet boldogult férjétől kapta ajándékba, tehát egy kedves emléktárgyról volt szó, ezt már mindenki jól tudja. Az éremre harminc ezüst rubelt adtam. Az öreg hölgy elkezdett sóhajtozni, jajgatni és sírni, hogy a nyakéremre nagyon vigyázzunk és gondosan őrizgessük. Természetes, hogy nagyon fogunk rá vigyázni és gondosan fogjuk őrizgetni. Szóval ezt az ügyletet annak rendje és módja szerint lebonyolítottuk. Egyszerre csak, úgy öt nap múlva, az özvegy századosné újból beállított és a nyakérmét egy karpereccel akarta becserélni, amely azonban még nyolc ezüst rubelt sem ért meg. Én a cserébe természetesen nem mentem bele. Az öregasszony feleségem szeméből, úgy látszik, valami biztatót olvashatott ki, mert, mikor ebben az ügyben, az én távollétemben, másodszor is beállított, feleségem a karperec ellenében a nyakérmét visszaadta neki.

Mikor én erről még ugyanaznap tudomást szereztem, feleségemmel szelíden, de határozottan és okosan kezdtem tárgyalni. Ő az ágy szélén ült, a padlóra nézett és jobb lábát ide-oda himbálta (jellegzetes szokása volt), miközben cipője orrával az ágy előtti szőnyeget meg-megérintette; ajka körül pedig utálatos mosoly játszadozott. Megmagyaráztam neki egészen nyugodtan, még a hangomat sem emeltem fel, hogy a pénz kizárólag *az én tulajdonom*, hogy nekem jogom van az életet *saját szememmel* nézmem, és hogy én előtte semmit sem titkoltam el, mikor kezét megkértem.

Ő erre az ágy széléről hirtelen felugrott, egész testében összerázkódott és - képzeljék csak - és lábával többször is ellenem fenyegetőleg toppantott! Ez már nem nő volt, hanem vadállat, amely támadásra készült ellenem. Én szinte megmerevedtem az ámulattól: ilyen görcsös kitörésre nem voltam elkészülve. Fejemet azonban ettől a rohamtól sem vesztettem el, meg sem mozdultam, hanem az előbbi nyugodt hangon határozottan kijelentettem neki, hogy ügyeim intézéséből őt ezentúl kizárom. Ő az arcomba kacagott és a lakásból eltávozott.

Ennek az esetnek az volt a veleje, hogy neki nem volt joga a lakásból távoznia nélkülem. Még a jegyesség idején abban állapodtunk meg, hogy nélkülem a lakásból lábát ki nem teszi. Csak estefelé tért vissza; én egy szót sem szóltam neki emiatt.

Másnap mindjárt reggel elment hazulról, harmadnap megint ugyanúgy. Ekkor én bezártam a pénztárt és átmentem a két nagynénéhez, akikkel az esküvő után minden összeköttetést megszakítottam, úgyhogy sem ők nem jártak hozzánk, sem mi nem mentünk hozzájuk. Tőlük megtudtam, hogy feleségem náluk nem volt. Kíváncsian hallgatták meg mondókámat és a végén kinevettek: „Úgy kell önnek!” Különben mást nem is vártam tőlük. Ebből az alkalomból a fiatalabb nagynénit, a pártában maradt vénleányt, száz ezüst rubellel megvesztegettem és huszonöt rubelt azonnal ki is fizettem neki.

Két nap múlva a megvesztegetett nagynéni megjelent nálam és a következő hírrel kedveskedett nekem:

- Jefimovics hadnagy, az ön volt ezredbeli katonatisztjárása, van a dologban.

Ezen én nagyon elcsodálkoztam. Ettől a Jefimovicstől kellett nekem az ezredben a legtöbb komisszágot elszenvednem. Ez az arcátlan fráter egy hónappal ezelőtt elzalogosítás ürügye alatt kétszer is beszemtelenkedett az én üzletembe. Még jól emlékszem rá, hogy akkor feleségemmel enyelegni próbálkozott. Én azonban közbeléptem és, régi, feszült viszonyunkra való hivatkozással, egyszer és mindenkorra üzletemből kiutasítottam. Ilyesmire azonban még álmomban sem mertem volna gondolni. Azt hittem, hogy csak közönséges szemtelenkedésről és tolakodásról van szó. Most pedig a megvesztegetett nagynénitől mégis azt kellett hallanom, hogy feleségemnek ezzel a Jefimoviccsel találkája lesz, hogy már a találka helye és ideje is meg van állapítva és hogy az egészet a két nagynéninek egy régi ismerős asszonya, Szamszonovna Júlia, egy özvegy ezredesné közvetíti és rendezi... „Ehhez az özvegyhez jár most az ön felesége”, - fejezte be jelentését a megvesztegetett nagynéni.

Ezt az esetet rövidre fogom össze. Ez a história körülbelül háromszáz ezüst rubelembe került, de ezért az összegért kétszer huszonnégy óra alatt elértem azt, hogy egy szomszédszobából, csukott ajtó mögül végighallgathatom és végigleshetem majd feleségemnek Jefimoviccsel való találkáját. A találka nap előestéjén azonban köztem és feleségem közt egy kisebb, de annál jelentősebb családi jelenet játszódott le.

Feleségem csak estefelé tért vissza, leült az ágy szélére, gúnyosan végignézett rajtam és rendes szokása szerint jobb lábát a szőnyeg fölé kezdte himbálni. Amikor ránéztem és ilyen helyzetben láttam, hirtelen eszembe jutott, hogy ebben az utolsó hónapban vagy legalább is az utolsó két hétben annyira megváltozott, mintha egészen kicserélték volna. Jelleme és egész lénye mintha visszájára fordult volna. Ez most már lázongó, indulatos, erőszakos, kapcáskodó és ha nem is egészen szemtelen, de mindenesetre rendetlen és veszekedésre kész teremtség volt, aki minden pillanatban kész volt saját vesztébe rohanni és magát szándékosan is a legveszedelmesebb örvénybe belevetni. Egy ilyen nő, ha egyszer megvadul és túlmegy a határon, többé magától visszafordulni nem tud, az ilyent már sem nemi tisztasága, sem szemérem-érzete az elzülléstől meg nem menti. Az ilyen nő azután annyira szokott a hámból kirúgni, hogy az embernek szinte megáll az esze. Az ilyen nő bizonyos tekintetben rosszabb a romlott

nőnél is, aki képes ugyan a legnagyobb utálatosságra is, de bizonyos fokig mégis mértéket tart, legalább külsőleg alkalmazkodik a rendhez és az illemhez, sőt azon fölül még komiszágaiban is tud megfontolt lenni.

- Igaz az, hogy önt az ezredből elkergették azért, mivel gyávaságból kitért a párbaj elől? - kérdezte ifjú hitvesem váratlanul, és szeme megvillant.

- Ez igaz, de abban a formában, hogy engem az ezredből a tisztikar ítélete alapján bocsátottak el, bár én előzőleg elbocsátásomat már amúgy is írásban kértem.

- Tehát gyávasága miatt kergették el?

- Igen, az ezred tisztikara gyávaság miatt ítelt el elbocsátásra. Én azonban a párbaj elől nem gyávaságból tértem ki, hanem egyszerűen azért, mivel nem voltam hajlandó zsarnokian erőszakoskodó ítéletük előtt meghajolni. Miért provokáltam volna én párbajt, mikor arra semmi okom sem volt, mikor semmiféle sértés nem forgott fenn? Különben tudja meg kegyed, - tört ki belőlem hirtelen az indulat, - tudja meg, hogy az ilyen, katonai zsarnokoskodással tényleg szembeszállni és a szembeszállásnak összes következményeit elviselni: ez sokkal több férfiasságot, bátorságot követel, mint valakit párbajra kihívni.

Mondom, hogy nem tudtam magamon uralkodni és az utolsó szavakat a magam mentségére és igazolására, mondtam. És ifjú hitvesemnek éppen ez kellett. Ez kellett neki, nem azért, hogy nekem alkalmam legyen magamat igazolnom, hanem hogy neki legyen alkalma engem megaláztatnia. Igen az én megaláztatásom kellett neki! Mikor mentegetőző szavaim elhangzottak, feleségem gonoszul és gúnyosan felcacagott.

- Hát az igaz-e, hogy az ezredből való kitaszíttatása után Szentpétervár uccáin csavargómódjára kódorgott, a járókelőktől koldult és billiárd-asztalok alatt aludt? - kérdezte ő.

- Sőt még a Szjennaján (Szénapiacon) levő, hírhedt Vjazemszkij-féle éjjeli menedékhelyen is aludtam. Igen, ez igaz; az ezredből való kizáratásom után bizony nagy esés és süllyedés következett, de ez nem volt erkölcsi bukás, mert akkor lezüllésem miatt én szégyenkeztem legjobban, süllyedésem engem bántott legérzékenyebben. Mindez tulajdonképpen csak az én akaratomnak és értelmemnek süllyedése volt, amely kétségbeejtő helyzetemnek természetes folyománya volt. Mindez azonban már a múlté...

- Óh, igen,... természetes! Ön most már kiváló személyiség,... kiváló pénzember!

Feleségem részéről ez gúnyos célzás akart lenni zálogkölcönüzletemre. Én azonban közben már összeszedtem magamat és visszanyertem önuralmam. Észrevettem, hogy ő csak olyan beismerésekre és kijelentésekre akar kényszeríteni, amelyek rám nézve megalázóak. Éppen ezért el is hallgattam. Az üzlet csengője is megszólalt és én odamentem, hogy megnézzem, ki jött és mit akar. Körülbelül egy óra múlva, kimenőre, felöltözve, elém állt feleségem és így szólt:

- Miért nem szólt ön nekem minderről esküvőnk előtt?

Én egy szót sem válaszoltam neki, és ő elment.

Másnap már ott voltam abban a bizonyos szobában az ajtó mögött és hallgatóztam, miképpen fog további sorsom alakulni, de zsebemben ott volt a töltött forgópisztoly is. Feleségem gondosan volt felöltözve, az asztal mögött a pamlagon ült, Jefimovics pedig vele szemben egy széken foglalt helyet és feleségem meghódításán szinte nevetségesen erőlködött. És, és... az történt (becsületekre válik), az történt, amit előre megsejtettem, amit előre elgondoltam, bár magam sem tudtam, hogy ezt sejtettem meg és gondoltam el. Nem tudom, elég érthetően fejeztem-e ki magamat.

Ime ez történt. Egy egész óráig hallgatóztam, egy egész óráig voltam titkos tanúja egy párviadalnak, melyet a legnemesebb és a legmagasztosabb nő vívott meg egy buta, züllött, feslett, csúszó-mászó, szoknyavadász világfival. A hallgatózás egész ideje alatt egyik ámulatból a másikba estem és nem győztem eléggé csodálkozni, hogy ez a naiv, ez a szende, ez a szűzies, ez a kis szokincsű teremtes honnét tudja mindazt, amit ott a találkán tudott? Még a legszellemesebb vígjátékíró sem tudott volna ennél sikerültebb jelenetet kigondolni és megalkotni, olyan jelenetet, amelyben több és élesebb gúny, ártatlanabb és naivabb kacagás és a bűnnek lesújtóbb megvetése lehetett volna ennél. Mennyi szellemesség és sziporka volt feleségem minden szavában, mennyi élesség és talpraesettség gyors feleleteiben, mennyi biztosság és igazság ítéleteiben, de egyúttal mennyi leányos, szinte hajadonos nyíltság és őszinteség nyilvánult meg egész viselkedésében! Szemébe nevetett gavallérjának, mikor szerelmet vallott neki, kinevette a gavallér csábító ajánlatait, kinevette a gavallér minden mozdulatát. A sikerben bizton-bízó nőcsábító ajtóstul rontott neki kiszemelt áldozatának, de meghökkent és letört, mikor leküzdhetetlen akadályra bukkant.

Kezdetben talán azt hittem volna, hogy feleségem részéről ez a viselkedés csak női fogás. „Úgy látszik, hogy ez a romlott, de eszes teremtes csak kokettál, csak taktikázik udvarlójával, hogy annál értékesebbnek és kíváncsabbnak tűnjék fel.” De nem; az igazság hamarosan a napnál is fényesebben ragyogott fel és nem lehetett benne többé kételkedni. Csak irántam való, hirtelen támadt, képzelt és félreértett gyűlöletből szánhatta rá magát ez a tapasztalatlan teremtes erre a találkára; mikor azonban tette került sor, szeme hirtelen felnyílt és visszariadt a bűntől. Feleségem egyenesen agyongyötörte magát csak azért, hogy engem valamiképpen megbánthasson és kizárólag ebből a célból szánta rá magát erre a piszokságra is, mikor azonban a piszkos elhatározást végre kellett volna hajtania, visszariadt a bűntől és visszafordult. De hát el lehetett-e hinni, hogy ifjú hitvesemet, ezt a bűntelen és szűzies teremtest ez a szoknyavadász Jefimovics vagy akármelyik más nőbolondító világfi el tudta volna csábítani? Nemcsak hogy elcsábítani nem tudta, hanem ellenkezőleg nevetségessé tette magát. A találka alatt feleségem lelkében felébredt az igazságérzet, az igazságérzet nyomában pedig visszatevés, undorodás és a szarkazmusig menő gúny támadt az aljas szándékú csábítóval szemben.

Ismétlem, hogy ez a hülye Jefimovics, a kudarctól lesujtva, a találka vége felé egészen elbutult és feldühödött, mérgesen feszengett székén, alig beszélt már, s nekem már attól kellett félnem, hogy nagy dühében, csupa bosszúból, feleségemet még meg is sérti. És újból ismétlem azt, ami csak becsületesemre válik, hogy az egész jelenetet minden nagyobb izgalom és csodálkozás nélkül hallgattam végig. Az egész találka teljesen ismerősnek és természetesnek tűnt fel nekem. Úgy éreztem, mintha csak azért mentem volna oda, hogy ezt az ismerősömet viszontláthassam. Én úgy mentem el oda, hogy semmit sem hittem el abból, amivel feleségemet gyanúsították és vádolták, nem hittem el annak ellenére, hogy forgópisztolyt is csúszttattam zsebembe: ez az igazság és csak ez az igazság! De hát miképpen is képzelhettem volna el feleségemet másnak, mint amilyennek ott a találkán bizonyult?

Mert hát voltaképpen miért is szerettem, miért is becsültem, miért is vettem feleségül? Óh, azon a találkán mindenesetre erősen meggyőződhettem, hogy feleségem mennyire gyűlöl engem, de meggyőződhettem arról is, mennyire feddhetetlen az erkölcsössége. Hirtelen véget vettem a találkának azzal, hogy rájuk nyitottam az ajtót. Jefimovics úgy ugrott fel székéről, mintha puskából lőtték volna ki. Én karomat nyújtottam feleségemnek és arra kértem, hogy velem együtt azonnal hagyja el azt a házat. Jefimovics elég gyorsan tudta magát összeszedni és hangosan, hosszasán felkacagott:

- Óh, a megszentelt hitvestársi jogok gyakorlása ellen természetesen semmi kifogásom sem lehet. Tessék csak tehát felesége önagságát hazavinni, tessék csak hazavinni! Tudja, mit, - kiáltott utánam Jefimovics szemtelenül: - bár önnel tisztességes ember nem párbajozhatik, én mégis, hölgye iránt való tiszteletből, hajlandó vagyok önnek lovagias elégtétel céljából rendelkezésére állni... Természetesen abban az esetben, ha a verekedéshez lesz elegendő bátorsága...

- Hallja ezt? - kérdeztem én feleségemtől és az ajtóküszöbön egy pillanatra megállítottam.

Különben, hazamenet, az egész úton egy szót sem szoltunk egymáshoz. Karonfogva vezettem haza, és ő csöppet sem ellenkezett. Sőt ellenkezőleg borzasztóan le volt sujtva, de csak hazáig. Hazaérve, feleségem leült az egyik székre és rám szegezte megmerevedett tekintetét. Rendkívül sápadt volt; bár szája gúnyos mosolyra torzult el, de azért mégis ünnepélyes és nyers kihívással nézett rám és, úgy látszik, komolyan meg volt győződve róla, legalább is az első percekben, hogy forgópisztolyból fogom agyonlőni. Én azonban szó nélkül vettem ki zsebemből a forgópisztolyt és az asztalra tettem.

(Tessék jól megjegyezni: ezt a forgópisztolyt feleségem már jól ismerte. Már akkor vásároltam és töltöttem meg, mikor zálogos üzletemet megnyitottam. Már üzletem alapításakor elhatároztam, hogy sem hatalmas, harapós kutyát, sem markos szolgaleányt nem tartok, mint például Mózer tette. Nálam a szakácsnő nyitott ajtót a látogatóknak és az ügyfeleknek. Másrészt azonban minden önvédelmi eszköz nélkül sem maradhattam, mert hiszen az emberek már foglalkozásom alapján is tudták, hogy lakásomon mindig kellett nagyobb összegű pénzt tartogatnom. Ezért döntöttem úgy, hogy mindig kezem ügyében legyen töltött forgópisztoly. Az esküvő után, főleg az első napokban, ifjú hitvesem a forgópisztoly iránt rendkívül élénk érdeklődést tanúsított, annyira, hogy meg kellett neki magyaráznom a forgópisztoly rendszerét, meg kellett mutatnom szerkezetét, sőt még célba is kellett vele lőnöm... Mindezt nagyon jól tessék maguknak megjegyezni.)

Feleségem feldúlt arcára és rémült tekintetére ügyet sem vetve, csak úgy nagyjából levetkőztem és befeküdtem az ágyba. Nagyon fáradt voltam; különben is már későre járt az idő, éjjeli tizenegy óra lehetett. Feleségem ülőhelyéről meg sem mozdult és körülbelül még egy óra hosszáig maradt fenn, majd eloltotta a gyertyát és ruhástul a fal mellett álló díványra heveredett le. Esküvőnk óta akkor először nem feküdt mellém... Ezt is nagyon jól tessék megjegyezni...

VI.

Borzalmas visszaemlékezés.

Most következik a borzalmas visszaemlékezés...

Én körülbelül reggel nyolc órakor ébredtem fel, amikor a szobában már majdnem egészen világos volt. Én hirtelen ébredtem fel, teljesen öntudatom birtokában voltam és szememet is felnyitottam. Feleségem az asztal mellett állt és kezében tartotta a forgópisztolyt, ő nem vette észre, hogy én felébredtem és nézelődöm. Egyszerre csak azt láttam, hogy feleségem felém kezdett közeledni forgópisztollyal a kezében. Én gyorsan lehúnytam szememet és mély alvást színleltem.

Feleségem közben odaért ágyamhoz és fölém hajolt. Én mindent hallottam; bár halotti csend állott be a szobában, de én ezt a csendet is hallottam. Hirtelen görcsszerű megmozdulás történt,... és én hirtelen, akaratom ellenére, visszatartóztatlanul felnyitottam szememet.

Feleségem éppen az arcomba, egyenesen a szemembe nézett, a forgópisztoly pedig közben már halántékom közelébe ért. Szemünk összetalálkozott. Egy pillanatra tovább azonban nem néztünk egymás szemébe, mert én szememet szándékosan és szinte erőszakosan újból lehunytam és abban a pillanatban lelkem minden erejével elhatároztam, hogy többé sem meg nem moccanok, sem szememet fel nem nyitom, akármilyen történik is velem.

Néha ugyanis megesik, hogy a legmélyebben alvó ember is szemét felveti, hogy egy pillanatra fejét is fölemeli és a szobában körülnéz, utána pedig a másik pillanatban fejét ismét vánkosára hajtja vissza és újból álomba merül, semmire nem gondolva, semmire nem emlékezve, teljesen úgy, mintha semmi sem történt volna. Mikor tehát én szememet egy pillanatra fölvettem, mikor az én szemem feleségem szemével egy pillanatra összetalálkozott, mikor a forgópisztolyt már halántékom közelében éreztem és mindezek ellenére a másik pillanatban szememet újból lecsuktam és meg sem moccantam, sőt a legmélyebb alvást színleltem, feleségem határozottan azt hihette, hogy én tényleg még alszom, hogy semmit sem láttam abból, amit mégis láttam; ezt annál inkább gondolhatta, mert szinte hihetetlennek tűnhetett fel neki, hogy szememet le tudtam és le mertem volna hunyni, ha tényleg láttam volna azt, amit láthattam. Nem hihette azt, hogy *olyan* helyzetben, amilyenben én akkor voltam, hogy olyan helyzetben valaki álmot tudjon színlelni.

Ez tényleg hihetetlen volt. Csakhogy feleségem a valóságot is tudhatta,... és abban a kritikus pillanatban ez a lehetőség nekem is eszembe jutott. Óh, a gondolatoknak, az érzelmeknek és az indulatoknak micsoda zuhanya és örvénye kerekedett fel ettől lelkemben pillanatra is rövidebb idő alatt! És ezt az emberi ész elektromossága művelte!... Ebben az esetben tehát (legalább is én úgy éreztem), ha feleségem tudta a valóságot, ha tudta, hogy én nem alszom, akkor halálrakészségemmel már is megsemmisítőleg legyőztem; ebben az esetben keze megremeghetett és a forgópisztolyt halántékomtól visszaránthatta. Előbbeni gyilkos elhatározása a váratlanul kerekedett új és rendkívüli benyomás hatása alatt meg is semmisülhetett. Azt mondják, hogy a szédítő mélység szinte ellenállhatatlanul húzza az embert lefelé, le a feneketlenségbe. Sok gyilkosság és öngyilkosság bizonyára csak azért történt meg, mivel a pisztoly már az illetők kezében volt. Ime, itt a negyvenöt fokos lejtő, alatta a feneketlen mélység: lehet itt le nem szédülni?! A pisztoly kakasa fel van húzva, lehet azt el nem sütni?!... De az a tudat, hogy én mindent láttam, hogy mindent tudok, hogy ennek ellenére nyugodtan és némán várom tőle a halált: mindez mégis visszaránthatta feleségemet a lejtőtől.

A halálos csend folytatódott és én hirtelen halántékomon, hajam közt, megéreztem a pisztoly hideg csövének érintését. Önök bizonyára azt kérdezik tőlem, vajjon én akkor tudtam-e még komolyan hinni és bízni a menekülésben? Erre a kérdésekre oly őszintén felelek, mintha az Isten színe előtt kellene rá felelnem: a megmeneküléshez semmi reményem sem volt, legfeljebb annyi, amennyi reményt egy *chance*-hoz lehet fűzni százzal szemben. De hát az Istenért, - kérdezik önök, - miért akartam én feleségem kezétől meghalni? Erre a kérdésekre én egy másik kérdéssel felelek: kellett-e már nekem az élet, mikor az általam istenített lény pisztolyt fogott rám? Ezenkívül abban a pillanatban egész lényemmel, lényem minden életerejével megsejtettem, megéreztem, hogy elkecseregett küzdelem fejlődött ki közöttünk, hogy rettenetes élet-halál harc támadt közte és köztem, a *gyáva* közt, akit az ezredből *gyávaság* miatt zártak ki a bajtársak. Én mindezt jól tudtam és ő is jól tudta ezt abban az esetben, ha ismerte a valóságot, ha jól tudta, hogy én akkor valójában nem aludtam, hanem az alvást csak színleltem.

Lehet különben, hogy mindebből semmi sem igaz; lehet, hogy nekem akkoriban mindebből semmi sem jutott eszembe, pedig mindennek mégis így kellett lennie; így kellett lennie még abban az esetben is, ha akkoriban nem is gondoltam rá; így kellett lennie azért, mert egész

hátralévő életemben mást sem tettem, mint folyton csak erre gondoltam, erre kellett gondolnom.

Önök azonban azt is kérdezhetik tőlem, hogy miért nem akadályoztam meg én feleségemnek ezt a gonosztettét? Óh, később én is ezerszer és ezerszer kérdeztem ezt magamtól, valahányszor erre a borzalmas pillanatra visszaemlékeztem és a visszaemlékezéstől szinte megborsódzott a hátam. Csakhogy akkoriban az én lelkemre komor kétségbeesés nehezedett: hisz akkoriban veszendőben voltam én magam, hogyan gondolhattam volna tehát más megmentésére? És honnét tudhatják önök azt, hogy nekem akkoriban egyáltalán volt-e kedvem más megmentésére csak gondolni is? Miképen lehessen azt most tudni, hogy én akkoriban tudtam-e egyáltalában gondolkodni és érezni?...

Akkor, abban a borzalmas helyzetben öntudatom rendkívül élénken működött, szinte pezsgett és forrt, a másodpercek szinte örült száguldozással kergették egymást, a halálosan dermesztő csend pedig tovább tartott. Feleségem még mindig fölém hajolt,... és én hirtelen szinte összerázkódtam a boldogító reménységtől! Gyorsan kinyitottam szememet. Feleségem már nem volt a szobában. Én kiugrottam az ágyból: tehát én győztem... feleségem pedig örökre le volt győzve!

Én kimentem a másik szobába, hogy megreggelizzem. Nálunk a teafőző készülék mindig az elülső szobában állt, és a teát mindig feleségem főzte és öntötte szét. Én szótlanul ültem az asztalhoz, feleségem pedig teát öntött poharamba. Körülbelül csak öt perc múlva kezdtem nézni feleségemet. Ijesztően sápadt volt, sokkal sápadtabb, mint tegnap este. Ő is rám nézett. És hirtelen... és hirtelen... mikor észrevette, hogy arcát fürkészőleg vizsgálom, sápadt ajka hirtelen bágyadt mosolyra nyílott, félénk szeme pedig kérdőleg csüngött rajtam. Feleségem, úgy látszik, még mindig kétségben volt és szememből szeretne volna kiolvasni a bizonyosságot. Mintha azt kérdezte volna: „Vajjon tudja-e férjem a dolgot, vagy nem tudja? Láttá-e az egészet, vagy nem látta?...”

Reggeli után bezártam a pénztárt, kimentem a piacra és vaságyat meg spanyolfalat vásároltam. Hazatérve, a vaságyat az első szobában állíttattam fel és a spanyolfallal mintegy elrekesztettem. Ezt az ágyat feleségem számára vettem és állíttattam fel, de neki erről egy szót sem szóltam. A vaságy láttára feleségem magyarázat nélkül is megértette, hogy „mindent láttam és mindent tudok”, hogy erre vonatkozólag többé semmiféle kétség fenn nem foroghat. Éjjelre a forgópisztolyt éppúgy az asztalon hagytam, mint azelőtt. Feleségem későn este lefeküdt az új ágyba: házasságunk ezzel felbomlott. „Feleségem le volt győzve, de bocsánatot még nem nyert.” Éjjel elkezdett félrebeszélni, reggelre pedig kitört rajta a láz. Hat hétig feküdt betegen.

MÁSODIK FEJEZET.

I.

Büszke álom.

Lukerja épp ebben a pillanatban kijelentette nekem, hogy nem akar nálam tovább maradni és azonnal távozik tőlem, mihelyt a nagyságos asszonyt eltemettük... Én már térdelve is imádkoztam körülbelül öt percig, pedig az volt a szándékom, hogy egy álló óráig imádkozom, csakhogy az imádság sehogyan sem akar sikerülni... Csak gondolkozom, gondolkozom, folyton csak gondolkozom. Gondolataim azonban olyan furcsák, mintha betegek lennének, fejem is rettenetesen fáj: hogyan lehessen így imádkoznom, hiszen imádságom is merő bűn

lenne... De a legkülönösebb az, hogy nem tudok aludni. Pedig a nagy, a nagyon nagy fájdalom és keserűség idején, az első, heves fájdalom-rohamok után az emberi szervezet alvás után kívánczik. Azt mondják, hogy a halálraítéltek az utolsó éjjel szinte szokatlanul mélyen tudnak aludni. Igen, ennek így is kell lennie, ezt az emberi természet kívánja így, mert hiszen az erőszakos halál elszenvetéséhez sok erőre van szükségük... Én is lefeküdtem a díványra, de elaludni a világért sem tudtam.

* * *

Hat hétig ápoltuk súlyos betegen fekvő feleségemet éjjel-nappal: én, Lukerja cselédünk és egy hivatásos ápolónő, kit én fogadtam fel a kórházból. A pénzt nem sajnáltam feleségemtől, sőt szinte szórni szerettem volna azt. Több orvost is hívtam hozzá, még Schrödert is, kinek egy látogatásáért tíz ezüst rubelt fizettem. Mikor feleségem eszméletre tért, akkor már ritkábban mentem be hozzá. De minek is beszélem el ezt olyan nagyon részletesen? Mikor végre annyira meggyógyult, hogy az ágyat is elhagyhatta, akkor aztán nesztelenül az én szobámba osont és szótlanul leült ahhoz az asztalkához, amelyet időközben én ugyancsak neki vásároltam...

Igen, az igaz, hogy mi mind a ketten, az ő betegsége után is, nagyon, de nagyon tudtunk hallgatni. Későbbben elkezdtünk ugyan beszélgetni is, de csak közönyös dolgokról. Én mindenestre szándékosan voltam szótalán, de észrevettem azt is, hogy feleségem is rendkívül örült, ha minél kevesebbet kellett beszélnie. Ezt részéről egészen természetesnek találtam. „Feleségem túlságosan is meg van rendülve, túlságosan is le van győzve”, - gondoltam én, - „időt kell neki engedni, hogy magához térjen, hogy magát összeszedje és újra beleszokjék a régi kerékvágásba.”... Így hallgattunk mind a ketten, én azonban lelkileg minden pillanatban, állandóan készültem a jövőre. Én azt hittem, hogy ő is ugyanezt teszi és szüntelenül azon voltam, hogy kifürkészem, vajjon feleségem mit gondolhat magában és mi a szándéka jövőnkre vonatkozólag?

Még azt akarom mondani, hogy bizonyára senki az egész világon nem is sejti, mennyit szenvedtem én feleségem betegsége alatt, főleg akkor, mikor mellette virrasztottam. Szenvedésemet még Lukerja elől is eltitkoltam. Nem tudtam sem elképzelni, sem elhinni, hogy feleségem meghalhasson anélkül, hogy mindenről pontos tudomást szerezhessen. Mikor azonban a válságon szerencsésen átesett és egészségét lassanként visszanyerte, hamarosan megnyugodtam én is, megnyugodtam tökéletesen. Erre még most is nagyon jól emlékszem. Sőt nemcsak megnyugodtam, hanem elhatároztam, hogy *jövőnket minél messzebbre kitolom*, hogy a jövőre vonatkozó döntést bizonytalan időre elhalasztom és egyelőre mindent a régiben hagyok meg. Akkortájt valóban valami különös, szokatlan, sőt furcsa dolog történt velem, másképp nem is tudnám nevezni: én győztem felségem fölött és ennek a győzelemnek tudata teljesen kielégített. Így mult el azután az egész tél. Óh, én annyira megelégedett voltam egész télen, mint azelőtt soha, de soha...

Látják, kérem: Az én életemben volt egy rettenetes külső csapás, amely mindez ideig, azaz feleségem katasztrófáig, minden áldott nap, minden órában, minden percben, minden pillanatban rettenetesen fojtogatott, nevezetesen: jó hírnevemnek és tekintélyemnek elvesztése az ezredből való kizárás következtében. Röviden: velem szemben zsarnoki igazságtalanságot és jogtalanságot követtek el. Az igaz, hogy katonatiszt-társaim engem nehézkes természetem és talán különös jellemem miatt nem szerettek, bár mégis gyakran megesik, hogy amit az egyik nagyra becsül, tisztel és szeret, ugyanazt egy másik lenézi, lemosolyogja és kigúnyolja...

Óh, engem sohasem szerettek, még az iskolában sem. Engem sehol, soha, senki sem szeretett. Engem még Lukerja cselédünk sem szenvedhetett. Az az ezredbeli eset is, ha alapjában az én népszerűtlenségemnek következménye is lehetett, de a véletlenség bélyegét is kétségtelenül

magán viselte. Mindezt én voltaképp csak azért mondom, mert nincs bántóbb és elviselhetlenebb dolog a föld kerekiségén, mintha valakinek merő véletlenségből kell elvesznie, véletlenségből, amely amiképen bekövetkezett, éppúgy teljesen el is maradhatott volna, mert hiszen a véletlenség a körülményeknek szerencsétlen összetalálkozása, és ezek a körülmények ártalmatlanul is elvonulhatnak az ember feje fölött ártatlan bárányszerű módjára.

Különben pedig az én szerencsétlen esetem a következő.

Színházban voltam és felvonásközben kimentem a büffébe. Egyszerre csak ugyanott megjelent A...v huszártiszt is, aki két másik huszártisztnek, az ő ezredéből valónak, meglehetősen hangosan, úgyhogy az összes jelenlévő katonatisztek és a civilközönség is hallhatta, szóval meglehetősen hangosan elkezdte mesélni, hogy Bezumcev, a mi ezredünkbeli való százados botrányt csapott a folyosón és hogy „valószínűleg részeg volt.” Ennyi volt az egész, mert erről a tárgyról ott a büffében nem volt többé szó. Különben is tévedés volt, mert Bezumcev százados nem volt részeg és nem csapott különösebb botrányt. A huszártisztek más beszéd tárgyra tértek át, és az egész így el is volt intézve.

Másnap azonban az eset híre elterjedt a mi ezredünkben is, ahol már úgy tudták és beszéltek, hogy a mi ezredünk tisztjei közül egyedül csak én voltam jelen a büffében, hogy A...v huszárhadnagyot nem vontam felelősségre, sőt még helyre sem igazítottam, mikor Bezumcev századosról illetlenül nyilatkozott. De hát milyen alapon és mi jogon vonhattam volna én a huszárhadnagyot felelősségre? Ha A...v haragudott valamiért Bezumcevre, az az ő kettőjük dolga volt. Miért kellett volna nekem ebbe beleavatkoznom? Volt ezredbeli tisztársaim azonban nem gondolkoztak így, hanem úgy találták, hogy az az eset nemcsak személyes ügy volt, hanem egyúttal az egész ezred ügye is. Az ő felfogásuk szerint az én akkori viselkedésem a büffében jelen volt más ezredbeli katonatisztekben és civilközönségben azt a gondolatot ébreszthette, hogy a mi ezredünkben olyan tiszt is van, akik tisztársaiknak és az ezrednek becsületbeli ügyei iránt nem valami nagyon érzékenyek. Ezt a felfogást én nem oszthattam. Az ezred tisztikara tudomásomra adta, hogy mulasztásomat még mindig, utólag is, jóvátehetem, ha A...vtól lovagias úton felvilágosítást kérek. Erre azonban én nem voltam hajlandó és mivel ingerült voltam, a tisztikar ajánlatát büszkén visszautasítottam. Egyúttal írásban is beadtam nyugdíjaztatási kérvényemet. Ez az egész história.

Külsőleg büszkén, de belsőleg összetörtén hagytam ott a katonai pályát: megtört akarattal és erőtlennel léptem át az élet forgatagába. Ugyanakkor más csapás is ért: moszkvai sógorom egész családi vagyonunkat elvesztette, és így odaveszett az én egész örökségem is. Így maradtam én egy kopejka nélkül az uccán. Igaz, átléphettem volna a civil szolgálatba, de ezt nem akartam: a fényes katonatiszti egyenruha után nem tudtam volna magamra venni hivatalnoki, mondjuk, vasúti uniformist. Ha már egyszer gyalázat ért, hát legyen gyalázat; ha szégyen, hát legyen szégyen; ha züllés, hát legyen züllés; minél nagyobb a szégyen, a gyalázat, a züllés, annál jobb. Íme, ezt választottam én. És következett három iszonyatos év, amelyeknek csak az emléke is hajmeresztő. Ekkor szerepelt életemben a hírhedt Vjazemszkij-féle éjjeli menedékhely is. Másfél évvel ezelőtt meghalt Moszkvában egy gazdag öregasszony, az én keresztanyám, és a többi közt nekem is háromezer ezüst rubelt hagyományozott végrendeletileg. Ekkor gondoltam egyet és eldöntöttem egész jövő sorsomat...

Elhatároztam, hogy zálogkölcson-üzletet nyitok, és nem törődöm többé az emberekkel. Először pénzt szerezni, azután hajlékot és új életet kezdeni távol a régi emlékektől: íme, ez volt az én tervem... Sötét multam és örökre tönkretett egyéni becsületem azonban folyton kínozott, életem minden órájában, minden percében. Közben meg is házasodtam. Hogy véletlenül nősültem-e meg, vagy nem, azt magam sem tudom. Mindenesetre azt hittem, hogy feleségemben élettársra jó baráttra teszek szert, mert legalább egy jó baráttra nagyon nagy

szükségem volt. De azt is jól tudtam, hogy kiszemelt élettársamat, hogy kiszemelt barátomat elő kell készítenem, meg kell nevelnem, meg kell hódítanom, sőt le kell győznöm. Mert hogyan is tudtam volna ennek az elfogult, tizenhat éves teremtésnek annyira bonyolult multamat hirtelen, előkészítés, megnevelés nélkül feltárni és megmagyarázni?

Például, miképpen tudtam volna a revolveres katasztrófának véletlen közbejötté nélkül neki megmagyarázni és őt meggyőzni arról, hogy én sem nem voltam és most sem vagyok gyáva, és hogy engem ezredemben, annak idején, igazságtalanul vádoltak gyávasággal? A katasztrófa azonban éppen a legjobbkor jött segítségemre. Mikor a feleségemtől halántékomnak neki-szegzett forgópisztolytól nem ijedtem meg, akkor a gyávasággal igazságtalanul megbélyegzett multamon bosszúltam meg magamat. És bár erről senki semmit sem tudott, de megtudta ezt ő, nekem pedig csak ez kellett, mert hiszen rám nézve ő volt a mindenség, ő volt álmaimnak és vágyaimnak egyetlen és minden reménysége! Ő volt kerek e világon az egyetlen emberi lény, akit magamnak szántam, másra nem volt szükségem, más nem is kellett volna nekem:... és íme, ő, éppen ő megtudott mindent, amit tudnia kellett, vagy legalább is megtudta azt, hogy nagy igazságtalanságot követett el, mikor ellenségeimhez akart csatlakozni...

Ez a gondolat, az én győzelmem gondolata, elragadott és megnyugtatót engem. Feleségem szemében már nem lehettem többé közönséges ember, legfeljebb talán még különc, de a történetek után már ez sem bántott, mert a különködés nem bűn, sőt ellenkezőleg, néha éppen a különc tetszik a nőknek. Egyszóval: mindezek alapján én szándékosan halogattam a döntést: ami történt, az bőven elég volt megnyugtatósomra és túlságosan is elegendő anyagot szolgáltatott képzelődésemhez, álmodozásomhoz, ábrándozásomhoz! És éppen abban rejlik a hitványság, hogy én álmodozó voltam és vagyok: én megelégedtem álmokképeimmel, ábrándjaimmal, feleségemről pedig azt hittem, hogy ő is *várni* fog és *várni* tud.

Így telt el az egész tél folytonos várakozásban, valaminek valamiféle várásában. Én nagyon szerettem feleségemet titokban megfigyelgetni, mikor kis asztala mellett ült. Ő ott vagy kézímunkázott, vagy fehérneműt varrogatott, esténként pedig könyvekből olvasgatott, melyeket az én szekrényemből szedegetett elő. Az ő részéről mindenesetre javamra szólt, hogy olvasnivalóját az én könyveimből válogatta össze. Egyedül úgyszólván sehová sohasem ment el. Beesteledés előtt, de étkezés után mindennap kivitem sétálni, hogy a levegőn mozgást végezhesen. Séta közben most már nem hallgattunk úgy és annyit, mint azelőtt. Én azon voltam, hogy ne tűnjünk fel úgy, mintha hallgatnánk, hanem úgy, mintha mindig beszélgetnénk. Feleségem is ugyanúgy tett, anélkül, hogy erre vonatkozólag megegyeztünk volna. Természetesen ezután is kerültünk minden fölösleges szót. Én ezt szándékosan tettem abból a célból, hogy *időt engedjek* neki a testi és lelki összeszedésre. Mindenesetre nagyon különös, hogy az egész tél folyamán egyetlenegyszer sem jutott eszembe azon gondolkodni, miért történt az, hogy én őt titokban állandóan figyeltem, míg ellenben ő ezt egyetlenegyszer sem tette meg! Bizonyára féltékenységének tulajdonítottam ezt. Azonkívül oly szelídnek, oly szendének és a betegségből kifolyólag oly elgyengültnek látszott. Mindebből kifolyólag nekem akkor az volt a felfogásom, hogy csak várnom, várnom kell, és feleségem „majd magától fog hozzám közeledni.”

Ez a gondolat szinte ellenállhatatlanul elbűvölt engem. Még valamit meg kell vallanom: olykor-olykor az is megesett, hogy bizonyos fokig magam izgattam fel magamat és gondolatban, lelkileg annyira jutottam, hogy feleségemet szinte gyűlöltem. Így tartott ez egy ideig. Ez a gyűlölet azonban sohasem tudott lelkemben igazán gyökeret verni és erőre kapni. Amúgy titokban magam is éreztem, hogy ez a gyűlölet inkább csak érzelmi játék. És noha én voltam az, aki házasságunkat felbontottam azzal, hogy feleségemnek külön ágyat vettem és azt spanyolfallal elkerítettem, de azért akkor sem, sohasem tekintettem őt igazán bűnösnek.

De nem azért nem tekintettem feleségemet bűnösnek, mintha félrelépését könnyedén vagy könnyelműen bíráltnak volna el, hanem azért, mert szándékosan úgy határoztam, hogy teljesen megbocsátok neki. A megbocsátásra már kezdettől fogva határoztam el magamat, már akkor, mielőtt a külön ágyat megvettem volna neki. Mindez részemről csak különködés volt és tisztán csak azért történt, mivel én erkölcsileg nagyon szigorú vagyok. Feleségemet én nem tartottam bűnösnek, hanem ellenkezőleg legyőzöttnak, megalázottnak, összetaposottnak annyira, hogy néha egészen megsajnáltam, bár másrészt határozottan gyönyörködtem legyőzetésének gondolatában. Egyenlőtlenségünknek ez a gondolata nekem nagyon tetszett...

Azon a télen én szándékosan többször gyakoroltam jótékonyságot. Két adósomnak elengedtem adósságát, egy szegény asszonynak pedig zálog nélkül adtam pénzt. Feleségemnek minderről egy szót sem szóltam és nem is kívántam, hogy erről tudomást szerezzen. Az a szegény asszony azonban magától jött el hálálkodni és meghatottságában majdhogya térdre nem hullott előttem. Feleségem tehát mégis megtudta és ha jól láttam, őszintén örült is neki.

Közben kitavaszkodott, már április közepe felé járt az idő, leszedtük a külső, téli ablakokat és a nap marékszámra szórta lakásunkba vakító és meleg sugarait. A hályog azonban még mindig szememen volt és vakká tett. Végzetes, rettenetes hályog volt az! Azonban hogy, hogy nem, a hályog szememről hirtelen leesett és én váratlanul mindent megláttam és mindent megértettem. Véletlenségből történt-e ez, vagy pedig akkor érkezett-e el a végzettől megállapított időpont, vagy valami megvilágosító fénysugár hatolt-e be eltompult agyamba és gondolkodásra ösztönzött és földerítette az igazságot? Nem! Nem a sors avatkozott itt bele, a véletlennek sem volt hozzá köze, nem is sejtésből vagy gondolkodásból eredt az egész, hanem egy erecske az agyamban, egy kihaltnak látszó erecske mozdult meg, elevenedett meg és megvilágította eltompult lelkemet és ördögi kevélységemet. Mikor ez az erecske agyamban megmozdult, én székemről szinte felugrottam. Nagyon hirtelen és nagyon váratlanul történt az egész. Estefelé, délután öt órakor történt...

II.

A hályog hirtelen leesett.

Pár szóval az előzményekről is meg kell emlékezni. Már egy hónappal ezelőtt valami különös elgondolkodást vettem észre feleségemen; ez már nem volt közönséges hallgatagság, hanem határozottan elgondolkodás. Ezt is úgy hirtelen vettem észre. Feleségem akkoriban kézimunkával volt elfoglalva, egészen elmerült a munkába, fejét lehajtotta és nem látta, hogy én figyelem. Nekem akkor valahogyan hirtelen tűnt fel, hogy feleségem annyira megsoványodott, annyira összeesett; hogy arca annyira elhalványodott, hogy ajka szinte megfihéredett: mindez és azonfölül elgondolkodottsága engem hirtelen, egészen és módfölött meglepett, megijesztett, megrendített. Már azelőtt is hallottam, amint időről-időre, de főleg éjjelenként, gyöngén, de szárazon fel-felköhögött. Én azonnal fölkerekedtem, Schröder doktorhoz mentem és magunkhoz hívtam anélkül, hogy feleségemnek erről szóltam volna.

Schröder másnap jött el. Feleségem ezen nagyon meglepődött és hol Schröderre, hol pedig rám nézett.

- De hát hiszen én teljesen egészséges vagyok - jegyezte meg feleségem és határozatlanul elmosolyodott.

Schröder nem valami alaposan vizsgálta meg feleségemet (ezek az orvosok néha rendkívül hanyagok tudnak lenni) és a másik szobában csak annyit mondott nekem, hogy feleségemnek

mostani baja tulajdonképpen a betegségből visszamaradt utóbaj, hogy tanácsos lenne vele a tavasz folyamán valahová a tenger mellékre menni, vagy ha ez nehézségekbe ütköznék, akkor legalább falura kellene elvinni. Szóval végeredményben az orvos tulajdonképpen semmit sem mondott. Mikor Schröder eltávozott, feleségem szinte ijesztő komolysággal nézett rám és még egyszer elismételte:

- Én teljesen, de teljesen egészséges vagyok.

Alighogy ezt kimondta, hirtelen elpirult, szemmeláthatólag a szégyenkezéstől. Szemmeláthatólag szégyenkezés fogta el feleségemet. Óh, most utólag már értem: ő akkor azért szégyenkezett, hogy én még mindig *az ő férje* voltam; szégyenkezett azért, hogy úgy törődtem vele, úgy gondoskodtam róla, mintha még mindig az ő férje lettem volna. Akkor azonban én még nem értettem a dolgot és azt hittem, hogy megalázottságában pirult el. (A hályog!)

De aztán később, egy hónap múlva, délután öt órakor, áprilisban; szép, derült, napsütéses délutánon pénztáramban ültem és számadást csináltam. Egyszerre csak hallottam, hogy feleségem, a mi közös szobánkban, kis asztala mellett üldögélve és kézimunkáján dolgozgatva, halkan-halkan... dalolni kezdett. Ez a dalolás annyira váratlanul jött és engem annyira megrendített, hogy még most sem értem az egészet, még most sem tudom, miért. Mindaddig én úgyszólván alig-alig hallottam feleségemet dalolni, talán csak a mézeshetek legelején, mikor még megvolt az enyelgés lehetősége, mikor még a forgópisztolyból célba lőttünk. Akkoriban feleségem hangja még elég erős, elég csengő, nem iskolázott ugyan, de mégis rendkívül kellemes és tiszta, egészséges hang volt. Most azonban feleségem dalolása oly gyöngye, de olyan nagyon gyöngye volt, nem azért, mintha maga a dal lett volna szomorú, mélabús (valami románc volt), hanem a dalolás azért volt annyira erőtlenséges, mert feleségem hangja úgy hangzott, mintha eltörött, mintha megrepedt volna, mintha az a hang sehogy sem tudta volna magát összeszedni, mintha az egész dalolás is, az énekelt dallal együtt, beteg lett volna. Feleségem csak félig hangosan dalolgatott, hangocskája hirtelen megszakadt,... szégyén, gyöngye kis hangocskája, oly szomorúan szakadt meg, hogy meg lehetett volna siratni;... igen hangocskája megszakadt, mert köhögés, száraz köhögés vett erőt rajta... Mikor kiköhögte magát, újból elkezdett énekelni, halkan, nagyon halkan, olyan halkan, hogy alig lehetett hallani...

Nagy felindulásom miatt talán ki is fognak nevetni, pedig annyira felindult, annyira izgatott voltam, hogy talán soha senki sem fogja megérteni az én akkori helyzetemet! Felindulásom és izgatottságom nem onnét eredt, mintha feleségemet akkor megsajnáltam volna. Nem a szájalom izgatott fel, hanem egészen más valami. Kezdetben, legalább is az első percekben valamiféle érthetlenség lepott meg hirtelen; valami érthetlenséges és rettenetes, különös, különös és beteges, beteges és kínzó, kínzó és misztikus ámulat rohant meg, szinte megrendülve elámultam: „Feleségem az én jelenlétemben énekel? Feleségem tehát egészen *megfeledkezett rólam, elfelejtett engem?*”

Egész valómban megrendülve ültem helyemen, majd hirtelen felugrottam, megragadtam kalapomat és kifelé indultam, nem is igen gondolva arra, hogy voltaképpen mit is csinállok. Legalább is nem tudtam, miért és hová megyek. Lukerja fölsegítette kabátomat.

- Feleségem énekel? - kérdeztem Lukerjától önkénytelenül. Lukerja nem értette meg kérdésemet és értelmetlenül bámult reám. Különben magam is éreztem, hogy érthetlenséges voltam.

- Feleségem most először énekel?

- Nem először; ha nem tetszik itthon lenni, akkor néha szokott énekelni, - válaszolta Lukerja.

Még most is jól emlékszem mindenre. Lementem a lépcsőn, kiléptem az uccára és elindultam, amerre lábam éppen vitt. Elmentem az ucca legközelebbi sarkáig, ott megálltam és elkezdtem bámulni. Az emberek jöttek-mentek, belém botlottak, meg-meglökdöstek, de én az egészből semmit sem éreztem, semmit sem vettem észre. Bérkocsit szólítottam elő, belevetettem magamat a kocsiba és elhajtattam a Rendőr-hídig. Hogy miért oda és addig, magam sem tudom. Ott a kocsit hirtelen megállíttattam, a kocsiból kiugrottam és a kocsisnak ezüst húszkopejkást adtam:

- Nesze, ezt adom nyugalmad megzavarásáért, - mondtam én és értelmetlenül rámosolyogtam a kocsisra; szívemben azonban valamiféle elragadtatás, lelkesültség támadt hirtelen.

Szapura léptekkel hazafelé indultam. Az a halk, repedt, szakadozó, szegényes énekhang hirtelen újból fölcsendült lelkemben. Ettől az énekhangtól szinte elállt szívverésem. Leesett szememről a hályog, leesett! Ha feleségem már az én jelenlétemben is mert énekelni, akkor már meg is feledkezett rólam, akkor már el is felejtett engem. Ezt most már megértettem, ezt most már tudtam. Ez most már világos volt, világos és rettenetes! Ezt érezte meg szegény szívem. És mégis elragadtatás, lelkesültség árasztotta el szívemet és elnyomta az aggodalmat, a rettegést.

Óh, micsoda iróniája a sorsnak! Ezen az egész télen át az én lelkemben ezen a lelkesültségen, ezen az elragadtatáson kívül semmi más nem volt, nem lehetett, de, de hát... hol voltam én ugyanezen idő alatt? Volt nekem egyáltalában lelkem ezen idő alatt?... Gyorsan rohantam fel a lépcsőn, de nem tudom, hogy bátortalanul vagy másképpen léptem-e be lakásunkba. Csak arra emlékszem, hogy az egész padló mintha hullámozott volna alattam, és én mintha valami hullámozó vízben úsztam volna. Mikor a szobába léptem, ő még mindig előbbi helyén ült, varrogatott, fejét lehajtotta, de már nem énekelt. Beléptemkor futólagosan és közönyösen rám tekintett, mert nem is tekintet, nem is nézés volt az, hanem csak mozdulat, még pedig közönséges és közönyös mozdulat, mint amilyent végezni szokás olyankor, ha valaki a szobába lép.

Én egyenesen feleségemhez mentem és az egyik székre melléje, szorosan melléje ültem olyformán, mintha megzavarodtam volna. Ő hirtelen rám tekintett úgy, mintha megijedt volna tőlem. Én megragadtam kezét, de nem emlékszem rá, mit mondtam neki, illetőleg hogy mit akartam neki mondani, mert akkor még beszélni sem tudtam rendesen. Hangom el-elakadt és nem akart engedelmeskedni. Azt sem tudtam, hogy voltaképpen mit is akartam neki mondani vagy mit is kellett volna neki mondanom, csak lihegtem, mint akinek el-elakad a lélekzete.

- Beszéljessünk,... kérlek,... tudod,... mondj valamit! - nyögtem ki én hebegve valami ostobaságot... De lehetett-e akkor szó okosságról?

Feleségem ismét összereszt, rémülten hátrahajolt és mereven rám bámult; „hirtelen azonban *szigorú csodálkozás* sugárzott ki szeméből. Igen, csodálkozás, még pedig *szigorú csodálkozás*! Nagy szemeket meresztett rám. Ez a szigorúság, ez a szigorú csodálkozás összetört, szétzúzott engem... „Te tehát még szeretetet, talán még szerelmet is vársz tőlem?” - hangzott ki a kérdés feleségem csodálkozásából, bár ő maga egy szót sem szólt. Én azonban mindezt kiolvastam csodálkozó szeméből. Én egész testemben összerázkódtam és feleségem lábához omlottam. Igen, én feleségem lábához borultam. Ő hirtelen felugrott, én azonban mindkét kezét óriási erővel megragadtam és nem eresztettem el.

És akkor én tisztában voltam kétségbeesésemmel, teljesen tisztában voltam vele! De, tessék elhinni, hogy az elragadtatás, a lelkesültség is annyira, oly féktelenül forrt, szinte tombolt szívemben, hogy azt hittem, azonnal belehalok. Elragadtatásomban és boldogságomban összecsókkoltam feleségem lábát. Igen, boldogságomban, határtalan és végtelen boldogságomban

csókoltam össze feleségem lábát,... és mindezt reménytelen kétségbeesésem teljes tudatában tettem! Közben sírtam is, hebegtem is egyet-mást, mert rendesen beszélni sem tudtam. Feleségem rémületét és csodálkozását hirtelen valami aggódó gondolat nyomta el, valami félelmetes kérdés váltotta fel és ebből kifolyólag furcsán, szinte vadul nézett rám. Feleségem ugyanis azon erőlködött, hogy a reá nézve lehetetlen helyzetet minél gyorsabban megértse és belőle minél gyorsabban szabadulhasson; mivel azonban gyorsan megérteni nem tudta és mivel nem tudta, mitévő legyen: tehát elmosolyodott...

Feleségem ugyanis borzasztóan szégyelte magát, hogy én az ő lábait csókolgatom, éppen azért folyton vissza-visszahúzza, de én ezért nem jöttem zavarba, hanem összecsókoltam a padlót ottan, ahol az ő lába állott. Mikor feleségem ezt észrevette, szégyenletében nevetni kezdett (bizonyára önök is tudják azt, hogy az emberek szégyenletükben is szoktak nevetni). Utána a hisztéria tört ki rajta, én ezt jól láttam, keze elkezdett remegni, mindevvel azonban én nem törődtem, hanem folyton csak a magamét mormoltam, azt, hogy én őt szeretem, hogy nem mozdulok a padlóról,... „engedd, hadd csókoljam meg ruhád szegélyét,... hogy életem végéig imádhassalak...” Semmi mást nem tudok, semmi másra nem emlékszem,... csak arra, hogy feleségem hirtelen felzokogott és megremegett; hatalmas idegroham tört ki rajta. Nagyon megrémíthettem...

És aztán átvittem feleségemet a másik szobába és ágyba fektettem. Mikor az idegroham elmúlt, feleségem felült az ágyban, rettenetesen meg volt törve, megragadta kezemet és arra kért, hogy csillapodjam le, hogy nyugodjam meg: „Ugyan hagyjon fel az ilyesmivel, ne gyötörje magát, nyugodjék meg!”... És ismét sírásra fakadt. Aznap este egy pillanatra sem tángítottam mellőle. Folyton arról beszéltem neki, hogy *Boulogne-sur-Mer*-be viszem, hogy ott tengeri fürdőket vehessen, és pedig most hamarosan, már két hét múlva, még pedig azért, mivel olyan rekedt, szinte repedt énekhangocskája van, amint éppen az imént hallottam; hogy becsukom zálogüzletemet, hogy eladom azt Dobronravovnak, hogy minden újból, elülről kezdődik, de a legfontosabb az, hogy Boulogne-ba, minél előbb Boulogne-ba kell mennünk!

Feleségem csak hallgatta ezt; hallgatta és megijedt; megijedt és félt; nagyon félt, mindig jobban félt. Rám nézve azonban nem ez volt a fontos, hanem az, hogy ismét feleségem lába elé szerettem volna borulni; nagyon, szinte ellenállhatatlanul szerettem volna eléje borulni és csókolni, csókolni lábát, vagy legalább lába nyomát; csókolni a földet, ahol lába állott és hódolni neki és imádni őt és... „semmi, de semmi mást nem kérek tőled”, - ismételtem én úgyszólván percenként, - „ne is válaszolj nekem, ne is szólj hozzám, ne is végy engem észre, csak azt engedd meg, hogy valamelyik sarokból észrevétlenül nézhesselek, bámulhassalak; szívesen leszek a te rabszolgád, szívesen leszek akár a te kutyád is...” Feleségem sírt.

- *Én pedig azt hittem, hogy ön úgy fog hagyni*, - tört ki feleségemből hirtelen, önkénytelenül, akarata ellenére; annyira önkénytelenül, hogy valószínűleg ő észre sem vette, mit mondott és miképpen mondta. Pedig azon az estén ez volt a legfontosabb, a leglényegesebb, a legvégzetesebb és a legérthetőbb mondás, amely éles törként járta át szívemet! Ez a mondás mindent megvilágított, mindent érthetővé tett, mindent megmagyarázott, mert addig a mondásig még mindig reméltem, bíztam és hittem megingathatatlanul, szilárdan és rettenetesen boldog voltam, mert hiszen feleségem velem volt, állandóan láthattam. Óh, azon az estén feleségemet én borzasztóan kifárasztottam és ezt tudtam is, csak hogy azt hittem, hogy majd mindent jóvá is tehetek. Végül, már késő éjjel feleségem egészen kimerült. Én rábeszéltem, hogy aludjék el, és ő abban a pillanatban el is aludt, elaludt mélységesen.

A történetek után el voltam rá készülve, hogy feleségem félre fog beszélni, félre is beszélt, de csak keveset. Egész éjjel, úgyszólván, minden percben fölkeltem és hálópapucsban, lábújj-hegyen, nesztelenül odalopóztam feleségemhez, hogy el-elnézegessem. Szinte tördeltem

kezemet, mikor ezt a beteges, ezt a gyöngé teremtést azon a nyomorúságos fekvőhelyen, abban a vaságyban láttam, melyet annak idején három ezüst rubelért vettem neki. Letérdeltem eléje, de alvás közben nem mertem (az ő engedélye nélkül) még lábát sem megcsókolni. El- elkezdtem imádkozni a jóságos Úristenhez, de sokáig imádkozni sem tudtam, hanem hamarosan talpra ugrottam. Lukerja cselédünk csodálkozva figyelt engem és a konyhából minduntalan be-beosont szobánkba. Én kimentem hozzá és meghagytam neki, hogy feküdjék le, mert holnap majd „egészen másképp” lesz minden.

És ebben én vakon, esztelenül, félelmetesen bíztam. Óh, mert az az elragadtatás, az a lelkesültség magával ragadott! Csak a másnapra vártam, csak az után vágyakoztam. És ami a fő, semmiféle bajtól, semmiféle szerencsétlenségtől nem féltem, bár a szimptomákat láttam. Józan eszem még mindig nem tért vissza egészen, noha szememről a hályog leesett; józan gondolkodásom sokáig, nagyon sokáig, egészen a mai napig, óh, egészen a mai végzetes napig nem tért vissza! De hát hogyan is térhetett volna vissza józan eszem mindaddig, míg feleségem élt, amíg szemem előtt volt, és amíg én előtte voltam...

„Mikor feleségem holnap felébred, majd mindent elmondok neki, és akkor majd tisztában lesz mindennel, akkor majd mindent be fog látni”... Ez volt akkor az én felfogásom; egyszerűnek és világosnak látszott az egész, meg voltam vele elégedve, el voltam tőle ragadtatva! Nekem akkoriban a Boulogne-ba való utazás látszott legfontosabbnak. Hogy miért, miért nem, de Boulogne volt akkor az én szememben az a hely, ahol minden rejtély, minden válság meg fog oldódni. Boulogne-ban fog minden rendbejönni... „Boulogne-ba, Boulogne-ba, csak Boulogne-ba!”... És szinte esztelenül vártam a reggelt...

III.

Nagyon is megérték mindent.

Mindössze csak néhány nappal ezelőtt, csak öt nappal, mindössze csak öt nappal ezelőtt, csak az elmúlt kedden történt! Nem, nem,... csak még egy rövidke ideig, csak még egy csöppnyit várt volna feleségem, és,... és én minden homályt eloszlattam volna!... Feleségem talán nem nyugodott meg? Hisz másnap már mosolyogva figyelt beszédemre, bár zavarodottságomat okvetetlenül észre kellett vennie, és bár ő is zavarban volt... És az a fő, hogy az az egész idő, mind az öt nap, számára zavarban vagy szégyenkezésben telt el. Ezenkívül félt is, nagyon félt. Én nem vitatkozom, nem fogok ész nélkül ellenmondani és megvallom őszintén, hogy félelem, rettegés volt ez feleségem részéről. De hát hogy is ne kellett volna félnie, rettegnie? Hiszen már egészen idegenekké lettünk egymásnak, már teljesen elszoktunk egymástól, és minderre aztán hirtelen, váratlanul az a... Én azonban nem törődtem feleségem félelmével, rettegésével; én csak a fel-feltűnedező jövőre gondoltam!... Igaz, kétségtelenül igaz, hogy én hibát követtem el. Sőt, lehet, hogy nem is egyet, hanem sok hibát...

Alighogy másnap felébredtünk (szerdai nap volt), én már mindjárt korán reggel hibát követtem el: feleségemet azonnal barátnőmmé kényszerítettem. Elhamarkodtam a dolgot, nagyon is elhamarkodtam, de hát a gyónásra szükség volt, elkerülhetetlen szükség; sőt az nem is gyónás volt, hanem a gyónásnál is több! Feleségem előtt még azt sem titkoltam, amit egész életemben még magam előtt is eltitkolni igyekeztem. Egészen nyíltan kijelentettem neki, hogy irántam való szeretetéről és szerelméről egész télen, tehát házassági érintkezésünk szünetelése idején is, erősen meg voltam győződve. Megvallottam neki, hogy zálogkölcön-üzletem voltaképpen akaratom és eszem csődjének kifolyása, az én legegységesebb eszmém a magam sanyargatására és megkínzására...

Megvallottam feleségemnek azt is, hogy ott, abban a színházi büffében csakugyan gyáva voltam, még pedig jellememből kifolyólag, kislelkűségem következtében: meglepett és lesújtott a helyzet, a környezet; lesújtott a büffé, lesújtott az a gondolat: „...hogyan fogok én ebben a párbajügyben eljárni, nem fogok-e nevetségessé válni...” Nem a párbajtól ijedtem meg, hanem attól, hogy a párbajügyből valami nagy ostobaság fog kikerekedni... Később azonban ezt már nem akartam beismerni még magamban sem, hanem megkínóztam miatta magamat és másokat, mindenkit, még őt is, sőt tulajdonképpen őt csak azért vettem feleségül, hogy emiatt megkínózhassam. Általában olyformán beszéltem, mintha nagy lázam lett volna. Feleségem meg is ragadta kezemet és arra kért, hogy a beszédet hagyjam abba: „Ön nagyon is túloz,... ön csak gyötri magát”... És újból előtörték könnyei, és majdhogy erőt nem vettek rajta idegrohamai. Utána pedig szinte könyörgött, hogy ezekről a dolgokról többé ne beszéljek, sőt még csak ne is említsem őket.

Feleségem kérésére azonban én nem hallgattam, vagy legfeljebb csak részben hallgattam rá: én a tavaszra és Boulogne-ra gondoltam! Ott süt a nap, ott fog felragyogni a mi új napunk is, csak erről beszéltem! Becsuktam a zálogpénztárt, az elzálogosított tárgyakat pedig Dobronavovnak engedtem át. Hirtelen azt a gondolatot is fölvettem feleségem előtt, hogy pénzünket osszuk szét a szegények közt annak az első háromezer ezüst rubelnek kivételével, amit keresztanyámtól örököltem, ezen a pénzen menjünk Boulogne-ba és, ha visszatértünk, kezdjünk új, munkás életet. Ez azonban abbamaradt, mert feleségem mindegyikre semmit sem szólt, hanem... csak mosolygott. Én azt hiszem, hogy inkább csak gyöngédségből mosolygott, hogy engem el ne keserítsen. Én azonban azt is észrevettem, hogy feleségemnek terhére vagyok; ne tessék engem annyira ostobának és önzőnek gondolni, hogy ezt sem vettem volna észre. Mindent észrevettem én az utolsó hajszálig; mindent láttam és tudtam mindenkinél jobban; teljesen tisztában voltam az én egész kétségbeejtő helyzetemmel!

Én mindig csak magamról és róla beszéltem, de Lukerjáról is. Azt is elmondtam neki, hogy sirtam... Óh, én azért a beszéd tárgyán is változtattam, sőt arra is volt gondom, hogy bizonyos dolgokról még csak meg se emlékezzem. Feleségem közben-közben, egyszer-kétszer fel is élénkült. Erre még emlékszem, nagyon jól emlékszem! Miért mondják tehát önök azt, hogy mindig csak néztem, de semmit sem láttam? És ha *az az egy* közbe nem jött volna, minden jóra fordult volna, minden újraéledt volna.

Hiszen feleségem még azt is elmesélte, mikor az olvasmányok kerültek szóba, azaz mikor arról volt szó, hogy mit olvasott a tél folyamán, tehát még csak három nappal ezelőtt feleségem nevetve mesélte el nekem a granadai érsekkel való jelenetet a Gil-Blasból. És nevetett hozzá, még pedig kedvesen, gyermekesen, éppen úgy, mint menyasszony korában (egy pillanatig, csak egy pillanatig!). Mennyire örültem én akkor! A granadai érsekre vonatkozó ügy engem különben valósággal lesújtott: feleségemnek tehát a tél folyamán mégis csak kellett annyi lelki nyugalommal és boldogsággal bírnia, hogy azon a *chef-d'oeuvre*-on nevetni tudott. Ennélfogva helyzetébe már kezdett belenyugodni, már kezdte hinni, hogy *így* hagyom őt... „Én azt hittem, hogy ön engem *így* hagy”, - ezt mondotta akkor önkénytelenül azon a bizonyos keddi napon! Óh, micsoda gondolkodás, tízéves leánynak gondolkodása! És hitte, komolyan hitte azt, hogy én őt egyszerűen *így* hagyom: ő a saját asztalánál, én tőle külön az én asztalomnál és hogy *így* lesz ez hatvan évig. Csakhogy hirtelen életre támadtam én, a férfi, akinek szerelem is kell! Óh, mennyire értelmetlen, mennyire vak voltam én akkor!

Hiba volt tőlem az is, hogy én feleségemre elragadtatással tekintettem fel, elragadtatással bántam vele; uralkodnom kellett volna magamon, mert az elragadtatás megrémítette őt. De hiszen erőt vettem magamon, megfegyelmeztem magamat, mert már nem csókoltam többé feleségem lábát. Egyetlen egyszer sem nyilvánítottam azt, hogy... hogy... no igen... hogy férfi

vagyok... Ilyesmi eszembe sem jutott, mert én csak hódoltam, csak esengtem! De hát hallgatom sem lehetett egészen, lehetetlen volt egyáltalában semmit sem szólanom! Én hirtelen kijelentettem, hogy az ő beszédje engem elbájolt, hogy én őt magamnál összehasonlíthatatlanul, de összehasonlíthatatlanul képzetebbnak és fejlettebbnek tartom. Ő erre módfelett elpirult, zavarba jött és azt mondta, hogy én túlzok.

És ekkor én csupa ostobaságból, tisztán csak fegyelmezetlenségből, kifecsegettem neki, hogy mennyire el voltam én bűvölve akkor az ő találkáján, mikor ott az ajtó mögött hallgatóztam és hallottam az ő párviadalát azzal a lumpplal, az ártatlanság párviadalát a barommal és mennyire gyönyörködtem okosságában, eszességében, éleselméjűségében, szellemességében, amely gyermekded lelkéből szinte sziporkázva-szikrázva csakúgy áramlott. Ekkor feleségem egész testében összerázkódott, dadogva azt mondotta, hogy én túlzok, elkomorult arcát tenyerébe rejtette és felzokogott... Ekkor én újból elvesztettem önuralmam: ismét eléje borultam, ismét összecsókoltam lábát, amitől feleségem ismét idegrohamot kapott, éppen úgy, mint kedden. Mindez tulajdonképpen, tegnap este történt, másnap reggel pedig...

Másnap reggel?!... Óh, mennyire ostoba is vagyok én!... Hiszen ez a reggel ma volt, ma, nem régen, éppen csak az imént!

Kérem, méltóztassanak idefigyelni, jól idefigyelni, hogy mindent alaposan megérthessenek: mikor ugyanis feleségem és én, a tegnap esti idegroham után ma reggel a teánál összehallgoltunk, akkor feleségem nyugalma engem szinte lesújtott, így volt ez kérem, így! Pedig én éjjel, egész éjjel a tegnap esti jelenet következményeitől szinte remegtem. Teázás közben feleségem helyéről hirtelen fölemelkedett, hozzám lépett, megállt előttem, kezét összekulcsolta (csak az imént, csak az imént!) és elkezdett beszélni, beszélni, hogy ő... bűnös nő, hogy ő ezt tudja, hogy bűne őt egész télen kínozza, most is kínozza... hogy nagyon meg tudja érteni és értékelni az én nagylelkűségemet... „én ezentúl hűséges felesége leszek, én önt ezentúl becsülni fogom...”

Ekkor én helyemről felugrottam és feleségemet örülként átöleltem! Erősen magamhoz szorítottam és csókoltam, ahol értem! Összecsókoltam arcát, ajkát oly hevesen, mint az a férj szokta, aki feleségétől hosszabb ideig volt távol. Dehát miért is távoztam el mellőle, miért, ha csak két órára is... amiatt a külföldi útlevél miatt... Óh, édes jó Istenem! Csak legalább öt perccel, csak öt perccel tértem volna vissza előbb!... És az az óriási embertömeg ott a mi házunk kapuja előtt és mindenkinek szeme rám szegeződik... óh, jóságos Úristen!

Lukerja azt mondotta (óh, én most Lukerját semmi szín alatt el nem ereszttem, mert ő mindenről tud, egész télen feleségem mellett volt, ő majd mindent el fog nekem mondani), tehát Lukerja azt mondotta, hogy ő az én hazatérésem előtt, körülbelül húsz perccel a mi közös szobánkba feleségemhez ment, hogy valamit, most már nem tudom mit, megkérdezzen tőle és akkor látta, hogy a szentkép (az a Szűz Mária-kép) a kis asztalra volt állítva és hogy a nagyságos asszony úgy állt ott előtte, mintha éppen az imént csak imádkozott volna hozzá.

- Mi történt a nagyságos asszonnyal?

- Semmi, Lukerja, menj csak a dolgodra!... Azaz várj csak, Lukerja! - mondotta feleségem, odament a cselédhez és megcsókolta.

- Boldog most a nagyságos asszony? - kérdezte Lukerja.

- Boldog vagyok, Lukerja.

- Már régen kellett volna, nagyságos asszonyom, az úrnak bocsánatot kérnie... Hála Istennek, hogy kibékültek.

- Jól van, Lukerja, jól van, menj csak szépen a dolgodra, - mondotta a nagyságos asszony és olyan különösen, olyan furcsán mosolyodott el.

Feleségem akkor olyan különösen, olyan furcsán mosolyodott el, hogy Lukerja tíz perc múlva tanácsosnak látta, hogy asszonyához újból benézzen.

- Mikor a szobába léptem, - beszélte tovább Lukerja, - láttam, hogy a nagyságos asszony a fal mellett az ablak közelében állt, karját a falhoz támasztotta, fejét pedig kezéhez szorította és erősen gondolkodott. Ebben a helyzetben oly mélyen elgondolkozott, hogy észre sem vette, mikor én a szomszédszobába benyitottam és őt onnét figyeltem. Láttam, hogy a nagyságos asszony szinte mozdulatlanul állt ottan, erősen gondolkodott, el-elmosolyodott, állt, gondolkodott és újból el-elmosolyodott. Én megegyeszer ránéztem, csendesen megfordultam, zajtalanul kimentem a szobából és a látottakon töprengeni kezdtem... Egyszerre csak hallottam, hogy a szobában kinyílt az ablak... Azonnal visszamentem a szobába és mondtam, hogy „hűvös van odakint, nagyságos asszony, tessék vigyázni, mert meghűl!...” Hát amint odanéztem, rögtön láttam, hogy a nagyságos asszony az ablakba lépett, hogy a nyitott ablakban kiegyenesedett, nekem háttal fordult és két kezében ott szorongatta a szentképet. Szívem szinte elhalt és rákiáltottam: „Nagyságos asszony! Nagyságos asszony!”... Ő ezt meg is hallotta, olyanféle mozdulatot tett, mintha felém akart volna fordulni, de nem fordult felém, hanem az üres levegőbe lépett, a szentképet keblére szorította és levetette magát az ablakból az uccára!”

Ezt beszélte el Lukerja. Én csak arra emlékszem, hogy mikor a ház kapuja elé értem, hogy feleségem teste még meleg volt. De ami a fő, az összecsendült emberek mind engem bámultak. Mikor közéjük értem, mindannyian össze-visszakiabáltak, majd engem meglátva, hirtelen elhallgattak és hirtelen utat nyitottak nekem, feleségem pedig... ott terült el a földön, a szentképet kebléhez szorítva. Arra már csak nagyon homályosan emlékszem, hogy közel mentem hozzá és hosszasan néztem rá. Közben az összecsendült emberek hozzám tódultak és mindannyian beszéltek hozzám valamit. Lukerja is ott volt, de én nem láttam. Lukerja azt állítja, hogy akkor ottan beszélt is velem. Én csak arra a mesterember-féle polgártársra emlékszem, aki folyton azt kiáltotta fülembe, hogy „feleségem szájából csak maroknyi vér buggyant ki, csak maroknyi, csak maroknyi vér!”... És ezt a vért ott a kövön meg is mutatta nekem. Én, úgy látszik, egyik újjammal belenyúltam abba a vérbe, bevéreztem vele újjamat és el-elnéztem ott az újjamon azt a vért (erre emlékszem), de a mesterember-féle polgártárs folyton csak a magátét hajtogatta: „maroknyi vér, maroknyi vér!...”

- Mit, hogy maroknyi vér? - ordítottam volna el magamat, állítólag, torkomszakadtából és, állítólag, fölemeltem volna kezemet és rátámadtam volna arra a mesteremberfélére...

Óh, iszonyat, óh, borzalom, óh, irtózat! Félreértés! Örültség! Hihetetlen! Lehetetlenség!...

IV.

Mindössze csak öt perccel késtem el!

Vagy talán nem? El lehet ezt hinni? Vajjon, lehet azt mondani, hogy ez lehetséges? Miért, mi okból halt meg ez az asszony?

Tessék elhinni, hogy én mindent tökéletesen megértek, de hogy miért halt meg a feleségem: ez mindenképpen súlyos kérdés. Feleségem megrémült az én szerelmemtől, a legkomolyabban megkérdezte magától, hogy szerelmemet elfogadja-e vagy sem, de a kérdést nem tudta jól megoldani és a rá nézve megoldhatatlan kérdés elől inkább a halálba menekült. Tudom, nagyon jól tudom, hogy kár minden fejtörésért: feleségem túl sokat ígért nekem, megijedt

attól, hogy az ígétét nem tudja beváltani: mindez világos. Csakhogy van itten egy pár irtózatoss körülmény.

Mert hát voltaképen miért is halt meg a feleségem? Ez a kérdés mégis csak kérdés marad. Ez a kérdés folyton kalapál a koponyámon, kalapál az agyvelőmön, kalapál, kalapál és csak kalapál. Én feleségemet szívesen hagytam volna békében úgy, ha ő komolyan akarta volna, hogy úgy hagyjam. Feleségem azonban ezt nem tudta elhinni: lám ez az egész, itt a rejtély nyitja!... Nem, mégsem! Ez így nem igaz, sehogy sem igaz! Ez részemről hazugság, máshol van az; igazság! Az igazság abban van, hogy velem szemben tisztességesen kellett eljárnia, ha már szerelemről volt szó, akkor engem komolyan, őszintén és igazán kellett volna szeretnie, nem pedig úgy, ahogyan azt a kövér kereskedőt szerethette volna. És mivel feleségem túlságosan is szűzies, túlságosan is tiszta, túlságosan is becsületes volt ahhoz, hogysem velem szemben is olyan szerelemmel meglegedhetett volna, amilyen annak a kövér kereskedőnek elegendő lett volna, ennél fogva engem ő nem akart megcsalni. Az én szememet feleségem nem akarta az egész szerelem ürügye alatt félszerelemmel vagy csak negyedszerelemmel kitörölni. Túlságosan becsületesek és tisztességesek voltunk mind a ketten, ez az egész! Nemességet, nagylelkúséget akartam én annakidején feleségem lelkébe csöpögtetni, emlékeznek még rá? Hogyne emlékeznének! Furcsa gondolat, furcsa szándék volt ez részemről.

Módfelett érdekes lett volna megtudni, hogy vajjon tisztelt-e, becsült-e engem a feleségem egyáltalában? Én nem tudom, hogy feleségem megvetett-e engem vagy sem? Különben nem hiszem, hogy megvetett volna. Hajmeresztően furcsa: miért is nem jutott eszembe az egész tél folyamán egyetlenegyszer sem az, hogy vajjon feleségem nem vet-e meg engem? Én a legszilárdabban az ellenkezőről voltam meggyőződve egészen addig a pillanatig, amikor feleségem *szigorú csodálkozással* tekintett rám. Igenis, *szigorú* csodálkozással. Ekkor hirtelen észrevettem, hogy feleségem engem megvet. Észrevettem ezt akkor megmásíthatatlanul, észrevettem örökre! Ah, nem bánám, ha most is megvetne, hadd vetne meg most is, hadd vetne meg, akár egész életemre, örökre is, csak élne még, csak élne még! Hiszen még csak az imént itt járt-kelt és beszélt. Egyáltalában sehogyan sem tudom megérteni, miképen vethette le magát az ablakból! Hogyan gondolhattam volna én erre még csak öt perccel is ezelőtt? Beszélőttem Lukerját. Lukerját én most semmiért sem ereszttem el, semmiért sem, a világ összes kincseiért sem!...

Óh, mi ketten még megegyezhettünk volna! Mi ketten, feleségem és én, csak borzasztóan elszoktunk egymástól a tél folyamán, no de hát nem szokhattunk volna újból egymáshoz? Miért, miért ne folytathattuk volna tovább a házasság életet, miért ne kezdhettünk volna új életbe? Én nemeslelkű vagyok, feleségem is az volt: íme tehát meg volt a megegyezéshez, az egyesüléshez a közös alap! Még egy-két szó, még egy-két nap (nem több), és feleségem mindent megérthetett volna.

A legbosszantóbb és a legutálatosabb az egészben az, hogy mindez csak véletlen; egyszerű, közönséges, buta, durva, barbár és passzív véletlen. A leghihetlenebb sértés ez a buta véletlen! Öt perc az egész! Öt perccel, mindössze öt perccel, csak öt perccel késtem el! Ha öt perccel előbb érkeztem volna haza... az a végzetes pillanat elvonult volna fejünk fölött oly ártalmatlanul, mint egy felhőfoslány az égen és feleségemnek az öngyilkosság soha többé eszébe sem jutott volna. És az egész avval végződött volna, hogy feleségem mindent megértett volna. Most pedig ismét üres a lakásom, üresek a szobáim, megint egyedül, magamra maradtam. Az ingaóra pedig csak ketyeg, ketyeg és ketyeg, más dolga sincsen, neki semmije sem fáj. Nekem pedig megint senkim sincsen, óh, micsoda rettenetes csapás ez!

Én pedig csak járok-kelek, csak járok-kelek itt a pusztaság lakásában. Én tudom, nagyon is jól tudom, fölösleges fülembé sügdösniök; tudom, önöknek nevetségességnek látszik, hogy a

véletlen és az öt perc miatt kesergek! De hiszen ez nyilvánvaló. Tessék csak azt az egyet jól megfontolni, hogy feleségem még egy cédulát sem hagyott hátra, amelyre legalább annyit írt volna, hogy „halálomért senkit ne okozzanak”. Pedig az összes öngyilkosok ezt meg szokták tenni. Feleségem még arra sem gondolt, hogy Lukerját is meggyanúsíthatják és megrémíszthetik: „Úrnőddel te egyedül voltál otthon, valamiféle bosszúból bizonyára te lökted ki asszonyodat az ablakon!”... Talán nincs elég gonosz ember a világon, aki ilyesmire is képes?!...

Bizony, hogy a szegény Lukerját meggyanúsíthatták, meghurcolhatták volna ártatlanul, ha különböző helyről, az ablakból, az uccáról, a kertből és a szomszédos házak udvaráról négyen nem látták volna, hogy feleségem önként hágott az ablakba, ottan megállt, a szentképet keblére szorította és így vetette le magát az uccára. De hát ez is tisztára csak véletlen volt, hogy ez a négy ember olyan helyen állt, ahonnét az esetet láthatta. Mert hiszen az egész csak egy pillanat, csak egy rövidke, kiszámíthatatlan, felelősségre nem vonható pillanat volt. Véletlenség és fantázia! Nos és mit jelentett az, hogy a szentkép előtt imádkozott? Csak nem jelentette azt, hogy halála előtt akart még egyszer imádkozni?... Ez a végzetes pillanat mindössze talán csak tíz percig tartott, csak addig, amíg az a végzetes elhatározás benne megfogamzott, csak addig, amíg a falhoz támaszkodott, fejét kezébe szorította és mosolygott. Ekkor repülhetett fejébe az a végzetes gondolat, amelytől megsédült és nem tudott neki ellenállni...

Ez nyilvánvaló tévedés, félreértés volt feleségem részéről, akármit beszélnek is önök. Velem mégis csak lehetett volna együtt élnie... Hátha vérszegénységből származott az egész baj? Hátha vérszegénységből, az életerő megfogyatkozásából? A tél folyamán elgyöngült, kimerült, ez az egész...

Elkéstem!!!...

Milyen vékonyka is ez az én feleségem most itt a koporsóban, mennyire megvékonyult és meghegyesedett orrocskája! Szempillái úgy meredeznek, mint apró kis nyilacskák!... De lám, hogyan zuhant le az ablakból a kövezetre: semmije össze nem törött, semmije össze nem zúzódott, semmije meg nem sérült! Csak az a „maroknyi vér”, mely szájából kibuggyant. Nem is maroknyi, csak kávéskanálnyi vér. Belső sérülés, belső elvérzés okozta halálát...

Furcsa gondolatom támadt: nem lenne-e lehetséges, hogy feleségemet el ne temessék? Mert ha innét elviszik, akkor... óh, nem, nem,... lehetetlenség, hogy innét elvigyék!... Óh, csakhogy én azt nagyon jól tudom, hogy halott feleségemet kötelesek elvinni, hiszen nem vagyok örült, nem is beszélek félre, nem beszélek össze-vissza; sőt ellenkezőleg sohasem volt még oly tiszta, oly józan az eszem, mint most... De hogyan lesz az, ha lakásomban megint senki sem lesz, itt lesz megint a két szoba és a két szobában megint csak egyedül leszek a zálogtárgyak közepette. Örültség, örültség, ez csak az igazi örültség!... Halálra kínoztam feleségemet, ez a való, ez a tény, ez az igazság, ez az egész!...

Mit nekem most a ti törvényeitek? Mire kellenek most nekem a ti szokásaitok, a ti erkölceitek, a ti életmódotok, a ti országtok, a ti hitetek? Nem bánom, ha ítélkeznek is fölöttem a ti bíráitok, ha oda is állítanak a ti bíróságtok elé, ha nyilvános is lesz a tárgyalás, én ki fogom jelenteni, hogy semmit sem akarok vallani, hogy semmit sem akarok beismerni. A ti bírótok rám fog ordítani: „Hallgasson tiszt úr!”... Én azonban visszaordítom neki: „Honnét veszed a hatalmat ahhoz, hogy engem engedelmességre kényszeríthess? Miért törte-zúzta össze a vak, a buta végzet azt, ami nekem mindennél drágább volt? Mire kellenek most nekem a ti törvényeitek? Én most kiszakítom magamat az emberi társadalomból!”... Óh, mert nekem most már úgyis mindegy!

Te vak, vak és halott teremtés!... Nem hallja beszédemet! Te nem is tudod, micsoda mennyországot varázsoltam volna le számodra. Mennyország lakozott az én lelkemben, azt ültettem volna át köréd, neked! No igen, te engem nem szerettél volna, nem baj, semmi baj, miféle baj lehetett volna belőle?... Minden *úgy* lett volna és minden *úgy* is maradt volna. Nem kívántam volna tőled semmi egyebet, mint csak azt, hogy úgy beszéljess el velem, mint jó barátokkal szokás, örültünk volna, nevettünk volna, örömmel néztünk volna egymás szemébe. Így éldegéltünk volna. És ha mást szerettél volna meg... az sem lett volna nagy baj, nem lett volna semmi baj! Elmentél volna vele, én pedig az ucca túlsó oldaláról néztelek volna... Akármilyen történt volna is, nem lett volna semmi baj, csak még egyszer nyithatná ki szemét, csak még egyszer! Ha csak egy pillanatra is, csak egy pillanatra is! Akkor aztán rám nézhetne, mint ahogyan csak az imént nézett rám, mikor megállt előttem és megesküdt, hogy hű hitvesem marad! Óh, egy pillantásra egy pillantással mindent, de mindent megérthetett volna!

Óh, véletlen! Óh, végzet! Óh, természet! Rettenetes csapás, hogy az ember egyedül, magárahagyottan van a földön! „Van-e élő ember a messze távolban?” - kérdezte valamikor az orosz hős. Én is azt kérdeztem, bár nem vagyok hős, de kérdésekre senki nem felel. Azt mondják, hogy a nap elteti a mindenséget. Lám, fölkel már a nap, és... nézzenek csak oda, nem halott-e, nem hulla-e mégis az a nő ottan? Minden halott és mindenütt csak halottak vannak. Csak emberek vannak még, körülöttük csend honol,... íme ez a föld!... „Emberek, szeressétek egymást”, - vajjon ki mondta ezt? Kinek a parancsa, kinek a testamentuma ez?... Ketyeg az ingaóra, ketyeg, érzéketlenül, kiállhatatlanul ketyeg. Éjfél után két óra. Feleségem cipellőit ott állanak ágya előtt, mintha reá várnának... Nem, komolyan, ha a halottvivők feleségemet reggel elviszik, mit csináljak majd én, mi lesz akkor velem?...

-&-